

Od komentarza sensu literalnego Biblii do historii biblijnej

Historia scholastica Piotra Comestora a *Biblia curtata*

mgr Agnieszka Fabiańska

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
dr. hab. Jacka Soszyńskiego prof. PAN

w INSTYTUCIE HISTORII NAUKI
Polskiej Akademii Nauk
im. L. i A. Birkenmajerów w Warszawie

2023 r.

Spis treści

Spis treści	3
Wstęp	7
Wykaz skrótów.....	13
I Średniowieczna biblistyka.....	15
I.1 Dzieje średniowiecznej hermeneutyki biblijnej	15
I.1.1 Kształtowanie się kanonu ksiąg biblijnych	15
I.1.2. Komentowanie Biblii.....	23
b) Hermeneutyka biblijna i typy komentarzy	26
c) Sensy Biblii.....	27
d) Formy egzegetyczne	32
I.1.3. Historia egzegezy	35
a) Okres patrystyczny	35
b) Wczesne średniowiecze i epoka karolińska	42
c) Czasy szkół katedralnych	48
d) Renesans XII wieku.....	51
II Piotr Comestor i <i>Historia scholastica</i>	57
II.1. Stan badań	57
II.2. Perspektywy badawcze	65
II.3. Biografia Piotra Comestora.....	66
II.4. Twórczość Piotra Comestora.....	71
II.5. Historia scholastica	74
a) Przyczyna i cel powstania dzieła	74
b) Charakterystyka.....	75
c) Zawartość.....	78
d) Źródła	82
e) Tradycja rękopiśmienna.....	83
f) Recepcja	84
g) Recepcja w Polsce	89
III <i>Biblia curtata</i> – podstawa źródłowa	91
III.1. Rękopisy <i>Biblia curtata</i>	92
Polska.....	93
1. Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sygn. 297.....	93
2. Kraków, Biblioteka Naukowa PAU i PAN, sygn. 1713.....	93
3. Warszawa, Biblioteka Narodowa, sygn. 12640 II.....	96
4. Wrocław, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. 105/II.....	97

Spis treści

5. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I F 34.....	98
6. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I F 110.....	105
7. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I F 593.....	107
8. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 20.....	108
9. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 21.....	109
10. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 22.....	110
11. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 39.....	114
12. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. IV F 63.....	115
13. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. IV Q 157.....	119
Austria.....	122
14. Admont, Benediktinerstift, sygn. 445.....	122
15. Admont, Benediktinerstift, sygn. 642.....	122
16. Admont, Benediktinerstift, sygn. 649.....	125
17. Salzburg, Stiftsbibliothek St. Peter, sygn. b III 21.....	125
18. Wiedeń, Österreichische Nationalbibliothek, sygn. Cod. 1325.....	125
19. Wiedeń, Österreichische Nationalbibliothek, sygn. Cod. 3295.....	126
Czechy.....	126
20. Ołomuniec, Kapitulní knihovna, sygn. C.O. 74.....	126
21. Ołomuniec, Kapitulní knihovna, sygn. C.O. 184.....	127
22. Ołomuniec, Kapitulní Knihovna, sygn. C.O. 487.....	129
23. Ołomuniec, Vědecká knihovna, sygn. M I 115.....	132
24. Praga, Kapitulní Knihovna, sygn. 96 (A LX.2).....	132
25. Praga, Narodni knihovna, sygn. III A 16.....	133
26. Vyšší Brod, Cisterciácký klášter, sygn. LIV.....	133
Francja.....	134
27. Colmar, Bibliothèque municipale, sygn. 69 (1).....	134
Niemcy.....	134
28. Bamberg, Staatsbibliothek, sygn. Msc Lit. 150 (Ed. II, 7).....	134
29. Frankfurt, Stadtbibliothek, sygn. MS Praed 71 (dawna sygn. 1292).....	134
30. Karlsruhe, Landesbibliothek, sygn. Cod. Aug. Pap. 27.....	135
31. Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, sygn. Clm 2731.....	135
32. Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, sygn. Clm 3010.....	136
33. Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, sygn. Clm 17188.....	136
34. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. theol. et phil. 2° 121....	136
35. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, sygn. Guelf. 404 Helmst.....	137
36. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, sygn. 636 (Helmst. 588).....	137
37. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, sygn. Cod. 42.3 Aug. 2°.....	137

Spis treści

Szwecja	138
38. Uppsala, Universitetsbiblioteke, sygn. C 131	138
39. Uppsala, Universitetsbiblioteke, sygn. C 137	138
Watykan	139
40. Biblioteca Apostolica Vaticana, sygn. Vat. Lat. 922	139
Wielka Brytania	139
41. Londyn, British Library, sygn. Arundel 505	139
Rękopisy zaginione	140
1. Warszawa, Biblioteka Narodowa, sygn. Lat.O.v.I.103	140
2. Halberstadt, Domgymnasium, sygn. 42	140
3. Hamburg, Stadt- und Universitätsbibliothek, sygn. Cod. Theol. 2029	141
4. Münster, Universitäts- und Landesbibliothek, sygn. Pauline MS 600 (Staender nr 19)	141
Rękopisy błędnie opisane w literaturze	142
III.2. <i>Biblia curtata</i> – analiza	142
III.2.1. Opis metody porównania <i>Historia scholastica</i> i <i>Biblia curtata</i>	142
III.2.2. Rękopisy poddane analizie	143
III.2.3. Ekscerpcja jako technika pisarska	147
III.2.4. Zawartość <i>Biblia curtata</i>	148
III.2.5. Wyniki porównania	175
a) Tytuł i incipit	175
b) Autor	177
c) Czas i miejsce powstania	177
d) Zawartość	178
e) Zabiegi pisarskie zastosowane przez autora epitomy	179
f) Organizacja tekstu	181
g) Monumentalizacja postaci	182
h) Pomijanie wątków nieistotnych z punktu widzenia chrześcijan	188
i) Pominięcie historii pogańskiej	189
j) Pomijanie cytatu z Biblii rozpoczynającego rozdziały	190
III.2.6. Wczesna tradycja rękopiśmienna <i>Biblia curtata</i> oraz zmiana charakteru tekstu w wyniku ekscerpacji	190
III.2.7. Historie biblijne	192
III.2.8. Teksty historiograficzne zawierające opis dziejów biblijnych – rekonesans	193

Spis treści

IV Podsumowanie i perspektywy badawcze	200
Bibliografia.....	204
Rękopisy opisane lub wymienione w tekście.....	204
Teksty źródłowe	208
Opracowania.....	216
Katalogi, bazy i repertoria on-line.....	227
Aneks 1 <i>Historia scholastica</i> – kalendarium wydarzeń.....	229
Aneks 2 Porównanie zawartości <i>Historia scholastica</i> i <i>Biblia curtata</i>	268
Aneks 3 Ilustracje.....	308

Wstęp

Życie i działalność Piotra Comestora zwanego też Mandukatorem¹ związane były z dwoma ośrodkami. Jednym z nich jest Troyes, w którym (lub w jego okolicach) się urodził a następnie zdobywał edukację. Najprawdopodobniej był uczniem szkoły w opactwie św. Lupusa, następnie był związany z katedrą (i pośrednio z całą diecezją). Z pewnością już w latach czterdziestych XII w., kiedy piął się po drabinie awansu jako kanonik obu kościołów, a następnie dziekan kapituły katedralnej, wyróżniał się zaletami umysłu i charakteru, które jaśniejszym światłem zabłyśły, gdy został mistrzem teologii w Paryżu. Zapewne jednak nie tylko znakomite predyspozycje intelektualne i pochodzenie z zamożnej warstwy społecznej, ale też znajomość z lat szkolnych z Wilhelmem², synem hrabiego Szampanii Tybalda II³, późniejszym biskupem Chartres, arcybiskupem Sens i Reims oraz kardynałem, miała pewien wpływ na jego karierę. Dysponujemy świadectwami, że Mandukator był związany także z dworem hrabiów Szampanii jako członek otoczenia Henryka I, brata wspomnianego wyżej Wilhelma. Jest jednak prawdopodobne, że przywilej przynależności do kręgu intelektualistów z otoczenia Henryka nie był tylko zasługą jego przymiotów osobistych, ale wynikał ze statusu jego rodziny, której członkowie byli wasalami hrabiów Szampanii.

Nie tylko związki z administracją świecką i kościelną lokowały go w sercu wydarzeń w Szampanii XII w. W latach edukacji (prawdopodobnie w latach dwudziestych i częściowo trzydziestych) miał szczęście być uczniem teologów, którzy wywarli wpływ na teologię tego okresu: Jana z Tours i Abelarda. Obaj mieli swój oryginalny wkład w rozwój teologii (Abelard dodatkowo filozofii) i z pewnością wyposażyli Piotra w wiedzę i umiejętności konieczne do analizy i komentowania Biblii. Nic nie wiadomo o karierze dydaktycznej lub komentatorskiej Piotra przed 1150 r. Doszedł jednak w tym czasie do godności dziekana kapituły katedralnej w Troyes.

Pod koniec lat czterdziestych lub na początku pięćdziesiątych Comestor przeniósł swoją główną aktywność do Paryża. Nie przeciął więzów z Troyes: pozostał dziekanem kapituły katedralnej, jest wymieniany jako świadek w dokumentach zarówno kapitulnych

¹ Literatura dotycząca postaci i twórczości Piotra jest bardzo bogata. Dokładniej jego postać zostanie omówiona w rozdziale II *Piotr Comestor i „Historia scholastica”* (zob. niżej). Tam także zostaną przywołane odpowiednie publikacje.

² Wilhelm o Białych Dłoniach (1135–1202).

³ Tybald II (1092–1151).

Wstęp

jak i wydawanych przez Henryka I czy Wilhelma o Białych Dłoniach, co jest dowodem kontynuowania aktywności we wszystkich tych środowiskach. Nie wiadomo, czy do wyjazdu do Paryża bardziej skłoniła go chęć pobierania nauk u Piotra Lombarda czy rozwój kariery w kapitule katedralnej paryskiej. W źródłach wcześniej pojawiają się ślady związków z Lombardem niż z kapitułą i prawdopodobnie taka była kolejność wydarzeń. Przeniósłszy się do największego ośrodka studiów teologicznych ówczesnej Europy, zaistniał Comestor w kolejnych kręgach i środowiskach. Z pewnością zalety jego umysłu sprawiły, że pod kierunkiem Lombarda nie tylko powiększył zasób wiedzy, ale i tak rozwinął swe umiejętności dydaktyczne, że już po kilku latach sam stał się jednym z najznacześniejszych paryskich nauczycieli teologii. Dzięki temu został też zapamiętany jako jeden z kilkunastu uczniów Lombarda (w rzeczywistości długa kariera dydaktyczna i sława autora *Sentencji* każą się domyślać, że miał znacznie większe zastępy uczniów niż obecnie możemy to określić). Lombard, jako kanonik opactwa św. Wiktora był też prawdopodobnie pośrednikiem w nawiązaniu przez Piotra więzi z tak ważnym w dalszym życiu i dla twórczości ośrodkiem, jak opactwo św. Wiktora. Jest też bardzo prawdopodobne, że Lombard wprowadził Mandukatora w środowisko kapituły Notre Dame, nie później niż jako biskup-elekt w 1160 r. (Lombard zmarł zanim faktycznie objął powierzoną mu godność). Od około 1164 r. rozwijała się kariera Comestora w tejże kapitule, według niektórych przekazów był rozważany nawet jako kandydat na biskupa po śmierci Lombarda, ale do nominacji nie doszło. Otrzymał jednak wysokie stanowisko kanclerza kapituły, które wymagało poparcia zarówno współbraci kanoników jak i przychylności arcybiskupa Sens, któremu wówczas podlegało biskupstwo paryskie.

Przez wieki Piotr z Troyes najbardziej znany był ze swojego *opus magnum* – wzorcowego komentarza sensu literalnego Biblii, a następnie podręcznika historii biblijnej, którym stał się tekst znany pod tytułem *Historia scholastica*. Dzieło to wywarło ogromny wpływ na rozpowszechnienie znajomości treści ksiąg historycznych Biblii wśród kleru. Liczba zachowanych średniowiecznych egzemplarzy jest imponująca, ale nie tylko ona świadczy o wielkiej popularności tekstu. Regulacje zakonne (głównie zakonu dominikanów) oraz uniwersyteckie (w tym uniwersytetów w Paryżu i Oksfordzie), narzucające znajomość *Historii* na określonych etapach kształcenia, przyczyniły się do jego wielkiej popularności.

Literatura przedmiotu, szczególnie na tematy związane z paryskim okresem życia Comestora, jest bardzo bogata. Każde z zagadnień związanych z autorem *Historia*

Wstęp

scholastica: szkolnictwo w Troyes, kapituła w Troyes, dwór hrabiów Szampanii, Lombard i jego uczniowie, szkoły paryskie, kapituła Notre Dame oraz opactwo i działalność wiktorynów są tematami wielu studiów. Wymienione tematy autorka rozprawy potraktowała dość ogólnie, zaznaczając je raczej niż zgłębiając, gdyż nie mają one bezpośredniego powiązania z głównym tematem rozprawy, którym jest zbadanie wycinka recepcji *Historii szkolnej*: porównanie jej tekstu z jedną z – jak do tej pory uważano – zdefektowanych wersji *Historii*, wyselekcjonowaną w trakcie badania tradycji rękopiśmiennej dzieła. Porównanie miało polegać na wskazaniu podobieństw i różnic w obu tekstach, a wynikiem tych działań miało być uprawdopodobnienie lub odrzucenie tezy, że owa „zdefektowana” wersja jest w istocie odrębnym zamysłem pisarskim. Aby móc porównać oba teksty, należało przeprowadzić kwerendę w katalogach i inwentarzach rękopisów średniowiecznych, tradycyjnych i elektronicznych, w celu odnalezienia możliwie największej liczby kopii epitomy. Ponieważ trwające kilka lat poszukiwania doprowadziły do zidentyfikowania ponad trzydziestu (a ostatecznie nawet czterdziestu jeden) zachowanych kopii, a rekonesans zawartości dowiódł, że część późniejszych odpisów znacznie się różni od pozostałych, autorka pracy zdecydowała, że zbada najstarsze odpisy z zamiarem określenia pierwotnego kształtu epitomy. Analiza miejsc lub regionów pochodzenia rękopisów i prawdopodobnego czasu ich przepisania miały wskazać prawdopodobne miejsce i czas powstania skrótu. Podsumowaniem tych działań miało być stworzenie charakterystyki *Biblia curtata* oraz opis jej zawartości.

Zanim jednak dojdzie do dokładnego zaprezentowania zawartości *Biblia curtata* i jej stosunku do *Historia scholastica*, w rozdziale I zatytułowanym *Średniowieczna biblistyka*, przedstawione zostaną dzieje średniowiecznej hermeneutyki biblijnej. W pierwszej kolejności omówiony zostanie proces kształtowania się kanonu ksiąg świętych począwszy od kanonu Biblii hebrajskiej i etapów powstawania poszczególnych ksiąg do ukształtowania się kanonu ksiąg chrześcijańskich: omówione zostaną zmiany w liczbie i, tam gdzie to miało miejsce, zawartości poszczególnych ksiąg Starego Testamentu, następnie proces kształtowania się kanonu Nowego Testamentu powiązany z kolejnymi etapami odrzucania ksiąg nazwanych już wtedy apokryfami, których część przez dziesięciolecia traktowano na równi z kanonicznymi.

W kolejnym podrozdziale zostanie zdefiniowany główny cel komentowania Biblii, jako że *Historia scholastica* jest komentarzem biblijnym. Żeby prawidłowo ocenić nowatorstwo i wagę komentarza autorstwa Comestora, zostaną we wspomnianym

Wstęp

rozdziale omówione: typy komentarzy od starożytności do XII w., sensy Biblii, których wydobywanie i uczytelnienie było głównym celem działalności komentatorskiej teologów oraz formy egzegetyczne stosowane na przestrzeni wieków.

W podrozdziale trzecim zostanie omówiona historia egzegezy z zaznaczeniem najbardziej wyróżniających się autorów komentarzy oraz nurtów najbardziej istotnych dla danych autorów oraz epok w których tworzyli. W tymże podrozdziale zostaną wskazane okoliczności i osoby, które ukształtowały i udoskonaliły kierunki interpretacji Biblii zastosowane następnie przez Piotra z Troyes.

Rozdział II poświęcony jest przedstawieniu sylwetki Piotra Comestora. Punktem wyjścia będzie dotychczasowy stan badań nad życiem i twórczością bohatera rozdziału, naszkicowane zostaną także luki i niedostatki dotychczasowych badań stanowiące jednocześnie wyznaczniki perspektyw badawczych nad tą znamienitą postacią. W części zatytułowanej *Biografia Piotra Comestora* zgromadzone zostaną informacje o jego życiu, edukacji, pełnionych funkcjach w kapitułach kościelnej i katedralnej w Troyes i jego obecności w otoczeniu hrabiego Szampanii oraz biskupa Troyes. Podkreślony zostanie wpływ atmosfery badań nad Biblią hebrajską prowadzonych wtedy w Troyes przez uznanych teologów żydowskich na postawę naukową i podejmowaną przez Mandukatora tematykę teologiczną. W drugiej części omówione zostanie życie i działalność Comestora w Paryżu: jako studenta, ucznia Piotra Lombarda, mistrza teologii, kanclerza kapituły katedralnej paryskiej i kanonika opactwa św. Wiktora.

W kolejnych dwóch częściach przedstawiona zostanie spuścizna pisarska Piotra: począwszy od drobniejszych i mniej znanych jego tekstów, a skończywszy na charakterystyce dzieła, które stało się punktem wyjścia niniejszej rozprawy, czyli tekstu *Historia scholastica*.

Rozdział III dzieli się na dwie główne części: pierwsza z nich zawiera podstawę źródłową rozprawy i zawiera opisy rękopisów, w których zachowały się odpisy *Biblia curtata* oraz opisy kopii obecnie zaginionych. Rękopisy zachowane, których jest czterdzieści jeden, zgrupowano według obecnych krajów i miejsc przechowywania: rozpoczynając od Polski i poszczególnych kolekcji polskich, a kontynuując w podziale na państwa i biblioteki, w których znajdują się wszystkie zidentyfikowane odpisy.

Druga część rozdziału zawiera charakterystykę *Biblia curtata*: omówienie treści, techniki sporządzenia skrótu i umiejscowienie go w kontekście innych historii biblijnych. Brak całościowej nowoczesnej edycji skłonił autorkę rozprawy do zróżnicowania

Wstęp

podejścia do pierwszej księgi w zarówno w tekście *Historia scholastica* jak i w *Biblia curtata* oraz pozostałej części tekstu. *Księga Genesis* została wydana przez Agnetę Sylwan w serii *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis*, dla pozostałych ksiąg dostępna jest jedynie edycja w serii *Patrologia Latina* (t. 198). Duża liczba i zróżnicowanie zachowanych kopii, które zostało zauważone w czasie sondażowych porównań, skłoniło autorkę do skupienia się na dziewięciu najstarszych odpisach. Ich charakterystyka w kontekście stanu zachowania, proveniencji oraz cech wyróżniających spośród innych odpisów znajdzie się w drugiej części. Następnie, dla nakreślenia tła, przedstawiona zostanie ekscerpcja jako technika pisarską, podane także będą charakterystyczne przykłady jej zastosowania. Centralną częścią rozdziału jest fragment zatytułowany *Wyniki porównania*, w którym zostaną przedstawione wyniki analiz. Scharakteryzowane będą następujące cechy: Tytuł i incipit dzieła, domniemany autor, prawdopodobny czas i miejsce powstania epitomy, jej zawartość oraz zabiegi pisarskie zastosowane przez autora. Ostatnia część tego rozdziału zawiera charakterystykę rodzaju tekstów historiograficznych nazywanych w literaturze historiami biblijnymi.

Ostatni IV rozdział będzie zawierał podsumowanie przeprowadzonych prac i analiz, wnioski a także sugestie dotyczące dalszych perspektyw badań samej epitomy jak i ogólniej recepcji *Historii szkolnej*.

Całość uzupełnia bibliografia oraz trzy aneksy. Pierwszy z nich zawiera kalendarium wydarzeń umieszczonych przez Piotra Comestora w *Historii szkolnej* z podziałem na rozdziały zaproponowane w edycjach. Ma on zobrazować, dokładniej niż same tytuły rozdziałów, zawartość *Historia scholastica*.

Drugi zawiera wyniki porównania *Historia scholastica* oraz *Biblia curtata*. W pierwszej kolumnie powtórzono tytuły rozdziałów *Historii szkolnej*; kolumna druga zawiera informację, w postaci komunikatów: tak lub brak, o wykorzystaniu zawartości poszczególnych rozdziałów dzieła Comestora w *Biblia curtata*. Bardziej szczegółowy wykaz zawartości rozdziałów epitomy znajduje się w tekście głównym rozprawy⁴. W trzeciej kolumnie umieszczono tytuły rozdziałów z jednego z analizowanych przekazów – rękopisu Biblioteki Watykańskiej Vat.lat. 922. Odmienne potraktowanie tego rękopisu wynika z faktu, że manuskrypt zawiera inną niż pierwotna redakcję

⁴ W rozdziale III.2.4 Zawartość *Biblia curtata*.

Wstęp

epitomy. Wedle przypuszczeń autorki, ta kolejna redakcja jest dziełem jednego z użytkowników, a nie samego epitomatora.

Aneks trzeci zawiera ilustracje: podobizny pierwszych stron dziewięciu rękopisów, które zostały poddane dokładniejszej analizie.

Wykaz skrótów

Wykaz skrótów

- Brady (1966) I. Brady, *Peter Manducator and the Oral Teachings of Peter Lombard*, „*Antonianum*” 41 (1966), s. 454–490.
- Cat. Kraków, BJ *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, vol. 1–. Wrocław [etc.], 1980.
- CCCM Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, vol. 1–. Turnhout 1966.
- Clark (2015) M. J. Clark, *The Making of the „Historia scholastica” 1150–1200* (Studies and Texts 198), PIMS 2015.
- Daly (1957) S.R. Daly, *Peter Comestor: Master of Histories*, „*Speculum*” 32 (1957), s. 62–73.
- Delmas (2013) S. Delmas, *La réception de l’Histoire scholastica chez quelques maîtres en théologie du XIIIe siècle*, [w:] *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. G. Dahan. Turnhout 2013, s. 267–287.
- Foley (2020) D.M. Foley, *Peter Comestor’s Lectures on the Glossa „ordinaria” on John (ca 1165). An Historical Introduction with a Critical Edition*. A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Centre for Mediaeval Studies, University of Toronto 2020.
- Morey (1993) J.H. Morey, *Peter Comestor, Biblical Paraphrase, and the Medieval Popular Bible*, „*Speculum*” vol 68 nr 1 (1993), s. 6–35.
- PG *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, t. 1–161. Paris 1856–1866.
- Pierre le Mangeur (2013) *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. G. Dahan. Turnhout 2013.
- PIMS Pontifical Institute of Mediaeval Studies, University of Toronto
- Pitra (1888) J.-B.-F. Pitra, *Analecta novissima Spicilegii Solesmensis altera continuatio*, T. II: Tusculana. Paris–Frascati 1888.

Wykaz skrótów

- PL *Patrologiae cursus completus, Series Latina*, ed. J.-P. Migne, t. 1–221. Paris 1844–1855.
- RB F. Stegmüller, *Repertorium biblicum medii aevi*, vol. 1–11. Matritii 1950–1980.
- Sylwan (2005) *Petri Comestoris Scolastica historia. Liber Genesis*, ed. A. Sylwan (CCCM 191). Turnhout 2005.

I Średniowieczna biblistyka

I.1 Dzieje średniowiecznej hermeneutyki biblijnej

I.1.1 Kształtowanie się kanonu ksiąg biblijnych

Chrześcijanie, podobnie jak wcześniej Żydzi, stworzyli swój korpus pism natchnionych¹. Proces kształtowania się go był burzliwy, a sama lista ksiąg w różnych okresach oraz na różnych terenach wyglądała odmiennie. Oba kanony ukształtowały się ostatecznie w IV w. Podstawą uznania ksiąg za kanoniczne w kanonie hebrajskim były ustalenia żydowskich uczonych z terenu Palestyny, w chrześcijańskim – nauczanie Chrystusa i apostołów potwierdzone przez Nauczycielski Urząd Kościoła. Księgi zatwierdzone w ten sposób nazywa się księgami kanonicznymi².

Historia kanonu hebrajskiego jest długa i nie da się jej w pełni zrekonstruować. Pierwszy zbiór ksiąg natchnionych (zaczątki kanonu) stanowił Pięcioksiąg Mojżeszowy zwany Prawem lub Prawem Pańskim. Najstarsze fragmenty tej części Biblii powstały w IX w. p.n.e. Najwcześniejsze wzmianki o księdze zawierającej Prawo – wspomniane w kontekście odnowienia przymierza z Jahwe przez króla Jozjasza ok. 621 r. p.n.e. – pochodzą z 2 Księgi Królewskiej (2 Krl 23, 1n.) i 2 Księgi Kronik (2 Krn 34, 29–32). Kolejna wzmianka w księdze Nehemiasza (Ne 8–10) mówi o Ezdraszu (–ok. 440 r. p.n.e.), który przeczytał Prawo ludowi i kazał mu złożyć przysięgę, że będzie je przestrzegał. Jest bardzo prawdopodobne, że w czasach Ezdrasza, a być może przy jego aktywnym udziale, zredagowano Pięcioksiąg w formie, którą ma obecnie. Proces powstawania ksiąg prorockich także jest w ogólnych zarysach uchwytne źródłowo. Wzmianki dotyczą spisania prorocत्व m.in. Jozuego (Joz 24, 26) i Samuela (1 Sm 10, 25). Najtrudniejszy do zrekonstruowania jest proces powstawania ksiąg należących do grupy Pism zwanej też Psalmami (od nazwy Księgi Psalmów, która jest najprawdopodobniej najstarszą księgą w tej części). Do tej grupy należą zarówno bardzo stare fragmenty np. pieśni

¹ O kształtowaniu się kanonu Pisma Świętego zob. m.in. F. van Liere, *An Introduction to the Medieval Bible*, New York 2014, s. 53–79; *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, red. ks. J. Szlaga, Pallotinum. Poznań–Warszawa, 1986, s. 71–97; Ch. De Hamel, *The Book. A History of the Bible*, London, New York 2001, s. 18–24, R.V. Huber, S.M. Miller, *Historia Biblii*, konsultacja nauk. wyd. pol. prof. M. Wojciechowski, [przekł. E. Czerwińska]. Warszawa 2005.

² Więcej o kanonie, kryteriach kanoniczności, księgach proto- i deuterokanonicznych (ten podział wprowadzono w czasach nowożytnych, więc nie wpływa w żaden sposób na Biblię i komentarze w czasach Comestora i w XIII w.) oraz zależności pomiędzy księgami natchnionymi i kanonicznymi można znaleźć we wstępach ogólnych do Pisma Świętego. Autorka pracy korzysta z: *Wstęp ogólny do Pisma Świętego...*, s. 69–97.

I Średniowieczna biblistyka

Dawida czy przysłówia Salomona jak i najmłodsze księgi ST – Estery i Daniela, które powstały w II w. p.n.e. Chociaż wszystkie księgi Starego Testamentu powstały do II w. p.n.e. to sam kanon w znaczeniu listy i układu pism kształtował się jeszcze przez długi czas. Do lat 70. XX w. panowało przekonanie, że kanon hebrajski został zatwierdzony na synodzie rabinów w Jamni w latach dziewięćdziesiątych I w. n.e. Obecnie większość badaczy przychyliła się do opinii, że synod ten nigdy się nie odbył³, a kanon kształtował się drogą ustaleń pomiędzy rabinami palestyńskimi do IV w. Zawiera on dwadzieścia cztery księgi podzielone na trzy grupy: Prawo, Prorocy i Pisma.

Prawo, zwane też Pięcioksięgiem Mojżesza, obejmuje następujące księgi: Rodzaju, Wyjścia, Kapłańską, Liczb i Powtórzonego Prawa.

Grupa Prorocy dzieli się na dwie mniejsze: Prorocy pierwsi, w skład tej podgrupy wchodzi księgi: Jozuego, Sędziów, Samuela i Królów, i Prorocy późniejsi zawierająca następujące księgi: Izajasza, Jeremiasza, Ezechiela oraz Dwunastu⁴.

Pisma dzielą się na dwie grupy – Pisma Wielkie (Księgi Psalmów, Przysłów i Hioba) i Pięć Zwojów (Pieśń nad Pieśniami, Rut, Lamentacje, Koheleta i Estery). Ponadto do Pism należą księgi: Daniela, Ezdrasza i Nehemiasza oraz Kronik.

Kwestią dyskusyjną jest status siedmiu kolejnych ksiąg: Tobiasza, Judyty, Barucha z Listem Jeremiasza, dwu Ksiąg Machabejskich, Syracha i Mądrości, obecnie w kanonie katolickim nazywane są księgami deuterokanonicznymi⁵. Część źródeł hebrajskich podaje, że uważano je za natchnione (wszystkie lub część z nich), część przekazuje, że od zawsze były poza kanonem. Podobnie traktowali je chrześcijanie. Najbardziej prawdopodobna wydaje się jednak interpretacja, że oprócz dwudziestu czterech wspomnianych wyżej ksiąg przez wieki funkcjonowała grupa tekstów, które w różnych okresach i na różnych terytoriach (różnice rysowały się m.in. na linii – Żydzi palestyńscy i diaspora, szczególnie grecka) były traktowane jak kanoniczne, ale ostatecznie do kanonu nie weszły. W tej grupie znalazły się księgi deuterokanoniczne i część apokryfów (apokryfy zostaną omówione w dalszej części tego rozdziału). Ustalenie listy ksiąg kanonicznych nie zakończyło procesu ustalania obecnego tekstu

³ Por. R.C. Newman, *The Council of Jamnia and the Old Testament Canon*, „Westminster Theological Journal”, 38 (1976), s. 319–49.

⁴ Księga Dwunastu zawierała pisma następujących proroków: Ozeasza, Joela, Amosa, Abdiasza, Jonasza, Micheasza, Nahuma, Habakuka, Sofoniasza, Aggeusza, Zachariasza i Malachiasza

⁵ Korzystając z literatury anglojęzycznej należy pamiętać, że w terminologii angielskiej księgi deuterokanoniczne noszą nazwę *apocrypha*, a apokryfy ST – *pseudoepigraphica*.

I Średniowieczna bibliistyka

Pisma Świętego. Krytyka tekstu mająca na celu oddzielenie tekstu kanonicznego od apokryficznych dodatków oraz wybranie lekcji tworzących poprawny tekst doprowadziły (w procesie trwającym od I w. do r. ok. 950) do powstania ujednoczonego tekstu Biblii hebrajskiej noszącego nazwę tekstu masoreckiego. W uzyskanym wtedy kształcie hebrajska wersja Pisma Świętego jest przekazywana do dziś.

Kanon Biblii hebrajskiej

Pierwsi chrześcijanie kanon ksiąg świętych przejęli od Jezusa i apostołów. Nie jest pewne jak dokładnie wtedy wyglądał. W Ewangeliach znajduje się kilka odwołań do

I Średniowieczna biblistyka

zawartości Biblii, jest ona w nich określana jako: „Prawo i Prorocy” (Mt 5, 17; 7, 12; 22, 40 oraz Łk 16, 16) oraz Prawo Mojżesza, Prorocy i Psalmi (Łk 24, 44). Chrześcijanie używali zapewne dwu wersji językowych Pisma Świętego: hebrajskiej (chrześcijanie z Palestyny) i greckiej w wersji Septuaginty (nieznający hebrajskiego). Z czasem wersja grecka zdobyła przewagę, jeśli chodzi o liczbę użytkowników. Wkrótce po śmierci Chrystusa zaczęły powstawać pisma, które weszły do kanonu (ewangelie, Dzieje Apostolskie, listy apostołów i Apokalipsa) oraz wiele innych, które obecnie uważane są za apokryfy. Od końca II w. teologowie, na przykład Ireneusz z Lyonu, podejmowali próby oddzielenia pism zgodnych z nauczaniem Kościoła od heretyckich. W tym samym czasie pojawił się podział na Stary i Nowy Testament. Kanon chrześcijański kształtował się do końca IV wieku⁶: na 367 r. datowany jest list Atanazego z Aleksandrii, w którym zawarł obowiązujący kanon Nowego Testamentu: do ksiąg, które i obecnie się w nim znajdują, dodane były dwa pisma patrystyczne – Pasterz Hermasa i Didache. Najstarszy znany rękopis Biblii z tekstem Nowego Testamentu, Codex Sinaiticus, także zawiera obie te księgi. Jednak już synod w Rzymie w 382 r. i trzeci synod w Kartaginie w 397 r. wykluczały oba pisma z kanonu. Od tamtej pory, z niewielkimi lokalnymi odstępstwami, utrzymuje się stały podział Nowego Testamentu.

Ukształtowany w ten sposób kanon dzielił się na Stary i Nowy Testament. Stary Testament obejmował trzy grupy pism: księgi historyczne, dydaktyczne i prorockie. Do pierwszej grupy, obejmującej 21 pism, należały księgi: Rodzaju, Wyjścia, Kapłańska, Liczb, Powtórzonego Prawa, Jozuego, Sędziów, Rut, 1–4 Królów (obecna nomenklatura jest nieco inna: cztery Księgi Królów to 1–2 Księga Samuela oraz 1–2 Księga Królów), 1–2 Kronik, 1–2 Ezdrasza (w obecnym nazewnictwie są to księgi Ezdrasza i Nehemiasza), Tobiasza, Judyty, Estery oraz 1–2 Machabejskie.

Księgi dydaktyczne (lub poetyckie), których jest 7: Hioba, Psalmów, Przysłów, Koheleta, Pieśń nad Pieśniami, Mądrości i Syracha.

Księgi prorockie obejmowały 16 ksiąg podzielonych na 2 grupy: Proroków Wielkich (Izajasza, Jeremiasza z księgą Lamentacji oraz Barucha wraz z Listem Jeremiasza, Ezechiela i Daniela) a także Proroków Mniejszych (Ozeasza, Joela, Amosa,

⁶ Jeszcze w czasach św. Hieronima był na tyle swobodny, że święty tłumacząc księgi Starego Testamentu i przygotowując własną recenzję Biblii nie umieścił w niej ksiąg deuterokanonicznych. Ostatecznie w Wulgacie one się znalazły, ale w tłumaczeniu z Septuaginty, która, pomimo że jest tłumaczeniem kanonu hebrajskiego, księgi deuterokanoniczne zawierała!

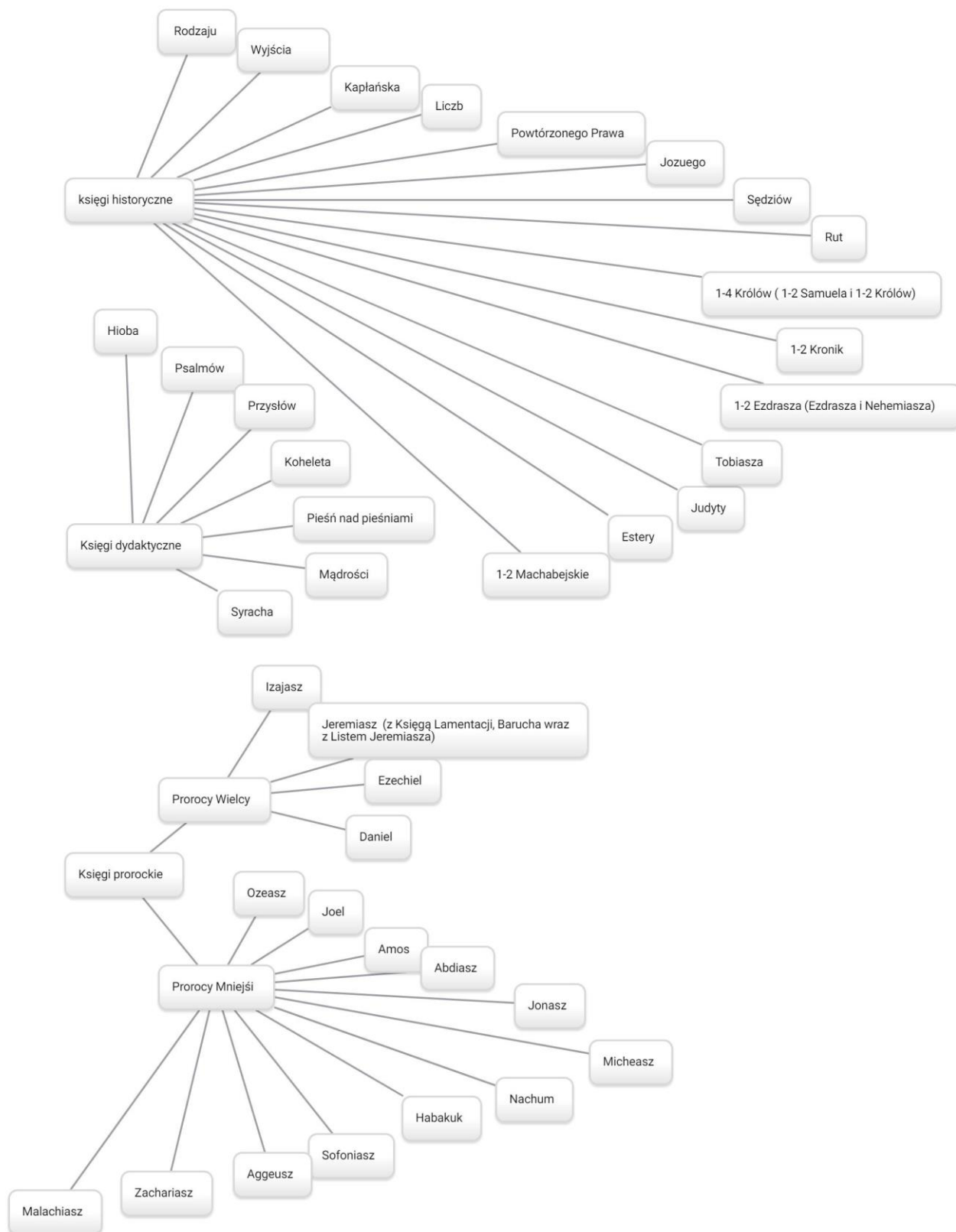
I Średniowieczna bibliistyka

Abdiasza, Jonasza, Micheasza, Nahuma, Habakuka, Sofoniasza, Aggeusza, Zachariasza i Malachiasza).

W starożytności księgi Nowego Testamentu były podzielona na dwie grupy: Ewangelie (do której zaliczano cztery Ewangelie – Mateusza, Marka, Łukasza i Jana) oraz Apostołów, do której wliczano 23 księgi apostołów i ich uczniów w różnej kolejności. Najczęściej Apostołów dzielono na dwie grupy: w pierwszej znajdowały się Dzieje Apostolskie, Listy Katolickie (Jakuba, 1–2 Piotra, 1–3 Jana i Judy) i – nie zawsze – Apokalipsa; druga obejmowała listy św. Pawła (do Rzymian, 1–2 Koryntian, Galatów, Efezjan, Filipian, Kolosan, 1–2 Tesaloniczan, 1–2 Tymoteusza, Tytusa, Filemona i Hebrajczyków⁷). Później pod wpływem podziału Starego Testamentu zaczęto dzielić na trzy części: księgi historyczne (ewangelie i Dzieje Apostolskie), księgi dydaktyczne (14 Listów św. Pawła i 7 Listów Katolickich) oraz księgę prorocką, czyli Apokalipsę.

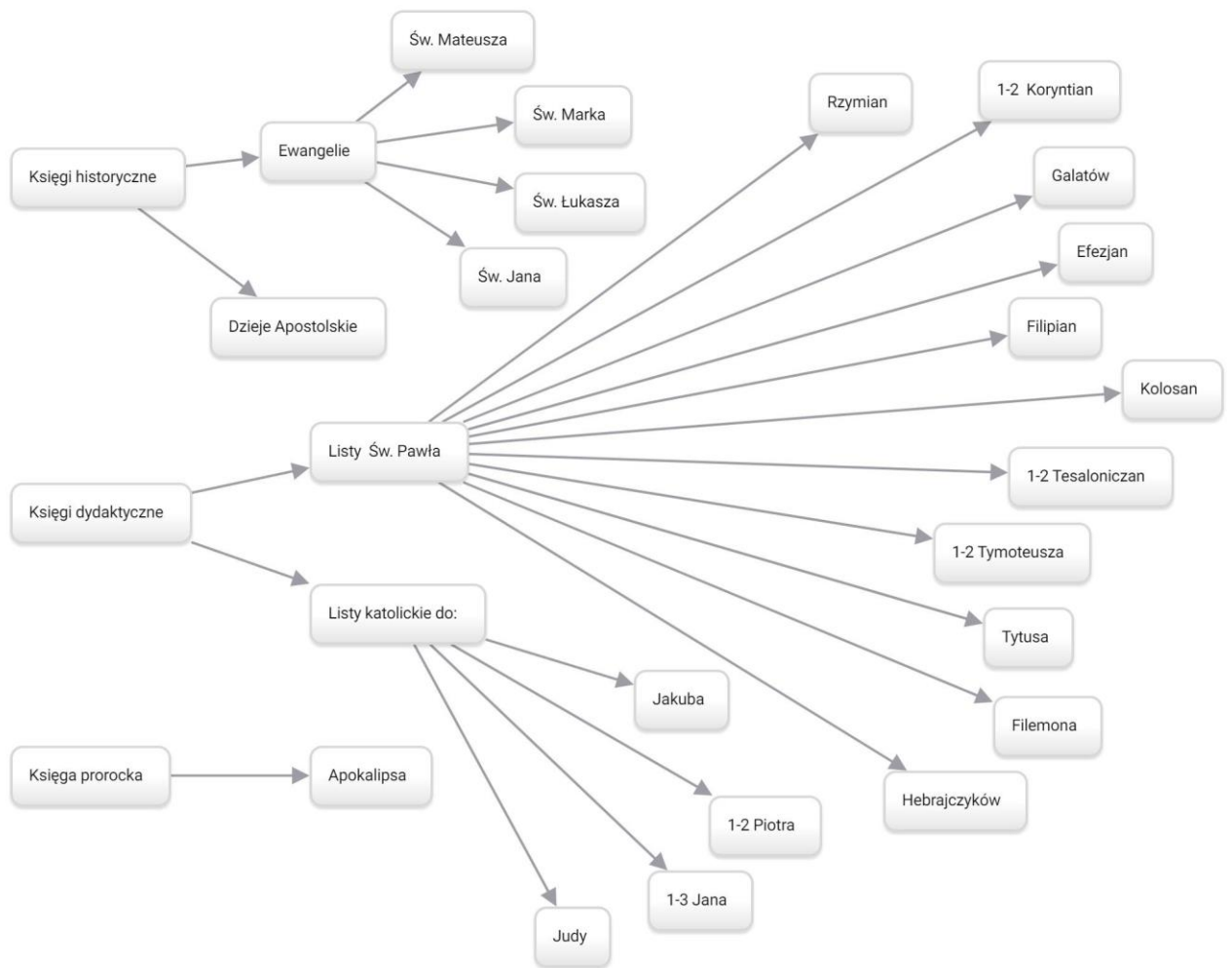
⁷ Chociaż zgodnie z tradycją List do Hebrajczyków zalicza się do listów św. Pawła, obecnie przyjmuje się, że nie był przez niego napisany.

I Średniowieczna biblistyka

Kanon chrześcijański, Stary Testament

I Średniowieczna bibliistyka

Kanon chrześcijański, Nowy Testament

Okres od II w. p.n.e. do IV w. naszej ery jest czasem powstawania wielu tekstów religijnych. Część z nich ostatecznie weszła do kanonu chrześcijańskiego. Natomiast część, pomimo długotrwałej tradycji umieszczania ich w rękopisach biblijnych ostatecznie się w nim nie znalazła. Owe niekanoniczne pisma dzielą się na dwa nurty: literaturę gnostycką i apokryficzną. O ile gnostycyzm⁸ chrześcijański obejmujący różnorodne dualistyczne systemy i ruchy filozoficzno-religijne będące w różnym zakresie

⁸ Definicja i omówienie głównych prądów zob. *Encyklopedia katolicka*, red. K. Bienkowski, P. Hamperek, S. Kamiński, J. Misiurek, K. Stawecka, A. Stępień, A. Szafranski, J. Szlaga, A. Weiss, Lublin 1989, t. 5: *Fabbri-Górzyński*, kol. 1201–1207. Głównym źródłem wiedzy o pismach gnostyckich stała się odnaleziona w 1945 r. w Nag Hammadi w Egipcie koptyjska biblioteka gnostycka. Edycje tekstów zob. M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, vol. 1: *Patres antenicaeni (s. I–III)*, (Corpus Christianorum Clavis Patrum Graecorum 1). Turnhout 1983, nr 1120–1291; M. Geerard, *Clavis apocryphorum Novi Testamenti*, (Corpus Christianorum Series Apocryphorum). Turnhout 1992, nr 19–20, 28–33.

I Średniowieczna biblistyka

syntezą wierzeń chrześcijańskich i pogańskich szybko został uznany przez Kościół za heretycki i nie miał znaczącego wpływu na teologię, o tyle apokryfy⁹ znalazły stałe miejsce w kulturze religijnej chrześcijaństwa starożytnego i średniowiecznego. Były rodzajem praktycznego wcielenia teologii służąc za zbiór prostych, niewymagających wyrobienia teologicznego objaśnień wydarzeń opisanych w księgach kanonicznych a także zjawisk, które w owych księgach zostały potraktowane skrótowo lub były całkowicie pominięte. Spośród apokryfów Starego Testamentu warto wspomnieć o kilku cieszących się popularnością przez kolejne wieki. Księga starożytności biblijnych Pseudo-Filona (*Liber antiquitatum Biblicarum*) to napisana na wzór *Starożytności żydowskich* Józefa Flawiusza historia od Adama do śmierci króla Saula, a *Życie Adama i Ewy* (*Vita Adae et Evae* występująca też pod tytułem *Apokalipsa Mojżesza – Apocalypsis Mosis*) prezentuje historię pierwszych rodziców¹⁰. Jednak najtrwalszą popularność zyskały *Księgi Sybillińskie*, które w formie prorocत्व, wykorzystując fakty z historii Żydów, Greków, Persów czy Rzymian, wykazywały przewagę religii żydowskiej nad religiami politeistycznymi.

Spośród apokryfów Nowego Testamentu szczególnym zainteresowaniem cieszyły się te, które podejmowały trzy grupy tematów:

- życie Marii i związane z nim narodziny i dzieciństwo Jezusa, są to tzw. ewangelie dzieciństwa,
- okres poprzedzający Mękę Pańską, śmierć, okres pobytu w zaświatach oraz czas pomiędzy zmartwychwstaniem a Wniebowstąpieniem tzw. apokryfy o męce,

⁹ Definicja apokryfu i omówienie zob. *Wstęp ogólny do Pisma Świętego...*, s. 98–125. Omówienie apokryfów NT w: M. Starowieyski, *Barwny świat apokryfów*, wyd. 3 popr. i uzup. Poznań cop. 2015 (do omówienia dołączono *Przewodnik bibliograficzny po literaturze apokryficznej chrześcijańskiej*, który szczegółowo informuje o edycjach tekstów oryginalnych, tłumaczeń polskich i obcych oraz o opracowaniach apokryfów ST i NT). Listę apokryfów ST, edycje i najlepsze opracowania można znaleźć w: J.-C. Haelewyck, *Clavis Apocryphorum Veteris Testamenti*, (Corpus Christianorum Clavis Apocryphorum). Turnhout 1998, a NT w M. Geerard, *Clavis apocryphorum Novi Testamenti*, (Corpus Christianorum Series Apocryphorum). Turnhout 1992. W 2014 r. wydawnictwo wznowiło publikację pod wspólnym tytułem J.-C. Haelewyck, M. Geerard, *Claves apocryphorum Veteris et Novi Testamenti*, (Corpus Christianorum). Turnhout 2014. Wydawnictwo Brepols publikuje także nowe edycje tekstów w serii Corpus Christianorum Series Apocrypha (CCSA). Tłumaczenia polskie apokryfów NT i ST ukazują się w seriach: *Pisma Apokryficzne* oraz *Apokryfy Nowego Testamentu* Wydawnictwa WAM (w t. 1 cz. 1 tej drugiej serii pt. *Ewangelie apokryficzne* pod red. M. Starowieyskiego obszerne wprowadzenie do tematyki apokryfów NT). Ponadto na temat apokryfów ST zob. wstęp do *Apokryfy Starego Testamentu*, red. A. Kondracki (Prymasowska Seria Biblijna). Warszawa 2010 oraz opracowanie S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, (Biblioteka Zwojów t. 1), Kraków 1994.

¹⁰ Motywy z tego apokryfu wykorzystał Piotr Comestor w *Historia scholastica* w opisie pobytu Adama i Ewy w raju.

I Średniowieczna biblistyka

- życie i działalność Apostołów po Wniebowstąpieniu Jezusa.

Najpopularniejszym utworem z kategorii ewangelii dzieciństwa była powstała w II w. *Protoewangelia Jakuba* (inny tytuł: *Narodzenie Maryi*), która opowiada o rodzicach Marii, okolicznościach jej cudownych narodzin, dzieciństwie, pobycie w świątyni, zaślubinach z Józefem i o narodzeniu Jezusa, ucieczce Elżbiety z Janem Chrzcicielem i śmierci Zachariasza. Większości tych informacji nie ma w ewangeliiach kanonicznych. Ewangelia ta stała się podstawą innych opowiadających o Matce Boskiej i dzieciństwie Jezusa. Kolejne teksty z tej kategorii to *Ewangelia Pseudo-Mateusza*, *Ewangelia dzieciństwa arabska*, *Ewangelia ormiańska* oraz *Ewangelia Tomasza* (inny tytuł: *Czyny Jezusa jako dziecka*). We wspomnianych tekstach poruszono tematy tylko naszkicowane albo nieobecne w tekstach kanonicznych: postać św. Józefa, rodzina Jezusa, historia trzech króli itp.

Najstarszym utworem z grupy apokryfów o męce Jezusa jest *Ewangelia Piotra*, powstała w II w., niezachowana w całości; najbardziej zaś znanym – *Ewangelia Nikodema* (inny tytuł *Akta Pilata*) opisująca wydarzenia związane z sądem nad Jezusem, w której Pilat jest przedstawiony jako postać pozytywna – obrońca sprawiedliwości, a negatywną rolę odgrywają Żydzi. W kolejnych rozdziałach ewangelii opisane są losy Józefa z Arymatei, a ostatnia część pt. *Zstąpienie do otchłani* przedstawia Jezusa, który zstąpił do piekieł, by zabrać stamtąd patriarchów.

O czasach po Wniebowstąpieniu Chrystusa opowiadają bardzo popularne teksty z kategorii *transitus Mariae*, które opisują zaśnięcie Marii, wzięcie przez Chrystusa jej duszy do nieba, złożenie jej ciała do grobu a potem cudowne wzięcie do nieba. Bardzo dużą grupę tekstów z tej kategorii stanowią apokryficzne *Dzieje Apostolskie*¹¹ oraz żywoty poszczególnych apostołów. Kanoniczne Dzieje Apostolskie opowiadają o pierwszym okresie rozprzestrzeniania się nowej religii koncentrując się głównie na działalności apostołów Piotra i Pawła. Dzieje apokryficzne przedstawiają szczegółowo działalność i losy pozostałych.

I.1.2. Komentowanie Biblii

- a) Komentowanie Biblii i studia biblijne do XII w. w Kościele łacińskim

¹¹ Zob. *Listy i apokalipsy chrześcijańskie*, red. W. Appel, (Apokryfy Nowego Testamentu t. 3), Kraków 2001.

I Średniowieczna bibliistyka

Biblia była podstawą edukacji i nauki w średniowiecznej Europie. Poczynając od faktu, że na Psalterzu uczono się czytać i poznawać ówczesny język kultury i nauki – łacinę, a kończąc na tym, że komentowanie jej uważano za najwyższy stopień uczoneści. Na przestrzeni omawianych jedenastu stuleci wielokrotnie zmieniały się metody nauczania, jednak jedna cecha pozostawała wspólna: osią organizującą było poznawanie siedmiu sztuk wyzwolonych (*septem artes liberales*)¹². Proces nauki dzielono na dwa etapy: wstępny, określany terminem *trivium* (polegający na opanowaniu zasad gramatyki, retoryki i dialektyki) oraz etap dla kontynuujących naukę na wyższym poziomie, czyli *quadrivium* obejmujące arytmetykę, muzykę, geometrię i astronomię.

Umiejętności niezbędne do opracowania komentarzy zdobywano już na etapie *trivium*: gramatyka obejmowała naukę języka w mowie i piśmie oraz na bardziej zaawansowanym etapie, *enarratio auctorum*, czyli objaśnianie tekstów literackich wybieranych z pieczołowicie tworzonych list autorów¹³. Lektura każdego z tekstów szkolnych poprzedzona była zapoznaniem się ze wstępem zawierającym informacje o: autorze, tytule, celu powstania i gatunku literackim komentowanego dzieła. Wstępy jako gatunek także miały genezę starożytną i były początkiem krytyki literackiej¹⁴. Okresem najświetniejszego rozwoju tego typu tekstów była epoka aleksandryjska, przede wszystkim ze względu na działalność środowiska Biblioteki Aleksandryjskiej. Z czasem schemat wstępu został rozwinięty i uszczegółowiony i w IV w. najpopularniejsze były dwa ich rodzaje. Jeden składał się z następujących zagadnień: 1) żywot poety, 2) rodzaj utworu, 3) jego tytuł, 4) zamiar piszącego, 5) liczba ksiąg, 6) ich porządek, 7) egzegeza poszczególnych miejsc; drugi zaś z omówienia: 1) przedmiotu dzieła, 2) jego użyteczności, 3) tytułu, 4) miejsca w cyklu lektury, 5) autentyczności, 6) podziału na księgi, 7) do jakiej dziedziny filozofii należy¹⁵.

¹² O historii szkolnictwa w Europie zob. H.I. Marrou, J.S. Łoś, *Historia wychowania w starożytności*. Warszawa 1969; P. Riché, M. Radożycka-Paoletti, *Edukacja i kultura w Europie Zachodniej: VI–VIII*. Warszawa 1995 (La Nouvelle Marianne = Nowa Marianna); M. Markowski, *Pierwowzory uniwersytetów*, Olecko 2003 (Episteme).

¹³ Średniowieczne listy polecanych autorów powstawały co najmniej od IX w. i do końca średniowiecza ewoluowały. Zawierały zarówno autorów chrześcijańskich jak i pogańskich. Omówienia kolejnych list znajdują się w następujących publikacjach: E.R. Curtius, *Literatura europejska i lacińskie średniowiecze*, tłum. A. Borowski, Kraków 1997, s. 55–60; M. Markowski, *Pierwowzory uniwersytetów ...*, s. 58–60; G. Glauche, *Accessus ad auctores*, w: *Lexikon des Mittelalters*, Band 1, Stuttgart 1977, col. 71–72; T. Michałowska, *Średniowieczna teoria literatury w Polsce: Rekonesans*, Toruń 2016, s. 70–73.

¹⁴ M. Plezia, *Od Arystotelesa do „Złotej legendy”*. Warszawa 1958, s. 194–217.

¹⁵ Tamże, s. 210–213.

Współcześnie nie jest znany żaden starożytny tekst o zasadach konstruowania wstępów do lektury i odtwarzane są na podstawie zachowanych wstępów. Pomiędzy antycznymi komentarzami a podręcznikami dojrzałego średniowiecza przedstawiającymi tę metodologię, plasują się dzieła Jana Szkota Eriugeny (ok. 810–ok. 877), który był autorem komentarza do *Carmen paschale* Seduliusza oraz Remigiusza z Auxerre (ok. 841–ok. 908), autora komentarzy m.in. do Donata, Marcjana Kapelli, *Disticha Catonis*, *Opuscula sacra* Boecjusza oraz, tak jak jego poprzednik, do *Carmen paschale* Seduliusza. Pod koniec omawianego okresu w XI lub na początku XII w. wykształcił się nowy typ podręcznika tzw. *accessus ad auctores* (wprowadzenie do lektury szkolnej)¹⁶. Owe *accessus ad auctores* składały się z dwu części. Pierwsza zawierała skrócony wykład teorii piśmiennictwa artystycznego lub jedynie teorii poezji oraz wzorcowe objaśnienia realizowane według określonego schematu. Wprowadzenia te rozpoczynały się od informacji o życiu i twórczości autora, po których następowało omówienie kolejnych aspektów dzieła i uwypuklenia nauk moralnych oraz elementów dydaktycznych utworu. Teorię tworzenia owych *accessus* wyłożył m.in. Konrad z Hirsau (ok. 1070–ok. 1150) w tekście pt. *Dialogus super auctores*¹⁷, w którym opisał rozwój zasad interpretacji tekstów. Dawnym interpretatorom przypisał mający jeszcze antyczną proveniencję schemat: *quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando*, który w świetle późniejszych zaleceń przekształcał się w następujący zestaw zagadnień: *vita auctoris* (życie pisarza), *titulus operis* (tytuł dzieła), *qualitas carminis* (gatunek), *scribentis intentio* (zamiar piszącego), *numerus librorum* (liczba ksiąg), *ordo* (kompozycja, układ) i *explanatio* (objaśnienie); zaś o nowszych, średniowiecznych autorach zaleceń napisał, że ograniczają oni interpretację do czterech zagadnień: *operis materia* (treść dzieła), *scribentis intentio* (zamiar piszącego), *pars philosophiae* (do jakiej dziedziny filozofii należy dzieło) i *utilitas* (pożytek moralny płynący z dzieła). W praktyce autorzy objaśnień nie przestrzegali ściśle tak skodyfikowanych zasad i czerpali z obu, ustalając własną

¹⁶ O programie nauki wedle schemtu siedmiu sztuk wyzwolonych, w tym o *accessus ad auctores* zob. T. Michałowska, *Średniowieczna teoria literatury w Polsce ...*, s. 67–90. O średniowiecznych komentarzach przygotowywanych wg schematu *accessus ad auctores*: A. J. Minnis, *Medieval theory of authorship. Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*, London 1984; E. R. Curtius, *Literatura europejska...*, s. 42–67; E. A. Quain, *The medieval accessus ad auctores*, „Traditio” 3 (1945), s. 215–264.

¹⁷ Edycja: Conrad de Hirsau, *Dialogus super Auctores*. Édition critique par R. B. C. Huygens, Brussels 1955 (Collection Latomus). Omówienie zob. A. J. Minnis, I. Johnson, *The Cambridge History of Literary Criticism*. Volume 2. *The Middle Ages*, Cambridge 2009 (The Cambridge History of Literary Criticism), s. 125–26.

kolejność i wybierając te zagadnienia, które wydały im się wyjątkowo odpowiednie dla objaśnianego dzieła, przy czym u autorów pogańskich szczególnie akcentowano naukę moralną płynącą z treści utworów, natomiast w przypadku dzieł chrześcijańskich i Biblii kładziono nacisk na sens alegoryczny tekstu.

Na kolejnych etapach edukacji uczniowie byli zapoznawani z bardziej zaawansowanymi metodami interpretacji m.in. z metodami tworzenia komentarzy zarówno do tekstów pogańskich, jak i religijnych: Biblii, dzieł ojców Kościoła, a wraz z upływem czasu także autorów średniowiecznych. A że Biblia była w średniowieczu podstawą edukacji i życia religijnego, przez to księgi biblijne były najczęściej czytany, badanymi i komentowanymi tekstami¹⁸. Od czasu powstania księgi były nie tylko czytane, ale także objaśniane najpierw przez komentatorów żydowskich, a w erze chrześcijańskiej także przez egzegetów chrześcijańskich. Już pierwsi komentatorzy chrześcijańscy Kościoła zachodniego komentowali Biblię nie tylko w sensie naturalnym (wyrazowym, później zwanym literalnym lub historycznym), ale także, a nawet przede wszystkim, w sensie alegorycznym i moralnym. Ta wielotorowość interpretacji (egzegezy) utrzymuje się do czasów współczesnych, niemniej jednak w poszczególnych okresach kładziono większy nacisk na różne sensy.

b) Hermeneutyka biblijna i typy komentarzy

W pierwszych wiekach egzegeci chrześcijańscy rozróżniali dwa sensy: wyrazowy i alegoryczny. Przy użyciu sensu wyrazowego (naturalnego) objaśniano nazwy osób i miejsc oraz kontekst historyczny komentowanych wydarzeń; w opinii owych egzegetów sens naturalny Biblii był efektem wykorzystywania przez autorów ksiąg biblijnych własnej wiedzy i aparatu pojęciowego do wyrażenia treści pochodzących od Boga. Drugi sens – alegoryczny, który był konsekwencją myślenia, że słowa komentowanego tekstu mają również drugie, ukryte znaczenie, którego autorem jest Duch Święty jako dawca natchnienia. Zadaniem komentatora było więc wydobyć i przekazać wiernym boskiego przekazu; a ponieważ, wraz z upływem czasu, zmieniały się realia i świadomość

¹⁸ O egzegezie biblijnej: H. de Lubac, *Exégèse médiévale. Les quatre sens de l'écriture*. Paris 1959, 1–2 (Théologie, 41, 42, 59); hasło *Egzegeza biblijna*, w: *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1995, t. 4, kol. 710–727; B. Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages*, 3rd ed. (rev.), Oxford 1983; I. Ch. Levy, *Introducing medieval biblical interpretation. The senses of scripture in premodern exegesis*, Grand Rapids, Mich. 2018; S. Wielgus, *Badania nad Biblią w starożytności i w średniowieczu*, Lublin 1990 (Rozprawy Wydziału Filozoficznego. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego); F. Drączkowski, *Patrologia*, Pelplin–Lublin 2007.

tychże wiernych, potrzeba komentowania nie była aktem jednorazowym, ale stałym obowiązkiem Kościoła. Alegoryczna egzegeza okresu patrystycznego stawiała sobie jeszcze jeden cel: udowodnienie, że Stary Testament jest tak samo księgą chrześcijan jak Żydów przez wykazanie, że Stary Testament jest zapowiedzią Nowego, a Nowy wypełnieniem Starego. W tym świetle oba Testamenty są ze sobą nierozzerwalnie związane. Chociaż oba nurty interpretacji istniały równocześnie, przeważał pogląd, że ten drugi, czyli alegoryczny, sens jest ważniejszy i zadaniem autorytetów było odsłonić ten niewidoczny dla większości odbiorców przekaz.

Typologię sensów rozwinął Orygenes (185–254), który uważał, że każde słowo, cyfra i każdy szczegół opisany w Piśmie Świętym ukrywa Boski zamysł względem człowieka, każdy z tych elementów powinien być interpretowany dosłownie oraz alegorycznie, a jednocześnie wszystkie nawet najbardziej gorszące czy sprzeczne ze sobą opowieści mają swoje znaczenie symboliczne. Odkryciu owych znaczeń i symboli służyły trzy sensory: werbalny (inaczej historyczny), duchowy (czyli mistyczny lub alegoryczny) oraz moralny (budujący). Właściwe zrozumienie obu Testamentów jest możliwe tylko przy założeniu, że to Chrystus jest centralną postacią ich obu: Stary Testament jest zapowiedzią jego przyjścia, a Nowy – opowieścią o wypełnieniu się tej zapowiedzi.

Żyjący dwa wieki później Kasjan (–ok. 435 r.) wyróżnił cztery sensory: historyczny (czyli wyrazowy), alegoryczny, czyli chrystologiczny, tropiczny, czyli moralny lub antropologiczny oraz anagogiczny czyli eschatologiczny. Ta typologia utrzymała się przez kolejne wieki i znalazła swój zwięzły opis w popularnym wierszyku¹⁹:

Littera gesta docet, quid credas allegoria,
moralis quid agas, quo tendas anagogia²⁰.

c) Sensy Biblii

Objaśnieniu według sensów podlegał zarówno Stary jak i Nowy Testament. Z biegiem czasu także pisma epoki patrystycznej zarówno ojców Kościoła jak i innych

¹⁹ Jego autorem był XIII-wieczny dominikanin Aage z Danii (łacińska wersja imienia – Augustinus de Dacia, zm. 1282), który zawarł dwuwiersz w dziele *Rotulus pugillaris*, zob. edycja tekstu: A. Walz, *Des Aage von Dänemark "Rotulus pugillaris" im Lichte der alten dominikanischen Konventstheologie*, Copenhague 1954 (Classica et Mediaevalia. – Vol. 15).

²⁰ Treść wiersza jest następująca: „Sens wyrazowy uczy o tym co się wydarzyło, alegoryczny o tym, w co należy wierzyć, moralny o tym co powinieneś robić, anagogiczny o tym, dokąd zmierzasz” (tłum. AF).

pisarzy epoki patrystycznej stały się przedmiotem analiz i objaśnień. Wedle powszechnie panującego przeświadczenia dopiero objaśnienie we wszystkich sensach oznaczało całościowe i dogłębne objaśnienie tekstu. Zwięźle i dokładnie wyraził to Henri de Lubac:

„To, czego większość tekstów nie przedstawia jednak w wyraźny sposób, a co zwykle ukazują one w tym mniejszym stopniu, im bardziej są pełne i bardziej dydaktyczne w ukazywaniu czterech znaczeń – to ukryta istota tej teorii. Jest nią dynamiczna jedność czterech znaczeń, ich wzajemnie wewnętrzny charakter. [...] Należy powiedzieć w odniesieniu do owych czterech znaczeń, podobnie jak pewien dawny autor mówi o czterech stopniach kontemplacji, że są ze sobą powiązane niczym ogniwa szczególnego łańcucha: *concatenati sunt ad invicem*. Przypomnijmy sobie jeszcze z jak niezwykłą pomysłowością św. Grzegorz wyjaśniał „koło w kole” z Księgi Ezechiela, którego pełne znaczenie wkrótce się nam ukaże. Każde ze znaczeń posiada siłę napędową, tak że jedno prowadzi do drugiego „per incrementa intelligentiae, quasi quibusdam passibus mentis”. „Słowo historii” dokonuje się poprzez „znaczenia alegorii”, a z kolei „znaczenia alegorii” skłaniają się, same z siebie, „do wprawienia się w naukę moralną”. Następnie naturalne i konieczne przejście „de historia ad allegoriam, et de allegoria ad moralitatem”²¹.

Littera gesta docet przypomina zacytowany wyżej dwuwiersz. Wyraz *littera* został w tym miejscu użyty w znaczeniu „historia”²². Jest to jednocześnie charakterystyka najprostszego, dostępnego dla wszystkich odczytania i najprostszy sposób komentowania. Niejako wstęp i początek wszystkich komentarzy. Różni komentatorzy używali różnych metafor na opisanie metod komentowania i wielorako klasyfikowali sensy biblijne. W literaturze przedmiotu dla zobrazowania problemu najczęściej przywołuje się ten oto fragment z *De scripturis et scriptoribus sacris* Hugona ze Świętego Wiktora:

Zastanawia mnie, że niektórzy chełpiący się znawstwem alegorii, pomijają wciąż literę tekstu. „My – mówią – czytamy Biblię, ale nie czytamy jej litery. Nie przykładamy uwagi do litery, wykładamy jej sens alegoryczny”. W jaki więc sposób czytacie Pismo Święte nie czytając jego litery? Czymże jest Pismo bez

²¹ H. de Lubac, *Pismo Święte w tradycji Kościoła*, przekł. K. Łukowicz Kraków 2008, s. 242–243.

²² H. de Lubac, *Medieval exegesis, vol. 2: The four senses of scripture*, transl. by E. M. Macierowski, Grand Rapids, Mich. Edinburgh 2000 (Ressourcement retrieval & renewal in catholic thought), s. 41.

literę? „My – odpowiadają – czytamy literę, lecz nie dla niej samej. Odczytujemy bowiem jego sens alegoryczny i wydobywamy z niego nie słowa, ale jego znaczenie duchowe”. A czym jest objaśnianie tekstu, jeśli nie pokazaniem cóż ten tekst znaczy? „Ale – mówią oni – ten sam tekst mówi coś innego, gdy jest rozumiany zgodnie z sensem naturalnym, a co innego zgodnie z alegorycznym: zgodnie z rozumieniem dosłownym lew jest zwyczajnie zwierzęciem, a w znaczeniu duchowym symbolizuje Chrystusa²³.

Piotr Comestor, którego opus magnum zostanie scharakteryzowane w następnej części rozprawy przyrównywał Pismo Święte do jadalni, którą tak opisał:

[Dla Boga] Pismo Święte jest jadalnią, w której karmi i poi swoich poddanych [...]. Jadalnia ta składa się z trzech elementów: fundamentów, ścian i dachu. Fundamentem jest historia, której są trzy gatunki: roczniki, kalendaria i dzienniki [...] Alegoria jest jak ściana nośna, która wspiera jeden fakt za pomocą drugiego. Tropologia to nauka wieńcząca całość, która przedstawia na przykładzie minionych wydarzeń, jak powinniśmy postępować. Pierwsza jest więc podstawą, druga – wznoszeniem się, a trzecia – nagrodą²⁴.

Według Comestora historia jest fundamentem komentowania i tak jak dom buduje się od fundamentów, poprzez ściany, do dachu, tak komentowanie należy rozpocząć od podstaw (historii), poprzez ściany (alegorię) do uwieńczenia w postaci dachu (nauki moralnej).

Sens literalny²⁵ (historyczny), pierwotnie nazywany też wyrazowym, to interpretacja Pisma na dwu poziomach: znaczenia wyrazu – interpretacja polega na

²³ Hugo de Sancto Victore, *De scripturis et scriptoribus sacris*, PL t. 175, kol. 9–28: „Miror qua fonte quidam allegoriarum se doctores jactitant, qui ipsam adhuc primam litterae significationem ignorant. Nos inquit, Scripturam legimus, sed non legimus litteram. Non curamus de littera; sed allegoriam docemus. Quomodo ergo Scripturam legitis, et litteram non legitis? Si enim littera tollitur, Scriptura quid est? Nos, inquit, litteram legimus, sed non secundum litteram. Allegoriam enim legimus, et exponimus litteram non secundum litteram, sed secundum allegoriam. Quid ergo est litteram exponere, nisi id quod significat littera demonstrare. Sed littera, inquit, aliud significat secundum historiam, aliud secundum allegoriam. Leo quippe secundum historiam bestiam significat, secundum allegoriam Christum significant” (tłum. AF).

²⁴ Sylwan (2005), s. 4–5: „Sacram scripturam pro cenaculo in qua sic suos inebriat ut sobrios reddat [...] Cenaculi huius tres sunt partes: fundamentum, paries, tectum. Historia fundamentum est, cuius tres sunt species: annalis, kalendaria, ephimera. [...] Alegoria, paries superinnitens, que per factum aliud factum figurat. Tropologia, dogma culminis superpositum, que per factum quid a nobis sit faciendum insinuat. Prima planior, secunda acutior, tertia suavior” (tłum. AF).

²⁵ Zob. G. Dinkova-Bruun, „Autor”, *authorship and the literal sense of the Bible: The case of Leonius of Paris*, w: *Bibel und Exegese in der Abtei Sankt Viktor zu Paris: Form und Funktion eines Grundtextes im europäischen Rahmen*, Münster 2009, s. 259–277 (Corpus Victorinum: Instrumenta, 3), s. 265–266.

I Średniowieczna biblistyka

przyjęciu dosłownego znaczenia tekstu oraz interpretacja historyczna mająca na celu przybliżenie w sposób zrozumiały dla czytelników czy słuchaczy realiów epok wcześniejszych np. niezrozumiałych słów, wydarzeń historycznych czy pojęć związanych z innymi realiami kulturowymi. Jako pierwsza zachodziła potrzeba objaśniania aparatu pojęciowego Starego Testamentu – objaśniania języka hebrajskiego i „przetłumaczenie” jego aparatu pojęciowego na europejski sposób myślenia; z biegiem czasu i z oddalaniem się od czasów apostoelskich dotyczyło to również Nowego Testamentu. Oddalanie się od czasu powstania tekstów implikowało także potrzebę objaśniania realiów historycznych i umieszczenie wydarzeń w odpowiednim miejscu osi dziejów powszechnych itp. Egzegeza realizowana była za pomocą narzędzi filologicznych i analizy historycznej. Głównymi narzędziami analizy filologicznej były:

- etymologie – uważano, że nazwa jest doskonałym opisem rzeczy, charakteryzuje jej główne przymioty; zrozumienie znaczenia i pochodzenia nazw miało umożliwić poznanie danego pojęcia. Brak znajomości języków biblijnych nie powstrzymywał komentatorów od czynienia wywodów na temat znaczenia poszczególnych pojęć. Zdarzało się, że do objaśnienia znaczenia wyrazów hebrajskich czy greckich używano podobnie brzmiących wyrazów łacińskich, co nie ułatwiało prawidłowego zrozumienia niejasnych pojęć. Nie przekreśla to jednak przydatności tej metody i wielokrotnie stosowano ją z bardzo dobrym skutkiem. Jednocześnie etymologie często służyły średniowiecznym teologom jako punkt wyjściowy do interpretacji alegorycznej²⁶ opartej na znaczeniu hebrajskich imion biblijnych, które to znaczenia czerpano najczęściej ze słownika przygotowanego przez św. Hieronima, a zatytułowanego *Liber interpretationis Hebraicorum nominum*²⁷;
- analiza filologiczna: przygotowywano komentarze gramatyczne, leksykalne, wykorzystywano znajomość języków obcych, głównie biblijnych, do objaśniania niezrozumiałych słów, a w wypadku tekstów wierszowanych dodawano również objaśnienia metryczne;
- krytyka tekstu – różne redakcje i błędy w przepisywaniu doprowadziły do psucia tekstu. Próby uzyskania lepszej jego czytelności legły u podstaw rozwoju biblijnej krytyki tekstu: wyliczanie wariantów tekstu z poszczególnych rękopisów, zestawianie ze sobą różnych redakcji lub wersji w różnych językach było zaczątkiem badań

²⁶ Zob. H. de Lubac, *Medieval exegesis...*, s. 116.

²⁷ Hieronymus, *Liber de nominibus Hebraicis*, PL, t. 23, kol. 771–858.

filologicznych, ale w dalszym planie krytycznego a zatem naukowego podejścia do zastanego materiału. Podwaliny w tym zakresie położyli ojcowie Kościoła świadomi rozbieżności redakcji tekstu Pisma Świętego i omyłek popełnianych przez skrybów w trakcie jego przepisywania, czyli jedynej wtedy dostępnej metody transmisji tekstu. W pierwszych wiekach największe zasługi na tym polu położył Orygenes i jego *Hexapla*, o której więcej napisano niżej w rozdziale o wczesnej egzegezie chrześcijańskiej.

Warstwa historyczna była analizowana i objaśniana poprzez wnioskowanie historyczne: konfrontację fragmentów Biblii z tekstami historiograficznymi i relacjami świadków wydarzeń (np. Józefa Flawiusza dla realiów I w. n.e.) w celu rozwinięcia kontekstu historycznego i uzasadnienia stawianych tez.

Alegoryczne odczytywanie Biblii trwa, odkąd chrześcijanie zaczęli ją czytać i objaśniać²⁸. Polega na odnajdowaniu głębszego niż tylko literalne zrozumienie słów. Wynika z przekonania, że tekst Biblii zawiera sens lub wiele równoległych sensów głębszych niż dosłowne znaczenie przekazu tekstowego. Specjalnym typem alegorii jest typologia, która opiera się na założeniu, że osoby i wydarzenia Starego Testamentu były prefiguracją osób i wydarzeń nowotestamentowych. I tak na przykład według komentatorów alegorycznych ofiara, którą Abraham wiedziony nakazem Jahwe zamierzał złożyć z Izaaka była zapowiedzią posłania przez Ojca swojego Syna i zbawczą śmierć Jezusa. Główną przyczyną stosowania interpretacji typologicznej przez pierwszych chrześcijan, dla których jedyną świętą księgą był Stary Testament, była potrzeba znalezienia w nim potwierdzenia, że Jezus był Mesjaszem a jego nauczanie i działalność były wypełnieniem przymierza pomiędzy Bogiem a ludem Izraela. Wyznawcy Chrystusa dokonali tego czytając i odpowiednio interpretując księgi. Z biegiem czasu, gdy powstały i upowszechniły się księgi Nowego Testamentu nie zaprzestano tego sposobu interpretacji z powodu sporów teologicznych z Żydami i poganami. Z jednej strony chrześcijanie byli zmuszeni do odróżnienia swojej religii od judaizmu: fundamentalną różnicą pomiędzy wyznaniem była wiara chrześcijan, że to Jezus z Nazaretu jest Mesjaszem, Żydzi nie widzieli w nim obiecanego Mesjasza i czekali na właściwego. Chrześcijanom zależało, żeby wykazać, że Chrystus jest osobą, która wypełnia starotestamentalne zapowiedzi, które w większości nie były wyrażone *expressis*

²⁸ Zob. F. van Liere, *An introduction to the Medieval Bible*, s. 110–120.

verbis. Z drugiej strony byli narażeni na dysputy z wyznawcami innych ówczesnych religii (z punktu widzenia chrześcijan – z poganami)²⁹.

W tekstach biblijnych poszukiwano nie tylko sensu alegorycznego, ale też nauki moralnej płynącej ze słów postaci lub z opisanych wydarzeń. Wskazania wysnute w czasie interpretacji moralnej miały być wskazówkami dla wiernych jak postępować w życiu ziemskim³⁰.

Sens anagogeniczny odnosił się do interpretacji tekstu w kontekście czterech rzeczy ostatecznych: śmierci, sądu, nieba albo piekła. Odpowiadał na pytanie co robić, aby osiągnąć życie wieczne³¹.

d) Formy egzegetyczne

Oprócz pojęć wprowadzonych już wcześniej, to znaczy hermeneutyki biblijnej obejmującej zasady poprawnego interpretowania tekstu biblijnego oraz tej hermeneutyki praktycznej realizacji, czyli egzegezy biblijnej, wprowadzić należy kolejne pojęcie: formy egzegetycznej. Forma egzegetyczna to rodzaj literacki stosowany do przedstawienia wyników egzegezy biblijnej. Owe formy zależały od momentu w dziejach chrześcijaństwa, w których konkretny utwór powstawał oraz upodobań komentatora. Od początków więc autorzy chrześcijańscy używali różnych form literackich do komentowania Pisma Świętego.

Jedną z najbardziej popularnych w okresie patrystycznym była homilia. Ojcowie Kościoła używali jej do komentowania wszystkich ksiąg zarówno Starego jak i Nowego Testamentu, odbiorcami byli zarówno duchowni jak i świeccy członkowie Kościoła. Za jej pomocą objaśniano podstawowe prawdy wiary i przekazywano treść poszczególnych ksiąg biblijnych.

Kolejną formą był komentarz właściwy. Zasady kompozycji tekstu były oparte na powszechnie panujących zasadach retorycznych. Autorzy komentarzy biblijnych traktowali tekst podobnie jak wcześniej uczeni greccy czy rzymscy traktowali komentowane przez siebie dzieła literatury starożytnej. Nie zmieniła się więc metoda, a jedynie przedmiot rozważań.

²⁹ Zob. tamże, s. 117–118.

³⁰ Zob. tamże, s. 121.

³¹ Zob. tamże.

Formą, która była wcześniej stosowana zarówno w tradycji żydowskiej jak i grecko-rzymskiej była glosa. Wywodzi się z praktyki towarzyszącej czytaniu: umieszczania glos (uwag) na marginesie (glosa marginalna) lub w pomiędzy liniami tekstu (glosa interlinearna) zawierających drobne wyjaśnienia lingwistyczne lub gramatyczne, tłumaczenia wyrazów, odwołania do innych autorów i wszelkiego rodzaju uwagi. W okresie patrystycznym glosy stosowano do objaśnianie słów dawnych, które wyszły już z użycia, słów technicznych, regionalnych oraz różnego rodzaju słów niezrozumiałych nawet dla ludzi wykształconych. Z czasem owe glosy zaczęto gromadzić, często w porządku alfabetycznym, tworząc osobną formę – glosaria. Następnie definicje zaczęto wzbogacać o informacje historyczne, biograficzne, geograficzne itp. oraz o cytaty z innych autorów. Wraz z rozbudową pierwotnej formy o dodatkowe informacje glosaria zaczęły zmieniać się w bardziej rozbudowane formy: leksykony i encyklopedie. Glosaria zawierające wyłącznie hasła o tematyce związanej z Pismem Świętym nazywa się glosariami biblijnymi. Od X w. zaczął się wykształcać nowy typ zapisu w rękopisach złożony z dwu części: tekstu komentowanego – najczęściej pisanego większymi literami, w węższej niż zazwyczaj kolumnie (jeśli glosa miała być dopisana na marginesie) lub zwykłej kolumnie, ale z szerszymi odstępami między liniami dla zapisania glossy interlinearnej. Zdarzało się też, że taki zespół glos traktowano jako osobne dzieło i zapisywano zwartym tekstem bez połączenia z tekstem komentowanym (*glossae collectae*). Najbardziej znanym reprezentantem tego gatunku komentarzy jest *Glossa* zwana też w literaturze pod nazwą *Glossa ordinaria*³².

W XII w. lub trochę wcześniej *glossa* staje się terminem oznaczającym komentarz. Potwierdza to opinia Wilhelma z Conches (ok. 1090 – ok. 1155) z komentarza do *De somno Scipionis* Makrobiusza:

Obecnie używa się zazwyczaj określenia „komentarz” do księgi napisanej przez kogoś innego, zawierającej objaśnienia głębszego znaczenia bez dbałości o objaśnianie litery. Tym więc różni się od glossy, która zwiera jednocześnie wykład tekstu i sensu. Dlatego też nazwa „glossa” oznacza to samo co „mowa”³³.

³² Historia jej powstania i zawartość zostanie omówiona poniżej, w rozdziale *Czasy szkół katedralnych*.

³³ Cytat za: É. Jeuneau, *Deux rédactions des Gloses de Guillaume de Conches sur Priscien*, „Recherches de théologie ancienne et médiévale”, 27 (1960), 212–47 (p. 225) – cytata za rps Vat.Palat. Lat. 953, k. 79vb: „In nostro tamen usu non solet dici commentum nisi liber expository alterius qui solam scilicet sententiam exprimit, de littera autem non curat. Et hic differt a glossa, que non solius sententiae sed etiam litterae expositionem continet. Unde etiam glossa dicta est quasi lingua; tłum. AF.

Podobnie Wilhelm z Conches wypowiada się w *Glossa super Priscianum* (glosa do *Epistola dedicatoria*, s. 1, wiersz 11):

Lecz czasami zawęża się ten termin i wtedy „komentarz” jest księgą objaśniającą dzieło innego autora, która mając za cel interpretację jego sensu, pomija tekst. I dlatego różni się od glossy, która powinna zawierać ekspozycję zarówno sensu, jak i tekstu, tak, że wydaje się jakby to nauczyciel mówił we własnej osobie. Stąd też nazywa się glossą, bowiem wyraz "glossa" oznacza „mowę”³⁴.

Należy więc rozumieć, że w czasach Wilhelma słowo *commentum* oznaczało tekst omawiający sens (*sententia*) innego tekstu, a *glossa* tekst objaśniający i sens i poszczególne słowa (*littera*). W takim ujęciu glossa nie jest więc sposobem zapisu komentarza, lecz metodą interpretacji – łączy w sobie komentarz literalny (w jego odmianie wyrazowej) z komentarzem objaśniającym znaczenie tekstu, przez co należy rozumieć komentarz alegoryczny. W drugiej połowie XII w. w szkole paryskiej uściślono kolejne pojęcia: *expositor* i *glossator*. Patrystyczni komentatorzy byli konsekwentnie określani jako *expositor*, *glossator* zaś był osobą, która opracowała uporządkowaną glossę z wykorzystaniem cytatów z wcześniejszych komentatorów.

Kolejną formą o starożytnej proveniencji są kateny (po łacinie określane jako: *catenae*, *excerpta*, *collectanea*), które są zbiorami cytatów zaczerpniętych z pism ojców Kościoła. Ich popularność była związana z aspektem praktycznym: w formie zwięzłego tekstu dostarczały wybór najcelniejszych myśli autorytetów epoki patrystycznej. Obecnie ich wartość wynika z faktu, że większość dzieł wyekscerpowanych nie dotrwała do naszych czasów w ich pełnej formie. Trudno rozstrzygnąć, czy pełne teksty nie przetrwały dlatego, że średniowieczni autorzy zadowalali się wypisami, czy pełne dzieła i tak zaginęłyby w pomroce dziejów, a zachowane kateny dają przynajmniej wgląd w twórczość antycznych autorów. Specjalnym rodzajem wypisów są florilegia, tworzone w celach dydaktycznych lub polemicznych i zawierające scholia (krótkie komentarze pierwotnie umieszczane na karteczkach dołączanych do tekstu, a nie – jak w przypadku głos – zapisywane w interlinii czy na marginesie) dogmatyczne i ascetyczno-moralne.

³⁴ Cytat za E. Jeuneau, *Deux rédactions ...*, s. 225 z rękopisu BnF Latin 15130, k. 2ra „Sed aliquando restringitur nomen, et dicit commentum liber alterius expositivus qui sentencie serviens non curat de littera. Qui differat a glossa. Glossa enim et sentenciam et litteram sic debet exponere quod lingua magistri videatur presens hoc dicere. Unde et glossa dicitur. Glossa enim lingua interpretatur”; tłum. AF.

I Średniowieczna biblistyka

We wczesnym średniowieczu rozwinął się komentarz typu „quo ad litteram”. Ten rodzaj komentarza towarzyszył zazwyczaj tekstowi samej księgi i komentował ją wiersz po wierszu. Komentowano w ten sposób najczęściej Księgę Rodzaju, Psalmi, Pieśń nad Pieśniami, Ewangelie, Listy św. Pawła, Apokalipsę i Proroków. W epoce uniwersytetów komentarz tego typu dał początek kolejnemu rodzajowi tzw. quaestiones, w których stosowano dialektyczną metodę argumentowania.

Z Wysp Brytyjskich do Europy kontynentalnej (nie bez znaczenia był na pewno fakt, że miało to miejsce w okresie napływu mnichów iroszkockich do Europy kontynentalnej i czasie zakładania przez nich klasztorów) przywędrował kolejny typ komentarza. Jego konstrukcja opierała się na serii pytań i odpowiedzi. Komentarze tego typu najczęściej tworzone dla wyjaśnienia literalnego znaczenia treści, a autorzy rzadko wskazywali z imienia cytowany autorytet. Fragmenty pochodzące od innych, niż autor dzieła, osób wprowadzono wyrażeniami: „niektórzy” lub „inni/inni”. Komentarze tego typu najczęściej powstawały w celach dydaktycznych.

Kolejny typ komentarza spotykany we wczesnym średniowieczu oparty jest na dwudzielu: pytanie i odpowiedź. Był to sposób odpowiedni raczej do interpretacji wybranych zagadnień niż systematycznego wykładu całych ksiąg biblijnych. Tego rodzaju wykładu używano do prezentacji treści zarówno po łacinie, jak i w językach wernakularnych.

I.1.3. Historia egzegezy

a) Okres patrystyczny

Teologia patrystyczna w całości opierała się na tekście Pisma Świętego³⁵. Ojcowie Kościoła traktowali Pismo Święte jak wcielenia Słowa, które jak człowiek miało ciało i duszę: ciałem miał być dosłownie traktowany tekst Biblii, duszą – sensy duchowe³⁶. Drugą perspektywą patrzenia na komentowany tekst było przeświadczenie, że Stary Testament zapowiada i poprzedza Nowy Testament, a Nowy Testament opisuje wypełnienie zapowiedzi Starego Testamentu. Święty Augustyn lapidarnie ujął to w zdaniu: *In Vetere Novum latet et in Novo Vetus patet*³⁷. Przeważająca tendencja w

³⁵ Zob. K. Romaniuk, *Biblia u Ojców Kościoła a Ojcowie Kościoła w studium Biblii*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, z. 1/XXII (1975), s. 65–74.

³⁶ B. Smalley, *The Study of the Bible...*, s. 1.

³⁷ Św. Augustyn, *Quaestiones in Heptateuchum* 2, 73, ed. PL 34, 623.

interpretacji nie oznaczała, że wszyscy komentatorzy wszystkie swoje dzieła dostosowywali do głównego trendu.

Jednym z pierwszych problemów Kościoła w początkach chrześcijaństwa, nie *stricte* teologicznych, ale nie dających się pominąć w tym wywodzie był problem właściwego zrozumienia słowa bożego ze względu na barierę językową. Oryginalnymi językami Starego i Nowego Testamentu: hebrajskim i aramejskim mówiła niewielka część wyznawców nowej religii. Język grecki³⁸, powszechnie znany we wschodniej części Cesarstwa Rzymskiego, nie był tak popularny w jego zachodnich regionach (choć z pewnością był znany i do czasu powstania tłumaczeń był językiem nauczania i liturgii także w prowincjach zachodnich). Palącym więc problemem stała się potrzeba przekładu Biblii na język łaciński. Najstarsza wzmianka o tej wersji językowej pochodzi z 180 r.³⁹ Nieco później łacińskie cytaty przytaczają Tertulian i Cyprian z Kartaginy. Łacińskie tłumaczenia z II i III w. określane są wspólnym mianem *Vetus Latina*⁴⁰. Równoległe z tłumaczeniami łacińskimi, a być może nawet nieco wcześniej, powstawały przekłady syryjskie i koptyjskie także używane na rozległych terenach rozszerzającego się świata chrześcijańskiego.

Wczesna egzegeza chrześcijańska⁴¹ została zapoczątkowana przez Ojców apostoelskich (koniec I w. oraz początek II w.), którzy w swych pismach cytowali i krótko interpretowali fragmenty Starego i Nowego Testamentu. Wkrótce zaczęły się rozwijać szkoły egzegetyczne, które skupiały największych teologów tego okresu, którzy wyznaczyli kierunki egzegezy na kolejne stulecia. Szkół było pięć, mieściły się w Aleksandrii, Antiochii, Cezarei, Nisibis i Edessie. Jak można wnioskować z położenia geograficznego wspomnianych ośrodków (na terenie obecnych państw: Turcja, Izrael i Egipt) skupieni w nich teologowie zajmowali się objaśnianiem greckiego tekstu Biblii i ich prace także w tym języku powstawały. Pierwszym z dwu ośrodków, które uformowały egzegezę w następnych wiekach była szkoła aleksandryjska. Za jej założyciela uważa się

³⁸ Septuaginta, bo tak brzmi zwyczajowa nazwa przekładu na grekę powstawała od III w. p.n.e. O tym tłumaczeniu zob. *Wstęp ogólny do Pisma Świętego ...*, s. 164–166. Septuaginta była w czasach późniejszych poprawiana – powstawały tzw. recenzje (głównym powodem była niezgodność z ujednoliconym przez ben Akibę ok. r. 100 tekstem hebrajskim). Najbardziej znane jej żydowskie recenzje zostały przygotowane w końcu II w. przez Teodocjona z Efezu i kilkadziesiąt lat później ok. 200 r. przez Symmacha. Pierwotnym językiem Nowego Testamentu jest język grecki.

³⁹ Znajduje się w aktach męczenników ze Scillum w Numidii w Afryce Północnej zob. A. Bober, *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965, s. 80–82.

⁴⁰ Zob. F. van Liere, *An introduction to the Medieval Bible...*, s. 80–83.

⁴¹ Charakterystyka oparta o: *Wstęp ogólny do Pisma Świętego...*, s. 279–281.

Panteosa, stoika z Sycylii; powstała ok. 180 r. Nawiązywała do tradycji komentatorskiej Żydów, którzy zamieszkiwali Aleksandrię od II w. p.n.e. i zorganizowali prężny ośrodek judaistycznej egzegezy alegorycznej korzystającej w interpretacji nie tylko z dorobku poprzedników, ale też z kultury i filozofii greckiej. Wybitnym przedstawicielem tej szkoły był Filon Aleksandryjski. Kolejnymi znanymi przedstawicielami chrześcijańskiej szkoły aleksandryjskiej byli Klemens Aleksandryjski (ok. 150–215), a nade wszystko autor wielu komentarzy Orygenes (ok. 182–254). Ten ostatni pomimo skłonności do interpretacji Pisma w duchu egzegezy alegorycznej, odpowiedział na palącą potrzebę ówczesnego Kościoła z zakresu egzegezy literalnej. Pogłębiające się różnice wynikające nie tylko z różnych tłumaczeń, ale z błędów kopistów doprowadziły już w II w. do chaosu, a potrzebę jego uporządkowania jak nikt inny zrozumiał właśnie Orygenes, który w dziele *Heksapla*⁴² zestawił tekst oryginalny i pięć współistniejących tłumaczeń Biblii zapoczątkowując nową dyscyplinę – krytykę tekstu biblijnego. W swoim dziele użył także systemu znaków sygnalizujących rozbieżności pomiędzy tekstem oryginalnym i przekładami. Nie zadowolili się jedynie zestawieniem różniących się lekcji, ale je omówił i poddał wartościowaniu⁴³. Kolejnymi wybijającymi się przedstawicielami szkoły aleksandryjskiej zostali m.in. Dionizy Aleksandryjski (–265), Grzegorz Cudotwórca (ok. 213–ok. 270), Euzebiusz z Cezarei (ok. 263–339), Atanazy Wielki (ok. 296–373), Dydim Ślepy (ok. 313–ok. 398), Bazyl Wielki (ok. 329–379), Grzegorz z Nyssy (ok. 335–ok. 394), Grzegorz z Nazjanzu (330–390) oraz Cyryl Aleksandryjski (–444). W wiekach średnich, aż do XII w. to zapoczątkowana w tej szkole egzegeza alegoryczna była najpopularniejszą metodą poznawania, objaśniania i nauczania Biblii.

Kolejnym znaczącym ośrodkiem była Antiochia. Szkołę założył pod koniec III w. Lucjan z Samosaty (znany też jako Lucjan z Antiochii oraz Lucjan Męczennik, ok. 250–312). Komentatorzy z tej szkoły w swoich pracach kładli główny nacisk na sens wyrazowy. Drugi sens – ponadwyrazowy – nazywany przez nich *theoria* był znaczenie

⁴² Zob. E. Schwarz, *Zur Geschichte der „Hexapla“*, „Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse” (1903), s. 693–700; R. Ceulemans, *The Latin Patristic Reception of the Book of Canticles in the Hexapla*, „Vigiliae Christianae”, t. 63 nr 4: 2009, s. 369–389.

⁴³ Orygenes w swych pracach nad tekstem Biblii znalazł naśladowców. Szczególnie wybijającymi się krytykami byli Hezychiusz z Egiptu (III–IV w.) por. F. G. Kenyon, *Hesychius and the Text of the New Testament*, [w:] *Memorial LaGrange*. Paris 1940, s. 245–261 oraz Lucjan z Samosaty por. B.M. Metzger, *Lucian and the Lucianic Recension of the Greek Bible*, „New Testament Studies”, 8 (1961–1962), s. 189–203 oraz tenże *Lucianic Recension of the Greek Bible*, [w:] *Chapters in the History of New Testament Textual Criticism*, Grand Rapids 1963, s. 1–41.

rzadziej wykorzystywany w nauczaniu. Najbardziej znanymi komentatorami z tej szkoły byli Diodor z Tarsu (–390), Teodor z Mopswesty (lub Mopsuestii, znany także jako Teodor z Antiochii, 350–428) oraz Jan Chryzostom (lub Złotousty, 347–407).

Pozostałe trzy szkoły nie wydały aż tak znaczących, jak wymienieni wyżej, egzegetów i ich wpływ na kierunki i dzieje późniejszej tradycji interpretatorskiej nie był aż tak bardzo znaczący.

Wraz z biegiem czasu, gdy znajomość greki wśród wyznawców i teologów na Zachodzie Europy zaczęła maleć, a następnie zanikać pojawiła się potrzeba tłumaczenia dorobku wymienionych egzegetów na łacinę. Takie próby podjęli (czy to w postaci wykorzystania większych fragmentów w pracach własnych, czy też w postaci rzeczywistych tłumaczeń całych tekstów) m.in. Ambroży z Mediolanu (ok. 339–397), który obficie wykorzystywał pisma: Atanazego Wielkiego, Bazylego Wielkiego, Dydyma Aleksandryjskiego, Cyryla Jerozolimskiego Grzegorza z Nazjanzu i Filona z Aleksandrii; Rufin z Akwilei (345–410) przełożył kilka dzieł Orygenesesa, *Apologię Orygenesesa* napisaną przez Pamfila, *Historię kościelną* Euzebiusza z Cezarei (do której dopisał historię z lat 324–395), *Reguły* Bazylego Wielkiego, *Homilie* Grzegorza z Nazjanzu i kilka innych dzieł; także św. Hieronim przełożył kilka tekstów z greki: część drugą *Kroniki* (zob. niżej) i *Onomastikon* Euzebiusza z Cezarei, *O Duchu świętym* Dydyma z Aleksandrii i *Regułę św. Pachomiusza*. Jednak większość tych tłumaczeń nie dotrwała do naszych czasów. Część dorobku egzegetów wschodnich przetrwała jedynie w cytatach ojców zachodnich. Z biegiem czasu pisma ojców Kościoła same stały się przedmiotem komentowania. Egzegeza czasów karolińskich obejmowała interpretację Biblii oraz tekstów wspomnianych autorytetów.

Kościół zachodni nie stworzył szkół podobnych do Kościoła wschodniego, ale także miał swój wkład w rozwój zarówno hermeneutyki biblijnej jak i jej praktycznego aspektu, czyli egzegezy i krytyki tekstu.

Św. Hieronim (347–420)⁴⁴ znany jest najbardziej jako twórca Wulgaty. Pierwotnie został przez papieża Damazego I (305–384) wyznaczony jedynie do rewizji tłumaczeń łacińskich Ewangelii i Psalterza. W swojej pracy nad nową redakcją tej części Biblii wykorzystał istniejące wcześniej tłumaczenia łacińskie (*Vetus Latina*) oraz

⁴⁴ Zob. J. Czuj, *Św. Hieronim: żywot, dzieła, charakterystyka*. Warszawa 1954; Y. Chauffin, *Święty Hieronim*, tłum. B. Durbajło. Warszawa 1977; J.N.D. Kelly, *Hieronim: życie, pisma, spory*, przeł. Robert Wiśniewski. Warszawa 2003.

tłumaczenia greckie zawarte w *Heksapli* Orygenesza. W 385 r. po śmierci papieża Damazego opuścił Rzym i udał się do Palestyny, gdzie kontynuował naukę hebrajskiego i w latach 390–404 przełożył księgi protokanoniczne Starego Testamentu. Czy przekładu dokonał bezpośrednio z tekstów hebrajskiego i aramejskiego (na co wskazują sugestie samego św. Hieronima oraz powoływanie się przez niego na *hebraica veritas* w uzasadnianiu wyborów lekcji lub interpretacji tekstu) czy raczej jego poziom znajomości wspomnianych języków pozwalał jedynie na kontrolę tekstu greckiego (w wersjach przekazanych przez *Heksaplę* Orygenesza i tłumaczenie Akwili) i uzgadnianie pewnych fragmentów z protomasorecką recenzją Biblii hebrajskiej, jest obecnie kwestią naukowych dyskusji⁴⁵. Ostatecznie w skład Wulgaty weszły: księgi protokanoniczne przetłumaczone przez św. Hieronima, księgi deuterokanoniczne w wersji *Vetus Latina* przetłumaczone z Septuaginty, Ewangelie w wersji zrewidowanej i poprawionej przez Hieronima oraz pozostałe księgi NT w wersji *Vetus Latina*⁴⁶. Wbrew obiegowej opinii Pismo Święte w wersji Wulgaty nie rozpowszechniło się od razu, w powszechne użycie weszło dopiero w czasach karolińskich.

Hieronim przetłumaczył ponadto *Kronikę* Euzebiusza z Cezarei i przygotował jej kontynuację do 378 r.⁴⁷ Z prac własnych św. Hieronima należy wspomnieć *Quaestiones Hebraicae*⁴⁸, które są spisem zagadnień poruszonych w Księdze Rodzaju; komentarze i wstępy do wielu ksiąg biblijnych, które na stałe weszły do kanonu komentowania oraz *Liber interpretationis hebraicorum nominum*⁴⁹, które były szeroko wykorzystywane przez komentatorów, szczególnie tych który interpretując Biblię literalnie wykorzystywali znaczenie imion do budowania alegorii.

⁴⁵ Zob. np. Ł. Krzyszczyk, K. Morta, *The Question of St. Jerome's Translation ex Hebraica veritate: De example of Deut. 8:15*, „Philologia classica” vol. 16, fasc. 2 (2021), s. 241–261 (tam dalsza literatura na ten temat).

⁴⁶ O Wulgacie zob. E. Dąbrowski, *Wulgata w dziejach biblistyki i w dziejach kultury europejskiej*, [w:] *Sobór Watykański II a biblistyka katolicka*. Poznań, 1967, s. 364–85; F. van Liere, *An introduction to the Medieval Bible...*, s. 80–91.

⁴⁷ *Interpretatio chronicae*, PL 27, kol. 33–702, najnowsze wydanie: Eusebius Caesariensis, *Werke*, Bd. 7: *Die Chronik des Hieronymus / Hieronymi Chronicon*, herausgeg. von R. Helm (Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Bd. 47). De Gruyter 1956. Zob. A. Kotłowska, *Obraz dziejów w „Chronici canones” Euzebiusza z Cezarei*. Poznań 2009.

⁴⁸ PL 23, kol. 935–1010 oraz nowa edycja Hieronymus, *Hebraicae quaestiones in libro geneleos; Liber interpretationis hebraicorum nominum; Commentarioli in psalmo; Commentarius in ecclesiasten*, ed. by P. de Legarde, G. Morin, and M. Adrien (Corpus Christianorum Series Latina, 72). Turnholt 1959.

⁴⁹ Ed. zob. poprzedni przypis.

Największy wpływ na kolejne pokolenia komentatorów wywarł **św. Augustyn z Hippony** (354–430), który w dziele *De doctrina christiana*⁵⁰ wyłożył teorię i opisał praktyczne wskazówki, którymi należy się kierować przy przygotowaniu komentarzy⁵¹. Jako zwolennik interpretacji w duchu szkoły aleksandryjskiej, szczególny nacisk położył na alegoryczne komentowanie Biblii. Powodem, dla którego św. Augustyn zabrał się za spisanie owych była paląca potrzeba przygotowania podręcznika dla kapłanów. To co ostatecznie znalazło się w tym przewodniku oparte było na wieloletnich doświadczeniach św. Augustyna jako duszpasterza i biskupa, który był odpowiedzialny za przygotowanie kolejnych pokoleń kapłanów do pracy. Główne zasady sformułowane w *De doctrina christiana*:

- Pismo Święte jest najważniejszym źródłem wiedzy o Bogu i człowieku,
- Pismo Święte jest natchnione przez Ducha Świętego, dlatego właściwym autorem ksiąg jest Duch Święty a człowiek pośrednikiem w spisywaniu tekstu. Według św. Augustyna Duch Święty kierował zdolnościami umysłowymi pisarzy biblijnych wywołując w nich wizje: cielesne, duchowe i intelektualne i przekazując im w ten sposób treści, które zamierzał objawić ludowi. W pewnych partiach tekstu, np. w Ewangeliach, ich autorzy mogli mieć jakiś wkład własny w treść jako bezpośredni świadkowie opisywanych wydarzeń. Dzięki takiemu ujęciu św. Augustyn przyznawał, że teksty ksiąg biblijnych mają jednocześnie dwóch autorów: boskiego i ludzkiego. Dokonując egzegezy interpretator powinien ustalić, która część tekstu pochodzi z bezpośredniego natchnienia Ducha Świętego (więc jest jego autorstwa), a którą Duch pozwolił stworzyć autorowi ludzkiemu (więc jest napisana pod kontrolą Ducha Świętego),
- wkład ludzki w tekst wiąże się także z wykorzystaniem różnych rodzajów literackich, a w ich ramach różnych figur stylistycznych. Owe językowe środki przekazywania treści św. Augustyn nazywa tropami. Znajomość tych tropów i ich odpowiednia interpretacja jest ważna dla właściwego zrozumienia przekazu. Jako

⁵⁰ PL 34, kol. 15–122, nowe wydanie: Augustinus Hipponensis, *De doctrina christiana libri IV*, ed. J. Martin (CCSL, vol. 32). Turnhout 1962; tłumaczenie polskie: Augustyn z Hippony, *De doctrina christiana = O nauce chrześcijańskiej, tekst łacińsko-polski*, tłum. J. Sulowski (Patres Ecclesiae, vol. 1). Warszawa 1989.

⁵¹ O wkładzie św. Augustyna w rozwój teologii zob. B. Smalley, *The Study of the Bible...*, s. 23–25 oraz G. Łopata, *Zasady Interpretacji Biblii w 'De doctrina christiana' św. Augustyna a współczesna hermeneutyka biblijna*, (Rozprawy Doktorskie. Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie. Wydział Teologiczny), Kraków 2000, s. 48–53.

I Średniowieczna biblistyka

przykłady różnych rodzajów tropów wymienia: alegorię (*allegoria*), tajemnicę wiary (*aenigma*), przypowieść (*parabola*), metaforę (*metaphora*), katachrezę (*cataphresis*), ironię (*ironia*) i antyfrazę (*antiphrasis*),

- tekst Biblii zawiera przekaz woli Bożej wobec chrześcijan i komentarze mają za zadanie wydobyć ten przekaz,
- najważniejszą zasadą, którą należy stosować przy interpretacji, jest kierowanie się miłością do Boga i bliźniego,
- egzegeta powinien zacząć od interpretacji fragmentów z łatwym do wychwycenia przekazem oraz szukania jasnych wskazówek i mając na względzie naukę, która z nich płynie, przystępować do interpretowania mniej zrozumiałych zaleceń,
- jeśli autor komentarza korzysta z przekładu to niezrozumiałe wyrazy, frazy lub zdania powinien odnaleźć w tekście oryginalnym: hebrajskim, aramejskim lub greckim (dlatego ważna jest znajomość języków biblijnych), a jeśli egzegeta nie zna hebrajskiego i/lub aramejskiego, powinien chociaż znać grekę i wątpliwe miejsce sprawdzić w najbardziej przez Augustyna cenionej Septuagincie (jeśli chodzi o Stary Testament) lub w kodeksach greckich (w odniesieniu do Nowego Testamentu),
- kolejną zasadę określił terminem *res vitalis* – jest to znajomość realiów historycznych z czasów powstawania interpretowanego dzieła. Z tą zasadą wyrażoną *expressis verbis* łączy się kolejna, co prawda nienazwana wyraźnie, ale opisana: egzegeta powinien wyróżniać się odpowiednią erudycją (wiedza z zakresu historii – biblijnej i pogańskiej, geografii, archeologii, chronologii, botaniki, zoologii, muzyki), która umożliwi mu odczytanie w odpowiednim kontekście i zrozumienie zjawisk, nazw, zwyczajów, symboli (symbolika liczb i przedmiotów, nazw geograficznych i imion biblijnych) itp. występujących w analizowanym tekście. Odrzuca jedynie znajomość astrologii uważając ją za zbędną, a nawet szkodliwą dla wyjaśniania tekstu biblijnego,
- tam, gdzie nie jest możliwa dosłowna interpretacja tekstu należy zastosować interpretację alegoryczną,
- dopuszczał, a nawet zachęcał, do wielu interpretacji tego samego fragmentu, przy zachowaniu ich zgodności z nauczaniem Kościoła. Ta zasada zostanie rozwinięta przez kolejnych egzegetów i przyjmie nazwę reguła konkordancji.

Oprócz konkretnych zasad interpretacji opisał św. Augustyn okoliczności, które utrudniają oraz ułatwiają właściwe zrozumienie tekstu. Trudności w zrozumieniu Biblii

są spowodowane przez: pychę czytającego, brak bojaźni Bożej i pobożności, postawę szukania własnych korzyści zamiast otwarcia się na wskazówki do miłości Boga i bliźniego czy korzystanie z ksiąg niekanonicznych, które mogą być dla niewprawnego czytelnika źródłem kłamliwych zaleceń i tez. Właściwa postawa w czytaniu Biblii zawierała negację cech i postaw, które utrudniały zrozumienie. Należy więc podejść do czytania Pisma z bojaźnią i pobożnością, z sercem otwartym na miłość Boga i bliźniego, nie dążyć do rzeczy doczesnych, tylko mieć na względzie życie wieczne. Oprócz tych uczuć, które można w sobie wzbudzić osoba przystępująca do interpretacji powinna mieć odpowiednie przygotowanie erudycyjne i powinna używać ksiąg kanonicznych (przy okazji św. Augustyn sformułował kryteria kanoniczności ksiąg oraz podał obowiązujący kanon Starego i Nowego Testamentu)⁵².

Inne swe prace egzegetyczne: dwa komentarze do Księgi Rodzaju – *De Genesi ad litteram imperfectus liber*⁵³ i *De Genesi ad litteram libri 12*⁵⁴ oraz *De Genesi contra Manicheos libri duo*⁵⁵, *Locutionum in Heptateuchum libri septem*⁵⁶ i *Quaestionum in Heptateuchum libri septem*⁵⁷ św. Augustyn napisał głównie z myślą o działalności duszpasterskiej i przygotowaniu argumentacji w dyskusjach z heretykami i poganami. Św. Augustyn na stulecia określił główny kierunek egzegezy.

b) Wczesne średniowiecze i epoka karolińska

Schyłek starożytności i początki średniowiecza to okres, w którym nastąpiła potrzeba przekształcenia i przekazania coraz szerszym kręgom odbiorców pisarskiej spuścizny ojców Kościoła i pisarzy kościelnych. Od tej pory egzegezie będzie podlegać już nie tylko Pismo św., ale i dzieła jego interpretatorów z pierwszych wieków

⁵² Kryteria i kanon zob. Łopatka, *Zasady interpretacji Biblii ...*, s. 59–67.

⁵³ PL 34, kol. 219–245; Augustin d'Hippone, *Sur la Genèse contre les Manichéens. Sur la Genèse au sens littéral, livre inachevé / De Genesi contra Manichaeos. De Genesi ad litteram imperfectus liber* (Bibliothèque Augustinienne, vol. 50). Turnhout 2005; tłumaczenie polskie św. Augustyn, *Pisma egzegetyczne przeciw Manichejczykom*, tłum. J. Sulowski, wstęp i oprac. W. Myszor, tł. przygot. do druku St. Kalinkowski i in. (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, t. 25). Warszawa 1980.

⁵⁴ PL 34, kol. 245–486; Augustin d'Hippone, *De Genesi ad litteram libri duodecim / La genèse au sens littéral en douze livres*. Vol. 1–2 (Bibliothèque Augustinienne, vol. 48–49). Turnhout 1972, 2000; tłumaczenie polskie: zob. wyżej.

⁵⁵ PL 34, kol. 173–220; Augustin d'Hippone, *Sur la Genèse contre les Manichéens...* (zob. wyżej); tłumaczenie polskie: zob. wyżej.

⁵⁶ PL 34, kol. 485–546, Augustinus Hipponensis, *Quaestionum in Heptateuchum libri VII. Locutionum in Heptateuchum libri VII. De octo quaestionibus ex veteri testament*, eds. J. Fraipont, D. De Bruyne (CCSL, vol. 33). Turnhout 1958.

⁵⁷ PL 34, kol. 547–824, Augustinus Hipponensis, *op.cit.*

chrześcijaństwa. Powstawały więc kompilacje, florilegia i encyklopedie. Jednym z pierwszych wielkich przekazicieli dorobku ojców Kościoła był biskup Izydor z Sewilli (ok. 560–636), który w dziele *Etymologiae*⁵⁸, uważanym obecnie za pierwszą średniowieczną encyklopedię, połączył dorobek pisarzy chrześcijańskich z nauką starożytną. On także jest autorem pierwszego florilegium – *Quaestiones in Vetus Testamentum*⁵⁹, w którym zebrał alegorie ze Starego i Nowego Testamentu zebrane z prac pisarzy patrystycznych.

Schyłek starożytności jest też momentem, w którym kwitnące niegdyś ośrodki nauki w basenie Morza Śródziemnego całkowicie podupadają, a zyskują klasztory, a później także dwór cesarza Karola Wielkiego położone w Europie zachodniej i na Wyspach Brytyjskich. Dowodem na bujny rozwój nauki na nowych terenach jest działalność Bedy Czcigodnego (673–735). Nieomal całe swoje życie spędził on w klasztorze (został do niego oddany jako siedmioletnie dziecko) Wearmouth-Jarrow w Northumbrii, nabył w nim biegłej znajomości greckich i łacińskich autorów zarówno chrześcijańskich jak i pogańskich oraz doskonałą znajomość łaciny. W jego dorobku znajdują się komentarze biblijne (m.in. do ksiąg Tobiasza, Ezdrasza i Nehemiasza, które nie miały komentarzy patrystycznych), prace historyczne (uznawany za ojca historiografii angielskiej jako autor *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*⁶⁰) i komputystyczne oraz dotyczące chronologii biblijnej (opracował tablice paschalne, w traktacie *De temporum ratione*⁶¹ opisał sposoby obliczania czasu, był pierwszym kronikarzem stosującym podwójną chronologię: od stworzenia świata i od narodzin Chrystusa). W czasach karolińskich ważną rolę w edukacji odegrał podręcznik retoryki i gramatyki *De schematis et tropis Sacrae Scripturae*⁶², w którym połączył antyczną metodykę nauki łaciny z cytatami z obu Testamentów.

⁵⁸ PL 82, kol. 73–728; inne edycje: Isidori Hispalensis Episcopi *Etymologiarum sive Originum Libri XX*, recognovit W. M. Lindsay. 2 vols. Oxford 1911 (całość) oraz Isidore de Séville, *Étymologies* (Auteurs latins du Moyen Âge). Paris 1981–2016 (wybrane księgi).

⁵⁹ PL 83, kol. 207–424.

⁶⁰ PL 95, kol. 21–290; edycja krytyczna: *Bedae opera historica (based on the version Th. Stapleton)*, ed. J.E. King – M.A.D. Litt, t. 1–2. London–New York 1930; tłumaczenie polskie: Beda Czcigodny, *Dzieje Kościoła Anglów = Historia Ecclesiastica gentis Anglorum*, wprowadzenie, przekład z jęz. łac. i oprac. nauk. I. Salamonowicz-Górska (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, t. 74). Warszawa 2020.

⁶¹ PL 90, kol. 293–578; edycja krytyczna: *Opera didascalica. Vol. 2: De temporum ratione*, ed. Ch.W. Jones (CCSL vol. 123B). Turnhout 1977.

⁶² PL 90, kol. 175–186; edycja krytyczna: *Opera didascalica. Vol 1: De ortographia, De arte metrica et de schematisbus et tropis, De natura rerum*, eds. Ch.W. Jones, J.B. Kendall, M.H. King, Ch.W. Jones, Fr. Lipp (CCSL vol 123A). Turnhout 1975.

I Średniowieczna biblistyka

W swoich pismach egzegetycznych krótko wykładał sens literalny, a szerzej traktował sens alegoryczny. W komentarzach do ksiąg komentowanych wcześniej przez ojców Kościoła przywoływał ich opinie, szczególnie św. Hieronima i św. Augustyna.

Epoka karolińska to czas rozwoju zachodniej, łacińskiej tradycji komentatorskiej. Rozwój monastycyzmu w Europie Zachodniej jest sprzężony z rozwojem zjawiska nazywanego *lectio divina*: reguła benedyktyńska nakazywała medytację nad Pismem Świętym i narzucała jej ramy. Czytanie Biblii i jej rozważanie stało się przejawem postawy religijnej. Mnisi byli zobowiązani do medytacji wspólnych i prywatnych. Wspólne dla całej wspólnoty konkretnego klasztoru było czytanie i rozważanie tekstów natchnionych podczas codziennego uczestnictwa w modlitwach kolejnych godzin kanonicznych (brewiarzu), także w czasie posiłków odczytywano pisma i rozważano ich treść (*collationes*). Ponadto mnisi byli zobowiązani do osobistej medytacji. W tym celu wypożyczali z biblioteki klasztornej odpowiednie księgi. Zadaniem opata było czuwanie nad realizacją tego obowiązku. Życie monastyczne przestało być postrzegane jako asceza w odosobnieniu, a nieodłącznym elementem klasztorów stały się szkoły, biblioteki, a często również skrytoria. Stała medytacja treści obu Testamentów i pism ojców Kościoła miała spowodować lepsze zrozumienie Bożego planu zbawienia.

Zadaniem dla teologów było wyjaśnianie Biblii zgodnie z duchem zmieniających się czasów, ale w erze karolińskiej szczególnie pilnym zadaniem stało się przetworzenie pism ojców Kościoła na potrzeby stale poszerzającej się grupy odbiorców, a co się z tym łączy z eksplikacją dla mniej wyrobionego, można nawet zaryzykować stwierdzenie – masowego odbiorcy. Rzesze mnichów, mniszek, kler z rozwijającej się sieci biskupstw, uczniowie – również świeccy – szkół katedralnych. Ci odbiorcy potrzebowali nauczania na niższym niż dotychczas było praktykowane poziomie. Jednocześnie, w związku z naśladowaniem w sposobach interpretacji św. Augustyna, który stał się niekwestionowanym autorytetem jeszcze za życia, głównym nurtem w interpretacji było dość powierzchowne wytłumaczenie okoliczności powstania, realiów historycznych i ewentualnie kwestii filologicznych (jednak eksplikacje lingwistyczne nie stały na wysokim poziomie ze względu na upadek nauczania języków biblijnych – komentatorzy w przytłaczającej większości nie znali oryginalnych języków Biblii, nie byli więc w stanie prawidłowo wyjaśniać terminów hebrajskich, aramejskich a nawet greckich) oraz mocny nacisk na interpretację alegoryczną prowadzącą do odkrycia i wyluszczenia wartości moralnych. Wysilek jednostek zdobywających się na pracę komentatorską nie

był w tym okresie nakierowany na oryginalność koncepcji. Walorem było jasne i przystępne wykładanie nauk ojców apostoelskich i ojców Kościoła, których opinie uważano za najgłębsze i najbliższe nauczaniu samego Jezusa. Argumentowano to bliskością czasową, a przez to głębszą znajomością realiów i mentalności czasu, w którym Chrystus nauczał.

Karol Wielki przy okazji reformowania różnych dziedzin życia w swoim władztwie uznał za ważne zreformowanie także szkolnictwa i przeprowadzenia odnowy kulturalnej. Z tego powodu jego dwór, a potem dwory kolejnych pokoleń jego potomków stały się ważnymi ośrodkami kultury i nauki gromadzącymi wybitnych teologów co skutkowało powstaniem nowych, obok klasztorów i katedr, ośrodków rozwoju teologii. Najśłynniejszym teologiem, autorem koncepcji odnowy kulturalnej i nowego programu nauczania był Alkuin z Yorku (ok. 730–804). Jako biblista zasłynął przeprowadzeniem korekty miejsc zepsutych w Wulgacie, unowocześnił pisownię i skorygował błędy gramatyczne przygotowując w ten sposób oczyszczoną z błędów wersję Pisma Świętego opartą na Wulgacie. Pracy tej nie ukończył (znaleźli się jednak anonimowi dla nas, kontynuatorzy jego pracy), ale mimo to jego rewizja bardzo się rozpowszechniła. Liczba zachowanych egzemplarzy świadczy o tym, że Biblia w recenzji Alkuina stanowiła w IX w. wersję oficjalnie zaaprobowaną i dopuszczoną do użytku w imperium karolińskim. Był też Alkuin autorem komentarzy do kilku ksiąg biblijnych⁶³ oraz dzieł liturgicznych: *Homiliarza* (niezachowanego), który był zbiorem kazań dla kleru, *Lekcjonarza* na niedziele i święta całego roku liturgicznego oraz *Sakramentarza* opartego na *Sakramentarzu gregoriańskim*, z poszerzonym zestawem mszy i modlitw, który wszedł w użycie na terenie Francji, a niedługo później rozpowszechnił się w całej Europie Zachodniej.

Autorem innej recenzji Biblii, współczesnym Alkuinowi, był pochodzący z Hiszpanii Teodulf biskup Orleanu (ok. 760–821). Idąc w ślady św. Hieronima za cel postawił sobie oczyszczenie tekstu Biblii z błędów i stworzenie nowej recenzji zgodnej z *hebraica veritas*. Zastosował metodę filologiczną: jako główny tekst przyjął wersję Wulgaty, ale skorygowaną poprawkami z ówczesnie używanej Biblii hebrajskiej; warianty tekstu zaznaczał w swego rodzaju aparacie krytycznym. Literą „a” zaznaczał warianty recenzji Alkuina, „s” oznaczało wersję z rękopisów hiszpańskich, a „al.” z

⁶³ Dzieła komentatorskie i zbiór ponad 100 listów zostały wydane w PL w tomie 100.

pozostałych. Teodulf nie posługiwał się językiem hebrajskim, ale wspierał się wiedzą żydowskiego konwertyty⁶⁴. Propozycja Teodulfa była znacznie mniej rozpowszechniona niż recenzja Alkuina.

Jeszcze jedną recenzję Pisma św. przygotował opat Corbie Maudramnus (–781); nie zyskała ona jednak popularności, do czasów współczesnych zachowało się jedynie kilka kopii.

Zasługą najbardziej znanego ucznia Alkuina – Rabana Maura (ok. 780–856) jest wkład w sformułowanie reguł hermeneutycznych opartych na nauczaniu św. Augustyna. Najważniejszą zasadą interpretacji miała być ortodoksja, czyli zgodność egzegezy z wiarą i tradycją chrześcijańską; drugą – znajomość greki i języka hebrajskiego jako bardzo ważnego elementu wykształcenia egzegety. Niezrozumiałe słowa zalecał objaśniać przez wyszukiwanie tych samych słów w bardziej zrozumiałych fragmentach Pisma Świętego i dedukowanie znaczenia z kontekstu. Wartość stworzonych przez niego komentarzy⁶⁵, które w większości mają formę katen, nie opiera się na ich oryginalności, ale na wykorzystaniu fragmentów dzieł patrystycznych, które nie dochowały się do naszych czasów w wersji oryginalnej. Poznanie ich treści jest więc możliwe dzięki cytatom Rabana. Niektóre teksty biblijne komentował literalnie wykorzystując wtedy cytaty nie tylko z ojców Kościoła, lecz także z prac Józefa Flawiusza oraz dzieła anonimowego Żyda, autora *Quaestiones Hebraicae in libros Regum et Paralipomenon* wykorzystującego żydowską tradycję porównywania tekstów hebrajskich i Wulgaty⁶⁶. Tym sposobem torował drogę autorom z kolejnego okresu, w którym historyczny (literalny) sens Biblii stał się powszechnym sposobem komentowania.

Uczniem Rabana był Walafryd Strabo (ok. 808–849), autor komentarzy i poeta. W komentarzach do kilku ksiąg Starego Testamentu i Listów Apostolskich⁶⁷ widać wielką erudycję i znajomość greki. Przez stulecia uważany za jednego z autorów lub nawet głównego autora zespołu gloss tworzących tzw. *Glossa ordinaria*, jednak XX-wieczne badania dowiodły, że ta atrybucja jest niewłaściwa.

⁶⁴ Pomocnikiem Teodulfa okazał się anonimowy autor komentarza do Ksiąg Samuela co ustalił Avrom Saltman, swoje ustalenia opublikował w: Pseudo-Jerome, *Quaestiones on the Book of Samuel*, ed. A. Saltman (Studia Post Biblica, vol. 26), Leiden 1975, s. 15–17.

⁶⁵ Edycja komentarzy zob. PL tomy 107–109; w serii *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* ukazała się jedynie edycja komentarza do Ewangelii św. Mateusza: *Commentarius in Matthaicum I–VIII*. Vol 1–2, ed. B. Löfstedt (CCCM 174 I 174a). Turnhout 2001.

⁶⁶ B. Smalley, *The Study of the Bible...*, s. 43.

⁶⁷ Edycja komentarzy zob. PL tom 114.

Wśród egzegetów z IX w. zasługuje na wspomnienie także Jan Szkot Eriugena (ok. 810–877), który dzięki doskonałej znajomości greki zasłużył się przełożeniem wielu komentarzy ojców wschodnich na łacinę. Wśród tłumaczonych autorów znaleźli się Pseudo-Dionizy (V/VI w.), Maksym Wyznawca (ok. 580–662) i Grzegorz z Nyssy (ok. 335–394/395). Eriugena był także autorem komentarza do Ewangelii św. Jana, która niestety do naszych czasów zachowała się jedynie we fragmentach⁶⁸.

Oprócz działalności pojedynczych wybitnych uczonych i teologów daje się w tym okresie dostrzec inne zjawisko – pojawienie się szkół zakonnych, które przez kilka pokoleń nauczycieli zachowują swoją renomę cenionych ośrodków badań biblijnych. Jedną z nich była szkoła przy opactwie benedyktyńskim Saint-Germain w Auxerre, która rozwinęła się, odkąd jej opatem został Haimo z Auxerre (–ok. 855). W swoim czasie był postacią popularną, przyciągającą uczniów, niestety od pewnego momentu jego prace zaczęto przypisywać współczesnemu mu teologowi Haimonowi z Halberstadt (–853) i na kilka stuleci popadł w zapomnienie. Dopiero na początku XX w. wrócił na karty podręczników. Właściwa atrybucja prac daje prawdziwy obraz jego twórczości. Szczególną popularnością cieszył się jego komentarz do listów św. Pawła⁶⁹. Pracując nad komentarzami wprowadzał w życie zalecenie św. Augustyna, który zachęcał do szukania w każdym fragmencie więcej niż jednego objaśnienia alegorycznego, o ile wszystkie będą zgodne z wykładnią Kościoła. Haimo w swoich komentarzach stosował tę zasadę i dla wielu fragmentów znajdował dwa lub trzy równoległe objaśnienia. Fragmenty jego komentarzy zostały włączone do *Glossa ordinaria*, co świadczy o tym, że kolejne pokolenia egzegetów doceniały jego prace. Jego następcami byli Heiric z Auxerre (ok. 841–ok. 876) i Remigiusz z Auxerre (ok. 841–ok. 908).

Karolińscy komentatorzy przygotowywali swoje prace w celach edukacyjnych: za cel postawili sobie uprzystępnienie nauk pisarzy kościelnych ery patrystycznej w formie komentarzy, kazań, homilii, traktatów, historii i podręczników a także tworzenia z nich jednorodnych komentarzy całej Biblii. Chociaż w większości ich twórczość jest wtórna, kompilatorska, to osiągnięciem tego okresu jest stworzenie nowego typu komentarza, w którym ważną częścią argumentacji jest powołanie się na autorytety. Wedle ówczesnych standardów oryginalność pracy polegała na ułożeniu jasnego i uargumentowanego

⁶⁸ PL 122, kol. 297–348; edycja krytyczna: *Homilia et commentarius in evangelium Iohannis*, ed. E.A. Jeauneau (CCCM, vol 166). Turnhout 2008.

⁶⁹ PL 117, kol. 361–938 (jako Haymo Halberstatensis Episcopus).

wyvodu z cytatów, przeróbek i redakcji treści zapisanych już wcześniej. Cechą charakterystyczną u autorów z tego okresu (a właściwie od czasów Bedy) było wykorzystanie dzieł żydowskiego historyka Józefa Flawiusza, szczególnie zaś *Starożytności żydowskich* (*Antiquitates Iudaicae*).

c) Czasy szkół katedralnych

W X w. gwałtownie wzrosło znaczenie szkół katedralnych⁷⁰, z których część stała się wtedy centrami intelektualnymi. Szkoły, które zdecydowały o kierunkach rozwoju hermeneutyki biblijnej w XI i XII w., były położone na północy Francji: mieściły się m.in. w Reims, Chartres i Laon. Nauczycielami w tych szkołach byli duchowni diecezjalni. Co prawda teologowie zakonni zarzucali im, że za bardzo w swoich metodach pracy kierują się dialektyką, a za mało samym Pismem Świętym, lecz mimo krytyki szkoły katedralne były chętnie wybierane przez uczniów, gdyż oferowały zdobycie umiejętności przydatnych do piastowania różnych stanowisk bez konieczności prowadzenia życia klasztornego.

Szkoła katedralna z Laon znana jest przede wszystkim jako ośrodek, w którym rozwinięto i udoskonalono komentowanie Biblii z wykorzystaniem glossy. Jak wspomniano wyżej, w rozdziale *Formy egzegetyczne*, w pierwotnej formie glosy to krótkie dopiski na marginesach (glosy marginalne) lub pomiędzy wierszami tekstu głównego (glosy interlinearne). Od X w. rozpoczęła się praktyka zapisywania tekstu komentowanego większym modułem pisma, a glos mniejszym. Od typu komentowanego tekstu (Biblia, teksty prawnicze itp.) zależał najczęściej wygląd kolumny z tekstem głównym oraz układ komentarza.

Stworzenie *Glossy*⁷¹ tradycyjnie przypisywano w całości Anzelmowi z Laon (–1117), ale wyniki badań ostatnich kilkudziesięciu lat nie pozwalają na utrzymanie tej tezy. Najpewniej od gloss skompilowanych przez Anzelma się rozpoczęło (Anzelm był autorem glossy do Psalmów, Listów św. Pawła, Ewangelii św. Jana i, co nie jest pewne,

⁷⁰ Rozdział oparty na omówieniu: I. Ch. Levy, *Introducing medieval biblical interpretation...*, s. 79–194.

⁷¹ Termin „glossa” w niniejszej pracy, zgodnie z usem w polskiej literaturze przedmiotu, oznacza komentarz biblijny zredagowany i zapisany w formie uzupełniających się: tekstu Biblii i komentarza, zaś termin „Glossa” : zespół niezależnych od siebie komentarzy do poszczególnych ksiąg biblijnych, które w wyniku praktyki szkolno-czytelniczej stworzyły w drugiej połowie XIII w. całość znaną później jako *Glossa ordinaria*. Rozróżnienie terminów „glosa”, „glossa” i „Glossa” za: artykułem J. Soszyńskiego, *Glossa biblijna jako problem badawczy*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes”, 55 (2017), 127–137 <https://doi.org/10.12775/SZ.2017.06>. W tekście omówione zostały problemy nazwy, historii i problemów badawczych związanych z *Glossą*.

I Średniowieczna biblistyka

Ewangelii św. Łukasza). Następcy – jego brat Radulf z Laon (–ok. 1133) i Gilbert z Auxerre (zwany także Universalis, –1134) stworzyli glossy odpowiednio do: Ewangelii św. Mateusza, Jana i, być może, Łukasza oraz do większości ksiąg Starego Testamentu i Ewangelii św. Łukasza. Najstarsze rękopisy gloss pochodzą z przełomu lat 30 i 40 XII w. W szkole działali też inni, mniej znani glosatorzy. Wspólnym wysiłkiem udało im się wypracować *Glossę* do niemal wszystkich ksiąg Biblii. W tej wersji *Glossa* przepisywana była w układzie trójkolumnowym: kolumna środkowa przeznaczona była na tekst komentowanej księgi, w dwu kolumnach bocznych umieszczano komentarz. W interlinii tekstu Pisma Świętego tak skomponowanej *Glossy* przepisywano glossę interlinearną.

Równoległe nad swoją wersją *Glossy* pracował Gilbert de la Porrée, wypracował także inny schemat zapisu komentarza: w jednej kolumnie, bez całego tekstu Pisma Świętego a jedynie z lemmami, które stawały się słowami komentowanymi lub w układzie złożonym z dwóch kolumn (węższej, położonej z prawej strony dla Biblii i szerszej dla komentarzy). Gilbert nie stosował glossy interlinearnej. *Glossa* Gilberta nosi nazwę *media glosatura*.

Kolejną wersję *Glossy*, najmniej dotąd rozpoznaną, stworzył Piotr Lombard. Zmienił nieco układ (dwie równej szerokości kolumny, liniatura jednakowa w nich obu, tekst Biblii ciągły, tekst glossy w postaci kapsuł tylko w komentowanych miejscach, reszta liniatury niezapisana). *Glossa* w tej wersji, zwana *magna glosatura*, rozpowszechniała się od lat 60. XII w.

Odpisy wszystkich tych wersji *Gloss* krążyły równoległe i wciąż były wzbogacane o uzupełnienia kolejnych użytkowników, tworząc niezwykłą mozaikę wariantów, trudną do klasyfikacji i wyodrębnienia archetypów i gałęzi tradycji rękopiśmiennej każdej z nich. Przy tym były to bardzo popularne teksty i nawet do czasów współczesnych dochowało się wiele odpisów. Zespoły takich gloss, zawierające komentarze do wszystkich ksiąg Biblii noszą zbiorczą nazwę *Glossa ordinaria*. We wszystkich wersjach charakteryzowała się wykorzystaniem cytatów z komentatorów począwszy od ojców Kościoła, a skończywszy na autorach współczesnych autorom i zawierając oczywiście interpretacje samych autorów. Nie tylko szeroka gama autorytetów, ale także przejrzystość prezentacji treści oraz wielopoziomowość komentarza przyczyniła się do popularności tego tekstu.

Mimo popularności i obszernej recepcji długo nie mogła znaleźć badaczy, którzy zbadają jej historię i przygotowują edycję. Dopiero w latach 80. XX w. zaczęła być

systematycznie badana, ale rozległość zagadnienia powoduje, że w chwili obecnej nie ma jeszcze pełnej o niej wiedzy. Tekst nie doczekał się dotychczas edycji krytycznej. Próbę edycji podjął co prawda J.P. Migne w serii *Patrologia Latina*⁷², jednak ze względu na błędne założenia edytorskie, wydanie nie oddaje prawdziwego tekstu dzieła. Migne uważał Walafrzydę za prawdziwego autora *Glossa ordinaria*, a fragmenty pochodzące od autorów późniejszych za nie pochodzące z oryginalnej wersji dodatki późniejszych kopistów. Dlatego zdecydował się wydać komentarze biblijne Walafrzydę pod wspólnym tytułem *Glossa ordinaria*, a to co uznawano w owym czasie za dodatki (bo Migne nie był odosobniony w swoim osądzie), czyli fragmenty komentarzy późniejszych niż Walafrzydę autorów, także wydał, ale podzielił je na dwie grupy. Do pierwszej należały cytaty z dzieł autorów, którzy znaleźli swe miejsce w poprzednich tomach *Patrologii* (jako części kompletnych dzieł tychże autorów). Tych fragmentów nie wydał po raz drugi, tylko umieścił odnośniki do nich w odpowiednich miejscach komentarza Walafrzydę. Drugą grupę stanowiły fragmenty, których nie było pod żadnym z autorów we wcześniejszych tomach *Patrologii*. Te zostały wydane przed tekstem Walafrzydę w dodatku zatytułowanym *Duacensium theologorum in „Glossam ordinariam” Prolegomena*⁷³. Dodatków tych nie wybrał sam, tylko oparł się na edycji *Glossy* opublikowanej w 1617 r. w Douai. Opisał to w ten sposób we wstępie:

Podczas zbierania dzieł Walafrzydę Strabona napotykalismy przede wszystkim dzieło *Glossa ordinaria*, za której głównego autora uważa się Walafrzydę. *Glossę* wydawano wielokrotnie i w różnych krajach począwszy od 1472 r. a skończywszy na 1634. [...] *Glossa* miała wielkie poważanie przez sześć wieków. Jednak stopniowo, z upływem czasu, uzupełniano ją wieloma dodatkami, tak się ponad miarę rozrosła, że do nas dotarła licząc sobie sześć ogromnych, jak to mówią – formatu wielkiego folio – tomów, w których ledwie można odnaleźć dzieło samego Walafrzydę. Inaczej jest w edycji, którą przygotowalismy: usunięto dodatki z autorów dwunastego, trzynastego a nawet piętnastego wieku, aby, w naszym przekonaniu, dzieło Walafrzydę w kształcie przekazanym przez najstarsze i najbardziej autentyczne rękopisy w ten sposób ocalić. Jednak, aby czytelnik nie odczuwał braku, z powodu skrócenia tekstu cieszącego się przez wieki tak wielkim autorytetem, umieszczam wyszczególnienie tych fragmentów, które

⁷² PL t. 113, kol. 9–1316 i t. 114, kol. 9–752 jako dzieło Walafrzydę Strabona.

⁷³ PL t. 113, kol. 11–68.

pomiąłem a także załączam Wstęp do edycji teologów z Douai z roku 1617, w którym omówiono zawartość *Glossy*, o której mowa. Wiele fragmentów z tego Wstępu wydane zostało w różnych tomach tejże Patrologii. Wystarczy więc podać odnośniki, żeby nie drukować ich po raz drugi⁷⁴.

Kolejną próbę edycji podjęto w latach 80. XX w., niestety z powodu niedostatecznego rozpoznania bardzo złożonej tradycji rękopiśmiennej zespół pracujący nad tekstem zdecydował się na wydanie reprintu inkunabułu wydanego przez Adolpha Ruscha w Strassburgu w 1480 r.⁷⁵ Wydaniu towarzyszył wstęp Margaret T. Gibson i Karlfrieda Froehliche⁷⁶.

d) Renesans XII wieku

Nauczanie w szkołach katedralnych w pierwszych dekadach XII w. opierało się na połączeniu wykładu magistra (*lectio*) z czytaniem tekstów Biblii i komentarzy⁷⁷. Magister odczytywał fragmenty wyżej wymienionych tekstów i uzupełniał je własnymi komentarzami. Uczniowie robili notatki na tabliczkach woskowych oraz starali się jak najwięcej materiału opanować pamięciowo. Czasami takie notatki były udostępniane i kopiowane przez innych uczniów. Informacje o takim sposobie nauczania przekazał m.in. Abelard (1079–1142) w swoim liście do przyjaciela znanym pod tytułem *Historia calamitatum*⁷⁸.

⁷⁴ PL t. 113, kol. 11–12: „Walafridi Strabi vel Strabonis Opera colligentibus prima fronte nobis occurrit *Glossa ordinaria*, cujus praecipuus autor habetur Walafridus. Multae fuerunt hujus *Glossae* et in variis regionibus editiones, ab anno 1472 ad annum 1634 [...] Per sex saecula magna fuit *Glossae ordinariae* auctoritas. Paulatim tamen, annis decurrentibus, multa accesserunt additia quibus adeo supra modum aucta est, ut sex ingentibus, ut dicunt *in folio maximo*, voluminibus constans ad nos pervenerit, in quibus Walafridi opus vix agnoscens. Alienum porro est a proposito nostro additamenta scriptorium duodecimi, decimi tertii vel etiam quinti decimi saeculi recudere; et ideo Walafridi opus tantummodo, quale antiquiora et authentica manuscripta offerunt, servandum esse censuimus. Attamen ne lectoribus abbreviatio operis tantae per tot saecula auctoritatis desiderio esset, hujus delineationem, quoad ad nos attinetem finximus, et Prolegomena edition Duacensium theologorum anni 1617 praefixa recudimus, quibus discitur qualis fuerit *Glossa ordinaria* de qua hic agitur. Et multa in his Prolegomenis a nobis edita fuerunt in variis hujusce Patrologiae tomis. Satis ergo erit loca indicare, ne bis in idem incidamus”; tłum. AF.

⁷⁵ *Biblia latina cum glossa ordinaria. Facsimile reprint of the editio princeps Adolph Rusch of Strassburg 1480/81*. Vol. 1–4. Turnhout 1992.

⁷⁶ K. Froelich, *Biblia latina cum Glossa Ordinaria. Introduction to the Facsimile Reprint of the Editio Princeps Adolph Rusch of Strasburg 1480/81*. Turnhout 1992.

⁷⁷ O szkołach katedralnych w XII w. i metodach nauczania w nich zob. I. Ch. Levy, *Introducing medieval biblical interpretation...*, s. 161–194.

⁷⁸ PL 178, kol. 113–182; edycja krytyczna: *Historia calamitatum: Consolation to a Friend. Edited from Troyes Médiathèque du Grand Troyes, Ms 802*, ed. Alexander Andrée (Toronto Medieval Latin Texts, vol. 32). Toronto 2015.

Biblia, pozostając główną podstawą duchowości i duszpasterstwa, staje się jednocześnie przedmiotem studiów naukowych. Teologowie wyraźniej niż wcześniej podkreślali występowanie w różnych tekstach biblijnych sprzecznych informacji i wielu nieścisłości, a w konsekwencji wykorzystując dowodzenie rozumowe i krytyczną analizę tekstów stworzyli naukowe podstawy egzegezy. Nie podważając powagi wcześniejszych interpretatorów uznanych za autorytety, rozpoczęli poszukiwanie prawdziwego sensu tekstu dochodząc do wniosku, że do interpretacji niezbędna jest wiedza o czasie i okolicznościach powstania utworu, o autorze oraz świadomość zmieniających się realiów historycznych i wpływu wykorzystania różnych gatunków literackich na ostateczny kształt utworu. Takie nastawienie skutkowało wyraźną tendencją do interpretacji Biblii w sensie literalnym. Owe zasady uzgadniania sprzecznych ze sobą wypowiedzi ojców Kościoła i innych uznanych autorytetów (nie tylko w egzegezie biblijnej, ten sam problem dotyczył na przykład problematyki interpretacji prawnych) określa się terminem reguły konkordancji⁷⁹. Jej początków należy szukać w zasadach interpretacji Biblii wyłożonych przez św. Augustyna w *De doctrina christiana*, rozwijali je średniowieczni kanoniści m.in. Iwo z Chartres (–1116), Bernold z Konstancji (–1110) czy Irneriusz z Bolonii (–1125). Podsumował te ustalenia i skodyfikował Piotr Abelard w dziele *Sic et non*⁸⁰. S. Wielgus w swojej pracy *Badania nad Biblią w starożytności i średniowieczu* przedstawił następujące kroki zaproponowane przez Abelarda, które prowadzą do ustalenia prawidłowej interpretacji tekstów komentowanych wcześniej przez różnych egzegetów w odmienny sposób⁸¹:

1. Stwierdzić, czy sprzeczne ze sobą wypowiedzi bądź wypowiedzi sprzeczne z uznaną prawdą są autentyczne; czy przypadkiem nie mamy do czynienia z apokryfami albo z błędnymi lekcjami w rękopisach;
2. Stwierdzić, czy wypowiedzi danego autora są wyrazem jego przekonań, czy też może są one poglądami innych autorów, referowanymi jedynie przez niego;
3. W wypadku, gdy na jakiś temat istnieją sprzeczne ze sobą dekryty kościelne, należy zbadać charakter obowiązywalności tych orzeczeń, czy jest to prawo czy dyspensacja; a jeśli prawo, to czy partykularne, czy też ogólne;

⁷⁹ Informacje na temat reguły konkordancji zaczerpnięte z: S. Wielgus, *Badania nad Biblią...*, s. 80–81.

⁸⁰ PL 178, kol. 1329–1610; *Sic et non. A Critical Edition*. eds. B. de Boyer and R. McKeon. Chicago 1976; tłumaczenie polskie: Piotr Abelard, *Rozprawy*, wybrał, przełożył, opracował, przypisami, indeksem opatrzył L. Joachimowicz. Warszawa 2001.

⁸¹ Cytowane za: S. Wielgus, *Badania nad Biblią...*, s. 80–81.

4. Czasami wypowiedzi danego autora bądź kilku autorów wydają się nam być sprzeczne ze sobą z uwagi na to, że ten sam termin mógł zostać użyty przez różnych autorów, a nawet przez jednego autora i w jednym jego dziele, w różnych znaczeniach. Po uściśleniu pojęć za pomocą definicji i różnych dystynkcji w większości wypadków okaże się możliwe pogodzenie stanowisk, które wydają się być sprzeczne ze sobą.

5. Jeśli istnieje rzeczywista sprzeczność w wypowiedziach ojców Kościoła, to należy się opowiedzieć za wypowiedzią bardziej uzasadnioną i udokumentowaną”.

Reguła konkordancji była szeroko wykorzystywana przez egzegetów pełnego średniowiecza, którzy zmagali się z rozbieżnymi interpretacjami wcześniejszych, szczególnie patrystycznych, autorytetów.

Próbie określenia na nowo kierunków egzegezy podjął Hugon ze Świętego Wiktora (ok. 1097–1141) i, jak okazało się z biegiem czasu, jego prace miały fundamentalną wartość dla nowego zdefiniowania sensu literalnego Biblii oraz poprawnego komentowania Pisma w tym duchu. Miejscem, w którym żył, pracował i nauczał było jednym z najważniejszych opactw tego czasu. Opactwo św. Wiktora⁸² w połowie XII w. cieszyło się zasłużoną popularnością jako centrum badań biblijnych i historycznych. Historia jego i połączonej z nim szkoły sięga roku 1108, w którym to jej założyciel Wilhelm z Champeaux (ok. 1070–1121) zrezygnował z pełnienia obowiązków przełożonego szkoły katedralnej Notre Dame w Paryżu i z grupą uczniów założył zgromadzenie kanoników regularnych żyjących według reguły św. Augustyna. Siedzibę opactwa umieścił przy istniejącej już wcześniej kaplicy cmentarnej pod wezwaniem św. Wiktora z Marsylii, leżącej u podnóża Wzgórza św. Genowefy na ówczesnych przedmieściach Paryża. Dzięki zapobiegliwości opatów: Wilhelma, a od 1113 r. Gilduina (–1155), klasztor zyskiwał przywileje, które zabezpieczały byt materialny wspólnoty i

⁸² O szkole zob. F. van Liere, *An introduction to the medieval Bible ...*, s. 126.; Hugo a Sancto Victore, *Didascalicon* czyli *Co i jak czytać. Didascalicon: de studio legendi*, przekł. z jęz. łac. P. Pludra-Żuk, wstęp J. Soszyński, komentarz P. Pludra-Żuk i J. Soszyński, (Bibliotheca Litterarum Medii Aevi. Artes – Opera, nr 4). Warszawa 2017, s. 15–17. P. Rorem, *Hugh of Saint Victor*, (Great Medieval Thinkers) Oxford 2009, s. 5–9; J. Ehlers, *Hugo von St. Viktor: Studien zum Geschichtsdenken und zur Geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts*, (Frankfurter Historische Abhandlungen, 7), Wiesbaden, 1973, s. 5–28; R.-H. Bautier, *Les Origines et Les Premiers Développements de l'abbaye Saint-Victor de Paris*, [w:] *L'Abbaye Parisienne de Saint-Victor au Moyen Âge: Communications présentées au XIIIe Colloque d'Humanisme Médiéval de Paris (1986–1988)*, ed. J. Longère. Paris-Turnhout, 1991, s. 23–52.

dużą autonomię w zakresie kształtowania intelektualnego oblicza klasztoru. Opat Gilduin, który swą funkcję sprawował w latach 1114–1155 nie był wybitnym teologiem i nauczycielem, ale bardzo sprawnym zarządcą rozwijającej się wspólnoty, a następnie kongregacji zrzeszającej, oprócz centralnego opactwa, kilkadziesiąt domów filialnych. Z pewnością korzystne były jego umiejętności dyplomatyczne, który pozwalały mu utrzymać dobre stosunki z biskupami paryskimi i na dworze królewskim. Gilduin był autorem regulaminu wspólnoty zatytułowanego *Liber ordinis*, który narzucał współbraciom rytm modlitw i pracy intelektualnej.

Nie wiadomo, czy działalność szkolna rozwinęła się już w momencie założenia zgromadzenia, czy później. Pewnym jest, że dokument króla Ludwika VI, wystawiony dzięki zabiegom Wilhelma zanim opuścił opactwo i objął funkcję biskupa Châlons-sur-Marne, nadał klasztorowi status opactwa królewskiego i przywilej prowadzenia szkoły. Uczniami w szkole klasztornej byli nie tylko nowicjusze, ale także młodzież spoza klasztoru.

Hugon ze Świętego Wiktora był członkiem zgromadzenia, uczniem a następnie jednym z nauczycieli w tej szkole. Na podstawie swoich doświadczeń napisał podręcznik sztuk wyzwolonych *Didascalicon*⁸³. Program nauczania zaproponowany przez Hugona akcentował bardziej rozwój duchowy niż czystą formację intelektualną. Zdaniem Hugona Bóg przemawia do ludzi na dwa sposoby: za pomocą Księgi Natury, która zawiera w sobie cały świat przez Niego stworzony oraz Księgi Pisma, która jest doskonałym zapisem działalności Boga. Nie da się więc ani zrozumieć, ani zbudować alegorycznego sensu Pisma bez gruntownego poznania i zrozumienia jego dosłownej treści. To przekonanie jest punktem wyjścia do praktycznej egzegezy literalnego sensu Biblii. W dziele *De scripturis et scriptoribus sacris*⁸⁴ Hugon zaakcentował potrzebę wdrożenia ścisłych zasad czytania i zapamiętywania Pisma Świętego poczynając od jego znaczenia dosłownego, poprzez egzegezę alegoryczną, by na koniec osiągnąć prawdziwą naukę moralną i mistyczną kontemplację⁸⁵.

⁸³ PL 176, kol. 741–812; edycja krytyczna: *Didascalicon de Studio Legendi. A Critical Text*, by Ch. H. Buttimer, Washington 1939; tłumaczenie polskie: *Didascalicon czyli Co i jak czytać. Didascalicon: de studio legendi*, przekł. z jęz. łac. P. Pludra-Żuk, wstęp J. Soszyński, komentarz P. Pludra-Żuk i J. Soszyński (Bibliotheca Litterarum Medii Aevi. Artes - Opera, nr 4). Warszawa 2017.

⁸⁴ PL 176, kol. 9–28D.

⁸⁵ PL 175, kol. 13, *Cap. V – Quod sit necessaria interpretatio litteralis et historica*: „Noli ergo saltum facere, ne in praecipitium incidas. Ille rectissime incedit, qui incedit ordinate. Primum igitur illarum rerum quas tibi sacrum eloquium proponit, ad mysticam significationem stude legendo comparare

Nacisk kładziony na zrozumienie Pisma w sposób literalny doprowadził do pogłębienia badań nad historią biblijną⁸⁶. Skoro Pismo Święte jest zapisem działań Boga, który stworzył i prowadzi świat ku zbawieniu, to znaczy, że fakty z historii nie są przypadkowymi, wyizolowanymi wydarzeniami, ale składają się na Boży plan odkupienia ludzkości. Są więc linearnym pasmem przemyślanych działań wiodących w określonym celu. Wynikiem tego myślenia były XII-wieczne badania nad chronologią oraz nad periodyzacją dziejów. Hugon poszedł śladami św. Augustyna przyjmując, że historia dzieli się na: dwa stany (*status*) – czasy Starego a następnie Nowego Testamentu, trzy okresy (*tempora*) – prawa naturalnego (od wygnania z raju do czasów Abrahama), prawa pisanego (od Abrahama do nadejścia Chrystusa) i łaski (po narodzinach Jezusa) oraz sześć wieków (*aetates*): pierwszy od Adama do Noego, drugi od Noego do Abrahama, trzeci od Abrahama do Dawida, czwarty od Dawida do niewoli babilońskiej, piąty od niewoli babilońskiej do narodzenia Chrystusa, szósty od narodzenia Chrystusa do współczesności. Sześć wieków stworzenia nawiązywało do starożytnej koncepcji sześciu etapów życia człowieka (niemowlęctwo, dzieciństwo, młodość, młodość, wiek męski i starość)⁸⁷ i do sześciu dni stworzenia. Podział na okresy uzupełnił koncepcją czterech monarchii uniwersalnych: Asyrii, Persji, Macedonii i Rzymu⁸⁸. Podstawowy program nauki historii Hugon zawarł w dziele *De tribus maximis circumstantiis gestorum* (znanym też pod tytułem *Chronicon*)⁸⁹, które było używane w szkole św. Wiktora przez następne lata, o czymś świadczą wzmianki w pismach kolejnych uczniów a następnie nauczycieli w szkole – Andrzeja i Ryszarda.

Nieco młodszy od Hugona Andrzej ze Świętego Wiktora (–1175) kontynuował rozpoczętą w szkole św. Wiktora przez poprzednika tradycję komentowania Biblii w duchu literalnym. Rozwinął ją nawet w kierunku jeszcze bardziej ścisłego – słowo po

notitam, ut ex iis specie cognitis, postmodum meditando colligas quod vel ad fidei aedificationem vel ad instructionem bonorum morum per similitudinem adducas”.

⁸⁶ O postrzeganiu historii przez chrześcijan i jej wadze w interpretacji zob. H. de Lubac, *Medieval exegesis...*, s. 41–49; F. van Liere, *An introduction to the Medieval Bible...*, s. 127–30.

⁸⁷ *De Genesi contra Manicheos*, PL 34, kol. 190 i następne; *Enarratio in Psalmum XCII*, PL 37, kol. 1182.

⁸⁸ *De civitate Dei*, lib. XVIII, cap. 2, PL 41, kol. 560–562. W części późniejszych tekstów historiograficznych pojawia się inny zestaw monarchii uniwersalnych, na przykład w *Chronicon pontificum et imperatorum* Marcin Polak wymienia następujące królestwa: babilońskie, kartagińskie, macedońskie i rzymskie zob. Marcin Polak, *Kronika papieży i cesarzy*, przekł. polski i komentarz A. Fabiańska, J. Soszyński, wstęp J. Soszyński (Biblioteka Europejska), Kęty 2008, s. 26.; J. Soszyński, *Sacerdotium, imperium, studium: władze uniwersalne w późnośredniowiecznych kronikach martyniańskich*. Warszawa 2006, s. 135–36.

⁸⁹ Edycja: W. Green, *Hugo of St. Victor: De tribus maximis circumstantiis gestorum*, „Speculum”, 18 (1943), s. 488–492.

I Średniowieczna biblistyka

słowie – komentowania dosłownego. Pełnymi garściami korzystał z dorobku ówczesnych żydowskich komentatorów, tak się bowiem złożyło, że i w żydowskiej tradycji komentatorskiej, preferującej do tego czasu egzegezę alegoryczną (komentarze typu *derash*), w drugiej połowie XI w. i w XII w. przewagę zaczął zdobywać nurt dosłownego rozumienia tekstu (komentarze typu *peshat*). Taki sposób komentowania rozwinął żydowski egzegeta mieszkający na północy Francji Rabbi Solomon (Isaac z Troyes zwany Rashi, 1040–1106) oraz jego wnuk Samuel ben Meir (Rashbam, ok. 1085–ok. 1174). Technika *peshat* polegała na świadomej rezygnacji ze wszystkich tekstów zewnętrznych i dotychczasowych schematów komentowania i koncentracji komentowania Biblii wyłącznie słowami z niej samej: wyjaśnienia niejasnych słów szukano poprzez wyszukanie innych wystąpień danego słowa, badano ich kontekst i poprzez analizę lingwistyczną dochodzono do ich właściwego znaczenia.

Jedną z przyczyn rosnącej popularności egzegezy literalnej była świadomość, że argumentacja używana np. duszpasterstwie, katechezie czy nawet w sporach religijnych oparta na tekście, rozumowa a nie duchowa, łatwiej i celniej trafia do odbiorców. Wielu czołowych teologów i komentatorów tego okresu szukało praktycznego aspektu egzegezy, która miała pomnażać wiedzę teologiczną oraz budować moralnie swoich odbiorców. Taka postawa przygotowywała także grunt pod podwaliny dyskursu naukowego w formie, który już niedługo miał się pojawić i zmaterializować na uniwersytetach.

Piotr Comestor, którego metoda egzegezy i największe dzieło zostaną omówione w kolejnym rozdziale, jest swego rodzaju łącznikiem między opactwem św. Wiktora i uniwersytetem paryskim a także przykładem typowego teologa z XII w.

II Piotr Comestor i *Historia scholastica*

W atmosferze opisanej w poprzednim rozdziale i w otoczeniu intelektualnym opactwa św. Wiktora powstało dzieło, które stało się jednym z najpopularniejszych tekstów średniowiecza, było kulminacją literalnego komentowania Biblii w XII w., a około sto lat później zostało wykorzystane jako podstawa ekscerptu, którego analiza jest głównym zadaniem badawczym niniejszej pracy.

II.1. Stan badań

Twórczość i sama osoba Comestora są omawiane lub chociażby wzmiankowane nieomal w każdym opracowaniu dotyczącym średniowiecznych studiów biblijnych oraz literatury. Nie jest możliwe wymienienie wszystkich autorów i tekstów, które o nim mówią. W niniejszym rozdziale zostaną przytoczone najpierw najważniejsze teksty autorów, którzy tworzyli niedługo po śmierci Comestora i z wielkim prawdopodobieństwem przekazali opinie nie tylko swoje, ale też ówczesnej elity intelektualnej; następnie wymienione zostaną główne opracowania oraz ich autorzy, którzy przyczynili się do poszerzenia aktualnej wiedzy o Mandukatorze.

Jako pierwszy wspominał o Comestorze Robert z Auxerre⁹⁴ w swojej kronice uniwersalnej pod rokiem 1173 (jednocześnie pisząc pierwszą znaną nam recenzję *Historii szkolnej!*):

We Francji sławą cieszył się Piotr Comestor, najpierwszy z uczonych paryskich, mąż słynący z erudycji i biegły w zgłębianiu Pisma Świętego, który zebrał w jednym tomie historię obu Testamentów i opublikował dzieło użyteczne i łatwe w użytkowaniu, skompilowane z wielu wcześniejszych historii⁹⁵.

Ten sam autor odnotował śmierć Mandukatora pod rokiem 1179:

Zmarł słynny uczyony Piotr Comestor, który roztropnie, za pomocą zapisu w testamencie, przekazał biednym oraz kościołom wszystko co zgromadził. Na jego nagrobku umieszczone jest epitafium tej treści:

Nazywałem się Piotr z przydomkiem Pożeracz. Teraz okrywa mnie skała

⁹⁴ Robertus Autissiodorensis (1156–1212), premonstratens, kronikarz, kanonik opactwa Saint-Marien w Auxerre. Pracę nad kroniką rozpoczął w latach 90. XII w., doprowadził do 1211 r.

⁹⁵ *Chronicon*, MGH, Scriptores, 26, s. 240: „Petrus Comestor celebris habetur in Francia, magistrorum Parisiensium primas, vir facundissimus et in scripturis divinis excellenter instructus, qui utriusque testamenti historias uno compingens volumine, opus edidit satis utile, satis gratum, ex diversis hystoriis compilatum”; tłum. AF.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

i to mnie jedzą. Nauczałem za życia i nadal nie przestaję uczyć po śmierci. Ten, kto zobaczy moje prochy, niech powie:

On był tym, kim my jesteśmy; kiedyś my będziemy tacy, jak on teraz⁹⁶.

W pierwszej połowie XIII w. Alberyk z Trois-Fontaines⁹⁷ w swojej kronice zanotował:

Rok 1169. W Paryżu Piotr z Poitiers przejął katedrę teologii po Piotrze Mandukatorze. Ów Mandukator jako dziekan Troyes napisał Historię szkolną i zadedykował ją arcybiskupowi Sens Wilhelmowi (który następnie został arcybiskupem Reims). Mandukator jest także autorem dzieł: Pancrisis oraz zbioru kazań na święta całego roku liturgicznego⁹⁸.

Około 1277 r. Otto de Sancto Blasio⁹⁹, pod rokiem 1158 przekazał taką informację:

W owym czasie w Paryżu cieszyli się sławą Piotr Lombard i Piotr Comestor, wielcy uczeni, autorzy ważnych dla Kościoła dzieł. [...] Drugi z nich, Mandukator, nie gorszy od pierwszego w wymowie i wiedzy, zredagował niezwykle przydatną księgę zatytułowaną *Historia szkolna*, która rozpoczyna się od Genesis, pierwszej księgi Pięcioksięgu, dalej uwzględnia księgi: Jozuego, Sędziów i Rut, włącza księgi Królów, Kronik, Izajasza i Tobiasza, opisuje wygnanie Izraelitów i śmierć Godoliasza, wizje Daniela, a dalej dokładnie streszcza księgi: Ezdrasza, Estery, Judyty i księgę Machabejską. Od tego momentu podążając za Józefem Flawiuszem, opisuje okres od Jana Hirkana do rządów Heroda i narodzenia Pańskiego. Następnie włączywszy Ewangelie, kończy na Dziejach Apostolskich. Dodając zaś objaśnienia miejsc niejasnych, rozwiewając wątpliwości i uzupełniając [swoje dzieło] o zwyczaje Izraelitów oraz wydarzenia z historii

⁹⁶ Tamże, s. 242: „Petrus Comestor famosissimus doctor obiit, qui testamento sapienter disposito cuncta quae habuit pauperibus et ecclesiis prorsus distribuit. Huius sepulturae hoc epitaphium habetur insertum:

Petrus eram, quem petra tegit, dictusque Comestor,

Nunc comedor, vivus docui, nec cesso docere

Mortuus, ut dicat, qui me videt, incineratum

Quod sumus iste fuit, erimus quandoque quod iste”, tłum. AF.

⁹⁷ Alberyk z Trois-Fontaines (Albericus de Tribus Fontibus lub Aubry de Trois-Fontaines, zm. 1250) cysters z opactwa Trois-Fontaines w Szampanii, około r. 1232 rozpoczął pracę nad kroniką uniwersalną, którą doprowadził do 1241 r.

⁹⁸ *Chronica Albrici Monachi Trium Fontium*, MGH SS 23, s. 853: „Anno 1169. Parisius post magistrum Petrum Manducatorem magister Petrus Pictavinus cathedram tenuit theologicam. Qui Manducator cum esset Trecensis decanus, scolasticam historiam edidit ad Senonensem archiepiscopum Guillelmum qui postea fuit Remensis archiepiscopus. Cuius etiam Manducatoris habetur liber qui dicitur Pancrisis et liber sermonum eius de solempnitatibus per anni circulum”; tłum. AF.

⁹⁹ Otto de Sancto Blasio (Otto von St Blasien), benedyktyn; być może identyczny z opatem klasztoru St. Blasien w Marchii Badeńskiej (obecnie Badenia-Wirtembergia) wybranym w 1222 r., zmarłym w 1223. Jego kronika jest kontynuacją kroniki Ottona z Freising.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

pogańskiej klaruje różne zawilości tradycji kościelnej. Poza tym skomponował z wielkim wyczuciem zbiór kazań, w którym poza innymi wartymi docenienia elementami zawarł naukę moralną, która w nadzwyczajny sposób trafia do umysłu czytelników¹⁰⁰.

Te najstarsze wzmianki kronikarskie, acz bardzo pochlebne, wnoszą bardzo mało konkretnych wiadomości o osobie i życiu Piotra Comestora. Dowiadujemy się z nich, że był kanonikiem w Troyes, mistrzem teologii w Paryżu równym Piotrowi Lombardowi, napisał *Historię szkolną*, *Liber Pancrasis* i kazania z cyklu *de tempore* oraz że zmarł w 1179 r. Lakoniczność informacji przy jednoczesnej wielkiej popularności *Historii scholastycznej* stworzyły dogodne warunki do narastania legend dotyczących jej autora. Występował w nich jako mól książkowy, który „pożerał” książki przez co stał się jednym z najmądrzejszych ludzi swoich czasów. Owo „pożeranie” miało związek z przydomkami Piotra: Comestor (od „comedo”) i Manducator (od „manduco”) to czasowniki oznaczające czynność jedzenia. Ponadto miał być bratem Piotra Lombarda i Gracjana. Tę legendę rozpowszechnił współczesny Comestorowi Gotfryd z Viterbo¹⁰¹, który widział w nich mistrzów trzech nauk: historii, teologii i prawa¹⁰².

Pierwszą w czasach nowożytnych informację o Comestorze podał Jan Tritemiusz¹⁰³. Następnie wielu autorów zamieszczało biografię Mandukatora, ale w większości powtarzali te same informacje¹⁰⁴. Pierwszą obszerną notę o życiu Mandukatora napisał Jean-Charles Courtalon-Delaistre w pracy *Vie du pape Urbain IV, suivie de celles de Pierre de Celle, de Comestor et de Salomon Jarki, pour servir à*

¹⁰⁰ Otto de Sancto Blasio, *Chronicon*, MGH SS rer. Germ. 47, s. 13–14: „His diebus Petrus Lombardus et Petrus Manducator apud Parisius magistri insignes claruerunt multaque ecclesiae profutura conscripserunt. [...] Alter vero, Manducator scilicet, conversatione et studio huic non dispar, librum Scolastice Hystorie utilissimum confecit a principioque Geneseos incipiens Pentateuco librum Iosue Iudicumque et Ruth continuavit libroque Regum Paralipomenon includens cum ultimis Ysaie Tobiam complectitur transmigracioneque cum morte Godolie et visionibus Danielis descripta Esdram, Hester, Iudit librumque Machabeorum diligenter prosequitur. Exin Iosephum secutus a Iohanne Hircano usque ad regnum Herodis nativitatemque Christi hystoriam deducit euangelioque complexo in Actibus apostolorum opus totum concludit, obscura quoque dilucidans, ambigua certa faciens, tradicionesque Hebraicas cum incidentiis hystoriarum notas faciens ecclesiasticarum tradicionum diversas species inducit. Preter hec librum sermonum mira subtilitate composuit, in quo preter alia utilia moralitatem mentibus legencium miro modo inculcavit”; tłum. AF.

¹⁰¹ Gotfryd z Viterbo (ok. 1120–ok. 1196) duchowny i dyplomata; kronikarz. Sekretarz Fryderyka I Barbarossy.

¹⁰² J. de Ghellinck, *Le mouvement théologique du XIIe siècle*, 2 wyd. Bruges, 1948, s. 214, 285 oraz M. L. Colish, *Peter Lombard*, Leiden 1994, vol. 1, s. 16 i przyp. 5.

¹⁰³ Jan Tritemiusz (łac. Johannes Trithemius, własc. Johannes von Heidenberg, 1462–1516), mnich benedyktyński, polihistor i leksykograf. Hasło dotyczące Piotra umieścił w dziele: *Liber de scriptoribus ecclesiasticis* wydanym w Bazylei w 1494 r.

¹⁰⁴ Listę biogramów Piotra Comestora opublikował: U. Chevalier, *Répertoire des sources historiques du moyen age*, vol. 2: J-Z. Paris 1907, kol. 3705.

l'histoire littéraire de la Champagne, Troyes et Paris 1782. Przytoczył w niej wiele nowych w stosunku do poprzedników informacji, niestety nie podając przy tym źródeł, z których korzystał. Dwudziestowieczni badacze, którzy próbowali ustalać nowe fakty z biografii mistrza z Troyes, potwierdzili na podstawie zachowanych dokumentów, prawdziwość twierdzeń opata Courtalon-Delaistre'a.

W 1888 r. Jean-Baptiste-François Pitra błędnie przypisał Odonowi z Ourscamp kilkanaście kwestii Comestora i wydał je razem z kwestiami Odon w *Analecta novissima Spicilegii Solesmensis altera continuatio*¹⁰⁵.

W pierwszej połowie XX w. Martin Grabmann w swej przekrojowej pracy *Die Geschichte der scholastischen Methode* zaliczył Comestora do „szkoły biblijno-moralnej”, ale nie poświęcił mu wiele miejsca i nie docenił wkładu w rozwój scholastyki¹⁰⁶. Niedługo później dwaj historycy teologii Artur Michael Landgraf i Raymond-M. Martin opublikowali wyniki badań nad twórczością Comestora i wydali fragmenty *Glossa super evangelia*¹⁰⁷.

Ustalaniem faktów z biografii Comestora zajęła się Saralyn Daly¹⁰⁸. Przeszukała dokumenty z XII w. i umiejscowiła w czasie niektóre wydarzenia z życia oraz udowodniła, że Comestor nie był osobistym przydomkiem Piotra, lecz rodziny z Szampanii, której przedstawiciela Guidona znalazła na liście wasali Henryka I z Szampanii.

Z kolei Ignatius Brady¹⁰⁹ przeanalizował wydane przez J.B. Pitrę *Quaestiones* Odon z Soissons i dowiódł, że część z nich jest przypisywana Odonowi niesłusznie. Wyodrębnił kilkanaście odrębnych stylistycznie i różniących się od pozostałych pod względem interpretacji teologicznej oraz udowodnił, że ich autorem jest Piotr Mandukator. Przy okazji odnalazł w nich wzmianki o nauczycielach Comestora: Janie z Tour, Abelardzie i Piotrze Lombardzie. Dzięki jego ustaleniom obecnie przyjmuje się, że Comestor opuścił Troyes i udał się do Paryża na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XII wieku, czyli około 10 lat wcześniej niż dotychczas przypuszczano.

Friedrich Stegmüller w *Repertorium biblicum medii aevii*¹¹⁰ zebrał dane dotyczące samej *Historii*, jej tłumaczeń, wyciągów i przeróbek oraz podał sygnatury

¹⁰⁵ Pitra (1888), s. 3–187.

¹⁰⁶ 2 vol., Freiburg 1909–1911. Wzmianka o Piotrze t. 2, s. 476.

¹⁰⁷ A. Landgraf, *Recherches sur les écrits de Pierre le Mangeur*, „Recherches de théologie ancienne et médiévale” 3 (1931), s. 292–306 i 341–372, R.M. Martin, *Notes sur l'oeuvre littéraire de Pierre le Mangeur*, „Recherches de théologie ancienne et médiévale” 3:1931, s. 54–66.

¹⁰⁸ Daly (1957), s. 62–73.

¹⁰⁹ Brady (1966), s. 454–490.

¹¹⁰ 11 vol., Matriti 1950–1980.

rękopisów; wysiłek ten bardzo ułatwia teraz poszukiwanie tekstów pochodzących od *Historii*.

Beryl Smalley w swojej głównej pracy o studiach biblijnych *The Study of the Bible in the Middle Ages*¹¹¹ krótko zarysowała jego postać i twórczość, znacznie więcej miejsca poświęcając Piotrowi Kantorowi i Stefanowi Langtonowi. B. Smalley zajęła się także tematem komentarzy do ewangelii i reportationes z wykładów z teologii spisanych przez uczniów Comestora i wykazała ich związek z *Historia evangelica*, czyli nowotestamentalną częścią *Historia scholastica*¹¹².

James H. Morey uznał *Historię* za połączenie skrótu biblijnego z glossą dla uczniów szkoły katedralnej Notre Dame w Paryżu. Podkreślił też, że już w średniowieczu została przetłumaczona na każdy z popularniejszych języków Europy Zachodniej i stała się szeroko rozpowszechnionym kompendium biblijnym aż do czasów Reformacji. Jednocześnie wysoko ocenił warsztat pisarski Comestora: dzięki parafrazowaniu tekstu Biblii i przystępnemu komentarzowi oraz uzupełnieniu dzieła o wątki apokryficzne i legendarne *Historia* stała się pośrednikiem pomiędzy tekstem kanonicznym Biblii a wersją popularną, do codziennego użytku¹¹³.

Badaniami nad rękopisami *Historii* oraz edycją jej pierwszej księgi pod tytułem *Scholastica historia. Genesis* zajęła się Agneta Sylwan¹¹⁴. Do listy ponad 250 rękopisów wymienionych w *Repertorium biblicum* dodała wiele nowych (w momencie publikacji edycji znała 799 odpisów), dla najstarszych próbowała przygotować *stemma codicum*, uporządkowała dotychczasowy zasób wiedzy o *Historii* oraz, co najważniejsze, umożliwiła dostęp do treści księgi *Genesis* w postaci nowoczesnej edycji.

Od ponad 20 lat Piotrem Comestorem i *Historią* zajmuje się też Mark J. Clark. Bada ją głównie w kontekście jej funkcjonowania jako tekstu szkolnego oraz przygotowuje edycje komentarzy do *Historii*. Z tego powodu zajął się także badaniem biografii i twórczości Stefana Langtona – według Clarka – nie tylko ucznia, ale i współpracownika Mandukatora, a także jego pierwszego komentatora. Efektem dziesięcioletnich studiów jest książka *The Making of the „Historia scholastica” 1150–*

¹¹¹ Wyd. 3, Oxford 1983, o Comestorze zob. 178–179.

¹¹² *Gospels in the Schools, c. 1100–c. 1280*, London 1985, s. 37–84.

¹¹³ Morey (1993), s. 6–35.

¹¹⁴ Sylwan (2005).

1200¹¹⁵. W przygotowaniu jest jego edycja *Historii* wraz z tłumaczeniem angielskim (6 woluminów, prawdopodobna data wydania: do 2025 r. w wydawnictwie PIMS).

Najbardziej aktualnym studium o Piotrze Mandukatorze oraz jego twórczości jest tom pokonferencyjny *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle* wydany pod redakcją Gilberta Dahana w 2013 r.¹¹⁶ Zawiera studia dotyczące życia, twórczości oraz recepcji twórczości mistrza z Troyes.

Biografia i twórczość Piotra Comestora nie doczekała się w Polsce pogłębionych badań. Różne fakty z jego życia, twórczości i działalności były przytaczane jedynie przy okazji studiów na temat księgozbiorów profesorów krakowskich oraz polskich apokryfów średniowiecznych. Wacława Szelińska w książce *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i początkach XVI wieku*¹¹⁷ siedmiokrotnie wspomina o Piotrze Comestorze, jednak w przypadku trzech rękopisów błędnie identyfikuje ich zawartość przypisując je wszystkim teologowi z Paryża: nie wzięła pod uwagę, że oprócz słynnego imiennika był jeszcze franciszkanin, autor *Summa super Decretalibus* określany jako Petrus dictus Manducator de Cracovia¹¹⁸, którego działalność przypadła na lata 1387–1408¹¹⁹. Trzy rękopisy z jego *Summą* znajdują się obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej: 385¹²⁰ (z biblioteki Arnulfa z Mirzyńca), 387¹²¹ (z biblioteki Jana Dąbrówki) i 1511¹²² (niegdyś własność Macieja z Kobylina, następnie Andrzeja z Łabiszyna). Rękopiśmienna *Historia scholastica* znajdowała się za to w bibliotece profesora Uniwersytetu Arnulfa z Mirzyńca (sygn. rękopisu BJ 2392¹²³), a drukowana – Wojciecha ze Swolszowic (BJ ink. 2274).

Spośród wszystkich polskich apokryfów, które czerpały treści z *Historii szkolnej*, najlepiej rozpoznane są *Rozmyślanie przemyskie* i *Kazania gnieźnieńskie*. Największe zasługi dla odkrywania zapożyczeń z Comestora w *Rozmyślaniu* i ich interpretacji mają:

¹¹⁵ Clark (2015).

¹¹⁶ Turnhout 2013.

¹¹⁷ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966.

¹¹⁸ Zob. G. Murano, *Initia operum iuris canonici. A shortlist of works, arranged by their incipit words*: <http://home.uni-leipzig.de/jurarom/manuscr/murano/initican.htm> [dostęp; 27.11.2017].

¹¹⁹ Cat. Kraków, BJ rps 382, 383, 386, 387.

¹²⁰ MSPL 2027, opis: <https://manuscripta.pl/manuscripts/42701/>.

¹²¹ MSPL 2029, opis: <https://manuscripta.pl/manuscripts/42703/>.

¹²² MSPL 3498, opis: <https://manuscripta.pl/manuscripts/43541/>.

¹²³ MSPL 104, opis: <https://manuscripta.pl/manuscripts/40673/>.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

Aleksander Brückner¹²⁴, Tadeusz Dobrzeński¹²⁵, Maria Adamczyk¹²⁶, Roman Mazurkiewicz¹²⁷, Tomasz Mika¹²⁸ i Dorota Rojszczak-Robińska¹²⁹, edycję wraz z dokładnym wskazaniem zapożyczonych miejsc przygotowali Felix Keller i Wacław Twardzik¹³⁰.

Próbie zebrania i przygotowania opisów wszystkich rękopisów *Historia scholastica* w zbiorach polskich podjęła A. Fabiańska¹³¹. W wyniku kwerendy udało się ustalić, że obecnie w polskich kolekcjach znajduje się dwadzieścia rękopisów zawierających omawiany tekst, jeden rękopis, o polskiej proweniencji, znajduje się w Cambridge:

1. Gdańsk, PAN Mar.F.3, MSPL 97,
2. Kórnik, PAN 130, MSPL 98,
3. Kraków, Archiwum Polskiej Prowincji oo. Dominikanów R XV 30, MSPL 60,
4. Kraków, BJ 434, MSPL 99,
5. Kraków, BJ 435, MSPL 100,
6. Kraków, BJ 436, MSPL 101,
7. Kraków, BJ 437, MSPL 102,
8. Kraków, BJ 438, MSPL 103,
9. Kraków, BJ 2392, MSPL 104,
10. Kraków, BJ 3457, MSPL 105,
11. Poznań, Archiwum Archidiecezjalne MS 50, MSPL 106,
12. Toruń, Biblioteka Uniwersytecka Rps 75/III, MSPL 107,
13. Toruń, Biblioteka Uniwersytecka Rps 155/IV, MSPL 108,

¹²⁴ *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej, Cz. 2: Pismo Święte i apokryfy*. Warszawa 1903.

¹²⁵ *Łacińskie źródła „Rozmyślenia przemyskiego”*, w: *Średniowiecze. Studia o kulturze*, red. J. Lewański, t. 4. Wrocław 1969, s. 196–521.

¹²⁶ *Biblijno-apokryficzne narracje w literaturze staropolskiej do końca XVI wieku*. Poznań 1980.

¹²⁷ *Nowo znalezione źródła łacińskie do tomu II*, w: *Rozmyślenie przemyskie*, t. 3, s. 544–546 i *Kilkanaście dalszych uzupełnień do źródeł „Rozmyślenia przemyskiego”*, w: *Amoenitates vel lepores philologiae*, red. R. Laskowski, R. Mazurkiewicz, Kraków 2007, s. 198–201.

¹²⁸ *Maryja, Jezus, Bóg w „Rozmyślanii przemyskim”*. O nazywaniu osób. Poznań 2002.

¹²⁹ *Do spisu źródeł „Rozmyślenia przemyskiego”*, w: *Amoenitates vel lepores philologiae*, red. R. Laskowski, R. Mazurkiewicz, Kraków 2007, s. 276–284, *Jak pisano „Rozmyślenie przemyskie”*. Poznań 2012 i *Łacińskie źródła „Rozmyślenia przemyskiego. Pytania, problemy, perspektywy*, w: *Staropolskie spotkania językoznawcze*, t. 1: *Jak badać teksty staropolskie*, red. T. Mika, D. Rojszczak-Robińska, O. Stramczewska. Poznań 2015.

¹³⁰ *Rozmyślenie przemyskie. Transliteracja, transkrypcja, podstawa łacińska, niemiecki przekład*, wyd. F. Keller, W. Twardzik, t. 1, Weiher-Freiburg i. Br. 1998, t. 2, Freiburg i. Br. 2000, t. 3 (indeksy), Freiburg i. Br. 2004.

¹³¹ W artykule: *Średniowieczne rękopisy „Historia scholastica” Piotra Comestora w zbiorach polskich*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, nr 9 (2015), s. 121–147.

14. Warszawa, BN 8106 III, MSPL 93,
15. Wrocław, BUWr I F 102, MSPL 95,
16. Wrocław, BUWr I F 103, MSPL 96,
17. Wrocław, BUWr I F 104, MSPL 109,
18. Wrocław, BUWr I F 105, MSPL 110,
19. Wrocław, BUWr I F 106, MSPL 111,
20. Wrocław, BUWr I F 107, MSPL 112,
21. Cambridge, Corpus Christi College, EXPL 535.

W czasie tej samej kwerendy zgromadzone zostały dane dotyczące rękopisów, które do II wojny światowej przechowywane były w kolekcjach Biblioteki Miejskiej w Gdańsku oraz Biblioteki Narodowej w Warszawie i zaginęły w czasie działań wojennych¹³². Lista tych rękopisów przedstawia się następująco:

1. Gdańsk, PAN Mar. F. 86

Bibliografia: *Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, von Otto Günther, t. V: Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig, s. 102–103.

2. Warszawa, BN Lat.F.v.I.43, DEPL 18

Bibliografia: J. Kaliszuk, *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*. T. 2: *Katalog rękopisów utraconych*, (Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach 8/2, 1). Wrocław 2016, poz. 18.

3. Warszawa, BN Lat.F.v.I.50, DEPL 23

Bibliografia: J. Kaliszuk, tamże, poz. 23.

4. Warszawa, BN Lat.F.v.I.66, DEPL 35

Bibliografia: J. Kaliszuk, tamże, poz. 35.

5. Warszawa, BN Lat.F.ch.I.155, DEPL 228

Bibliografia: J. Kaliszuk, tamże, poz. 228.

6. Warszawa, BN Lat.Q.ch.I.212, DEPL 882

Bibliografia: J. Kaliszuk, tamże, poz. 882.

7. Warszawa, BN Lat.F.ch.IV.79, DEPL 1253

Bibliografia: J. Kaliszuk, tamże, poz. 1253.

8. Warszawa, BN Lat.F.ch.IV.89, DEPL 1254

Bibliografia: J. Kaliszuk, tamże, poz. 1254.

¹³² Zestawienie na podstawie niepublikowanych materiałów autorki niniejszej rozprawy.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

Jeden rękopis w części literatury jest błędnie identyfikowany jako *Historia scholastica*. Jest to rękopis z Krakowa, z Archiwum i Biblioteki Krakowskiej Kapituły Katedralnej sygn. 216 (224). Z. Kozłowska-Budkowa słusznie zauważyła, że nie jest to fragment *Historii*, tylko komentarze Piotra Comestora do Ewangelii¹³³.

Bibliografia: I. Polkowski, *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej*. Kraków 1884, s. 154–155; Z. Kozłowska-Budkowa, *Księgozbiór polskiego uczonego z XII/XIII w.*, „*Studia Źródłoznawcze*”, 1 (1957), s. 116, A. Fabiańska, *Średniowieczne rękopisy...*, s. 145–146.

II.2. Perspektywy badawcze

Największym utrudnieniem w badaniu *Historii scholastycznej* jest brak dobrej edycji krytycznej. Bez niej trudno prowadzić rzetelne badania nad tekstem, śledzenie źródeł (cytatów lub kryptocytatów) czy studia porównawcze. W ciągu najbliższych kilku lat powinna się ukazać edycja tekstu, którą przygotowuje Mark Clark¹³⁴.

Badania komentarzy Stefana Langtona prowadzone przez M. Clarka¹³⁵ dowodzą, że z treści wspomnianych tekstów można wywieść wiele wskazówek chronologicznych i faktów nieopisanych w innych zachowanych źródłach; słowa uczniów Comestora mogą wnieść także nowe elementy do interpretacji twórczości Mistrza. Również komentarze do Ewangelii i komentarz do *Sentencji* autorstwa samego Mandukatora mogą rzucić nowe światło, szczególnie na część nowotestamentową *Historii*.

Na gruncie polskim do zbadania pozostaje wykorzystanie *Historia scholastica* w szkołach wszystkich szczebli i na Uniwersytecie Jagiellońskim. W tej chwili nie wiemy czy na uniwersytecie w Krakowie komentowano *Historię* ani czy była elementem obowiązkowego *curriculum*. Wiadomo, że kształtowała język biblijny w Polsce średniowiecznej, co oznacza, że musiała być popularna w kręgach piszących duchownych (apokryfy, rozważania itp.). Wiele zachowanych do dzisiaj egzemplarzy pochodzi z bibliotek klasztornych i kościelnych, więc z pewnością była przedmiotem rozważań przez członków wspólnot klasztornych i kolegiackich.

¹³³ Zob. RB 6575–6578.

¹³⁴ Clark (2015), s. XV.

¹³⁵ Tamże, s. 157–253.

II.3. Biografia Piotra Comestora

Wspomniano wyżej, że nazwisko Piotra Comestora jest w literaturze dotyczącej teologii XII w. wymieniane często. Nie oznacza to jednak, że dobrze znamy biografię tego teologa i możemy stworzyć dokładne kalendarium jego życia. Można powiedzieć nawet więcej: żaden z ważnych faktów w jego życiu nie jest dokładnie umiejscowiony w czasie, znane są jedynie dokładne daty niektórych dokumentów potwierdzających aktualnie pełnione funkcje. Przyjmuje się, że urodził się około 1100 roku w Troyes lub okolicy. Mikołaj z Clairvaux (Nicolaus Claraevallensis, znany też jako Nicolaus Arematensis Monachus, zm. ok. 1178), swego czasu sekretarz Bernarda z Clairvaux, nazywa go swoim rówieśnikiem¹³⁶. Przydomki Comestor i Manducator, oznaczające żarłok lub pożeracz, przez stulecia uważano za jego osobiste, nadane mu przez jego współczesnych, którzy podziwiali jego czytanie („pożeranie ksiąg”). Dopiero Saralyn Daly w artykule opublikowanym w 1957 r. w „Speculum”¹³⁷ zwróciła uwagę na listę wasali Henryka I z Szampanii (1127–1181) z ok. 1172 r., znaną z odpisu w dwóch wersjach językowych – łacińskiej i starofrancuskiej, na której niejaki Guido, lennik z Vitriacum (obecnie Vitry-le-François) występuje z przydomkiem Li Maingerres (w wersji francuskiej tekstu) i Comestor (w wersji łacińskiej)¹³⁸. Poziom zamożności takiej rodziny pozwalał na wysłanie syna do stolicy hrabstwa oraz umożliwił karierę duchownego kapituły katedralnej. Drugim dokumentem, który poświadcza istnienie rodziny z przydomkiem Manducator/Comestor w Szampanii w XII w. jest dokument wydany przez Henryka I, wystawiony pomiędzy 10 stycznia 1152 a 19 kwietnia 1158 r.¹³⁹, na którym podpisany jest jako świadek: „Guiardus Manducator, prepositus Herviaci” (obecnie Ervy-le-Châtel położone 40 km od Troyes). Sam Piotr także przytoczył swój przydomek w napisanym do umieszczenia na swoim grobie epitafium¹⁴⁰. Oboma wymienionymi przydomkami oraz kolejnym – Trecensis (lub de Troyes) – jest określany w rękopisach

¹³⁶ Zachowały się dwa listy Mikołaja do Comestora datowane na koniec lat 40. XII w., zob. PL 196 list 6, kol. 1600–1601 i list 17, kol. 1613–1616; Sylwan (2005), s. X.

¹³⁷ Zob. Daly (1957), s. 63.

¹³⁸ Zob. wydanie *Documents relatifs au comte de Champagne et de Brie: XIIe-XIXe siècle*, ed. A. Longnon. Paris 1901, poz. 422. Publikacja dostępna w bibliotece Gallica: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k114596f/f13.item> [dostęp: 30.04.2023].

¹³⁹ Edycja: *Recueil des actes d'Henri le Liberal, comte de Champagne (1152–1181)*, ed. J. Benton, M. Bur, t. 1. Paris 2009, nr 102, s. 143–144.

¹⁴⁰ Zob. niżej w rozdziale *Twórczość Piotra Comestora* pozycja: Epitafium.

przekazujących jego dzieła¹⁴¹. Na podstawie tych przesłanek obecnie przyjmuje się, że Comestor/Manducator to przydomek rodziny, z której pochodził późniejszy teolog, a nie jego osobisty.

Istnieje też inna hipoteza dotycząca pochodzenia Piotra: w dokumencie papieża Innocentego dla biskupa Hatona z Troyes¹⁴² nasz bohater został określony jako Petrus de Bachi, (prawdopodobnie „Bessy” obecnie Arcis-sur-Aube), co skłoniło Pierre’a Gandila do postawienia hipotezy, że Piotr był członkiem rodziny de Bessy, której wielu przedstawicieli pełniło różne funkcje w Szampanii od XIII do XV w., co znalazło wyraz w pojawianiu się ich na dokumentach¹⁴³.

Nauki pobierał najpewniej w Troyes, ale trudno rozstrzygnąć czy w szkole klasztornej przy kościele świętego Lupusa¹⁴⁴ czy w szkole katedralnej¹⁴⁵; są też zwolennicy hipotezy, że uczył się w Tours¹⁴⁶ lub w Paryżu¹⁴⁷. Na Troyes jako miejsce edukacji Mandukatora może wskazywać widoczny wpływ żydowskiej tradycji komentatorskiej na autora Historii, a Troyes było siedzibą ważnego ośrodka rabinicznego Rashiego (–1105) i jego następców Józefa ben Simeona Kary i Samuela ben Meira. Jednak nie tylko teologowie z Troyes odwoływali się do komentarzy hebrajskich, był to szerszy trend w tym czasie (choćby Hugon ze Świętego Wiktora, który zachęcał do sięgania do ustaleń żydowskich komentatorów jako znających język hebrajski – język najwcześniejszych komentarzy Starego Testamentu). Nauczycielami przyszłego teologa byli Jan z Tours¹⁴⁸, sam będący uczniem Anzelma z Laon (–1117) i Piotr Lombard¹⁴⁹. Jest bardzo prawdopodobne, że w młodości był też uczniem Abelarda (1079–)¹⁵⁰: w 1121 r.

¹⁴¹ Najstarszy znany obecnie rękopis, w którym autor występuje z przydomkiem Manducator powstał w XIII w. na terenie Niemiec, obecnie przechowywany jest w Admont w bibliotece Benediktinerstift pod sygnaturą 505: *Liber hystoriarum divine pagine a Petro Mangir editus* (k. 1).

¹⁴² Wyd. *Cartulaire de l'abbaye du Paraclet*, ed. C. Lalore (*Collection des principaux cartulaires du diocèse de Troyes* 2). Paris 1878, s. 4.

¹⁴³ Zob. P. Gandil, *Pierre le Mangeur, doyen du chapitre cathédral de Troyes*, [w:] *Pierre le Mangeur* (2013), s. 20–21.

¹⁴⁴ Sylwan (2005), s. X,

¹⁴⁵ Daly (1957), s. 63.

¹⁴⁶ Brady (1966), s. 485.

¹⁴⁷ Morey (1993), s. 10.

¹⁴⁸ Tę informację podał sam Piotr w *Questiones*, których część jest wydana przez J.B. Pitrę (1888), a część pozostaje w rękopisach. Wzmianka o nauczycielu Janie z Tours w wydaniu Pitry (1888), *Questio* 326, s. 167, w rękopisie Cambrai, Bibliothèque municipale Ms 561 k. 86c, zob. Sylwan (2005), s. X, Brady (1966), s. 484–485. Wzmianka brzmi następująco (za wyd. Pitry): „Sic audivit eum [tzn. Anzelma z Laon – uzup. AF] determinantem in scholis suis Magister Jo[annes] Turon[ensis], a quo et nos hoc accepimus”.

¹⁴⁹ Brady (1966), s. 484, Sylwan (2005), s. XI.

¹⁵⁰ Daly (1957), s. 63–65 (tam zobacz m.in. o podobieństwach metodologii pracy i wykorzystaniu tych samych źródeł przez Comestora i Abelarda), Morey (1993), s. 10. I. Brady przypisuje Mandukatorowi kwestię wydaną pod nazwiskiem Odon z Soissons, w której padają słowa: „M[agister] P[etrus]

Abelard został potępiony na soborze w Soisson za poglądy wyrażone w *Theologia summi boni*. Uwięzionemu Abelardowi udało się uciec i, korzystając z protekcji hrabiego Teobalda w Szampanii, schronić się w klasztorze Saint-Ayoul de Provins. Niedługo później został właścicielem ziemi w obecnym Ferreux-Quincey, gdzie założył klasztor Paraclet. W 1125 opuścił klasztor i przeniósł się do St. Gildas w Bretanii, ale gdy w 1128 Heloiza (1090/1100–1164) zamieszkała w opactwie Paraclet, znów częściej bywał w Szampanii. Lata dwudzieste XI w. to okres edukacji Comestora, jest więc możliwe, że zetknął się on z tym wybitnym teologiem w rodzinnej Szampanii.

Po ukończeniu szkoły Comestor rozpoczął karierę duchownego w Troyes. Na podstawie dostępnych źródeł nie można ustalić dokładnie, kiedy został kanonikiem kapituły: katedralnej i kościoła św. Lupusa. W dokumentach po raz pierwszy pojawia się już jako dziekan kapituły św. Piotra (czyli katedralnej)¹⁵¹. Jest to dokument papieża Innocentego dla biskupa Hatona z Troyes z 1140 r.¹⁵². W innym dokumencie tego samego biskupa z roku 1145 występuje w roli świadka i jest podpisany jako kanonik kościoła św. Lupusa także w Troyes¹⁵³. W 1147 r. biskup Henryk z Karyntii (–1169)¹⁵⁴ nadał mu jako beneficjum Aubroiselle (obecnie Laubressel w departamencie Aube)¹⁵⁵. Zachowane dokumenty wskazują, że Piotr piastował funkcję dziekana kapituły katedralnej aż do 1178

A[belardus] dicebat [...] sic audivi illum docentem” (por. Pitra (1888), Quaestio 298, s. 113, rękopis Cambrai, Bibliothèque municipale Ms 561, k. 65a-b).

¹⁵¹ Kapitułę katedralną tworzyli kanonicy, czyli duchowni mieszkający razem i wspierający biskupa w sprawach organizacyjnych i pastoralnych; w okresach nieobecności biskupa zastępowali go w sprawach bieżących. Mieli też obowiązek spotykania się w kościele i śpiewania *officium divinum* (godzin kanonicznych). Do co najmniej połowy XII w. mieli też prawo uczestniczenia w wyborach biskupa swojej diecezji. Na czele kapituły stał prepozyt, odpowiedzialny za zastępowanie biskupa w sprawach duchowych, dziekan był zastępcą prepozyta i zajmował się sprawami organizacyjnymi diecezji. Obowiązki i przywileje kanoników różniły się w zależności od biskupstwa, a w XII w. zaczęły się także zmieniać z powodu wprowadzania reformy gregoriańskiej. Sytuację diecezji w Troyes w XII w. zbadał P. Gandil. Według jego ustaleń w tej diecezji za czasów Mandukatora doszło do znaczącej zmiany – funkcja prepozyta zanikła, wszystkie obowiązki przeszły na dziekana, czyli Piotra Comestora, zob. P. Gandil, *Pierre le Mangeur...*, s. 18–20.

¹⁵² Wyd. *Cartulaire de l'abbaye du Paraclet*, ed. C. Lalore (*Collection des principaux cartulaires du diocèse de Troyes* 2). Paris 1878, s. 4.

¹⁵³ Wyd. tamże, s. 133.

¹⁵⁴ Pochodził z rodziny książęcej z Karyntii, po ukończeniu szkoły w Paryżu, w 1126 r. został zakonikiem w opactwie Morimond, w 1132 r. został pierwszym opatem filii Opactwa Morimond – Villers-Bettnach w diecezji Metz, w 1145 r. został wybrany na biskupa Troyes, zmarł w 1169 r. Pozostawał w przyjacielskich kontaktach z Bernardem z Clairvaux. Więcej o Henryku zob. hasło: T. de Morembert, *Henri de Carinthie*, [w:] *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, vol. 23. Paris 1990, cols 1107–1108.

¹⁵⁵ Zob. Hasło: *Henricus de Carintie*, [w:] *Gallia Christiana*, t. XII, *Ecclesia Trecensis*, col. 500: *Circa id tepus legatus a rege Francie ad imperatorem, post reditum de Hungaria Petro Comestori clerico clerico suo ad preces Alani abbatis de Ripatorio ecclesiam de Arbrocello concessit anno quo rex contra Saracenos ite aggressus est 1148*. Dokument wydany w: *Cartulaire de de Saint-Pierre de Troyes. Chartres de la collégiale de Saint-Urbain*, ed. C. Lalore, (*Collection des principaux cartulaires du diocèse de Troyes* 5). Paris–Troyes 1882, s. 18.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

r., mimo że przez około 30 lat nie mieszkał na stałe w Troyes. Zwyczajem w tym okresie było, że funkcję sprawował kanonik stale przebywający i mieszkający przy kościele. Piotr musiał uzyskać dyspensę od przełożonych, jednak nie zachowały się żadne dokumenty na ten temat. Czasy sprawowania przez niego urzędu to okres wprowadzania reformy gregoriańskiej we Francji. Na północy Francji reforma spowodowała zanik funkcji prepozyta. W latach 1123 do 1151 prepozytem kapituły katedralnej w Troyes był Eudes. Zmiana nastąpiła w czasie sprawowania funkcji dziekana przez Comestora¹⁵⁶. W ten sposób Piotr wzmocnił swoją pozycję i skupił w swoich rękach obowiązki i przywileje, które wcześniej były podzielone pomiędzy dwie osoby. Pozostałe funkcje – kanonika św. Lupusa i proboszcza Laubassel były zapewne wyrazem szczególnej łaski kolejnych biskupów.

Być może dzięki kontaktom jego rodziny, na pewno też z powodu własnych zdolności i awansów w hierarchii kościelnej, znalazł się Comestor blisko dworu hrabiów Szampanii. Jego mecenasem był prawdopodobnie Henryk I Szczodry z Szampanii (1127–1181)¹⁵⁷. Comestor prawdopodobnie nie należał do jego dworu, ale bywał w otoczeniu hrabiego i dzięki temu miał kontakt z innymi tamtejszymi bywalcami¹⁵⁸, a dwór Henryka był żywym ośrodkiem kulturalnym i politycznym; sprzyjało to zapewne nawiązywaniu znajomości i kontaktów tak przydatnych w karierze duchownego.

W latach czterdziestych¹⁵⁹ lub na początku pięćdziesiątych Piotr wyruszył do Paryża, gdzie został uczniem Piotra Lombarda¹⁶⁰. Własną działalność dydaktyczną w Paryżu rozpoczął zapewne około połowy lat pięćdziesiątych, gdyż po kilku latach był już wyróżniającym się mistrzem teologii¹⁶¹.

W 1160 r. rozważano prawdopodobnie jego kandydaturę na biskupa Paryża, jednak ostatecznie tron biskupi objął jego konkurent Maurice de Sully¹⁶². Pomiędzy

¹⁵⁶ Zob. P. Gandil, *Pierre le Mangeur...*, s. 18–19.

¹⁵⁷ O Henryku zob. *Dictionnaire historique de la Champagne méridionale*, ed. A. Roserot, t. 3, Troyes 1948, s. 1577–1578 oraz J. F. Benton, *The Court of Champagne as a Literary Center*, „Speculum”, vol. 36, no 4 (1961), s. 110–112.

¹⁵⁸ Zob. P. Gandil, *Pierre le Mangeur*, s. 22–23.

¹⁵⁹ Morey (1993), s. 10.

¹⁶⁰ Udowodnił to I. Brady (1966), s. 454–490 (uważa nawet, że był ostatnim uczniem Lombarda, który zakończył działalność dydaktyczną ze względu na powołanie na godność biskupa Paryża w 1159 roku).

¹⁶¹ Zob. wyżej, w rozdziale *Piotr Comestor i „Historia scholastica”*. Stan badań – informacja Ottona de Sancto Blasio.

¹⁶² Daly (1957), s. 65, Brady (1966), s. 457–458.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

1164¹⁶³ a 1168¹⁶⁴ został kanclerzem Notre Dame w Paryżu i piastował tę funkcję przez kolejnych 10 lat. Oprócz podstawowego obowiązku – nadzoru nad kancelarią biskupią, do zadań kanclerza należało prowadzenie biblioteki i szkoły katedralnej oraz głoszenie wykładów z teologii. Kanclerz miał nadzór nad wszystkimi szkołami w diecezji i wszystkimi nauczycielami – każdy, kto chciał nauczać w szkołach katedralnych musiał zdobyć (i opłacić) specjalne pozwolenie (*licentia docendi*). Ponadto kanclerz mógł odebrać już przyznaną licencję i w ten sposób decydować o kadrze nauczycielskiej na podległym mu obszarze. W 1169 r. Mandukator zrezygnował z prowadzenia szkoły, obowiązki przekazał swojemu uczniowi Piotrowi z Poitiers¹⁶⁵. Sobie zachował pozostałe obowiązki kanclerza. Także w tym roku lub nieco później został kanonikiem opactwa św. Wiktora¹⁶⁶. W roku 1174, po raz kolejny dzięki protekcji arcybiskupa Wilhelma o Białych Dłoniach, uzyskał od papieża Aleksandra III przywilej – tym razem było to pozwolenie na pobieranie opłat za *licentia docendi*¹⁶⁷ (ten sam papież doprowadził wcześniej do zniesienia tych opłat). W 1178 r. Piotr kardynał tytułu Św. Chryzogona¹⁶⁸ zabiegał o nominację kardynalską dla Mandukatora¹⁶⁹ polecając go w liście: „Literaturam et honestatem magistri Petri Manducatoris, decani Trecensis, vos non credimus ignorare”. W marcu 1179 uczestniczył prawdopodobnie w trzecim soborze laterańskim¹⁷⁰. Po powrocie zrezygnował z oficjalnych obowiązków i usunął się do klasztoru św. Wiktora, w którym poświęcił się uzupełnianiu dzieła swojego życia – *Historii szkolnej*. Zmarł 22 października 1179 r.¹⁷¹, pochowano go w kościele klasztoru św. Wiktora. Na grobowcu

¹⁶³ Brady (1966) podaje informację, że ostatni dokument z podpisem poprzednika na tym stanowisku – Odon z Soissons pochodzi z lat 1166–1167 powołując się na publikację: *Recueil des chartes et documents de Saint-Martin-des-Champs* II, ed. J. Depoin (*Archives de la France monastique* 16), Ligugé 1913, nr 391, s. 296.

¹⁶⁴ Pierwszym zachowanym dokumentem, w którym podpisał się jako kanclerz Notre Dame „data per manum Petri cancellarii” jest dokument z roku 1168, wyd., *Collection des cartulaires de France*, ed. M. Guérard, t. VI: *Cartulaire de l'église de Notre-Dame de Paris*. Paris 1850, t. 3, nr CXLIX, s. 438–439.

¹⁶⁵ Albericus de Tribus Fontibus: „Anno MCXIX Parisius post Magistrum Petrum Manducatorem Magister Petrus Pictavensis cathedram tenuit Theologicam”, wyd. MGH SS 23, s. 853.

¹⁶⁶ Daly (1957), s. 68.

¹⁶⁷ Daly (1957), s. 70.

¹⁶⁸ Znany też jako Petrus de Pavia, biskup Meaux, zm. 1182.

¹⁶⁹ Daly (1957), s. 70.

¹⁷⁰ Zob. J. Longère, *Le troisième concile de Lateran (1179) et sa place dans l'histoire*. Paris 1982, s. 77.

¹⁷¹ Jest to najczęściej w literaturze przyjmowana data śmierci. Inne to 1178 i 1180. Informacje o śmierci Comestora zachowały się w obituarzach: św. Lupusa (*Vetus liber obituum*) jako kanonika tamtejszego kościoła: „XII cal. Nov. [21 X] Obiit magister Petrus Manducator, Sancti Petri decanus et canonicus Sancti Lupi, qui sepultus est apud Sanctum Victorem Parisiensem”, wyd. *Obituaires de la province de Sens*, t. IV, *Diocèses de Meaux et de Troyes*, publiés par A. Boutillier du Rétail et R. Piétresson de Sain-Aubin sous la dir. et avec une préf. de A. Longnon. Paris 1923, s. 297; opactwa św. Wiktora: „XII kal. Nov. Anniversarium solemne Magistri Petri Manducatoris, Parisiensis cancellarii et nostri canonici

zwieńczonym rzeźbą przedstawiającą leżącą postać wyryto inskrypcję autorstwa samego Comestora.

II.4. Twórczość Piotra Comestora

Najwięcej danych zachowało się na temat jego najsłynniejszego dzieła: *Historia scholastica*, które zostanie omówione w następnym rozdziale. W tym przedstawione zostaną pozostałe prace, jednak zadanie to okazuje się być wyjątkowo trudnym do wykonania: nieomal każdy z badaczy zajmujących się twórczością Mandukatora podaje inną listę przypisywanych mu prac, w starszej literaturze panuje jeszcze większe zamieszanie, gdyż prac przypisywanych Comestorowi przez wieki było kilkadziesiąt. Wraz z postępem badań udało się udowodnić, że część z nich była przypisywana mu błędnie. W niniejszym rozdziale umieszczone zostaną prace wymieniane najczęściej w kontekście twórczości Piotra: zarówno te, co do których nie ma wątpliwości, jak i te, które, chociaż w ostatnich latach były przedmiotem badań, wciąż pozostają wątpliwe.

Quaestiones. Pierwotnie przypisywane Odonowi z Soissons (lub Ourscamp) i wydane w 1888 r. przez J.B. Pitrę¹⁷² pod tytułem *Quaestiones Magistri Odonis Suessionensis*¹⁷³. I. Brady ustalił, że wśród autentycznych kwestii Odon, znajduje się wiele innego autorstwa i przypisał je Comestorowi¹⁷⁴.

Kolekcja 169 kazań – *Liber sermonum de solempnitatibus per circulum anni*¹⁷⁵. Zbiór kazań dzieli się na dwie części: wcześniejsze z okresu przedwiktoryńskiego oraz późniejsze, bardziej erudycyjne¹⁷⁶, adresowane do jego towarzyszy-kanoników, co dla większości badaczy jest wskazówką, że odbiorcami mieli być kanonicy opactwa św.

[1179], qui in auro et argento, denariis ceterisque beneficiis dedit nobis circiter octoginta libras” (por. *Obituaires de la province de Sens*, T. 1: *Diocèses de Sens et de Paris*, publié par A. Molinier sous la dir. et avec une préf. de A. Longnon. Paris 1902, partie 1, s. 593) i katedry Notre Dame (jako kanclerza): „[22 X] XI Kal. Nov. Obiit magister Petrus Manducator, cancellarius qui dedit nobis viginti quinque libras, ad stadionem quatuor ferculorum, et cuppan argenteam ad denarios matutinarum” wyd. *Collection des cartulaires de France*, t. VII: *Cartulaire de l’église de Notre-Dame de Paris*, éd. M. Guérard, t. IV. Paris 1850, nr CCXCVIII, s. 172.

¹⁷² Pitra (1888), s. 3–187.

¹⁷³ Zob. Brady (1966), s. 454–490.

¹⁷⁴ Zob. też C. Angotti, *Sur les traces de la lectio des „Sentences” de Pierre le Mangeur*, [w:] *Pierre le Mangeur* (2013), s. 149–189 i F. Siri, *Le questiones attribuite a Pietro Comestor*, [w:] *Pierre le Mangeur* (2013), s. 191–223.

¹⁷⁵ Zob. F. Morenzoni, *L’ars praedicandi de Pierre le Mangeur*, [w:] *Pierre le Mangeur* (2013), s. 225–240; Foley (2020), s. 5–6.

¹⁷⁶ Daly (1957), s. 71.

Wiktor¹⁷⁷. Trzydzieści dziewięć z nich jest wydanych w PL¹⁷⁸, dwanaście fałszywie przypisanych Hildebertowi z La Mans (łac. Hildebertus Turonensis Episcopus) także zostało opublikowane¹⁷⁹.

Glossa super evangelia (lub **Glossae super evangelia glossata**) – ich fragmenty wydali R.M. Martin¹⁸⁰ i A. Landgraf¹⁸¹. Brady ustalił, że ich obecny kształt nie pochodzi od samego Comestora: do współczesności dotrwały w postaci *reportationes* przygotowanych przez jego studentów¹⁸². Omówiła je też B. Smalley w poświęconym im studium¹⁸³. W 2020 r. edycję części gloss: do Ewangelii św. Jana przygotował David M. Foley w rozprawie doktorskiej pt. *Peter Comestor's Lectures on the Glossa „ordinaria” on John (ca 1165). An Historical Introduction with a Critical Edition*¹⁸⁴.

Sententiae de sacramentis lub **De sacramentis**. Czas powstania: pomiędzy 1165–1170¹⁸⁵.

Materia super Librum Sententiarum – wstęp (*accessus*) do *Sentencji* Piotra Lombarda, który miał znaczący wpływ na komentarze kolejnych komentatorów Lombarda i przyczynił się do szybkiego zdobycia popularności przez *Sentencje*¹⁸⁶.

Glossa do Glossa ordinaria – powstała prawdopodobnie przed objęciem funkcji kanclerza¹⁸⁷.

Poemat religijny **De beata Virgine** (inny tytuł: **De excellentia Mariae**) – dziewięciowersowy wiersz napisany heksametrem na cześć Matki Boskiej¹⁸⁸.

¹⁷⁷ M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München 1931, t. 3, s. 158, M.M. Lebreton, *Recherches sur les manuscrits contenant des Sermons de Pierre le Mangeur. Additions et corrections*, „Bulletin d'information d'IRHT”, vol. 4 (1955), s. 35–36.

¹⁷⁸ PL 198, kol. 1721–1844.

¹⁷⁹ PL 171, kol. 343–964.

¹⁸⁰ R.M. Martin, *Notes sur l'oeuvre...*, s. 54–66.

¹⁸¹ A. Landgraf, *Recherches sur les écrits de Pierre le Mangeur...*, s.292–306 i 341–372.

¹⁸² Brady (1966), s. 489–490.

¹⁸³ B. Smalley, *Peter Comestor on the Gospels and His Sources*, „Recherches de théologie ancienne et médiévale” 46 (1979), s. 84–129 oraz (z uzupełnieniami) w *Gospels in the Schools, c. 1100–c. 1280*, London 1985, s. 37–84.

¹⁸⁴ W niniejszej pracy wykorzystano tekst rozprawy doktorskiej dostępnej online: https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/103410/1/Foley_David_M._202011_PhD_thesis.pdf. Na podstawie rozprawy (oraz pracy innego autora) wydana została publikacja: *Peter Comestor. Lectures on the „Glossa ordinaria”*, ed. by D. M. Foley and S. Whedbee. PIMS 2021.

¹⁸⁵ R.M. Martin, *Pierre le Mangeur, De sacramentis*, „Spicilegium sacrum Lovaniense”, 17 (1937), s. III–XVIII, 1–132; Foley (2020), s.6.

¹⁸⁶ R. Saccenti, *The Materia super libros “Sententiarum” Attributed to Peter Comestor. Study of the Text and Critical Edition*, „Bulletin de philosophie médiévale” 54 (2012), s. 155–215; Foley (2020), s. 6.

¹⁸⁷ Daly (1957), s. 71.

¹⁸⁸ PL 198, kol. 1053. F. Stegmüller, *Repertorium biblicum medii aevii*, Madrid 1955, t. 4, nr 6577, H. Walther, *Initia carminum*, Göttingen 1959, nr 17728, Sylwan (2005), s. XII.

Epitafium na nagrobku¹⁸⁹ w kościele w opactwie św. Wiktora, gdzie został pochowany. Treść napisu wraz z informacją o autorstwie Mandukatora została przekazana w licznych rękopisach (napis nagrobkowy dosyć często przepisywany był po *Historia scholastica* w rękopisach i pierwszych wydaniach drukowanych). Treść inskrypcji (ale bez podawania informacji o autorstwie) podał Robert z Auxerre¹⁹⁰. Nagrobek został zniszczony w czasie rewolucji francuskiej.

Glossa super Sententias – obecnie zaginione, S. Daly pisze, że był to wyciąg z *Sentencji Piotra Lombarda*¹⁹¹.

Wśród pism niepewnych, które nadal budzą dyskusje badaczy znajduje się komentarz do **Magna glossatura in Psalmos Piotra Lombarda** – tekst przekazany w rękopisie Troyes, Bibliothèque municipale 770 w postaci *reportationes*¹⁹².

Wśród pism, co do których obecnie panuje przekonanie o ich nieautentyczności, ale w wielu tekstach wymienianych wśród jego prac są: **Liber Pancrisis**¹⁹³ – florilegium z sentencjami ojców Kościoła¹⁹⁴ i **Allegoriae in Vetus et Novum Testamentum**.

Większość wymienionych wyżej tekstów łączy się z działalnością dydaktyczną Mandukatora. Jego najbardziej znanymi uczniami byli Piotr z Poitiers (1130?–1205)¹⁹⁵, Piotr Kantor (ok. 1130–1197) i Stefan Langton (1150/55–1228)¹⁹⁶. Z jego działalnością dydaktyczną łączy się nie tylko *Historię szkolną*, ale także komentarze do wszystkich Ewangelii i *Quaestiones*.

¹⁸⁹ Sylwan (2005), s. XIII.

¹⁹⁰ *Chronicon*, MGH, Scriptores, 26, s. 242.

¹⁹¹ Daly (1957), s. 71.

¹⁹² G. Dahan, *Les exégèses de Pierre le Mangeur*, [w:] *Pierre le Mangeur* (2013), s. 50; Foley (2020), s. 6–7.

¹⁹³ Fragmenty wydał G. Lefèvre, *Anselmi Lauduniensis et Radulfi fratris eius sententias excerptas*, Evreux 1895 i tenże *Les variations de Guillaume de Champeaux*, Lille 1898, s. 19–89.

¹⁹⁴ Jako pierwszy przypisał mu to florilegium z sentencjami ojców Kościoła Albricus de Tribus Fontibus, który w swojej *Kronice*, napisał: „Qui Manducator cum esset Trecensis decanus, scolasticam historiam edidit ad Senonensem archiepiscopum Guillelmum qui postea fuit Remensis archiepiscopus. Cuius etiam Manducatoris habetur liber qui dicitur Pancrisis et liber sermonum eius de solempnitatibus per anni circulum” w: *Chronica Albrici Monachi Trium Fontium*, MGH SS 23, s. 853. Argumenty przeciwko autorstwu Comestora zgromadził: C. Giraud, *Per verba magistri. Anselme de Laon et son école au XIIe siècle*. Turnhout 2010, s. 203–240.

¹⁹⁵ Zob. Brady (1966), s. 482.

¹⁹⁶ O Stefanie Langtonie zob. F. M. Powicke, *Stephen Langton*, Oxford 1928, Ph. B. Roberts, *Stephanus de Lingua-Tonante: Studies in the Sermons of Stephen Langton*, Toronto 1968, R. Quinto, *Doctor Nominatissimus. Stefano Langton (-1228) e la tradizione della sue opere*, Münster 1994, Etienne Langton, *prédicateur, bibliste, théologien*, red. L.-J. Bataillon, N. Bériou, G. Dahan, R. Quinto. Turnhout 2010 (Bibliothèque d’histoire Culturelle du Moyen Âge, 9).

II.5. Historia scholastica

Jak się miało okazać najpopularniejszą pracą Piotra Comestora została *Historia scholastica*, powszechnie znane w średniowieczu kompendium dziejów biblijnych. Niestety dzisiaj na przeszkodzie dokładnego zapoznania się z treścią stoi brak edycji krytycznej. Jedyne całościowe wydanie tekstu znajduje się w 198 tomie *Patrologia Latina*. Jest ono jednak już przestarzałe, nie uwzględnia różnorodności przekazów rękopiśmiennych oraz włącza do tekstu późniejsze glosy¹⁹⁷. W 2005 r. Agneta Sylwan wydała w serii Corpus Christianorum. Continuatio Medievalis (t. CXCI) *Petri Comestoris Scolastica historia. Liber Genesis*, jednak edycja nie jest kontynuowana, a wydana część jest krytykowana z powodu wyboru przez edytkę podstawy edycji: pierwszej redakcji dzieła, podczas gdy w rękopisach średniowiecznych najbardziej rozpowszechniona jest redakcja trzecia. Dlatego wszelkie ustalenia dotyczące treści *Historii* w tej rozprawie są obciążone piętnem niepewności co do faktycznej zawartości treściowej dzieła.

a) Przyczyna i cel powstania dzieła

Pod koniec lat 60. lub na początku lat 70. XII w. Comestor ukończył pracę nad pierwszą redakcją swego najbardziej znanego dzieła, które wtedy na pewno nie nosiło obecnego tytułu¹⁹⁸. Słowa Roberta z Auxerre¹⁹⁹ o sławie Mandukatora, którą zawdzięczał wykładom i kompendium historii obu Testamentów umieszczone w jego kronice pod rokiem 1173 także świadczą o tym, że w tym okresie dzieło było już znane. Dodatkowym argumentem potwierdzającym czas ukończenia pracy jest dedykacja dla Wilhelma o Białych Dłoniach²⁰⁰ jako arcybiskupa Sens, ponieważ Wilhelm piastował to stanowisko w latach 1169–1176. Interesujący wydaje się fakt, że Piotr będący w tym okresie kanclerzem paryskim przedstawił się w liście dedykacyjnym swoim mniej prestiżowym tytułem – dziekana Troyes. Innym interesującym zagadnieniem jest przyczyna zadedykowania dzieła właśnie Wilhelmowi. Zazwyczaj badacze łączą dedykację z wizytą Wilhelma o Białych Dłoniach w 1172 r. w opactwie św. Wiktora. Inni, na przykład S.

¹⁹⁷ Clark (2015), s. 157.

¹⁹⁸ A. Sylwan przypuszcza, że pierwotnie nosiło ono tytuł *Historia Sacrae Scripturae*, zob. Sylwan (2005), s. XXXIX–XL.

¹⁹⁹ Por. rozdział *Piotr Comestor i „Historia scholastica”*. *Stan badań*.

²⁰⁰ Wilhelm o Białych Dłoniach (Guillaume aux Blanches Mains, 1135–1202), najmłodszy syn Tybalda II, hrabiego Szampanii, w 1169 został arcybiskupem Sens, w 1176 arcybiskupem Reims. Więcej zob. M. Bur, *Guillaume aux Blanches Mains*, [w:] *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, vol. 22. Paris 1988, cols 857–859.

Daly²⁰¹ (a wcześniej John R. Williams) uważają, że powód mógł być inny: Comestor i kilku innych autorów tego czasu²⁰² zadedykowało swe dzieła Wilhelmowi ze strachu przed kościelną cenzurą²⁰³! Być może jednak w przypadku Mandukatora główną rolę odegrał fakt, że obaj byli blisko związani z Troyes (i ten związek został zaakcentowany przez zaprezentowanie się autora jako członka kapituły katedralnej tego miasta).

Sam autor, podając w liście dedykacyjnym przyczynę podjęcia pracy, napisał:

„Powodem podjęcia trudu były ciągłe prośby towarzyszy. Otóż oni gorliwie czytując historię biblijną rozsianą zarówno w całych księgach jak i glossach, nakłonili mnie, żebym zajął się dziełem, dotychczas potraktowanym zbyt krótko i skrótowo, do którego wracaliby, by prawdziwie poznać historię”²⁰⁴.

Zapewne w pewnej mierze słowa Comestora o podjęciu pracy na zamówienie współbraci wynikają z zastosowania powszechnego w średniowieczu toposu skromności autora, który umniejsza swą pracę i zdolności umysłowe. Jednak powszechnie uważa się, że owe „prośby towarzyszy” mogły być po prostu oddziaływaniem atmosfery intelektualnej miejsca, z którym był związany prawdopodobnie od 1169 r. czyli opactwa Świętego Hugona. Powstanie *Historii scholastycznej* było więc niejako wypełnieniem postulatów Hugona ze Świętego Wiktora dotyczącego nauczania historii biblijnej i zauważonego przez niego braku odpowiednio wyczerpującego komentarza sensu literalnego.

Ówczesna praktyka nauczycielska oraz liczne wskazówki w tekście wskazują, że oparł swoje dzieło na wykładach teologii, które wygłaszał co najmniej do połowy lat 50. XII w. do roku 1178²⁰⁵. Wydaje się więc, że przede wszystkim napisał to dzieło dla swoich uczniów, jako kolejną pomoc do studiowania Biblii.

b) Charakterystyka

Jak już wspomniano *Historia* jest efektem działalności Comestora jako mistrza teologii i pomocą do prowadzenia takich wykładów. Nie ma żadnych dowodów na

²⁰¹ Daly (1957), s. 68.

²⁰² M.in. Herbert z Boshamm, Walter z Chatillon, Piotr z Blois, Piotr z Poitiers, Ralf Niger.

²⁰³ Por. J. R. Williams, *William of the White Hands and Men of Letters*, [w:] *Haskins anniversary Essays in Medieval History*, Houghton 1929, s. 370–384; Daly (1957), s. 67–68.

²⁰⁴ Sylwan (2005), s. 3: „Causa suscepti laboris fuit instans petitio sociorum. Qui cum historiam Sacrae Scripturae in serie et glossis diffusam lectitarent brevem nimis et inexpositam opus aggredi me compulerunt, ad quod pro ueritate historiae consequenda recurrerent”; tłum. AF.

²⁰⁵ D. Luscombe, *Peter Comestor*, [w:] *The Bible in the Medieval World. Essays in Memeory of Beryl Smalley*, ed. K. Walsh i D. Wood, Oxford 1985, s. 110.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

prowadzenie przez Piotra wykładów ze Starego Testamentu, ale zachowane *reportationes* pomagają odtworzyć wykłady dotyczące Ewangelii²⁰⁶. Jest pewne, że Comestor objaśniał ze studentami wszystkie cztery Ewangelie. Skomentowanie ich wszystkich było wstępem do stworzenia jego własnej harmonii Ewangelii²⁰⁷, która następnie weszła do *Historii szkolnej* jako jej druga część: *Historia evangelica*. Podobną metodę Mandukator zastosował do ksiąg Starego Testamentu: nie streścił ich w takiej kolejności, w jakiej występują w Biblii, lecz stworzył z nich jednolitą historię od stworzenia świata do momentu objęcia władzy przez Heroda Wielkiego. Z tego powodu w jego komentarzu do wszystkich ksiąg historycznych Biblii (jak jest często określana *Historia scholastica*) nie ma komentarza do Ksiąg Kronik! Otóż księgi te są przecież repetycją wiadomości zawartych w Pięcioksięgu, Księdze Jozuego, Sędziów i Królewskich. Można więc było połączyć treści przekazane przez wszystkie wymienione księgi w jedną opowieść, koncentrując się na kolejności wydarzeń, a nie na komentowaniu treści Biblii księga po księdze. Komentarzem do wszystkich ksiąg Biblii w kolejności ich występowania była Glossa²⁰⁸. *Reportationes* spisane przez studentów Comestora są dowodem, że używał on Glossy w swej pracy dydaktycznej²⁰⁹. Jeszcze jako student Comestor zetknął się z wersją Glossy zaproponowaną przez jego mistrza Piotra Lombarda. Co prawda Lombard w swojej *Magna glossatura* skomentował tylko Psalmy i listy Pawłowe, więc nie sam przedmiot stał się dla Comestora inspiracją, ale układ glossy zaproponowany przez autora *Sentencji*. Lombard zmodyfikował charakterystyczny układ strony Glossy: w jego wersji każda ze stron podzielona była na dwie równe kolumny; do pierwszej z nich wpisane były komentowane fragmenty tekstu (w klasycznej Glossie, w tej kolumnie wpisywano cały tekst komentowanej księgi!), komentarz zajmował drugą, a na marginesach znajdowały się odsyłacze do wykorzystanych źródeł. Piotr Comestor jeszcze bardziej zmodyfikował ten układ: każde zdarzenie opisał w oddzielnym rozdziale, początkiem rozdziału najczęściej jest cytat z Biblii (ale część cytatów pochodzi z innych tekstów np. *Sentencji*

²⁰⁶ Zob. wyżej, rozdział *Twórczość Piotra Comestora*, podrozdział *Glossa super evangelia*.

²⁰⁷ Harmonia ewangelii (lub ewangeliczna) to zestawienie tekstu wszystkich czterech ewangelii w taki sposób, że tworzą jeden, ciągły opis życia i działalności Jezusa Chrystusa. Ze względu na to, że nie wszystkie wydarzenia opisane w ewangeliiach są ściśle połączone z poszczególnymi etapami działalności Jezusa (co daje możliwość umieszczania ich w dowolnych momentach), już ewangeliści nie byli całkowicie zgodni co do następstw wydarzeń nowotestamentowych. Sprzyjało to tworzeniu różnych wersji harmonii.

²⁰⁸ Zob. rozdział *Historia egzegezy. Czasy szkół katedralnych*.

²⁰⁹ Zjawisko to zostało przeanalizowane w Clark (2015), w rozdziale *From the Gloss to the History*, s. 85–108.

Lombarda)²¹⁰, który następnie jest uzupełniony opisem wybranego zdarzenia najczęściej w formie parafrazy tekstu biblijnego (sporadycznie zdarza się, że parafrazowany jest inny niż biblijny tekst). Druga część rozdziału przeznaczona jest zazwyczaj na komentarz. Już pierwsza redakcja *Historii* zawierała ponadto tzw. *Additiones* – krótkie komentarze umieszczane na marginesie albo w tekście, sprawiające wrażenie uzupełnień dodanych już po stworzeniu głównego tekstu. Po niektórych rozdziałach Comestor umieścił tzw. *Incidentia* to jest krótkie opisy wydarzeń z historii grecko-rzymskiej, których zadaniem było zsynchronizowanie dziejów biblijnych z historią pogańską. Według A. Sylwan cechą charakterystyczną pierwszej redakcji było użycie cytatów z *Vetus Latina*, podczas gdy kolejne przekazują cytaty z Biblii w formie pochodzącej z Wulgaty²¹¹. Do czasów współczesnych nie zachowały się żadne rękopisy przekazujące „czystą” pierwszą redakcję. Tekst tej wersji starała się odtworzyć A. Sylwan w swojej edycji.

Po upublicznieniu pierwszej redakcji tekstu Comestor nie przestał pracować nad swym dziełem, wydaje się, że do końca życia wprowadzał poprawki i uzupełnienia: skrócił pewne partie tekstu, dokonał nowego podziału na rozdziały, dodał pewną liczbę nowych. Jednak nie tylko Comestor udoskonalał tekst. Zdaniem M. Clarka, gdy *Historia* zaczęła krążyć i być wykorzystywana przez innych mistrzów oni także dopisywali swoje glosy i modyfikowali tekst główny. Największy wkład w zmiany tekstu miał Stefan Langton, a jego komentarz do *Historii* jest najlepszym źródłem poznania tekstu z połowy lat 70. XII w. (M. Clark datuje komentarz Langtona przed 1176 r.²¹²). Tę wersję M. Clark nazywa „scholastyczną” lub „redakcją Langtona”.

Proces uzupełniania tekstu nie zakończył się wraz ze śmiercią głównego autora. Do początku lat 90. XII w. pojawiały się nowe zmiany i uzupełnienia. W ten sposób powstała najbardziej rozpowszechniona redakcja dzieła. A. Sylwan nazywa ją pierwszą przeróbką *Historii* i nie uwzględnia jej w swoich badaniach i ustaleniach²¹³, M. Clark zaś uważa ją za ostateczną i najbardziej rozpowszechnioną. Z punktu widzenia XIII–XV w. to tekst w tej wersji był „prawdziwą” *Historią scholastyczną*. Ostatnia redakcja została uzupełniona o historię *Dziejów Apostolskich* (najprawdopodobniej przez Piotra z Poitiers)

²¹⁰ Clark (2015), s. 112–113.

²¹¹ Zob. Sylwan (2005), s. XXIX–XXXI.

²¹² Zob. Clark (2015), s. 160.

²¹³ Sylwan (2005), s. XXXVIII: „Tout d’abord, j’ai exclu les manuscrits L2, P2, P5, Va, P6, Br, Lo, Be qui transmettent une adaptation réalisée avant 1190 [...]. Cette adaptation du texte a eu une grande influence par la suite, puisqu’elle a servi de modèle au texte de l’Université et à des traductions vernaculaires en néerlandais, français et allemand”.

i przez dodatkowy zestaw *Additiones*²¹⁴. O tych zmianach informują nas nie tylko zachowane rękopisy pochodzące z końca XII w., ale też druga redakcja komentarza Stefana Langtona²¹⁵.

c) Zawartość

Historia scholastica obejmuje pełną historię biblijną: od stworzenia świata, poprzez prahistorię biblijną i dzieje historyczne od Abrahama do czasów działalności Jezusa (ostatnim opisanym przez Comestora wydarzeniem jest wniebowstąpienie Chrystusa). Jak wspomniano wyżej Stary Testament obejmował trzy grupy pism: księgi historyczne, dydaktyczne i prorockie. Do pierwszej grupy, obejmującej 21 pism, należały księgi: Rodzaju, Wyjścia, Kapłańska, Liczb, Powtórzonego Prawa, Jozuego, Sędziów, Rut, 1–4 Królów, 1–2 Kronik, 1–2 Ezdrasza, Tobiasza, Judyty, Estery oraz 1–2 Machabejskie. Nie wszystkie z nich Comestor uwzględnił w swojej pracy. Kolejność i ogólna zawartość ksiąg w *Historii* jest następująca²¹⁶:

Księga Rodzaju zawiera opis stworzenia świata, prahistorię biblijną (dzieje pierwszych pokoleń od Adama do czasów Abrahama), dzieje patriarchów: Abrahama, Izaaka i Jakuba aż do śmierci syna Jakuba – Józefa. *Historia scholastica* zawiera streszczenia wszystkich 50 rozdziałów Genesis.

Księga Wyjścia – w tej księdze zostały spisane dzieje Izraela w niewoli egipskiej, powołanie Mojżesza, opuszczenie Egiptu i wyjście na pustynię oraz przymierze na Synaju. Z czterdziestu rozdziałów księgi Wyjścia w *Historii* streszczonych i skomentowanych jest 35 (rozd. 1–35).

Księga Kapłańska zawiera szczegółowe przepisy dotyczące kultu i kapłanów opisane w 27 rozdziałach. Comestor wymienił i objaśnił reguły opisane we wszystkich wspomnianych rozdziałach, uzupełniając opis zakazu spożywania krwi (Lev. 3–4) informacjami z Księgi Liczb (Num. 29) oraz dodając po rozdziale 16 Księgi Kapłańskiej opis rytualnego oczyszczenia będącego w Biblii częścią Księgi Liczb (Num 19).

²¹⁴ Proces powstawania kolejnych redakcji i wprowadzonych zmian opisuje M. Clark w rozdziale *Towards a Better Textbook*, Clark (2015), s. 109–156, a swoją interpretację roli Stefana Langtona w rozdziałach: *A Case for s „Langton” edition of the History* s. 157–186 i *Stephen Langton. Comestor’s Student, Collaborator, Colleague*, s. 187–213.

²¹⁵ Clark (2015), s. 231–232.

²¹⁶ Zestawienie przygotowane na podstawie wydania w PL. Szczegóły dotyczące wykorzystanych przez Comestora rozdziałów poszczególnych ksiąg biblijnych oraz szczegółowe kalendarium wydarzeń znajduje się w Aneksie I.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

W Księdze Liczb zawarte są wydarzenia z okresu wędrówki po pustyni. W *Historii* także znajduje się opis wszystkich, które zostały opisane w księdze (Num 1–36).

Księga Powtórzonego Prawa zawiera powtórny opis i objaśnienie praw oraz wydarzeń ostatniego roku wędrówki. Comestor skupił się wyłącznie na niektórych wydarzeniach, z trzydziestu czterech rozdziałów opisał i skomentował fragmenty następujących: 4, 6, 12, 14, 16–26, 31, 32, 34. Ostatnim akcentem jest śmierć Mojżesza.

Księga Jozuego zawiera opis podboju ziemi Kanaan pod wodzą następcy Mojżesza – Jozuego oraz podziału zdobytych terenów pomiędzy dwanaście pokoleń Izraela. Piotr Comestor dość dokładnie streścił pierwszą część księgi dotyczącą podboju, krócej zaś potraktował podział ziemi Kanaan. Zakończył opisem śmierci Jozuego i arcykapłana Eleazara. Treść tej części *Historii* odpowiada rozdziałom: 1–11, 14–15, 17–18, 22–24 księgi Jozuego.

Kolejna księga, zarówno chronologicznie jak i w kolejności ksiąg biblijnych, to Księga Sędziów. Władcy Izraela z czasów po osiedleniu nazywani są Sędziami. Wedle tradycji było ich dwunastu. Mandukator opisuje działalność każdego z nich (streszczone rozdziały: 1–4, 6, 7, 9–21).

Księga Rut różni się poprzednich, gdyż nie zawiera opowieści o całym ludzie, tylko losy jednej rodziny, która w okresie rządów Sędziów na pewien czas wyemigrowała do Moabu. Ostatecznie część rodziny wróciła do rodzinnego Betlejem, a wraz z nią Rut, Moabitka, żona jednego z synów, która przyjęła religię i zwyczaje rodziny swego męża. Rut była prababką Dawida. Comestor streścił wszystkie 4 rozdziały tej księgi.

Po Księdze Rut następują 4 Księgi Królewskie (we współczesnej Biblii podzielone na 1 i 2 Księgę Samuela oraz 1 i 2 Księgę Królewską). Zawierają opis faktów w dużej części potwierdzonych przez odkrycia archeologiczne, a opisane osoby są postaciami historycznymi. Zaczynają się od opowieści o rządach ostatnich sędziów Helego i Samuela (ur. ok. 1100 r. p.n.e.), dalej następują dzieje rządów Saula (sprawował władzę w latach 1030–1020 p.n.e.) i Dawida (panował w latach 1010–972 p.n.e.); okres rządów pierwszych królów przedstawiony jest jako czas integracji poszczególnych pokoleń (plemion), tworzących dotychczas rodzaj federacji, w jedno państwo. W trzeciej księdze znajdziemy opis ostatnich lat rządów Dawida, następnie Samuela, dzieje obu podzielonych królestw aż do upadku drugiego z nich Judzkiego i niewoli babilońskiej. Ostatnim wspomnianym wydarzeniem jest oswobodzenie króla Jojakina, które miało miejsce w 561 r. Comestor streścił i skomentował nieomal wszystkie rozdziały czterech ksiąg szczegółowo przedstawiając dzieje tego okresu. Informacje z Ksiąg Królewskich

II Piotr Comestor i Historia scholastica

obficie uzupełniał wiadomościami przekazanymi przez Józefa Flawiusza oraz dwie kolejne księgi historyczne: 1 i 2 Księgę Kronik, które w większości powtarzają informacje przekazane w dotychczas wymienionych księgach (rozpoczynają się od historii Adama, kończą na niewoli babilońskiej). Comestor, zamiast powtarzać opis tego samego okresu dziejów, włączył informacje z Ksiąg Kronik do wcześniejszego opisu.

Po Księgach Kronik w Biblii następują dwie Księgi Ezdrasza (lub według dzisiejszej terminologii Ezdrasza i Nehemiasza), opowiadające o dziejach ludu Izraela po powrocie z niewoli babilońskiej, w tym głównie o odbudowie świątyni jerozolimskiej. Taki układ ksiąg nie zachowuje kolejności chronologicznej, ponieważ kolejna księga – Tobiasza – opowiada znów o czasach niewoli. Comestor chcąc zachować kolejność wydarzeń przeniósł w swej opowieści dzieje powrotu z Babilonu i odbudowy świątyni, oparte na 1 Księdze Ezdrasza w bardziej jego zdaniem odpowiednie miejsce: pomiędzy księgami Daniela (a w rzeczywistości Habakuka, gdyż w *Historii* księga tradycyjnie zatytułowana *Danielis* składa się tylko w małej części ze streszczenia tejże księgi biblijnej, większość zaś treści opiera się na księdze proroka Habakuka) i Judyty.

Następna w kolejności ksiąg historycznych jest Księga Tobiasza, która jest opowieścią o pobożnej rodzinie – głównie ojcu i synu (obaj mieli na imię Tobiasz). Obecnie opisane w niej zdarzenia uważane są za moralizującą przypowieść, ale Comestor potraktował je, tak jak i inni teologowie jemu współcześni i wcześniejsi, jak wydarzenia historyczne i umieścił w ciągu dziejów biblijnych. W tym samym rozdziale zamieścił Comestor dwie historie opisane w rozdziałach 40–43 Księgi Jeremiasza (która nie jest zaliczana do ksiąg historycznych!): są to opowieści o zarządcy Judei Godoliaszu i ucieczce Jeremiasza do Egiptu. Opowieść kończy się wzmianką o śmierci proroka.

Kolejna część relacjonuje dzieje opisane w księdze proroka Ezechiela. Ezechiel w latach 593–571 p.n.e. spisał swoje wizje dotyczące kary, która spadnie na Judeę i Jerozolimę oraz opisy odrodzonego Izraela. Comestor do budowania opowieści wykorzystał rozdziały: 1–5, 8–12, 17, 24–27, 33–34, 37–40.

Jako kolejną księgę historyczną Comestor potraktował Księgę Daniela i streścił wszystkie jej opowieści i wizje. Nie zaznaczając zmiany księgi w dalszej części umieścił streszczenie księgi Habakuka dotyczące niegodziwości Babilonu, rozdział o Cyrusie oraz cztery rozdziały o powrocie z niewoli i odbudowaniu świątyni oparte głównie na 1 Księdze Ezdrasza (rozd. 1–4).

Po tym odstępstwie od ustalonego porządku ksiąg następuje powrót do kanonu: kolejne są dzieje Judyty, która uratowała rodaków zabijając Holofernesa. Jednak autor

II Piotr Comestor i Historia scholastica

nie kończy na tym opowieści, tylko, dalej pod tytułem Księgi Judyty, opisuje dzieje królów: Dariusza I, Kserksesa I, Artakserksesa I oraz historię proroka Nahuma. W większości te wymienione wydarzenia opisane zostały na podstawie 2 Księgi Ezdrasza (2 Ezdr 1–13).

Po raz kolejny powróciwszy do kanonicznej kolejności opisał Mandukator historię Estery (Est. 1–11) a także, wykorzystując kolejne rozdziały tej księgi (11–16) oraz inne źródła, dzieje królów: Artakserksesa III, Artakserksesa II, Aleksandra Macedońskiego, Ptolemeusza I Sotera, Ptolemeusza II Filadelfosa, Ptolemeusza III Filopatora, Seleukosa IV i Antiocha Filopatora.

Ostatnie księgi historyczne Starego Testamentu to dwie Księgi Machabejskie opowiadające o żydowskim powstaniu przeciwko rządzącym Seleucydom w II w. p.n.e. Zostały w całości wykorzystane przez Comestora.

Dzieje nowotestamentowe przedstawione są w postaci harmonii Ewangelii jako rozdział *Historia evangelica*. Kompendium kończy się skrótem *Dziejów Apostolskich*, jednak według zgodnej opinii badaczy ta część została dopisana później, nie przez Comestora, a jego ucznia Piotra z Poitiers.

Pomiędzy rozdziałami z głównym wątkiem Comestor umieścił znacznie bardziej skrótowo potraktowaną historię pogańską. Sam podkreślił, że owe wstawki mają na celu osadzenie wydarzeń biblijnych w kontekście wydarzeń znacznie lepiej identyfikowanych chronologicznie. Zapowiedział je w liście dedykacyjnym: „De historiis quoque ethnicorum quedam incidentia pro ratione temporum inserui, instar riuli qui secus alueum diuerticula que inuenerit replens preterfluere tamen non cessat”. Owe *incidentia* nie pojawiają się we wszystkich pełnych odpisach dzieła, czasami są wciągnięte w tekst a czasami zapisane na marginesach, występują w formie bardziej rozwiniętej i skondensowanej. Pytaniem otwartym pozostaje, ile właściwie tych dodatków jest? Oraz czy wszystkie dałoby się przypisać Comestorowi lub tandemowi Comestor i Langton. Dlatego też w różnych wydaniach np. edycji księgi Genesis Agnety Sylwan czy w wersji z *Patrologia Latina* znajdują się różne „zestawy” owych dodatków. Wpisy różnią się, długością, dokładnością i tematyką. Opisane wydarzenia można podzielić na następujące grupy:

- wydarzenia z mitologii greckiej i rzymskiej (pojawia się m.in. Herkules, Argonauci, Minos, Merkury jako wynalazca syryngi i liry, Dedal, Tezeusz, ale i Eneasz, założenie Alby przez Askaniusza, Odyseusz i syreny, legendarni władcy Rzymu, Sybilla),

II Piotr Comestor i Historia scholastica

- informacje o założeniu miast: Bitynii, Koryntu, Miletu, Tyru, Kartaginy, Rzymu,
- wydarzenia historyczne i pseudohistoryczne, postaci historyczne: wynalezienie alfabetu łacińskiego przez nimfę Karmentę, zdobycie Troi, informacja o sposobie obliczania czasu w przez Greków w latach od zdobycia Troi: *anno a captivitate Troiae*, pierwsza olimpiada, królowie rzymscy, powiększanie państwa Latynów, powiększanie miasta Rzymu i okoliczności budowy kolejnych budynków, Tales z Miletu, obalenie królów i wprowadzenie republiki w Rzymie, Pitagoras, Sokrates, Platon, Arystoteles, wybuch Etny, Hipokrates, poszerzenie alfabetu greckiego z 17 do 24 liter w Atenach, walki Rzymian z Gallami, budowa via Appia, wojny punickie,
- wydarzenia z historii Egiptu: Sesak, król Egiptu, który podbił wiele ziem, w tym Etiopów i Fenicjan;
- a nawet fakty z Biblii nie wspomniane w głównym wątku historii: o prorokach: *Prophetaverunt autem sub eo [David] Nathan, Gad et Asaph, Sub hoc [Nehemiasz] historia Esther conscripta est,*

Nie ma natomiast tego typu dopisków w Nowym Testamencie.

Obecnie przyjmuje się, że Comestor nie ukończył swojego dzieła lub od początku planował je skończyć na wniebowstąpieniu Chrystusa²¹⁷ – *Dzieje Apostolskie* dodał prawdopodobnie Piotr z Poitiers²¹⁸ około 1183 r., który jest także autorem *Compendium historiae in genealogia Christi* – tablicy genealogicznej Chrystusa (poczynając od Adama i Ewy) oraz historii biblijnej w postaci diagramu (podobnego do drzewa genealogicznego). Owo dziełko występuje często w tych samych rękopisach co *Historia*.

d) Źródła

Zadziwiająca jest różnorodność wykorzystanych przez autora źródeł, jednak dotychczas nie rozpoznano dokładnie całej *Historii scholasticae* pod względem cytatów i kryptocytatów. Do tej pory źródłami Piotra zajęli się J. Morey²¹⁹ i A. Sylwan²²⁰. Wiadomo, że Comestor oparł swoje dzieło na Biblii. W drugiej kolejności jego źródłami byli ojcowie Kościoła, głównie: Ambroży, Augustyn, Grzegorz Wielki, Hieronim czy Izydor z Sewilli – w większości zapewne poprzez *Glossa ordinaria*, a nie z ich dzieł

²¹⁷ Jako dowód przytacza się anonimowy wstęp do *Historii*, w którym autor, najprawdopodobniej uczeń Comestora (może Piotr z Poitiers?) wymienia wszystkie księgi i kończy na *Historia evangelica*, por. Sylwan (2005), s. XIV–XV, 184–186.

²¹⁸ Daly (1957), s. 70–71; Morey (1993), s. 16, Sylwan (2005), s. XIV–XV.

²¹⁹ Morey (1993), s. 10–14.

²²⁰ Sylwan (2005), s. XIX–XXI.

bezpośrednio oraz średniowieczni komentatorzy biblijni: Beda Czcigodny, Haimo z Auxerre, Raban Maur, Remigiusz z Auxerre, Andrzej ze Świętego Wiktora, Hugon ze Świętego Wiktora, Ryszard ze Świętego Wiktora, Piotr Abelard, Piotr Lombard i inni; obficie korzystał z obu prac Józefa Flawiusza *Antiquitates Iudaicae* i *Bellum Iudaicum* oraz kronik autorów chrześcijańskich, m.in. Euzebiusza, Izydora z Sewilli, Metodiusza. W wielu miejscach powołuje się także na żydowską tradycję komentatorską²²¹. W tekście występują też cytaty i nawiązania do dzieł autorów starożytnych: Cyserona, Horacego, Owidiusza, Pliniusza, Boecjusza czy Chalcydiusza. A. Sylwan przytacza 97 tytułów dzieł 46 autorów i nie jest to lista zamknięta! Poza tekstami kanonicznymi i dziełami autorytetów, Mandukator korzystał również z apokryfów. Jeden z nich *Historia Adae et Evae* wykorzystany jest w 6 rozdziale księgi Genesis²²². Wedle zgodnej opinii badaczy Comestor wykorzystywał w czasie pracy księgi dostępne w bibliotece opactwa św. Wiktora. A. Sylwan sporządziła nawet listę rękopisów pochodzących z tej biblioteki, obecnie przechowywanych w Bibliothèque nationale de France, które wedle wszelkiego prawdopodobieństwa były jej częścią w czasach, gdy Piotr pisał swoje *opus magnum* i których fragmenty znalazły się w postaci cytatów lub kryptocytatów w *Historii*. Lista zawiera 16 rękopisów zawierających 17 wykorzystanych tekstów²²³.

e) Tradycja rękopiśmienna

Tradycja rękopiśmienna *Historii* nie jest zbadana całościowo. Ponad 800 zachowanych rękopisów²²⁴ trudno przebadać i opisać, dlatego opisy poszczególnych kopii powstają zazwyczaj przy przygotowywaniu katalogów konkretnych kolekcji. Jedynie rękopisy przechowywane obecnie w Polsce zostały zebrane i opisane w jednym artykule²²⁵. Odpisy z XII i początków XIII w. badała A. Sylwan²²⁶. Dwa najstarsze zachowane do czasów obecnych powstały w klasztorach benedyktyńskich: w Corbie

²²¹ Według Ari Geigera, wbrew powszechnie obowiązującemu przekonaniu o bezpośrednich kontaktach Piotra z żydowskimi komentatorami z Troyes i Paryża, Comestor znał tę tradycję za pośrednictwem pism św. Hieronima i Andrzeja ze Świętego Wiktora. Odwołań nieznanych z ich prac jest bardzo niewiele, zob. A. Geiger, „*Historia Judaica*”: *Petrus Comestor and his Jewish Sources*, [w:] *Pierre le Mangeur* (2013), s. 125–145.

²²² F. van Liere, *An introduction to the medieval Bible...*, s. 65–66.

²²³ Sylwan (2005), s. XVIII–XIX.

²²⁴ A. Sylwan, *Petrus Comestor, "Historia scholastica". Une nouvelle édition*, „*Sacris erudiri*” 39 (2000), s. 351–353 oraz Sylwan (2005), s. XXXIII. A. Sylwan dotarła do opisów lub sama opisała 799 rękopisów, z czego z XII w. pochodzi 25, z XIII w. – 469, z XIV w. – 136, z XV w. – 149.

²²⁵ A. Fabiańska, *Średniowieczne rękopisy "Historia scholastica" Piotra Comestora w Polsce*, „*Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*” 9 (2015), s. 121–147.

²²⁶ Sylwan (2005), s. XXXI–XXV, XL–LXXXVI.

(obecnie Paryż, BnF lat. 16943z roku 1183) i Mondsee (obecnie w Wiedniu, ÖNB Cod. 363 z lat 1180–1183). Ustaliła, że od początku istniały dwie gałęzie tradycji rękopiśmiennej: jedna z centrum w Paryżu, druga w Troyes. Gwałtowny przyrost liczby rękopisów następuje w pierwszej połowie XIII w. Zjawisko to jest zapewne związane z wprowadzeniem obowiązku znajomości tekstu *Historii* na uniwersytetach w Paryżu, Oksfordzie i Cambridge oraz w *studium generale* zakonu dominikanów.

f) Recepcja

Komentarze

Historia scholastica nie tylko była kopiowana w wielkiej liczbie odpisów, czytana i komentowana w postaci glos czytelników oraz uzupełniana na własny użytek – jako kolejna pomoc biblijna i podręcznik już w latach 70. XII w. dla samego Comestora, a niedługo później zapewne też dla jego uczniów, którzy sami zaczęli prowadzić wykłady (a na pewno dla Stefana Langtona) – stała się przedmiotem komentarzy teologicznych. Wynikało to z ówczesnej praktyki szkolnej. Jak wspomniano już wyżej wykłady w tym okresie składały się z następujących części: mistrz przygotowywał i wygłaszał wprowadzenie do lektury konkretnego dzieła, następnie czytał fragmenty tekstu i komentarze do niego napisane przez innych autorów (zbioreczko określanych mianem autorytetów). Jeśli omawianym tekstem była Biblia, to od około połowy XII w. najpewniej była to Biblia z glossą. Następnie mistrz dodawał swoje komentarze.

Jak wspomniano wyżej pierwszym znanym komentatorem został Stefan Langton, który około połowy lat siedemdziesiątych, ale przed 1176 r. (Wilhelm o Białych Dłoniach występuje w nim jako biskup Sens, a nie Reims), jeszcze za życia swojego mistrza, przygotował pierwszą wersję komentarza do księgi Genesis. Podobnie jak w przypadku wykładów Comestora nie zachowała się pisana przez samego Langtona wersja tego komentarza. M. Clark odtworzył ją na podstawie trzech zachowanych rękopisów *reportationes*²²⁷. W okresie pomiędzy 1176 r. a 1193 r., kiedy powstała druga wersja tego komentarza, Langton dokonał rewizji wersji pierwszej, która zachowała się w jednym tylko rękopisie²²⁸. Drugą, znacznie zmienioną i rozszerzoną wersję tegoż komentarza,

²²⁷ Zachowane rękopisy to: Paryż BnF lat. 14417 k. 129ra–158rb, Paryż, Bibliothèque de l' Arsenal 177 k. 100ra–11vb (fragment) i Tarragona, Biblioteca Pública 130 k. 37ra–52rb (fragment), zob. Clark (2015), s. 167. Komentarz odnotowany w RB t. 5 pod nr 7710 (tam nieprecyzyjna informacja o rękopisie BnF lat. 1417 (sic!) i kartach 129–131 (sic!), pozostałe dwa rękopisy w RB nie zostały uwzględnione).

²²⁸ Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Sal. IX 62, k. 89ra–122vb, zob. Clark (2015), s. 168.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

obejmującą księgi od Genesis do *Historia evangelica*²²⁹ (warto zwrócić uwagę, że Langton nie skomentował *Historia Apostolica*, która to księga według współczesnych ustaleń nie jest autorstwa Piotra Comestora) została przez Langtona upubliczniona w 1193 r.²³⁰.

Kolejny komentarz został napisany jeszcze w XII w., przypisywano go Langtonowi, M. Clark nazywa jego autora Pseudo-Langton²³¹, ponieważ porównanie treści wykazuje bardzo dużą zależność anonimowego komentarza od komentarza późniejszego arcybiskupa Canterbury.

Około 1194 r. swój komentarz napisał Nigel Wireker (lub de Longchamp) zachowany w rękopisie z Cambridge, Trinity College B.15.5²³².

W drugiej ćwierci XIII w. pomiędzy rokiem 1229/1230 a 1236 swój komentarz napisał Hugo de Sancto Caro (ok. 1190–1263)²³³.

Ponadto w literaturze przedmiotu odnotowano następujące komentarze: Guillaume'a de Montibus²³⁴, anonimowy z rękopisu z Cambridge zatytułowany *Summa super Magistrum historiarum*²³⁵, Pseudo-Roberta Kilwardby²³⁶ oraz anonimowy komentarz do księgi Genesis z rękopisu C 145 z Uppsali (k. 146–153)²³⁷.

Tłumaczenia

W połowie XIII w. powstały pierwsze tłumaczenia²³⁸, chociaż nie były to przekłady w dzisiejszym rozumieniu tego słowa. Obecnie klasyfikuje się je jako parafrazy.

²²⁹ Zachowana w rękopisach: Avranches, Bibliothèque municipale Ms 36, k. 176ra–201ra, Paryż BnF lat 14414, k. 115ra–142rb i Neapol, Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III MS VII.C.14, k. 122ra–149va; zob. Clark (2015), s. 167–168.

²³⁰ G. Lacombe, *Studies on the Commentaries of Cardinal Stephen Langton*, part 1, „Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge” 5 (1930), s. 152–266; RB t. 5 nr 7731–7743.

²³¹ Zachowany w rękopisie z biblioteki opactwa św. Wiktora, obecnie w bibliotece Mazarine w Paryżu, sygn. 175, k. 299r–303v; Clark (2015), s. 7–8 oraz M. Clark, *The Commentaries on Peter Comestor's Historia scholastica of Stephen Langton, Pseudo-Langton, and Hugh of St. Cher*, „Sacris erudiri” 44 (2005), s. 324–334; RB t. 7 nr 10729.

²³² *Nigellus de Longchamp dit Wireker*, ed. A. Boutemy. Paris 1959, s. 5, 23–24, 44–45; Morey (1993), s. 8; Delmas (2013), s. 268.

²³³ RB nr 3607–3626 (Stegmüller nie wymienia żadnego rękopisu, podaje jedynie incipity i eksplicy wszystkich ksiąg); Delmas (2013), s. 268, 277 (tu wymienia rękopis Paryż BnF lat. 15254).

²³⁴ J. Goering, *William de Montibus (c. 1140–1213). The Schools and the Literature of Pastoral Care*, Toronto 1992; Delmas (2013), s. 268–269.

²³⁵ R.-M. Martin, *Notes sur l'oeuvre...*, s. 55; Delmas (2013), s. 269.

²³⁶ RB 5 nr 7438 (BnF lat 14417 (St. Victor 185), k. 129–158.

²³⁷ RB 7 nr 11381–11383.

²³⁸ Zob. Morey (1993), s. 8–9; G. Lobrichon, *Le Mangeur au festin. L; Historia scholastica aux mains de ses lecteurs: Glose, Bible en images, Bibles historiques (fin XIIIe-XIVe siècle)*, [w:] *Pierre le Mangeur* (2013), s. 289–312.

Nie dokonywano też tłumaczenia pełnego tekstu, zawsze był to wybór kierowany potrzebami autora parafrazy.

W 1248 r. powstało tłumaczenie na średnio-dolno-niemiecki w postaci wierszowanej²³⁹; obszerne fragmenty *Historii* zostały też przetłumaczone w drugiej połowie XIII w. i stały się częścią kroniki uniwersalnej znanej jako *Christherre Chronik* lub *Thüringische Weltchronik*²⁴⁰. Kolejne średniowieczne tłumaczenie na język niemiecki – i tym razem nie całej *Historii szkolnej*, lecz jej skrótu, dokonano w XV w.²⁴¹

W 1271 r. powstało tłumaczenie flamandzkie autorstwa Jacoba von Maerlanta; nosiło ono tytuł *Rijmbijbel*²⁴². Jacob van Maerlant (ok. 1235–po 1291)²⁴³ był flamandzkim poetą i autorem licznych parafraz; oprócz dzieła Mandukatora sparafrazował m.in.: *Alexandreis* Gautiera de Châtillon (tłumaczenie znane jest pod tytułem *Alexander Geestern*), legendy arturiańskie w opracowaniu Roberta de Borrona (fl. XIII w.) znane pod tytułem *Historie van den Grale Merlyn* (ok. 1260 r.), *Roman de Troie* przypisywany Benoît de Sainte Maure jako *Historie van Troyen* (ok. 1264) oraz *Speculum historiale* Wincentego z Beauvais znane pod tytułem *Spieghel Historiael* (tej parafrazy Jacob nie ukończył, dokonali tego jego kontynuatorzy).

Tłumaczenia, które dorównało popularnością oryginałowi dokonał Guyard des Moulins, który ok. 1295 r. sparafrazował dzieło Comestora w języku starofrancuskim²⁴⁴. W XIV w. powstały tłumaczenia portugalskie²⁴⁵, czeskie²⁴⁶, kastylijskie, katalońskie, staronordyjskie i średnioangielskie²⁴⁷.

Recepcja *Historii szkolnej* w XII i XIII w. była bardzo bogata. Wyżej zostały omówione najważniejsze komentarze (świadczące o bezpośrednim wykorzystaniu całego

²³⁹ RB 6569, informacja przekazywana w literaturze przedmiotu na podstawie informacji z RB o rękopisie z Lipska, Bibliotheca Paulina bez sygnatury: „Petrus Comestor, Historia scholastica, rhythmis saxonis reddita iussu Henrici Raspe, landgravii Thuringiae, 1248”. Informacja w RB niejasna: przede wszystkim brak sygnatury rękopisu; następnie – Henryk Raspe, landgraf Turynii zmarł 16 lutego 1247 r.! Informacja z RB wymaga dalszych badań i weryfikacji.

²⁴⁰ Zob. N.H. Ott, *Christherre-Chronik, MHG verse chronicle*, Lexikon des Mittelalters, Verlag J.B. Metzler, Vol. 2, cols 1908–1909.

²⁴¹ RB 6568; edycja: H. Vollmer, *Eine deutsche Schulbibel des 15. Jahrhunderts, Bd. 1–2*. Berlin 1925–1927.

²⁴² RB 6570; edycja: *De Rijmbijbel van Jacob van Maerlant. Het oudste geïllustreerde handschrift in het Nederlands*, eds. B. Caers, J. Pauwels. Amsterdam 2023.

²⁴³ Zob. W.P. Gerritsen, *Jacob van Maerlant, Lexicon des Mittelalters*. Verlag J.B. Metzler, Col. 5, cols 291–293.

²⁴⁴ RB 6567; X. L. Salvador, *Guyart des Moulins, traducteur de Pierre Comestor*, [w:] *Pierre le Mangeur* (2013), s. 313–327.

²⁴⁵ RB 6571; zob. też. S. da Silva Neto, *Biblia medieval portuguesa*. Rio de Janeiro 1958.

²⁴⁶ Zob. J. V. Novák, *Petra Comestora-Mandukatora Historia scholastica*, vol. 1–3, Praha 1910–1920.

²⁴⁷ Morey (1193), s. 17–35.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

tekstu w dydaktyce począwszy od Stefana Langtona i parafrazy wernakularne, które miały ogromny wpływ na tworzenie się terminologii biblijnej w językach wernakularnych. Całej recepcji w tym szkicowym zarysie i nie da się omówić. Wszystkie teksty, w których wykorzystane zostały cytaty z *Historii* i które były inspirowane jej treścią i formą da się podzielić na następujące grupy:

- komentarze biblijne, w których Comestor i cytaty z jego prac wykorzystywane są jako jeden z autorytetów. W taki sposób uczeń Mandukatora Piotr Cantor wykorzystał *Historię* w swoim komentarzu do księgi Genesis²⁴⁸;
- kolejną grupą są poematy, biblie wierszowane i żywoty Jezusa, w których wykorzystane zostały wiadomości zebrane i opisane przez Comestora. W ten sposób wykorzystał ją Piotr Riga (ok. 1140–1209), inspirował się *Historią* przy pisaniu alegorycznego poematu o Biblii pod tytułem *Aurora*²⁴⁹;
- teksty historiograficzne i kroniki uniwersalne, których autorzy wykorzystywali dane o historii biblijnej przekazane przez Mandukatora. Wcześniej wspomniana była *Thüringische Weltchronik*, ale tym podobnych przykładów było znacznie więcej;
- jako inspiracja do przedstawień ikonograficznych w *Bibliach obrazkowych (Bible moralisée)*²⁵⁰;
- jako źródło przykładów do prac o charakterze encyklopedycznym²⁵¹;
- jako źródło do komponowania przedstawień ikonograficznych w *Biblia pauperum*²⁵²;
- wstępy (w formie *accesus ad auctores*): najpełniejszy został napisany przez anonimowego ucznia Comestora; zachował się w rękopisie z biblioteki w Troyes, sygn. 226, t. II, k. 164r.

Z całą pewnością do sukcesu dzieła, oprócz jego niewątpliwej wartości informacyjnej i czytelności wykładu, dołożyły się decyzje papieża oraz władz niektórych uniwersytetów i zakonów włączające je do obowiązkowego *curriculum*. *Historia scholastica* została zaaprobowana jako pomoc w nauce teologii na uniwersytetach

²⁴⁸ Petrus Cantor, *Glossae super Genesim. Prologus et capitula 1–3*, ed. A. Sylwan, Göteborg, 1992.

²⁴⁹ Ed. *Aurora. Petri Rigae Biblia versificata*, ed. P.E. Beichner (Publications in Mediaeval Studies, 10). Notre Dame 1965; zob. też: P. Pludra-Żuk, *Aurora Piotra Rigi. Średniowieczna transmisja i funkcje tekstu na przykładzie rękopisów polskich, pruskich i śląskich* (Monografie z Dziejów Oświaty, t. LII). Warszawa 2021, s. 26–29 (tam też dalsza literatura).

²⁵⁰ G. Lobrichon, *Le Mangeur au festin...*, s. 293–294.

²⁵¹ Tamże, s. 303.

²⁵² Tamże, s. 303–304.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

podczas IV soboru na Lateranie w 1215 r.²⁵³ Za tym potwierdzeniem prawowierności przysłyły decyzje kolejnych jednostek. Kapituła generalna dominikanów w czasie spotkania w Paryżu w 1228 r. nakazała włączyć do podstawowego programu studiów *Sentencje* Piotra Lombarda, Biblię glossowaną i *Historię*²⁵⁴. Także inne oficjalne dokumenty oraz twórczość wielu dominikanów z XIII w. i późniejszych świadczy o wadze tego dzieła dla dominikańskiej edukacji i jest dowodem dobrej znajomości *Historii*²⁵⁵. Statuty zakonu franciszkanów nie zawierają polecenia studiowania tekstu autorstwa Comestora, ale poszukiwania, które przeprowadził Balduinus ab Amsterdam dowiodły częstego wykorzystywania go w dziełach Antoniego z Padwy, Aleksandra z Hales czy Bonawentury²⁵⁶. W statucie uniwersytetu w Oksfordzie z 1253 r. wprowadzono obowiązek publicznego czytania i komentowania albo jednej księgi biblijnej, albo księgi *Sentencji* lub *Historii* w celu ukończenia kursu teologii²⁵⁷. Choć nie ma potwierdzenia w zachowanych oficjalnych dokumentach uniwersytetu w Paryżu o wprowadzeniu obowiązku czytania *Historii*, to księga pokwitowań opłat za książki z 1275 r. jest świadectwem wykorzystywania dzieła²⁵⁸. Także wpisy w zachowanych rękopisach, świadczące o tym, że dzieło przepisywano w systemie pecji uprawdopodobnia pierwszą poszlakę. Giovanna Murano²⁵⁹ odnalazła wpisy na ten temat w rękopisach: Paryż BnF lat. 15736 i Reims, Bibliothèque municipale 58.

²⁵³ Informacja przekazana przez Fouriera Bonnarda w: *Histoire de l'Abbaye royale et de l'ordre des chanoines réguliers de St. Victor de Paris*. Paris 1904, s. 292, który powołał się na *Memoriale historiarum* Jana z Paryża (ze św. Wiktora) w rękopisie BnF lat 15011, k. 428: „Nous n'avons pas à rapporter ici les multiples affaires qui occupèrent cette imposante assemblée. Bornons-nous à constater avec Jean de Paris que le Pape y donna son approbation formelle aux ouvrages de saint Anselme, de saint Bernard, de maître Hugue, maître Adam et maître Richardde Saint-Victor. Furent également approuvés les Livres des Sentences de Pierre le Lombard, ses Glosses sur saint Paul et les Psaumes, et l'Histoire scolastique de Pierre le Mangeur”.

²⁵⁴ „Statuimus autem ut quilibet provincia fratribus suis missis ad studium ad minus in tribus libris theologie providere teneatur, et fratres missis ad studium in historiis et sententias et textu et glossis precipue studeant et intendant” *Chartularium Universitatis Parisiensis*, t. I: éd. H. Denifle et E. Chatelain. Paris 1889, nr 57, s. 112 (cyt. za Delmas (2013), s. 270).

²⁵⁵ Delmas (2013), s. 270.

²⁵⁶ B. ab Amsterdam, „*Historia scholastica*” *Petri Comestoris in sermonibus S. Antonii Patavani*, „*Collectanea franciscana*” 24 (1954), s. 89–90 i nr. 39–43; zob. też Delmas (2013), s. 271.

²⁵⁷ „Statuit uniuersitas Oxoniae, et, si statutum fuerit, iterato consensu corroborat, quod nullus in eadem uniuersitate incipiat in theologia nisi [...] legerit aliquem librum de canone Bibliae uel librum sententiarum uel historiarum et predicaverit publice uniuersitati”, *Statuta antiqua Universitatis Oxoniensis*, ed. S. Gibson, Oxford 1931, s. 49 (cyt. za Delmas (2013), s. 269). Zob. też A.G. Little, F. Pelster, *Oxford Theology and Theologians c. A.D. 1282–1302*, Oxford 1934, s. 25–26.

²⁵⁸ Zob. *Chartularium Universitatis Parisiensis*, ed. H. Denifle, E. Chatelain, t. I. Paris 1889, nr 530, s. 644 i następne.

²⁵⁹ G. Murano, *Opere diffuse per exemplar e pecia*. Turnhout 2005, s. 674–675.

g) Recepcja w Polsce

Recepcja w Polsce *Historii* szkolnej, ale też innych prac Comestora, jest zbadana w niewielkim stopniu. Nie było to także celem niniejszego studium, więc opisane niżej zjawiska pochodzą jedynie z przeglądu literatury przedmiotu oraz kwerendy w *Przewodniku po rękopisach w zbiorach polskich Manuscripta.pl*²⁶⁰.

Informacje o wspomnianych rękopisach pojawiają się głównie w kontekście katalogów zbiorów współczesnych bibliotek²⁶¹; większość rękopisów odnotował także Stanisław Wielgus w publikacji o obcej literaturze biblijnej²⁶².

Rękopisy krakowskie pojawiają się także w literaturze w kontekście bibliotek profesorów krakowskich. Według tego, co się da obecnie ustalić tylko jeden profesor najstarszego uniwersytetu w Polsce posiadał w swoich bibliotece dzieło *Historia scholastic* w rękopisie. Był nim Arnulf z Mirzyńca. W rękopisie BJ 2392 (MSPL 104), pośród wielu innych tekstów teologicznych została przepisana również *Historia*. Wiele wskazuje na to, że Arnulf nie był pierwszym właścicielem tego kodeksu i to nie on zdecydował o takim doborze tekstów w nim się znajdujących. Kodeks powstał w latach 1473–1475, kopistą większości znajdujących się w nim tekstów był Maciej Palancki²⁶³. Jeśli dodamy, że w bibliotece Arnulfa był jeszcze jeden kodeks, którego wcześniejszym właścicielem był Maciej – rękopis BJ sygn. 2416 (MSPL 4835)²⁶⁴ – możemy wysnuć przypuszczenie, że oba rękopisy Arnulf odkupił lub odziedziczył po Macieju Palanckim. W żadnym z rękopisów nie odnajdujemy marginaliów Arnulfa, co jest świadectwem braku pilnej lektury i wykorzystywania w nauczaniu na wydziale teologii tekstu Piotra Comestora.

Druga grupa publikacji związana jest z badaniem recepcji treści *Historii* w szczególnej grupie tekstów staropolskich: w apokryfach. Najlepiej opracowanym tematem związanym z recepcją dzieła Piotra Comestora w średniowiecznej literaturze w

²⁶⁰ Adres internetowy: <https://manuscripta.pl>.

²⁶¹ M.in. dla zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej – Cat. Kraków, BJ 2 (1982): s. 315–317 (Ms 434, MSPL 99), s. 317–319 (Ms 435, MSPL 100), s. 319–323 (Ms 436, MSPL 101), s. 323–325 (Ms 437, MSPL 102), s. 325–327 (Ms 438, MSPL 103); dla rękopisów z Biblioteki UMK: M. Czyżak, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*. Toruń 2016, s. 319–327 (Ms 75/III, MSPL 107) i s. 397–402 (Ms 155/IV, MSPL 108); dla rękopisu Biblioteki Narodowej 8106 III, MSPL 93: *Inwentarz rękopisów do połowy XVI w. w zbiorach Biblioteki Narodowej*, red. J. Kaliszuk, S. Szyller. Warszawa 2012.

²⁶² S. Wielgus, *Obca literatura biblijna w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1990.

²⁶³ W rękopisie: Palanckzy; J. Fijałek, *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku*. Kraków 1898, s. 148–149, przyp. 1 podaje nazwisko: Pałacki.

²⁶⁴ Z wpisem Macieja na k. 471: „A. 1479 per me Mathiam Palanckzy, baccalarium in decretis, terminate et supletii sunt hii Sermones Stanislai de Skarbimiria”.

II Piotr Comestor i Historia scholastica

Polsce (w językach łacińskim i polskim) są badania nad zapożyczeniami lub nawiązaniem w *Rozmyślanii przemyskim*²⁶⁵. Nowe perspektywy badawcze otwiera narzędzie, przygotowane przez interdyscyplinarny zespół działający na Uniwersytecie A. Mickiewicza w Poznaniu, którym jest internetowa baza danych *Staropolskie apokryfy Nowego Testamentu*²⁶⁶.

265 M.in. D. Rojszczak-Robińska, *Staropolskie pasje. Rozmyślanie przemyskie, Sprawa chędogo, Karta Rogawskiego. Źródła – język – fabuła*. Poznań 2016 (tam też dalsza literatura).

266 Adres projektu: <https://apocrypha.amu.edu.pl>; tam także najbogatsza i na bieżąco aktualizowana bibliografia dotycząca polskich apokryfów.

III *Biblia curtata* – podstawa źródłowa

Jest wiele opracowań dotyczących bogatej recepcji tekstu *Historia scholastica*, jednak wciąż identyfikowane są kolejne teksty, będące parafrazami lub wyciągami z tego najpopularniejszego dzieła Piotra Comestora. Do tej grupy tekstów należy też utwór zatytułowany *Biblia curtata*¹. Wyodrębnienie go nastąpiło w czasie kwerendy w poszukiwaniu średniowiecznych rękopisów *Historia scholastica* w bibliotekach polskich. Wydzielono wtedy część kopii, która była zdecydowanie krótsza niż pozostałe, w wielu inwentarzach i katalogach odpisy te określano mianem „zdefektowana kopia *Historia scholastica*”, a po bliższym zbadaniu okazało się, że utwór ma także inny niż dzieło podstawowe incipit i explicit. Te poszlaki wskazywały, że część przekazów uznawanych za *Historię szkolną* w istocie nimi nie jest. Rzeczywiście, *Repertorium biblicum* notuje ten krótszy tekst jako oddzielne dzieło zatytułowane *Historia Veteris et Novi Testamenti* pod numerem 11021. Po odkryciu kilku podobnych odpisów w bibliotekach polskich kwerenda była kontynuowana i polegała na przeszukiwaniu katalogów i inwentarzy drukowanych oraz katalogów online wielu bibliotek europejskich oraz w literaturze dotyczącej parafraz Biblii i historii biblijnych. Ostatecznie poszukiwania ujawniły 41 odpisów tekstu w kilku krajach Europy. Pobieżne porównanie zawartości rękopisów pokazało, że skrócony tekst ewoluował i wykazywał dużą zmienność treści, aby więc ustalić zakres treściowy pierwotnej redakcji skrótu, zdecydowano się skupić się na znalezieniu i scharakteryzowaniu najstarszych odpisów, z dużym prawdopodobieństwem najbliższych pierwowzorowi.

¹ Wstępne ustalenia dotyczące tego tekstu, wtedy jeszcze określanego przez nią jako *Historia Veteris et Novi Testamenti*, autorka rozprawy publikowała już wcześniej w artykułach: „*Historia scholastica*” Piotra Comestora w rękopisach i jej skrócona wersja pt. „*Historia Veteris et Novi Testamenti*”, [w:] *De Nuptiis Philologiae et Libri Manuscripti, czyli co nowego mówią rękopisy. Zbiór Studiów*, red. P. Pludra-Żuk, A. Lew. Warszawa 2016, s. 103–110; „*Historia Veteris et Novi Testamenti*” charakterystyka dzieła, metoda pracy jej autora i zarys tradycji rękopiśmiennej utworu, [w:] *Textus et pictura I. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny jako nośnik treści, znaczeń i wartości estetycznych*, pod redakcją M. Jakubek-Raczkowskiej i M. Czyżak, Toruń 2019, s. 53–63; „*Historia scholastica*” Piotra Comestora jako *summa* dziejów biblijnych, [w:] *Źródła staropolskich apokryfów. Pytania, problemy, perspektywy*, pod red. D. Rojszczak-Robińskiej, A. Deskur i W. Stelmacha. Poznań 2021, s. 77–92. O powodach rezygnacji z używania poprzedniego tytułu i przyjęcia obecnego zob. rozdział III.2.5.a pod tytułem *Tytuł i incipit*.

III.1. Rękopisy *Biblia curtata*

Niniejszy rozdział służy zaprezentowaniu bazy źródłowej tekstu *Biblia curtata*. Opisy wszystkich rękopisów zachowanych oraz informacje o zaginionych, umieszczono z dwóch pobudek. Po pierwsze, żeby zobrazować rozlokowanie manuskryptów w poszczególnych krajach i kolekcjach, co daje pewien obraz na jakich terenach tekst był intensywniej użytkowany oraz w jakiego rodzaju zbiorach (klasztornych, katedralnych, uniwersyteckich itp.) zachował się do współczesności. Drugim powodem była chęć przedstawienia kontekstu, w jakim *Biblia curtata* występowała w rękopisach.

Ze względu na dotychczasowy stan opracowania zbiorów i dostępność wielu wymienionych niżej katalogów w postaci drukowanej w czytelnich bibliotek naukowych oraz w postaci skanów dostępnych online, zdecydowano się podzielić opisy na trzy kategorie: opisy pełne, opisy wymagające uzupełnień i opisy tak podstawowe, że należało sporządzić je zupełnie od początku. Każda z tych kategorii ma w rozprawie inny schemat opisu.

Pełne opisy rękopisów zamieszczone w katalogach lub bazach online, które nie były uzupełniane przez autorkę rozprawy, zredukowano w rozprawie do następujących informacji: nazwa kolekcji, sygnatura, skrócony opis fizyczny, informacja o tekście *Biblia curtata* (lokalizacja w rękopisie, tytuł z rękopisu, incipit, explicit i ewentualnie kolofon). Opis uzupełniono o dane bibliograficzne wykorzystanego katalogu i, jeśli wspomniany katalog jest dostępny online, podano odnośniki do jego wersji cyfrowej.

Opisy rękopisów, których publikowane w inwentarzach i bazach wersje nie miały wystarczających informacji o zawartości rękopisu, zostały uzupełnione przez autorkę rozprawy. Pełna informacja o zawartości oraz skrócony opis fizyczny rękopisu zostały umieszczone poniżej. Takie opisy zaopatrzone w informację o danych bibliograficznych wykorzystanego katalogu z adnotacją o uzupełnieniu opisu przez autorkę rozprawy.

Wreszcie trzecia grupa, do której należą rękopisy nie posiadające żadnego opisu w dostępnych publikacjach. W takim przypadku opisy przygotowała autorka rozprawy. One także zamieszczone są w bieżącym rozdziale i zawierają adnotację o autorstwie.

Znaki specjalne

* – tekst z kart ochronnych rękopisu

|| – tekst urywa się

<...> luka w tekście (brak fragmentu karty, całkowite zamazanie itp.).

Polska

1. Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sygn. 297

MSPL 140

Łac., kon. XIV – pocz. XV w., pap., 30 × 22 cm, 172 + III k.

Opis: *Catalogus codicum manuscritorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, opr. Z. Włodek, J. Zathej, M. Zwiercan, Ossolineum 1980, t. 1, s. 355–358.

k. 1r–37r – Petrus Comestor, *Historia scholastica* in epitomen coacta. Vetus Testamentum [=Biblia curtata]

[Rubryka] *Secundum aliquos curtata Biblia.* [Tekst] *In principio creavit Deus celum et terram. Glosa. Id est continens et contentum, videlicet celum empireum et angelicam naturam ... >< ... Preceperit Iohannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum. De quo iterum sit benedictus Pater et Filius et Spiritus Sanctus in secula seculorum. Amen. Explicit iste liber et cetera.*

Wersja cyfrowa: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/399052/edition/461839>

2. Kraków, Biblioteka Naukowa PAU i PAN, sygn. 1713

MSPL 113

Łac., pol., 1471–1472, pap., 21 × 15,5 cm, 359 k.

1. k. 1r–61r – Biblia curtata

[Rubryka] *Incipit liberlus [sic!] Testamenti veteris brevilouquiter intitulus currens per Pentateuchum et ceteras [...] primum cum in Genesim.* [Tekst] *In principio creavit deus celum et terram id est continens et contentum videlicet celum empireum et angelicam creaturam. Creatus est autem mundus in primo ...><... anno autem XV imperii Tiberii cesario procuratore Iudeam et Herode adhuc procurante Galileam incepit Iohannes predicare baptismum penitencie in remissionem [...] [Kolofon] Sic est finis factum ante Dorothee festi Agate etc. LXXII.*

2. k. 61v–74v – Medella animae vulneratae

In principio narrationis nostre illius gratiam et adiutorium imploro qui est principium omnis gratie fons et origo omnis boni ... >< ... vobis omnibus deservit

quod nobis prestare dignetur dominus noster Ihesus Christus qui cum patre et spiritu sancto vivit et regnat per omnia secula seculorum amen.

Bloomfield 2652.

3. k. 75r–81v – De poenitentia

Penitencia est vera cordis dolor et anime amaritudo ... >< ... in cor hominis ascendit.

k. 82r niezapisana

4. k. 82v–84v – Regestrum super Sumulam

Incipit regestrum super Sumulam cum libris et capitulorum descripcione. De electione et electis ... >< ... De elemosina. Hoc precor ut lector devota mente preceris funera scriptoris ne captant animam amen. Condita decrescit vulgara sciencia crescit.

5. k. 85r–132v – Henricus de Barben, Casus ad Summam super decretales Henrici de Merseburg

[Rubryka] *Incipit Summa Henrici famosi doctoris extracta de decretis super clausulis [...]* [Tekst] *Labia sacerdotis custodiunt [...]* *Hic duo describuntur que debent habere sacerdotes ... >< ... et super hoc deum [...]. Anno LXXII.*

Bloomfield 2891.

6. k. 133r–195r – *Mammotrectus* zw. kaliskim

[Rubryka] *Incipit Mammotrectus alias glossarius.* [Tekst] *Inpaciens proprie impericie ac rusticitati conpaciens pauperum clericorum [...]* *Incipit prologus in Genesim capitulum primum. Ambrosius frater religione et in fide perferens ... >< ... verbum unum latine et unum hebraicum.* [Kolofon] *Explicit Monotrectus [!] approbatus per capitula vera et lingua polonica vere dictus super vetus et novum testamentum. Correctus per reverendos magistros collegii alme universitatis Cracoviensis finitus festum post Scolastice in crastino anno LXX primo.*

7. k. 195v–234v – Ioannes de Hildesheim, *Gesta trium regum*

[Rubryka] *Incipit historia trium regum.* [Tekst] *Cum reverendissimorum trium magorum ymo verius trium regum gloriosissimorum universus mundus ab ortu solis usque ad occasum laudibus et meritis iam sit plenus ... >< ... in reddenda racione amen.*

8. k. 235r–241v – Historia Pilati

[Rubryka] *Incipit historia Pilati famosi presidis.* [Tekst] *Regibus olim in artibus liberalibus eruditus accidit regem atrium(?) nomine de Borlech in Habenburch venerari ... >< ... cuius dulcedine fidelis faciatur.*

9. k. 242–251v – Pseudo-Augustyn, *De vita christiana*

Ego Augustinus primus peccator et ultimus insipientiorum ... >< ... quod tibi presentes prestare non possumus conferamus absentes et hoc in Christo Jesu domino nostro qui nobis eternam vitam tribuere dignetur in secula seculorum amen.

10. k. 251v–260r – Narracio de purgatorio sancti Patricii

Incipit narracio de purgatorio sancti Patricii Hibernensis episcopi de quodam milite non apocrifata sed verisimiliter dicta sic. Patri suo in Christo preoptato domino H. abbati de Saturas [?] ... >< ... nec in cor hominis ascendit. Tale est finis huius narrationis pro quo sit laudandus deus [...] perennis amen. Anno LXX primo.

11. k. 260v–264v – *Sermo beati Augustini de incarnatione Domini* [= Pseudo-Augustinus, Sermo 245]

Legimus sanctum Moysen precepta populo Dei dantem ... >< ... que in terries.

Ed.: *Clavis Patristica Pseudepigraphorum Medii Aevi*. Vol. 1: *Opera homiletica, Pars A: Ambrosius-Augustinus*, ed. I. Machielsen. Turnhout 1990, 1030.

12. k. 265r–275r – Visio Tundali

Anno domini M^oCXLIX visa est hec visio ... >< ... laudetur dominus trinus et vivus amen.

13. k. 276r–280v – Ioannes de Miza, *Inhibiciones sacre eucharistie*

Secuntur Inhibiciones sacre eucharistie sive communionis et primo omnibus hereticis ... >< ... dolorem considerat amen.

14. k. 281r–311v – Sermones

15. k. 312r–323v – Evangelium Nicodemi

[Rubryka] *Incipit evangelium Nicodemi ...* [Tekst] *Factum est in anno nonodecimo cesaris imperatoris Romanorum ... >< ... ut mater filium et filiam suum. Explicit evangelium Nicodemi.*

16. k. 324r–333v – Augustinus, *De vera et falsa penitencia*

Quantum sit appetenda gracia penitencie ... >< ... in odorem suavitatis. [Kolofon] *Et sic est finis huius libelli etc. Pro scriptore huius deprecatur a nobis deus. Qui ei veniam de peccatis donetque gratiam amen.*

PL 40, 1113–1130.

17. k. 334r–335v – Fragmenty Biblii i notaty

18. k. 336r–354r – *Figurae anunciationis nativitatis Christi*

Annunciatio nativitatis per angelum ... >< ... est antichristus etc.

19. k. 354v–359v – *Flores temporum* (fragm.).

Proweniencja: Stanislaus Gezowsky (XVI w.); klasztor benedyktynów w Kościelnej Wsi koło Kalisza; Hieronim Łopaciński; Biblioteka AU.

Opis: A. Fabiańska przy wykorzystaniu: E. Knapka, *Rękopisy średniowieczne w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i OAN w Krakowie”, r. LVII (2012), s. 31.

3. Warszawa, Biblioteka Narodowa, sygn. 12640 II

MSPL 114

Łac., 1415, pap., 21 × 14,5 cm, 118 k.

1. k. 1r–75r – *Historia biblica Veteris Testamenti* [=Biblia curtata]

Genesis. In principio creavit deus celum et terram continens et contentum videlicet celum empyrreum et angelicam naturam. Creatus autem in principio hoc est in filio. Sicut autem solus deus est eternus sic mundus sempiternus idem est temporaliter eternus, angeli quoque sempiterni vel in principio omnium creaturarum ... >< ... Christi natiuitate anno autem quintodecimo Tyberii cesare procurante iudeam Pylato et Herode procurante Galyleam cepit Johannes predicare baptismum prime a remissione peccatorum Amen. [Kolofon] Laus tibi Christe quoniam liber explicit iste. Anno domini M^o CCCC XV° feria tertia ante festum sancti Michaelis.

k. 75v niezapisana

2. k. 76r–87v – *Vocabularium* (synonyma)

[A]mator amandus amasiolus. amacio amacius. dileccio dilectus diligens amans ... >< ... cito statim mox repente velociter subito accelanter festinenter celerite. Vltimo tandem postremo denuo extremo et cetera. Explicit.

3. k. 88r–96v – *Pseudo-Anselmus Cantuariensis, Sermo de Passione Domini* (Interrogatio Anselmi)

Sanctus Anshelmus longo tempore cum lacrimis et orationis et ieiuniis rogabat beatam virginem Mariam ut ei revelaret ... >< ... interius dolore externis vlnneribus crucior et tunc defleuit mortem clamans.

k. 98 niezapisana

4. k. 99v–109v – Computus manualis metricus cum commento Ioannis de Polonia

[N]otandum quod duplex est cyclus lunaris et solaris. Lunaris est ille ... >< ... ut sic in angaria quarta sequens feria. Explicit computus manualis metricus per manus Nycolay de Bem[...?].

k. 111 niezapisana

5. k. 112r–118v – Tractatus astronomicus (sine initio et fine)

||probis exceles et continet ante nos que una secum volumino et hic articulus nominatur magnus siue preferens ... >< ... bursas quis de||

k. 119 niezapisana

*Ponadto: na wyklejce okładki tylnej dokument dotyczący diecezji ołomunieckiej z 1412 r., k. 97r–97v, 99r, 109v–110v noty.

Opis: *Inwentarz rękopisów do połowy XVI w. w zbiorach Biblioteki Narodowej*, oprac. J. Kaliszuk, S. Szyller, Warszawa 2012, s. 172; uzup. Agnieszka Fabiańska.

Wersja cyfrowa: <https://polona.pl/item/33460950/0/>

4. Wrocław, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. 105/II

MSPL 115

Łac., I poł. XV w., perg., 30 × 24,5 cm, III, 134, I k.

1. k. 1r – końcowy fragment anonimowego kazania

k. 2v niezapisana

2. k. 2r–91r – *Scolastica historia a magistro Petro edita de incidentiis biblie [=Biblia curtata]*

In principio creavit deus celum et terram id est continens contentum videlicet celum empyreum et angelicam naturam ... >< ... Christo meo Cyro, cuius apprehendi dexteram, subiciam gentes et regna. Ipse reedificabit domum meam in Ierusalem. Ut ergo hanc munificam||

Brak końca. Tekst urywa się pod koniec Księgi Daniela.

3. k. 91v–93v – *De assumptione beate Marie virginis*

Assumpcio beate Marie virginis qualiter facta sit et quodam libello apocrypho qui Iohanni ewangeliste attribuitur edocetur ... >< ... Ne autem ad se rediens in melius vitam mictavit.

4. k. 94r–103r – *Tractatus de infancia salvatoris nostri Ihesu Christi*

In diebus illis erat vir in Ierusalem nomine Ioachim ex tribu Iuda, hic erat pastor ovium suarum ... >< ... Et quando Ihesus dormiebat sive in die sive in nocte claritas Dei resplendebat super eum in secula seculorum Amen.

5. k. 103r–110v – *Rescriptum epistole quam misit Pylatus Claudio de passione et resurrectione domini nostri Ihesu Christi*

Factum est anno XIX° Tyberii cesaris imperii Romanorum et Herodis in provincia Galilee anno XIX° principatus eius VIII° kalendas aprilis qui est XXI die mensis Marcii consulatu Russi ... >< ... Hanc autem visionem quam recitavit Dyonisius gracia huius verbi posuimus.

6. k. 111r–130r – *Sermo (?)*

In principio creavit Deus celum et terram Gn. 1. Celum scilicet empireum per quod intelligitur virgo Maria. Est enim similis celo empireo multis de causis quarum una ponitur in Hystoria ... >< ... tercio quo accederit et sciendum quod ad celos celorum ubi cum Christo regnat in dextera patris in secula seculorum.

k. 130v niezapisana

7. k. 131r–134 – *Vita Ade et Ewe*

Cumque expulsi essent Adam et Ewa de paradiso fecerunt sibi thabernaculum et fecerunt dies luctus et lamentaciones in magna tristicia ... >< ... et arguet impios de omnibus quibus prevaricati sunt super terram. Explicit Vita Ade et Ewe.

Bibliografia: S. Wielgus, *Obca literatura biblijna w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1990, s. 106.

Opis: Agnieszka Fabiańska

Wersja cyfrowa: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/5533>

5. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I F 34

MSPL 116

Łac., 1467–1476, pap., 31,5 × 22 cm, I, 304 k.

* Wyklejka przedniej okładziny: „Io[annes] B[er]n[shir] In presenti libro continentur: Biblia videlicet accurtata <...> veteris et integra quo ad novum testamentum cum concordanciis ewangelistarum, facit finem libri <...> veterisque testamenti aureolus 1472”.

k. Ir – notaty

k. Iv niezapisana oraz jedna karta nienumerowana wydarta (widoczne fragmenty tekstu)

1. k. 1r–49v – *Vetus testamentum accuratum* [= Biblia curtata z uzupełnieniem]

||qui non feruntur pedibus ut fera. Creavitque deus cete grandia ... >< ... princeps sacerdotum post patrem suum Symonem. Hic consumatus est liber Machabeorum primus recapitulatio pro condensacionem huius libri historiarum veteris testamenti patebit in fine post quinque libros sapienciales.

Do księgi Tobiasza w większości tekst zgodny z innymi odpisami *Biblia curtata*. Po księdze Tobiasza następuje księga Hioba (zob. niżej Uzupełnienie...), której nie ma w *Biblia curtata*. Następnie, zgodnie z innymi kopiami *Biblia curtata* skróty ksiąg: Daniela, Judyty, Estery i 1 Księgi Machabejskiej.

k. 28r–38r – Uzupełnienie *Biblia curtata* wtrącone w tekst

Sequuntur nunc plage in pacientissimo Job amicum Dei verum etc. [k. 28v] Iob erat paciens qui iustitiam suo sermone non complectitur ... >< ... et filios filiorum suorum usque ad quartam generacionem et mortuus est senex plenus dierum etc. Sequitur liber Danielis accurtatum.

2. k. 50r–58r – Proverbia Salomonis

Parabole Salomonis filii David regis Ierusalem ad sciendam sapienciam et disciplinam ... >< ... et laudent eam in portis opera eius.

3. k. 58r–59v – Cantica canticorum

Osculet me osculo oris sui ... >< Fuge dilecte mi et assimilare capree hymuloque ceruorum super montes arora [sic! recte: aromatum].

4. k. 59v–62v – *Ecclesiastes*

Verba Ecclesiastes filii David regis Ierusalem. Vanitas vanitatum dixit Ecclesiastes ... >< ... adducet Deus in iudicium pro omni errato sive bonum sive malum sit.

5. k. 62v–68v – Liber Sapientiae

k. 62v – Hugo de Sancto Caro, *Prologus libri Sapientiae*

Liber sapientie apud Hebreos nusquam est. Unde et ipse titulus grecam magis eloquenciam redolet ... >< ... passio eius evidenter exprimitur.

RB 468.

k. 62v–68v – *Sapiencie*

Diligite iustitiam qui iudicatis terram ... >< ... et non despexisti in omni tempore et in omni loco assistens eis.

6. k. 68v–85v – *Ecclesiastici*

Omnis sapientia a domino Deo est ...><... Operamini opus vestrum ante tempus et dabit vobis mercedem vestram in sua tempore.

7. k. 85v – *Oratio*

Et inclinavit Salomon genua sua ... >< ... et propicius sis Deus peccatum meorum(?) si peccaverit vir in te Deus Israhel etc. Et in hoc finiuntur quinque libri sapienciales per Jo[hannem] Bern[stechir] anno domini 1472.

Por. „Oratio Salomonis” BJ 325 k. 112r. O tym tekście zob.: R. Zawadzki, *Lektura naukowa św. Jana Kantego*, „Analecta Cracoviensia”, t. 3 (1971), s. 405—422, który uznaje go za rzadkie anonimowe dzieło apokryficzne, którego kopie znajdują się w rękopisach BJ 325 i 289.

8. k. 85v–86v – *Recapitulacio* [= ostatni rozdział tekstu „*Biblia curtata*”: 2 Księga Machabejska]

Porro quedam superaddicta in hac recapitulacionem quod cum Iudas Machabeus ... >< ... cepit Johannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum. Et in hoc finit 2a libros Machabeorum huius tocius accurtata Biblia ab Adam usque ad Christum premissa recapittulacio [sic!] per me Jo[hannem] B[er]n[stechir] 1472.

9. k. 86v – luźne wypisy ze Starego Testamentu

kilka kart (3?) wyrwanych

10. 87r–199v – Ewangelie Mateusza, Łukasza i Jana z prologami i glossą

k. 87r–126r – Ewangelia św. Mateusza

[Inc. Prologu] *||theum < ...> primus ponitur ita < ...> a scripsit cuius vocatio ad Deum ...*

Brak fragmentu karty uniemożliwia zrekonstruowanie incipitu. Brak, spowodowany wydarciem inicjału, obejmuje fragment o wysokości 11 linii tekstu. Fragment usunięto od strony grzbietu, pozostała część floratury.

[Inc. Glossy] *Item primo [...] Jacobus [...] sermo in [...]. Iem retem (?) sic [...] alte volat ita Jacobus Dei altitudinem divinitatis scripsit ...*

[Inc. tekstu, k. 87v] *Liber generacionis Ihesu Christi ...*

k. 126v–144v – Ewangelia św. Marka

[Rubryka] *Prologus in Marcum. Prologus sancti Ieronimi in Marcum* [Inc. Prologu] *Marcus evangelista Dei electus et Petri in baptisate filius ...*

[Inc. Glossy] *Interpretatur [...] data et omnisque ...*

[Inc. tekstu, k. 127r] *Inicium ewangelii Ihesu Christi filii Dei ...*

k. 145r–180v – Ewangelia św. Łukasza

[Rubryka] *Prologus in Lucam.* [Inc. Prologu] *Lucas Syrus nacione Antiochensis arte medicus ...*

[Inc. Glossy] *Filia Herodiadis ... >< ... publicatus ex actu publica.*

Tylko kilka pierwszych stron zawiera glosę.

[Inc. Tekstu] *Quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem quam in vobis complete sunt ...*

k. 181r–199v – Ewangelia św. Jana

[Rubryka] *Prologus in Ioannem*

[Inc. Prologu] *||esse Iaieus(?) < ...> bonum siquidem ...*

Brak incipitu z powodu braku tekstu. Por. incipit Ewangelii Mateusza.

[Inc. Tekstu] *In principio erat verbum ...*

5. k. 200r–205v – *Vita Christi secundum quattuor evangelistas*

In principio erat verbum ... Cum autem per verbum omnia facta essent ... >< ... eos qui scribende(!) sunt libros. Joh. ultimo. Et sic est finis huius operis ... Amen. Expliciunt gesta et praedicationes Jesu Christi se ordinatim et inmediate sequentes quas consumavit in tribus annis ultimis plenitudinis etatis sue edite per venerabilem doctorem beatum Augustinum per me Hiohannem Bernstechir clericum Wratisalviensem anno domini Millessimo quadringentesimo sexagesimo octavo.

6. k. 206r–v – *Tractatulus de observacione ecclesiastici interdicti*

Tractatulus de observacione ecclesiastici interdicti incipit, editus per venerabilem virum magistrum Nicolaum Tauchin de Nissa protunc rectorem scolarium apud s. Mariam Magdalenam Wratis. eo tempore quando positum erat interdictum per ... Rudolphum protunc episcopum Wratisl. postulatum de episcopatu Lavantinensis ecclesie ... 1478. Interdicta tuis si sunt loca caute sacerdos /hec tibi prospicias ne canone corripiaris ... >< ... iudex iudicum clericos sponsalia crimen.

7. k. 207r–248r – Listy Pawła Apostoła z prologami

k. 207r – Rabanus Maur: *Prologus in omnes epistolas Pauli*

*Primum queritur quare potius ewangelia que supplementum legis sunt ... > ...
et manentem [...] in celestibus.*

k. 207v – Lanfrancus: *Prologus in epistolam ad Romanos*

Romani sunt qui ex Iudeis gentibus quoque crediderunt ...

k. 208r – *Prologus super omnes epistolas Pauli*

Epistole Pauli ad Romanos causa hec est ...

k. 208v – Argumentum Walafridis *Prologus in epistolam ad Romanos solam*

Romani in partibus Ytalie hic presenti sunt ...

k. 208v – *Epistola ad Romanos*

Paulus servus Iesu Christi vocatus apostolus segregatus ...

k. 217v – *Prologus in epistolam Iam ad Chor.*

Corinthii sunt Achayci et hii similes ab apostolo audierunt ...

k. 217v – *Prima ad Chor.*

Paulus vocatus apostolus Ihesu Christi ...

k. 222v – *Prologus ad secundam epistolam ad Corinthios*

Post actam ab eis penitentiam consolatoriam scribit eis epistolam ...

k. 222v – *2a ad Chor. epistola*

Paulus apostolus Ihesu Christi per voluntatem Dei ...

k. 227r – *Prologus in epistolam ad Galatas*

Galathe sunt Greci hii verbum veritatis primum ab apostolo receperunt ...

k. 227r – *Epistola ad Galatas*

Paulus apostolus non ab hominibus neque per hominem ...

k. 229v – *In epistolam Epheseos*

Ephesi sunt Asiani hii accepto verbo veritatis perstiterunt in fide ...

k. 229v – *Epistola ad Epheseos*

Paulus apostolus Ihesu Christi per voluntatem Dei ...

k. 231v – *Prologus in epistolam ad Philippenses*

Philippenses sunt Macedones. Hii accepto verbo veritatis perstiterunt in fide ...

k. 232r – *Epistola ad Philippenses*

Paulus et Thymotheus servi Ihesu Christi omnibus sanctis ...

k. 233v – *Prologus in epistolam in Colosenses*

Colosenses hii sunt Laodicenses sunt Asiani ...

k. 233v – *Epistola ad Colosenses*

Paulus apostolus Ihesu Christi per voluntatem Dei ...

- k. 235 – *Epistola ad Laodicenses. Capitulum Vm*
Paulus apostolus non ab hominibus neque per hominem ...
- k. 235v – *In epistolam primam ad Tessalonicensem*
Thessalonicenses sunt Macedones in Christo Ihesu qui accepto verbo veritatis ...
- k. 235v – *Epistola prima ad Tessalonicenses*
Paulus et Silvanus et Thimoteus ecclesie Thessalonicensium in Deo patre ...
- k. 237r – *Prologus ad 2am epistolam ad Tessalonicenses*
Ad Tessalonicenses secundam scribit epistolam ...
- k. 237r – *Epistola secunda ad Tessalonicenses*
Paulus et Silvanus et Thimotheus ecclesie Thesalonicensium in Deo ...
- k. 238r – *Argumentum in Thimotheum*
Thimotheus instruit et docet de ordinacione
- k. 238r – *Epistola prima ad Thimotheum*
Paulus apostolus Ihesu Christi secundum imperium Dei salvatoris nostri
- k. 239v – *Argumentum in epistolam 2am ad Thimotheum*
Item Thimotheo scribit de exhortacione ...
- k. 239v – *2a epistola ad Thimotheum*
Paulus apostolus Ihesu Christi per voluntatem Dei secundum promissionem
- k. 241r – *Argumentum in epistolam ad Titum*
Thitum commonem facit et instruit
- k. 241r – *Epistola ad Titum*
Paulus servus Dei apostolus autem Ihesu Christi ...
- k. 242r – *Prologus in epistolam ad Philomonem*
Philomoni familiares epistolas facit ...
- k. 242r – *Epistola ad Philemonem*
Paulus vincetus Ihesu Christi et Thimotheus fratri Philomoni ...
- k. 242r – *Argumentum in epistolam ad Hebreos*
In primis dicendum est cur apostolus Paulus in hac epistola scribendo
- k. 242v – *Ad Hebreos primo*
Multivarie multisque modis olim Deus loquens patribus ...
8. k. 248r–269v – *Actus Apostolorum cum prologo*
- k. 248r – *Hieronymus: Prologus in apostolorum actus*
Lucas Anciochensis nacione Fyzus cuius laus in evangelio canitur ...
- k. 248r – *Actus Apostolorum*

Primum quidam sermonem feci ...

9. k. 269v–278v – Listy kanoniczne z prologami

k. 269v – Hieronymus: *Argumentum in epistolam sive canonicam beati Jacobi apostoli*

Non ita est ordo apud Grecos qui integre sapiunt fidem ...

k. 269v – Epistola Iacobi

Iacobus apostolus Dei et domini nostri Ihesu Christi servus duodecim tribibus ...

k. 271v – *Introductio in primam Petri canonicam sive epistolam incipit*

Symon Petrus filius Johannis provincia Galilee ...

k. 271v – Prima epistola Petri

Petrus apostolus Ihesu Christi electis advenis ...

k. 274r – *Argumentum in 2am canonicam Petri*

Symon Petrus per fidem huic mundo ...

k. 274r – Secunda epistola Petri

Symon Petrus servus et apostolus ...

k. 275r – *Argumentum ad primam beatissimi Johannis canonicam*

Pacionem (?) verbi et quod Deus ipse sit caritas ...

k. 275r – Prima epistola Iohannis

Quod fuit ab inicio quod audivimus et vidimus ...

k. 277v – *Introductio in secundam Iohannis canonicam*

Apostolus a Deo ad factum [...] scripsit ...

k. 277v – Secunda epistola Iohannis

Senior electe domine et natis eius ...

k. 277r – Prologus in terciam epistolam Iohannis

Sanum pietatis causa extollit ...

k. 277r – Epistola tertia Iohannis

Senior Gayo karissimo quem ego diligo in veritate ...

k. 278r – *Prologus in Iudam*

Iudas apostolus fratres ...

k. 278r – *Canonica Iude*

Iudas servus Christi servus frater autem Iacobi ...

10. k. 278v–290v – Gilbertus Porretanus: *Introductio in b. Iohannis apockalipsim*

Omnes qui pie volunt vivere in Christo sicut ait apostolus persecucionem patientur ... >< ... et iam venio cito. Amen. Veni domine Ihesu Gracia domini ... cum omnibus vobis. Amen. Et tantum de isto. 1472 per Jo[hannem] Bern[stechir].

11. k. 291r–303r – *Aureolus historiarum novi et veteris testamenti* [= Prudentius, Dittochaeum]

Quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. Hec verba sunt scripta in Psalmo ... >< ... in regno Dei quod nobis prestare dignetur ... Amen. Ad Christi laudem Aureolus historiarum novi et veteris testamenti feliciter explicit. Deo gracia et sancte Katherine alleluia.

12. k. 303r–304v – Wypisy teologiczne i historyczne [podstawa: Bernard, Franciscus Maronis, Johannes de Capistrano].

Beatus Bernhardus dicit: Tu qui in congregacione vivis ... >< ... Deo laus Wratislavie egerunt.

Proweniencja: Johannes Bernstechir; *Aus der Bibliothek der Corpus Christi Kirche zu Breslau*; Königliche und Universitätsbibliothek Breslau (pieczętka); Bibl. Univ. Wratisl. (pieczętka).

Opis: *Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*, Band 1, Lfg. 2, Leipzig Otto Harrassowitz 1939, s. 37–39, uzup. Agnieszka Fabiańska

Wersja cyfrowa: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/19807/>

6. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I F 110

MSPL 117

Łac., 1440, pap., 30,5 × 21,5 cm, 308 k.

k. 1 – wyklejka

2 karty wyrwane, zostały tylko cienkie paski wzdłuż grzbietu

1. k. 2r–49v – *Vetus testamentum accurtatum* [=Biblia curtata]

||et dies et annos. Facta ergo luminaria posuit ea Deus ubi luceant in firmamento celi ... >< ... cepit Ihesus predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum. Et sic est finis. Laus Deo.

2. k. 50r–53v – Johannes de Deo: *Decretum abbreviatum*

Liber decretorum est dictus[! recte: distinctus] in tres partes, quarum prima vocatur distinciones, secunda cause, tercia De consecracione ... >< ... et sic

terminatur iste liber in tribus capitulis de sancto spiritu, in cuius instinctum est collectus.

3. k. 54r – Prawnicze wiersze mnemotechniczne

[Rubyka] *Nota quod quot dictiones in hyemtris [może hexametris?] subsequentiis tot et cause Decreti sunt. Et quot littere in dictionibus tot quesciones(?) in causis.*

[Versus] *Tempora labuntur vernanibus / Invida formis ... >< ... cutum da preveniens / te.*

Distingwe C et Iquem causas(?) XXX tercia cum VI / Penitet vera versum dat consecracione reversum.

Sunt decretales bis mille de me novem bis / Dis centum dicas bis quattuor tolle rubricas / Quod sunt non credis folia verte videbis.

Rectrix(?) nostrarum lex Christi animarum / Quod res terrenas civilis flectit habenas / Quod (?) novis alternat se lex et ut quoque gubernat.

4. k. 54r–55v – Tytuli seu rubrice quinque librorum decretalium cum suis capitulis

Tytuli seu rubrice decretalium et capitula eorum. Tytulus ergo primus de summa trinitate et de fide catholica. De constitutionibus. De rescriptis ... >< ... De regulis iuris. Isti sunt tytuli seu rubrice quinque librorum Decretalium cum suis capitulis etc.

k. 56–58 niezapisane

5. k. 59r–64r – *Summula brevis de sumptione venerabilis sacramenti sacrosanctis corporis ... Christi*

[Rubryka] *Summula brevis de sumptione venerabilis sacramenti sacrosancti corporis domini nostri Ihesu Christi de dispositione aliquali summentis de materia huius sacrificij quedam dubia circa hoc et periculis ac defectibus contingentibus arca illud in missa et pena negligenciarum secundum doctores magis aprobatos ...*

[Tekst] *Cum ut aiit Aristotiles in libro sue Rethorice: Turpe sit illud ignorare quod contingat omnibus ... >< ... vel addi ad penam etc. predictam secundum arbitrium boni vivi. [Kolofon] Et sic est finis huius. Hec ergo iam dicta sufficiunt. Et sunt dicta cum reverencia hortor idcirco et rogatibus precibus supplico lectori huius summule ut si qua digna recitacione inveniat referat grates altissimo a quo originaliter venit. Si autem minus digna reperit insufficiencie mee attribuat et humiliter illud corrigat et oret Deum ut Deus alias suppleat insufficiencie et defectum omnium nostrum etc.*

k. 65–69 niezapisane

6. k. 70r–310r – Johannes abbas Vincellensis, Sermones Vademecum de tempore et de sanctis per figuras utiles

Respicite et lavate capita vestra Lc. XXI Tangitur intencio cordis ad deum cum affeccione ... >< ... si assidua sit etc. vel ibi ebrietas.

7. k. 310v–313v – *De sancto Stephano*

Domine Jesu, suscipe spiritum meum Act. VII In epistola hodierna tangitur de beati Stephani stipendio glorioso ... >< ... et quem fiducialiter adire debemus per gratiam in presenti et gloriam in futuro qua nobis concedat filius Dei qui vivit et regnat in secula seculorum. Amen.

8. k. 313v–35v – *Sermo apostolorum Philippi et Jacobi*

In omnem terram exivit sonus eorum Ps. XVIII. Agitur hic de tribus, scilicet de acquisitione locali ... >< ... in nostra confirmacione, iuxta quod cantat ecclesia in adventu: Ecce advenit rex, occurramus obviam salvatori nostro. Occurramus inquit cum gracia in presenti et gloria in futuro quod nobis concedat.

k. 316–319 niezapisane

k. 320 i 321 – ochronne karty pergaminowe, z tekstem, jedna to kalendarz(?).

Proweniencja: *Aus der Bibliothek der Corporis Christi zu Kirche zu Breslau* (kościół Ciała Bożego); *Königliche und Universitätsbibliothek Breslau* (pieczętka); *Bibl. Univ. Wratisl.* (pieczętka); nalepka z informacją o foliacji BUWr. Na k. 2r stara sygnatura ołówkowa 124.

Opis: *Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*, Band 1, Lfg. 2, Leipzig Otto Harrassowitz 1939, s. 110, uzup. Agnieszka Fabiańska

Wersja cyfrowa: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/84146/>

7. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I F 593

MSPL 118

Łac., 1391, pap., 31 × 21 cm, 160 k.

1. k. 1r–13v – *Liber prothematum de sanctis*

Tu es sacerdos in eternum secundum ordinem Melchisedech. Ps. CV^o. Tu es sacerdos in eternum etc. Quicumque predicat ... >< ... humiliter salutemus

dicentes. Finitus Liber prothematum per manus Sdenkonis de Cogetin [i.e. Kojetín] anno domini M CCC° LXXXXI°.

2. k. 14r–120v – Ioannes Milicius de Cremsir, *Sermones dicti Abortivus*

Vente post me ... Mt. IIII° Quanta dignacio salvatoris ... >< ... ad nupcias regni celestis ad quos nos perducatur ... [Kolofon] Explicit Abortivus anno domini M° CCC° nonagesimo primo in die s. IIIIa post dominicam Oculi etc. Scriptus per manus Zdenkonis in Novo Tyczein civitate et cetera.

3. k. 121r–161v – *Biblia curtata*

In principio creavit deus celum et terram id est continens ... >< ... cepit Johannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum et cetera. [Kolofon] Finitus est liber per manus Sdenkonis de Kogetin anno domini millesimo trecentesimo nonagesimo primo secunda feria post dominicam Palmarum. Explicit Biblia curtata etc.

Proweniencja: Biblioteka kapituły kolegiackiej im. św. Jakuba w Nysie – nalepka Büschinga z napisem *Aus der Bibliothek des Doms zu ~~Breslau~~ Neisse* (Neisse dopisane ręcznie);

Opis: Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu tzw. katalog Göbera:

https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=RKP_AKC_1967_2_4_1060&p=65&x=0.5013522615630807&y=0.3370230224819206&z=0.9043590158104045&browser=seadragon

[dostęp: 14.03.2023], Manuscriptorium.com:

http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=ULW___-BUW___I_F_593___3593S93-pl [dostęp: 14.03.2023], uzup. Agnieszka Fabiańska

Wersja cyfrowa: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/31828/>

8. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 20

MSPL 119

Łac., 1 poł. XIV w., perg., 16,5 × 12,5 cm, 104 k.

k. ochronna, zapisana

1. k. 1r–77r – *Breviloquium Bible* [=Biblia curtata]

||abyssi id est aqua qua est in visceribus terre et cataracte celi ... >< ... cepit Iohannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum. Explicit Breuiloquium Biblie per manus.

2. k. 77r–104v – Mysticationes Biblie

Exodi II° legitur quod dominus dixit ad Moysen: Egredieris tu et seniores Israel ad regem Egypti ... >< ... nec omni voce [!] obediamus. Sit laus et gloria Christo.

3. k. 104v – Versus

Nunc lege nunc [on] nunc cum furore labora ... >< ... insipiens fatur subito quoque meditatur.

Proweniencja: „Liber B.V.M in Henrickau denuo inscriptus 1687”; Königliche und Universitätsbibliothek Breslau (pieczętka); Bibl. Univ. Wratisl. (pieczętka).

Opis: Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu tzw. katalog Göbera:

https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=RKP_AKC_1967_2_13_1203&p=26&x=0.5000000000000001&y=0.3549662329105584&z=0.8202601589653277&browser=seadragon

[dostęp: 14.03.2023], uzup. Agnieszka Fabiańska

Wersja cyfrowa: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/7749/>

9. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 21

MSPL 120

Łac., niem., XIII/XIV w., perg., 17 × 13 cm, 177 k.

1. k. 1r–89r – *Breuilouquium Biblie* [=Biblia curtata]

||genuit in quo erat ut fieret lux id est tam facile nec quis potest dicere verbo ... >< ... cepit Iohannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum. Explicit breuiloquium biblie.

Brak 1 karty na początku tekstu.

2. k. 89r–139v – Guilelmus de Melitona, Sermones per circulum anni

Incipiunt sermones Gylberti[!] per circulum anni. Et primo dominica prima in adventum. Benedictus qui venit in nomine domini. Fratres carissimi istud ewangelium legitur et in ramis palmarum quoniam dominus per duos discipulos >< Quarti domini et hominibus faciunt iustitiam vel viri perfecti sancti

letaniam. Quod hiis sociemus in exequiis nostris digne parare. Expliciunt dominicales sermones.

Por. BSB Clm 14812 – Guilelmus: Wilhelmi de Militona Sermones de tempore et de sanctis.

3. k. 139v–169r – Sermones varii

... >< ... *Idem dico de istis qui publice meretricio servaverint. Amen.*

3. k. 170r–177v – *Glossarium*

Austerus vel austerium ... >< ... zelotipia est furor cum rancore ... paradigma id est proportio

Glosariusz od a do z, a następnie kilka wyrazów z wyjaśnieniami dopisane już bez zachowania kolejności alfabetycznej.

Proweniencja: *Liber B.V.M. in Henrickau Ao 1687; Aus der Bibliothek des Klosters Heinrichau; Königliche und Universitätsbibliothek Breslau (pieczętka); Bibl. Univ. Wratisl. (pieczętka).*

Opis: Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu tzw. katalog Göbera:

https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=RKP_AKC_1967_2_13_1203&p=28&x=0.723904214289735&y=0.28215610748256376&z=2.694556841047317&browser=seadragon

[dostęp: 14.03.2023], uzup. Agnieszka Fabiańska

Wersja cyfrowa: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/8619/>

10. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 22

MSPL 121

Łac., niem., XV w., pap., 21,5 × 14,5 cm, 252 k.

1. k. 1 – Noty i fragmenty tekstów

[Pierwsza nota] *Et sic letabitur de vespere pacta die de tali servicio Dei. Sequitur de tentacione dyaboli etc.*

[Druga nota] *Explicit registrum libelli de puritate vite.*

[Spis treści rękopisu] *Liber Nicolai Henrici. Biblia accurtata cum registro. Libellus de consecracione vite. Petrus Damiani de die mortis. Augustinus de conflictu viciorum. Augustinus de honestate clericorum et mulierum. Elucidarius. Passio domini Ihesu Christi. De corpore Christi sermones. Paternoster expositio.*

[Nota trzecia] *Nota sunt octo genera hominum in thoro maritali ...*

k. 1v – tablica komputystyczna i wierszyk mnemotechniczny

Adde diem solam bis sex horas super illam / Et quadraginta cum quatuor adde minuta / Si sexaginta fac horam sunt que minuta / Bis bis sex hora si fuit feriam tibi pone / Residuu signa de quo licet est nona luna / Sol Ve Mer luna Saturnus Iupiter et Mars.

2. k. 2r–3r – *Registrum super libellum beati Augustini de conflictu viciorum et virtutum*
Incipit registrum super libellum beati Augustini de conflictu viciorum et virtutum.
Super via dicit I, humilitas respondit II ... >< ... De amore Augustinus in libro confessionum III° LXXVIII. Sequitur libellus de puritate vite.

3. k. 3v–5v – *De puritae vite*

Sequitur libellus primus De puritate vite sequitur primum capitulum. Volens purgari ... >< ... Veni huc ad huius vallis proclina et vide inestimosa mulierum conuenticula Christum.

k. 5a niezapisana

k. 5b – karta pergaminowa (będąca kiedyś prawdopodobnie okładką lub zewnętrzną kartą składki) Zapisana ręką z XIV w. (tekstura quadrata), tekst niemiecki. k. 5b recto:

||ver weynstog(?) in den wenden deynes ... >< ... das erbe des herren||, k. 5b verso:
||seyu dy sone eyn lou der frucht ... >< ...wur savi ei volciage(?)||

4. k. 6r–98 – *Liber Veteris Testamenti sive Bible* [=Biblia curtata]

[Rubryka] *Incipit liber veteris testamenti sive bible quem curtavimus propter brevitatem quia non omnes possumus habere totum volumen bible saltem in scriptis historiis habeat subscripturum.* [Tekst] *Gen. cap. I^o. In principio creavit deus celum et terram id est continens et contentum videlicet celum empireum et angelicam naturam ... >< ... cepit Johannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum deo gracias. Et sic est finis huius pro quo deus gloriosus sit benedictus in secula seculorum Amen.*

Spis rozdziałów zob. k. 220v–223v. Przed rozdziałem *De morte Helizei* (k. 64r) zostawione wolne miejsce o wysokości 8 linii przez całą szerokość karty. Nic nie brakuje, bo na k. 64r ostatnie słowa to: *De morte Helizei capitulum.*

Poniżej fragment księgi Leviticus (24, 10–16) *Item scribitur Levitici 24 capitulo Ecce autem egressus filius mulieris ... >< ... nomine domini moriatur.*

5. k. 98v–100r – *Libellus pro correctione vite* [= Pseudo-Bernardus, *Varia et brevia documenta pie seu religiose vivendi*]

Si plene vis assequi quod intensis duo sunt tibi necessaria facienda ... >< ... totum mundum darent pro eo quod haberent, tantum tempus tam faciliter perdis. Et sic cogita super istas duas veritates etc. Explicit libellus pro correctione vite.

6. k. 100r–101r – *Epistola Petri Damiani de die mortis*

Pensatum est cur iam peccatrix anima a vinculis carnis incipit absolvi ... >< ... propositum indeclinabiliter custodire etc. Explicit epistola Petri Damiani de die mortis excitantis ad timorem Dei.

k. 101v niezapisana

7. k. 102r–114 – *Libellus beati Augustini De conflictu vitiorum et virtutum*

Apostolica vox clamat ... >< ... victor dyaboli existes amen et sic est finis huius. Explicit libellus beati Augustini de conflictu viciorum et machina virtutum etc.
PL 40, 1091.

8. k. 114v–141r – *Recreacio anime*

Incipit Recreacio anime. De angelis. Angelorum ruina restauratur per [...] Augustinus dicit quod tot homines salvabuntur ... >< ... si amor est vincit omnia.

9. k. 141v–150v – *Liber de puritate vite*

Sequitur liber de puritate vite. Volens pugnari de peccatis gratiam impetrare et indulgencias consequi ... >< ... ora deum et amaberis in eternum. Quod concedat nobis pater et filius et spiritus sanctus amen. Explicit libellus de puritate vite etc.

10. k. 150v–151v – *Augustinus ad clericos de honestate mulierum (fragm.)*

Nemo dicat fratres quod temporibus nostris ... >< ... aut quis ambulabit super primas et placite(?) ||
PL 39, 2301, sermo 293, par. 1–3.

11. k. 152r–220v – *Honorius Augustodunensis: Elucidarius*

Sepius rogatus a discipulis quasdam quesciunculas enodare ... >< ... in consorcio illorum inveniatur. Amen.

12. k. 220v–223v – *Registrum historiarum Bible*

[Rubryka] *Registrum hystoriarum librorum bibilie (!) pauperum secundum ordinem alphabeti et nota quod numerus capitulorum non representat numerum capitulorum librorum veteris testamenti sed solum presentis libri libri (sic!) Et littere alphabeti in spacio posite representant numerum multipliciter hystoriarum unicus quod capituli presentis opusculi. Sed quote librorum hic in registro eciam representat quotas librorum veteris testamenti etc.*

[Tekst] *a Adam Genesis 3, a c. 10 Adam cognovit uxorem suam Genesis 14, a c. 11 Abel occiditur a Caym Genesis 4 ... >< ... c ii Witulus(?) conflatis Exodi 32, b vasti regina [...]* Hester 1.

13. k. 224r–239v – *Passio Christi*

Inspice et fac secundum exemplar ... Exodi XXV. Et si Christus ubique in scriptura dicatur ... >< ... lapidem ad hostium monumenti. Et sic est finis huius passionis.
Poniżej fragm. ewangelii Mateusza 27, 62–66.

14. k. 240r–241v – *Sermo De Corpore Christi*

Qui manducat meam carnem. Sanctus Johannes qui hausit et potavit haustum sapientie ... >< ... peccat qui dign < ...> est et non sunt(?).

15. k. 241v–243r – *Secunda sermo de Corpore Christi*

Accipite et manducate ... Bene sit illis hominum qui habent panem digne ... >< ... quod autem putrida aqua intrat vitam [...] omnium qui totus [...].

16. k. 243r–244v – *Exposicio orationis dominicae*

Pater noster etc. Tria scienda sunt quod hic oracio dominica dicitur ... >< ... in perpetuum cruciandos etcis(?) huius operis Nicolay Ostrawie etc. et sic est finis.

17. k. 245r–248r – *Sermo de oracione*

Helyas homo erat similis nobis ... >< ... omnia tradit omnia s. 2ciis.

18. k. 248v–151v – *Notae*

Quamvis omne peccatum sit extra deum ... >< ... Nota uod ista sunt duodecim consiia sancti ewangelii et non precepta. Primum est paupertatis ...

*k. 252 – jako karty ochronnej użyty fragment dokumentu

Notariusz: Ego Mathias quondam Johannis de Clarca de Jelcz Wratislaviensis diecesis publicus apostolica voluntate dispositionem et testamenti assignacionem aliis quoque omnibus et singilis premissis dum nominatur testibus presens sui eaque sic facere vidi et audivi ...

Na k. 252v ponownie spis treści, trochę inny niż ten na k. 1r i napisany inną ręką: *Biblia accurtata cum registro, de consecracione vite, Damianus de die mortis, Augustinus de conflictu virtutum et viciorum, Recreacio anime cum registro, De puritate vite cum registro, Augustinus ad clericos de honestate mulierum, Dyalogus Elucidarii cum registro, Sermones de corpore Christi, Libellus domini Nicolai Henrici.*

Proweniencja: Nicolaus Henrici; Leonhardus Czipser 1518 r. [nota na wyklejce przedniej okładziny i na k. 1r]; *Aus der Bibliothek der Dominikaner zu Breslau; Königliche und*

Universitätsbibliothek Breslau pieczętka); Bibl. Univ. Wratisl. (pieczętka). Na k. 1r nota (z XVII w.): *N.76 finitur scrinium 4tum* oraz ołówkowa sygnatura 1105.

Opis: Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu tzw. katalog Göbera:

https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=RKP_AKC_1967_2_13_1203&p=29&x=0.7996183581330444&y=0.11515276461558067&z=2.2454640342060976&browser=seadragn [dostęp: 14.03.2023], uzup. Agnieszka Fabiańska

Wersja cyfrowa: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/84147/>

11. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 39

MSPL 122

Łac., niem., kon. XIV w. (1395), pap., 22 × 14 cm. I, 120 (+18a) k.

1. k. 1r–29r – *Epistole beati Eusebii ad sanctum Damasium Portuensem episcopum de morte gloriosi Jeronimi*

Patri Reverendissimo Damasio christianissimo Theodomo(?) Romanorum senatori Eusebius olim Jeronimi sanctissimi discipulus [...] verbo eodem orbatus lumine ... >< ... et in futuro gaudio que iam possides adipisci. Expliciunt epistole beati Eusebii ad sanctum Damasium Portuensem episcopum de morte gloriosi Jeronimi.

k. 29v i 6 nieliczbowanych niezapisanych

2. k. 30r–114v – *Historia scholastica curtata* [=Biblia curtata]

Genesis primum capitulum. In principio creavit deus celum et terram id est continens et contentum ... >< ... cepit Johannes predicare baptismum et remissionem peccatorum. [Kolofon] Explicit hystoria scholastica curtata in vigilia Gerdrudis virginis per manus fratris Andrei canonici regularis anno domini M^o CCCC^o XCV^o.

k. 114v–118v niezapisane

3. k. 119v – List

Daz ist der brieff den dez koenigis arczt dez Roemyschen hot gesant der Ediln frowen von Plawen vor dy druese ... >< ... und ouch miczczen pyllen pestilenciales dez margens und dez owbendens. Amen est [...] In nomine amen etc.

Proweniencja: Andreas can. regularis; *Aus der Bibliothek der Augustiner Chorherrn zu Breslau*; Königliche und Universitätsbibliothek Breslau (pieczętka); Bibl. Univ. Wratisl. (pieczętka). Na k. 1r stara sygn. 1121.

Opis: Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu tzw. katalog Göbera:

https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=RKP_AKC_1967_2_13_1203&p=61&x=0.7996183581330444&y=0.11515276461558067&z=2.2454640342060976&browser=seadragon [dostęp: 14.03.2023]. uzup. Agnieszka Fabiańska

Wersja cyfrowa: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/84148/>

12. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. IV F 63

MSPL 7144

Łac., kon. XIV – pocz. XV w., perg., 29 × 21 cm, 352 k.

1. k. 1 – *De sepulchro domini* in dominica II post Pascha

Christum nunc laudate, qui omnia creavit... [Chevalier 36172]; k. 1v *Inc. Rex gloriose nimium...* [Chevalier 17461]; k. 1v *De sepulchro irradiat ...* [Chevalier 36593]; k. 4v *Ad nonas ... Collecta. Omnipotens sempiterna Deus ut supra ...*

2. k. 4v – *Missa de sepulchro Domini*

Ad missam. Gaudeamus etc. ... Tumba nistri Salvatoris mortuum intexit, qui vivis resurrexit ... Victime paschali laudes Christo nunc personemus ... Triplici funiculo sepultum muniverunt ... [k. 6] *Hic requievit sabbato ... sacra sollempnitate. Alleluia, alleluia. Magnificat.*

3. k. 6v – *Sermo ad clerum de Spiritu Sancto*

In nomine patris ... Dilectissimi fratres reverendique patres et domini ... Add ... enim(?) dicens(?) omnis s.s. etas(?) in Arimitate aliud sibi exponens ei dixit ... >< ... est Marie filius, qui cum patre ... benedictus. Amen.

4. k. 7v – *Epistola Johannis de Hamburg de dilectione Dei*

Diligendis quam plurimum dilectis in Christo suis compatriotis de Hamburch ... Johannes baccalario in artibus ... in studio Pragensi, Gotfrido quoque cognato suo ... Johannes peccator monachus ordinis Cartusiensis quoque Pragam ... Affectus interne civitatis ... >< ... nos perducat. Compilata et collecta sunt hec in quadragesima circa festum annunciationis Marie ... anno domini 1403.

5. k. 16–52 – Epistola eiusdem Johannis de Hamburg de vita clericorum

Honorabili ... domino Heinrico Olemacensis [!] ecclesie Nortiemensis [Moraviensis?] canonico Johannes cartusiensis prope Pragam ... Non absque dolore et gemitu ... facio manifestum, quod dilectus frater Johannes de Duderstat monachus ordinis cartusiensis prope Pragam frater vester uterinus ... 14 kalendas Augusti ... vite cursum ... consumavit ... >< ... requiescunt. Fiat, fiat. Scripta manibus meis sanguine prelatorum repletis atque completa in octava assumptionis Marie ... 1403.

6. k. 52–63 – Epistola eiusdem Johannis de Hamburg de rebus novissimis

Venerabili ... domino Johannis preposito ecclesie Osiliensis (?) ... sibi que sanguinis optati in civitati [!] coniuncto N Novicius noviter factus in ordine Cartusienzi prope Pragam ... >< ... decore virtutum. Amen. Expliciunt epistole valde bone edite Prage per quondam Carthusiensem.

3 karty niezapisane

7. k. 64–175 – Historia evangelica (Expositio evangeliorum)

Et dixit David Salomon: Filius meus parvulus est delicatus. Domus autem quam edificare volo, talis esse debet, ut in cunctis regionibus nominetur [k. 66v] Riga opus hoc factum, in urbe Riga. ... Inicium Johannis In principio ... [k. 67] Addicio. Queri solet sic: Si Christus illuminat [k. 71] In Saxonia non longe ab urbe Dudirstat in quodam claustro sanctimonialium habetur quidam flos ... Anno Domini M^oXXII in Saxonia non longe ab urbe Magdeburg in villa cui nomen Kolbeka ... Anno domini M^oCCC^oXVto tanta erat fames in partibus Lyvonie ... in extremis finibus Cristianitatis ... Kokenhausen ... >< ... Textus Actuum II° capitulo: Viri Israhelite ... variis lingviis sicut apostoli. Sic igitur patet evangelica historia salvatoris ... prout ex scriptis evangelistarum diligentius colligere potui ... habe gratum. Tibi cum deo patre ... seculorum. Amen. Anno Domini M^o In die Clementis finitus est liber iste per.

8. k. 176v – Dedicatio et consecratio altaris

9. k. 176v–178r – Sermones

10. k. 179–198v – Prothemata de tempore: pars hiemalis

Dominica prima. Frontinus in discripcionibus universi. Lapis inter aquam veniens et proiectus ... >< ... [feria sexta post dominica Jubilate] [L]egitur in libro rerum ... de pecudibus mundis.

Po k. 198 trzy karty niezapisane

11. k. 199–219v Sermones(?) de tempore et sanctis a dominica in passione ad dedicationem plus prothemata

Dominica in passione Domini. Oblatus est, quia ipse voluit Isay LIII. In ipso prophetico verbo ... [k. 218] In die dedicacionis ecclesie. Amica ascende superius. Commentator in libro de impressionibus aeris [k. 219] Accesserunt ad Ihesum Pharisei. Dicit Philosophus i: De morte et vita... XI M virginum que parate erant ... Aurum amicum [k. 219v] Ascendente Ihesu in naviculam. Dicunt naturale: Sol habet virtutem ... Symonis et Jude. Quia diligentibus ... Rom VIII. Philosophus in libro problematum ... in hac vita...

- 1 k. niezapisana

12. k. 220–249v – Sermones de tempore a Pascha usque ad dedicationem ecclesie

[M]aria Magdalena et Maria Jacobi ... Mare ultimo. Nota, quod iste mulieres Christum dilexerunt in vita [k. 248v, Dedicatio] Ingressus Ihesus ... Beda. Que impossibilia sunt. [k. 249] cuius intencionis fuit.

13. k. 249v–264 – Sermones de tempore ab adventu usque ad dominicam palmarum

[C]um appropinquasset ... Mt XXI Symon de Cassia [k. 263] [C]um appropinquasset Ihesus ... Beda: Appropinquante [k. 264] ivit in Bethaniam. Et sic est finis huius.

14. k. 264–267 – De corpore Christi sermo

[P]robat autem se ipsum ... I Cor. XI Apostolus nos monere volens [k. 267v] Excepit illum gaudens in domum suam etc.

15. k. 268r–269r – Sermones quadragesimales

Convertimini ad me... Johelis 2. Tempus quadragesimale aptum et deputatum

Sermo Quadragesimale Aldobrandini de Cavalcantibus por. I Q 309, k. 6.

Sanctificate ieiunium Johel 1. Gregorius: Sanctificare ieiunium.

Soccus, Sermones de tempore nr 74.

[k. 268v] Nunquid tale est ieiunium ... Is 58, 5. Quoasi sic ieiunamus

[k. 269v] Cum ieiunatis ... Mt. 6. Docet salvator quid vitandum sit ... dempnari noluerimus

16. k. 270v–307v – Sermones quadragesimales de epistolis, evangeliis, introitu missae

Convertimini ... Joel 2, 12 [In die cinerum] ... ut plangam etc. Hec autem triplex memoria ... Feria quinta post cineres. De ewangelio. Domine, puer meus iacet ... Mt VIII[, 6] In hoc ewangelio, quid spiritualiter intellexit ... [k. 296v] De resurrectione Domini. Stetit Ihesus in medio ... In verbis istis tria nobis

insinuantur ... [k. 297] super hostibus meis etc. ... Incipiunt epistole et ewangelia feriis terciis et quintis et sabbatis per totam quadragesimam cum sermonibus. Querite dominum deum ... Ys LV. Nota, quod peccator querit dominum per penitentiam ... [Sermo in vigilia ascensionis k. 306v] Sublevatis Ihesus oculis ... Joh. XVII. Oracio ista dominica ... laudem et oracionem. Rogemus [Sermo de penitencia] Humiliasti nos ... quasi diceret: Ex quo non in mundo ... [k. 307v] ut ad vitam valeamus scandere sempiternam. Amen.

17. k. 308r–309v – Sermones quadragesimales [Feria VI post cineres]

Ecce in die ieiunii vestri ... Ys 58[, 3]. Circa veritatem ieiunii notandum ... Sabbato. Si averteris a sabbato Ys 58[, 13]. Dominica prima quadragesime. Ductus est Ihesus ... Mt 4[, 1]. Hoc totum factum est ... >< ... defectus humane fragilitatis defluit ...

18. k. 310r–312v – Sermo de poenitentia (ręka z 2 poł. XIV w.)

Stans retro ... Luc. VII [, 38]. Beatus Gregorius in omelia ad lacrimas provocans... >< ... ad me nullatenus accessisses.

19. k. 312v – Sermo in nativitate s. Johannis Baptiste

Fuit in diebus Herodis regis ... [Luc. 1, 5]. ... Et nomen eius Elysabet quod interpretatur dei mei ...

20. k. 313r–314v – Sermo in festo s. Johannis ante portam Laterinam [sic!]

Accessit ad Ihesum mater filiorum Zebedei Mt. 20[, 20]. Quantum ad sensum ... >< ... ad sessionem dextree sinistre ascendit.

21. k. 315r–340r – Scolastica hystoria curtata [=Biblia curtata]

De creacione mundi et confusione corporum mundanorum. In principio creavit Deus celum et terram, continens ... >< ... in remissionem peccatorum. Amen

22. k. 341r–344r – Iohannes Andreae, Arbor consanguinitatis

Iste gractatus est correctus et eundem collige cum sequenti. Circa lecturam arboris. Ad arborem affinitatis ... >< ... per gratiam eius, qui ... seculorum. Amen. Et sic est finis huius lecture arboris de consanguinitate et eciam arboris ipsius de affinitatis Jo[hannis] An[dree] doctoris decretorum eximii. Deo gracias.

23. k. 345r–352v – Tractatus ruralium commodorum

Incipit liber undecimus de regulis tocus tractatus ruralium commodorum. In superioribus libris diffusedictum est de omni operatione rurum ... >< ... Herbe silvestre domesticis sunt meliores quarum color fuerit magis tinctus.

*Na wyklejce ręka z 1 poł. XIV w.(?):

Hec sunt principalia VI vicia ... Ex ira generatur rixa, tumor ... Hec sunt VII principales virtutes ... Ex temperancia generantur contentus sui ... Hec est tabula, que comprehendit totum librum Cathonis(?), qui iber dividitur in III^{or} virtutes cardinales ... Hec sunt species iustitie: Religio ... Perseverancia – utere virtute.

Proweniencja: kanonicy regularni Żagań, sygn. U.III.23(29?).

Opis: Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu tzw. katalog Göbera:

https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=RKP_AKC_1967_2_9_1199&p=24&x=0.7522986604928059&y=0.22371309797391747&z=1.6156666123083756&browser=seadragon

[dostęp: 14.03.2023], uzup. Agnieszka Fabiańska

13. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. IV Q 157

MSPL 7342

Łac., I poł. XV w. (1404, 1410, 1412), perg., 21,5 × 15 cm, 297 k.

1. k. 1 – Versus

Aspiciens veterem circum qua R benedicta | trina vetat nubere relaxat posteriora.

2. k. 1r–65r – Johannes de Hildesheim, Historia trium regum

In primo capitulo huius libri ... [k. 3v] Cum venerandissimorum ... >< ... in reddenda ratione. Amen. Explicit ...

3. k. 66r–108v – Henricus de Frimaria, *Tractatus decem preceptorum*

Audi Israel precepta ... In verbis prepositis spiritus sanctus ... >< ... omnia que illius sunt. Et hec de sufficiencia X preceptorum dicta sufficient. Eplicit tractatus X preceptorum editus per magistrum Henricum de Frimaria finitus anno Domini M^o CCCC^o XVI° die sabbati post omnium sanctorum hora quasi XIXa. Laus Deo et omnibus sanctis eius.

4. k. 108v–139r – *Adaptaciones lapidum super dominicas in sermones dominicales.*

[Prothemata in sermones dominicales]

Incipiunt hystoriale diversorum doctorum ad dominicas per annum ... Lapis intra aquam veniens [Dom. XXIV post Pentec.] ... >< ... in vallem miserie. Ideo evangelium: Cum sublevasset etc. Et sic est finis huius operis sub anno 1412.

5. k. 139r–153r – *Tractatus de septem apparitoribus*

Tornamentum. Misit rex Saul apparitones ... >< ... qua perdetur vita futura etc.

6. k. 153v–197v – Sermones de corpore Christi

Venite, comedite panem Prov. IX. His verbis Dominus invitat ... Incipiunt sermones Causam tuam tracta ... Prov. XXX. Res secreta est altaris sacramentum ... >< ... [k. 200r, Sermo XXIX] in eius similitudinem transformaris Amen. Expliciunt sermones de corpore Christi editi per beatum Thomam [recte: Augustinum]. Deo gracias.

7. k. 200 – *Nota quattuor casus*

8. k. 201r–219r – Henricus de Frimaria

De quatuor instinetibus ... [S]emen cecidit in terram... Luc. VIII [Licet] verbum propositum exponitur ... >< ... posse retineri. Deo gracias. Explicit tractatus De discrecione spirituum.

9. k. 219 – Henricus de Hassia, *De clericibus ecclesie*

De confessione. [T]ibi dabo claves ... Mt XVI. Verbum hoc emilibet(?) dicitur confessori. ... habeat populum.

10. k. 220–228v – Sermones [9] communes de sanctis

[Sermo de apostolis] Nimis honorati ... Ps. Quando homines vident [k. 227v] De una electa. Honorate viduas ... Modus est hominum [k. 228v] sic et tui fac.

11. k. 228v–236v – Sermones varii

[De passione] [A]scendit Dominus in montem Oliveti... Verba propria sunt contra illos ... [k. 230, De articulis fidei] Nota quod propheta ... [k. 230v] De dedicacione. Quam terribilis ... Locus iste Domini ... [k. 231v] Item alius sermo. Domus mea ... Mt. XXI°. Circa quod notandum, quod oracio digna ... [k. 232v] Item alius sermo de dedicacione. Domus mea etc. Nota quod circa oracionem ... [k. 233v] Sermo pro defunctis. Opera enim illorum ... Apoc. XIII°. O bonitatis clemencia ... [k. 234v] Sermo pro defunctis. Orate pro invicem ... Jac. Vto. Nota quod propter quinque ... [k. 234v] Item pro defunctis. Anima mea turbata ... Ps. [6, 4]. Hec verba possunt esse animarum ... [k. 235v, Sermo de sancto Andrea] Vestigia illius ... Job XXIII°. Dominus videns Petrum ... [k. 236v] De sancto Nicolao. Ecce sacerdos magnus etc. Sancta mater ecclesia frequentans ...

12. k. 238r–253v – Wypisy z dzieł teologicznych

Austalmus dat concilia circa hominem moriturum ... Letaris quod in fide christiana morieris ... [k. 238v] Nota versus [4] de digne communicantibus. Inflammat, memorat ... Sequitur de indigna communicantibus. Primo ergo indigne communicaris ... Item notandum, quod decem sunt rationes quare

dominus permittit hominem tribulari ... [k. 239r] Notandum quod quinque sunt cause, quare homini maxime diebus dominicis et festivis subtrahitur gracia ... [k. 239v] Gregorius. Nulla nobis nocebit adversitas ... [k. 240r] Item notandum, quod quinque sunt spiritus, quibus impellimur in malum sive ad bonum ... Nota, quod III^{or} sunt radices, que nos principaliter impellunt ad malum ... [k. 240v] Item notandum, quod VII sunt signa eterne salvacionis ... [k. 241, Sermo de die dominica] [R]everenda est nobis hec dies ... [k. 242, Sermo de chorea] [C]horea est circulus ... [k. 244] familiari colloquio. Deo gracias. [k. 244] Bona que proveniunt ... Secundum Augustinum libro VI de Civitate Dei primo cibaria ... [k. 244] Quod omnia relinquere debet intrans religionem. Mt. XIX. Ecce nos ... [k. 244v] Questiones extracte ex Pantheon [Gotfredi de Viterbo] Queritur a multis: Cum Deus sit principium sine principato [k. 249v] Sibille generaliter omnes femine dicuntur ... [k. 257v] Quid est Christus? Augustinus respondet: Anima cum verbo Christus est ... [k. 252v] Visio quam habuit domina Birgitta in Bethleem ... Cum essem ad presepe ...

13. k. 253v–254v [recte: 264v–265v] – *Biblia curtata* [fragment]

[I]n principio creavit Deus celum et terram, id est continens ...

14. k. 255r–262v – Gregorius Magnus, *Regulae pastoralis liber M 77, 13, c. 1–13*

Incipiunt capitula ... [k. 256v] Pastoralis cure me pondera ... >< ... ne hanc aut presumptio spiritus lavet aut carnis dilectio inquinat, id est aut per terrenarum rerum(?)

15. k. 262v–286v – *Questiones aliquot ex libro Meteororum extracta*

[P]ropter nostrum admirari inventum est philosophari ... >< ... [k. 286v] a speculantibus corrigatur. Explicit compilacio metheorum Aristotelis anno domini M^oCCCCIII in vigilia beati Luce hora XX°. Finita per Paulum de Vansaw in studio Pragensi.

16. k. 287r–297r – *Tractatus grammaticalis*

Feminini generis que vel quod gracias ... Hic est capitulum distinctum, in quo autor vult determinare de nominum monosyllabis masculini generis ... [k. 297r] Naydes fontes sunt. In ista parte autor enumerat multa nomina deorum ... [k. 297v] et impugnationibus dyaboli etc. Sequitur aliud capitulum ... Que sunt fallacie. Hys ita premissis patet, quod eorum locorum ...

Proweniencja: *Liber monasterii S. Marie virginis in arena Wratisl.*

Opis: Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu tzw. katalog Göbera:

https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=RKP_AKC_1967_2_22_1212&p=26&x=0.7269353733729161&y=0.14644896094998847&z=1.659089186936425&browser=seadragon

[dostęp: 14.03.2023], uzup. Agnieszka Fabiańska

Austria

14. Admont, Benediktinerstift, sygn. 445

Łac., XIV w., pap., quarto, 88 k.

Opis: J. Wichner, *Catalogus codicum manu scriptorum Admontensis* (handschriftlich). Admont 1888, k. 194: https://manuscripta.at/diglit/wichner_1888/0217; Manuscripta.at: https://manuscripta.at/hs_detail.php?ID=26275 [dostęp 15.12.2021]; V. Tille, J. Vilikovský, *Rukopisná bohemika v Admontě*. „Časopis archivní školy” 11 (1934), s. 94–95.

k. 38r–85v – *Commentarius in aliquot Veteris Testamenti loca* [=Biblia curtata]

In principio creavit Deus ... continens et contentum ... >< ... Bud twa swatha mylost pochwalena pane boze. Amen

15. Admont, Benediktinerstift, sygn. 642

Łac., pocz. XIV w., perg., quarto, 62 k.

1. k. 1r – Zapiska: *Celestinus papa in sermone de doctrina*

Tunc recte et veraciter nostram salutem operamur cum defunctorum misericordiam fletibus memoramur ... >< ... post hanc vitam consolacio denegabitur qui defunctis [...] in hoc seculo non suffragatur. Anno domini M^o CCCC XXIX.

2. k. 1v – Sermo

Veneranda est nobis hec dies sancta que dicitur dominica ... ><... cum dulcedine <...> et nunc cum <...> et spiritu sancto in secula seculorum Amen.

3. 2r–21v, 55r–62v – Iacobus de Voragine, *Legenda aurea* [= *Historia Lombardica*]² z uzupełnieniami

W odpisie występują następujące rozważania (część świąt nie notowana w najczęściej spotykanych wykazach zawartości *Złotej legendy*): Andreae Apostoli (k. 2r); Nicolai (k. 2r); Lucie virginis (k. 2r); Thomae Apostoli (k. 2r); Stephani (k. 2r–v); Ioannis Evangelistae (k. 2v); De innocentibus (k. 2v); Thomae episcopi [= Cantuariensi] (k. 2v); Silvestri papae (k. 2v–3r); Circumcisio (3r); Epiphania (k. 3r); Pauli Eremitae (k. 3r); Felicis in Pincis (k. 3r); Sebastiani (k. 3r–v); Fabianis (k. 3v); Agnetis (k. 3v); Vincentii (k. 3v–4r); Conversio Pauli (k. 4r); Iuliani (k. 4r); Ignatii (k. 4r); Purificatio BMV (k. 4r–v); Blasio (k. 4v); Agnete virginis (k. 4v); Valentini martyris (k. 4v); Cathedra Petri (k. 4v–5r); Mathiae (k. 5r); Gregorii (k. 5r–v); Benedicti (k. 5v); Annuntiatio (k. 5v); Resurrectio domini (k. 5v–6r); Ambrosii (k. 6r); Georgii (k. 6r–v); Marcii (k. 6v); Marcellini (k. 6v); Vitali martyris (k. 6v); Petri (k. 6v–7r); Philippi (k. 7r); Jacobi (k. 7r); Inventio crucis (k. 7r); Ioannis apostoli (k. 7r–v); Letania (k. 7v); Ascensio Domini (k. 7v), Urbani (k. 7v); De Sancto Spiritu (k. 7v); Petronellae (k. 7v–8r); Barnabae (k. 8r); Viti (k. 8r); Gervasii (k. 8r); Nativitas Ioanni (k. 8r); Ioannis et Pauli (k. 8r); Leonis papae (k. 8r); Petri Apostoli (k. 8r–v); Pauli (k. 8v); Margarethae (k. 8v); Alexii (k. 8v–9v); Praxedae (k. 9v); Mariae Magdalenaе (k. 9v–10v); Iacobi (k. 10v); Christopherei (k. 10v); Marthae (k. 10v–11r); Inventio Stephani (k. 11r); Dominici (k. 12r); Laurentii (k. 12r); Assumptio BMV (k. 12r–13r); Bernardi (k. 13r–v); Bartholomei (k. 13v–14r); Augustini (k. 14r–v); Nativitas Mariae (k. 14v–15r); Aegidii abbatis (k. 15r–v); Exaltatio Sanctae Crucis (15v–16r); Mathiae (k. 16r); Mauritii (k. 16r); Cosmae et Damiani (k. 16r–v); Michaelis (k. 16v); Hieronymi (k. 16v); Dionisii (k. 16v–17r); Lucae (k. 17r); Undecim milibus virginum (k. 17r–v); Symonis et Iudae (k. 17v); Omnium sanctorum (k. 17v–18r); Martini (k. 18r); Ceciliae (k. 18r–v); Clementi (k. 18v–19r); Katherinae (k. 19r–v); Dedicatio ecclesiae (k. 19v–20r); Pelagii pape [w rękopisie tytuł *Cronica!*] (k. 20r–21r), po wspomnieniu dopisane zapiski historyczne³; Vedasti (k. 55r); Amandi (k. 55r); Valentini (k. 55r–v); Iulianae (k. 55v–56r); Crisogoni (k. 56r); Pastori abbatis (k.

² *Legenda aurea* występuje także, w niektórych rękopisach i literaturze, pod tytułem *Historia Lombardica*. Pod takim właśnie tytułem odnotowana jest np. w wymienionej w uwadze edycji G. H. Pertz (zob. następny przypis).

³ Wydane przez G. H. Pertz w: „Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde”, Bd. X, f. 642: [DigiZeitschriften: Seitenansicht](#).

56r–v); Barbarae (k. 56v–57r); Sabbae(?) abbatis⁴ (k. 57r); Prisce virginis (k. 57r); Cunradi episcopi (k. 57r); Mariae et Marthe (k. 57r); Brigidae (k. 57r–v); Apoloniae (k. 57v); Symeoni martyris (k. 57v); Quadraginta martires apud Sebastem (k. 57v); Gertudis (k. 57v); Alexandri episcopi (k. 57v); Maximini (k. 57v); Gangolfi (k. 57v–58r); Servacii episcopi (k. 58r); Bedae Venerabilis (k. 58r); Albani episcopi et martyris (k. 58r); Decem milia martyrum (k. 58v); Processi et Martymiani (k. 58v); Udalrici episcopi (k. 58v–59r); Juliani (k. 59r); Nicomedis (k. 59r); Paulini (. 59r); Arbogasti (k. 59r); Panthaleoni (k. 59r–v); Oswaldi martyris (k. 59v); Thiburtii (k. 59v); Agapiti (k. 59v–60r); Pelagii (k. 60r); De sancta Verena (k. 60r); Felicis et Regulae (k. 60r); Luciae (k. 60r); Faustae (k. 60r–v); Teclae virginis (k. 60v); Wenceslai (k. 60v); Ewaldi (k. 60v); Fidis virginis (k. 60v); Passio innumerabilium (k. 60v–61r); Sergii et Bachi (k. 61r); Galli abbatis (k. 61r); Ianuarii (k. 61r); Severi (k. 61r); Crispini et Crispiani (k. 61v); Florentii episcopi (k. 61v–62r); Elisabethae viduae (k. 62r); Agricolae (k. 62r); Otyliae virginis (k. 62r); Valenni (k. 62r).

4. k. 21v – Sermo

Huic domini salus adeo facta est. Luce XIX. Salus domini fit quando salvatori dedicemur ...><... Factum est templum tuum mirabile in [...] omnium virtutum et benedixit eadem templum domini||

5. k. 22r–54v – *Biblia curtata*

[Rubryka] *Incipit quidam opusculum de historiis veteris testament compilatum quod vocatur curtata biblia.*

[Tekst] *In principio creavit deus celum et terram vel continens et contentum ...><... cepit Iohannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum. [Kolofon] Explicit compilacio curtate byblie. Qui autem perseveravit usque ad finem hic salvus erit.*

6. k. 54v – Wypisy z księgi Eklezjastesa

7. k. 54v – *Tres Herodes*

Ascalonuta necat pueros Antipa Iohannem / Agripps Iacobum claudens in carcere Petrum.

8. k. 54v – Hymn

Salve festa dies que vulnera nostra coerces / Angelus est missus et passus in cruce Christus... ><... facta tui Medus Persa fruetur eo.

⁴ Opisane w rozważaniu wydarzenia odpowiadają legendzie o św. Teodozjuszu z Kapadocji.

9. k. 62v – Wypisy dotyczące pism św. Augustyna.

Opis: Agnieszka Fabiańska z wykorzystaniem: J. Wichner, *Catalogus codicum manuscriptorum Admontensis*, (handschriftlich), Admont 1888, https://manuscripta.at/diglit/wichner_1888/0276?sid=ae703f6b0c0182cd5bd18f3b0a02365b; Manuscripta.at: https://manuscripta.at/hs_detail.php?ID=26452 [dostęp: 15.12.2021].

16. Admont, Benediktinerstift, sygn. 649

Łac., XIV w. (1370), pap., 22 × 14 cm, 160 k.

Opis: J. Wichner, *Catalogus codicum manuscriptorum Admontensis*, (handschriftlich), Admont 1888, online: https://manuscripta.at/diglit/wichner_1888/0278.

k. 112v – *Historiae biblicae* [=Biblia curtata]

...⁵ >< ... *Expliciunt hystoriae per manus Andree anno M^o CCC^o LXX.*

17. Salzburg, Stiftsbibliothek St. Peter, sygn. b III 21

Łac., 1441, pap., 21 × 14,5 cm, 350 k.

Opis: A. Jungwirth, *Katalog der Handschriften des Stiftes St. Peter in Salzburg*, [Salzburg 1910–1912] [AT7300_pdf.php \(manuscripta.at\)](http://manuscripta.at/AT7300_pdf.php) [dostęp: 31.12.2021] i [manuscripta.at http://manuscripta.at/?ID=37892](http://manuscripta.at/?ID=37892) [dostęp: 15.12.2021].

k. 128v–209r: *Historia biblica Veteris Testamenti* [=Biblia curtata]

In principio creavit deus ... continens et contentum ... >< ... predicare baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum etc.

18. Wiedeń, Österreichische Nationalbibliothek, sygn. Cod. 1325

Łac., niem., XIV w., perg., 23,4 × 17,6 cm, 107 k.

Opis: [manuscripta.at: https://manuscripta.at/hs_detail.php?ID=10621](https://manuscripta.at/hs_detail.php?ID=10621) [dostęp: 15.12.2021]; [Handschriftencensus: https://handschriftencensus.de/17786](https://handschriftencensus.de/17786) [dostęp: 1.01.2022] i katalog ÖNB (online): https://search.onb.ac.at/primo-explore/search?query=lsr14,contains,cod.%201325,AND&tab=onb_hanna&search_sco

⁵ Brak incipitu w katalogu!

[pe=ONB_hanna&vid=ONB&mode=advanced&offset=0](#) [dostęp: 2.06.2023].

k. 1r–47r – *Biblia curtata*

*In principio creavit Deus celum et terram id est continens et contentum ... >< ...
cepit Johannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum.*

Proweniencja: kodeks powstał prawdopodobnie na terenie Austrii, wpis własnościowy:
Monasterii sancti Floriani Patavien. Dyoc.

19. Wiedeń, Österreichische Nationalbibliothek, sygn. Cod. 3295

Łac., XV w. (1456), pap., 40 × 28,6 cm, 94 k.

Opis: [manuscripta.at: https://manuscripta.at/hs_detail.php?ID=5408](https://manuscripta.at/hs_detail.php?ID=5408) [dostęp 15.12.2021] i katalog ÖNB (online): https://search.onb.ac.at/primo-explore/search?query=lsr14,contains,cod.%203295,AND&tab=onb_hanna&search_scope=ONB_hanna&vid=ONB&mode=advanced&offset=0 [dostęp 2.06.2023].

k. 62r–75v – *Biblia curtata*

In principio ... id est continens et contentum ...

Czechy

20. Olomuniec, Kapitulní knihovna, sygn. C.O. 74⁶

Miejsce przechowywania: Zemský Archiv Opava, Pobočka Olomouc

Łac., pocz. XV w., pap., 31 × 22 cm, 145 k.

1. k. 1r–53r – Aldobrandinus de Tuscanella OP lub Antonius de Padua, Sermones de tempore

[Verbum thematis] *Ecce rex tuus venit tibi Mt. VII. [Tekst] Adventus salvatoris ab antiquo fuit prenunciatus ... >< ... propheta qui venturus est in [,,] et propter hoc legitur [...] istud ewangelium. Finito libro sit laus et gloria Christo. Bud bho*

⁶ Dzięki współpracy z dr. Štěpánem Kohoutem autorce rozprawy udało się przygotować pełne kodykologiczne opisy rękopisów z Biblioteki Kapitulnej w Olomuńcu. Opisów w rozprawie nie umieszczono, aby nie odbiegały schematem od pozostałych. Autorka przygotowuje artykuł, w którym rękopisy zostaną dokładnie przedstawione.

pochwalen a yego myla. Explicit granum pustille domini Mylicii pie memorie per manus illius nomine Wenczeslay.

2. k. 53v–102: *Biblia curtata domini Gabrielis*

[Rubryka] *Incipit hoc opusculum veteris testamenti de historiis compilatum quod vocatur curta[ta] biblia.* [Tekst] *In principio creavit deus celum et terram id est continens contentum ... >< ... sub qua Jacob abscondit ydola. Explicit byblia domini Gabrielis.*

3. k. 103r–144r – *Nota de theologia sicut tangitur libro Sententiarum*

Angeli sive boni sive mali cum sunt invisibiles ideo [...] ut assumant aliquod corpus cum volunt apparere circa homines ... >< ... prima hora die dominica post festum sancti Martini reddit spiritum. Cui est [...] in secula seculorum Amen. Finito libro sit laus et gloria Christo. Explicit bonus [...] per manus etc. Wenczesslaj de Carnovia [z Karnowa] finitus feris sexta magna proxima ante festum Pasce. [Kolofon] *Explicit liber bonus et utilis per manus et cetera baba stara [sic!].*

*Wyklejka dolnej okładziny: Alanus de Insulis, Liber de planctu naturae z komentarzem
||*Orphanus a veteri nobilitate pudor ... >< ... Non tamen ista tropus poterit translacio dici*||

Pismo: Jednej ręki, kopista Wenceslaus de Carnovia [z Karnowa].

Proweniencja: k. 1r nota z XVII w. [?] „Ex Biblioth[eca] Cath[edralis] Eccl[esiae] Olom[ucensis]”.

Opis: Agnieszka Fabiańska, korekta i uwagi Štěpán Kohout (Zemský Archiv Opava, Pobočka Olomouc); bardzo podstawowy opis w.: *Státní Archiv v Opavě. Průvodce oi archivních fondch. Svazek 3, Pobočka v Olomouci*, J. Bistrický, F. Drkal, M. Kouřil, Archivní Správa Ministerstva Vnitra v Praze 1961, s. 110.

21. Olomuniec, Kapitulní knihovna, sygn. C.O. 184

Miejsce przechowywania: Zemský Archiv Opava, Pobočka Olomouc

Łac., czeski, XIV w., perg., 21 × 14 cm, 85 k.

1. k. 1r– 69v – *Biblia curtata*

[k. 1r: Rubryka] *Incipit tabula Byblie. Opus prime diei.* [liber Genesis] *In principio creavit Deus celum et terram id est continens et contentum videlicet*

celum empyreum et angelicam creaturam ... >< ... Iohannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum. Qui me scribebat Andreas nomen habebat. Qui me complevit porcetas rodere suevit.

2. k. 69v–74v – *De XII articulis fidei secundum numerum XII apostolorum*

Sequitur de XII articulis fidei secundum numerum duodecim apostolorum. Notandum quod XII sunt articuli nostre fidei secundum numerum XII apostolorum qui symbolum composuerunt ... >< ... Hec sunt puncta fidei tue. Ve christiano qui puncta trium deciorum in ictu oculi bene scit numerare, puncta autem fidei sue vel eciam implicite numerare non novit etc.

3. k. 74v–79v – Raimundus de Pennaforte, *Summa de poenitentia*, księga III (końcowy fragment)

De confessione. Confessio autem debet esse integra festina frequens et amara ... >< ... non inpendit nisi tale fuit quod si recoleret de illo non peniteret.

4. k. 79v–81r – Odo de Cheriton, *Summa poenitentiae* (wyciąg)

De penitencia. Penitentiam agite, appropinquabit enim regnum celorum. In Ecc. Aqua frigida anime sitiendi nuncius bonus de terra longinqua. Si quis valde sitiret et aquam bonam inveniret affectuose biberet ... >< ... Ille vero est penitens cuius cor collitur sic ut vomere contercionis(?) eradatur fossorio confessionis aparatur ut tandem facturus ex eo satisfaccionis producat.

5. k. 81r–82v – *De casibus conscientiae*

De quibus usa multi(?) lacrimas. Notandum diligenter. Cuicumque in sancta ecclesia Pragensis(?) vel in quacumque circa festa consueta confessorum fidelium Christi audire voluit scriptos causus sciencie et de verbo ad verbum interpretare debent ... >< ... in extravaganti Bonifacii qui incipit Excommunicamus. Explicit hoc totum infunde da mihi potum.

6. k. 83r–84r – Bernardus Claraevallensis, *Iesu dulcis memoria*

Ihesus dulcis memoria / Dans vera cordis gaudia / Sed super mel et omnia / Eius dulcis preferencia ... >< ... Nec tapefacit nec moritur / Plus crescat cum accenditur.

*Wykaz tekstów z wyklejki przedniej wykładziny:

1. Donatus, *De partibus orationis pars minor*, *De nomine* (fragm.)

||Scamnum nomen apellativum generis neutri ... >< ... ab hoc et ab hac et ab hoc felice||

2. Ewangelia św. Łukasza (fragm.), język czeski

||*Když [...] očista Marie podle zákona Mojžišova ... >< ... a když uve[dli]*||

3. Hymn: Hymnum dicamus hodie psallentes laudum cantica na dzień Korony Cierniowej (dość nieczytelny, fragmenty uszkodzone)

Zob.: <http://cantusbohemiae.cz/chant/29449>.

Ponadto próby pióra i nieczytelne sentencje.

Na wyklejce tylnej okładziny modlitwy i notatki (część z nich wytarta lub zamazana):

1. *Summe sacerdos et vere pontifex Christus cui ordia*||

[...] *Dei genitrix, virgo angelorum, regina celorum ... >< ... virginitas fuit clausa et ab omnibus viris. Amen*

2. *Dies irae* [dwa wersy]: ||*O, quam tristis et afflicta fuit alla benedicta*||

3. Modlitwa Benedykta XII na odpust 300 dni

Benedicat me imperialis megestas, protegat me regalis divitas, custodiat me sempiterna deitas ... ><... Non amat ille Ihesum qui fert ad prelia Ihesum.

4. *Maria milá, rač pomoci.*

Proweniencja: na wyklejce przedniej okładziny: *Iste liber est mgri Jac[obi] detur eccl. Olomucensis 1392 10bris die 8.*; na wyklejce tylnej okładziny: *Iste liber est domini Bohuslai(?)*, na tej samej wyklejce, na dole strony, data *1390 8bris 2*; na k. 1r nota z lat 30./40. XVII w.: *Ex Bibl[iotheca] Cath[edralis] Eccl[es]iae Olom[ucensis]*.

Magister Jacobus to prawdopodobnie Jakub z Sušic⁷, kanonik ołomuniecki, zmarły 1 maja 1392.

Opis: Agnieszka Fabiańska, korekta i uwagi Štěpán Kohout (Zemský Archiv Opava, Pobočka Olomouc); bardzo podstawowy opis w.: *Státní Archiv v Opavě. Průvodce oi archivních fondech. Svazek 3, Pobočka v Olomouci*, J. Bistrický, F. Drkal, M. Kouřil, Archivní Správa Ministerstva Vnitra v Praze 1961, s. 118.

22. Ołomuniec, Kapitulní knihovna, sygn. C.O. 487

Miejsce przechowywania: Zemský Archiv Opava, Pobočka Olomouc

⁷ Informacje zaczerpnięte z nieopublikowanej pracy Metoděja Zemeka *Posloupnost prelátů a kanovníků olomoucké kapituly od počátku až po nynější dobu, díl I. (1131–1652)*, Olomouc s.d.: „335. Mistr Jakub ze Sušic zv. "Aristoteles", klerik pražské diecése, advokát pražské konsistoře, 1371–1385 (*Tadra, Kanc.*, 40), veřejný písař, (*MV*, V, */16), kněz, doktor kanovníckého práva, papežský dvořan a podvýběrčí v pražské diecési, kanovník pražský s prebendou, 6.III.1839 (*ibid.*, 179/109)., vede spor o kanonikát vyšehradský a arcijáhensství litoměřické, probošt u sv. Jiljí v Praze, má expektativu na olom. beneficium 17.VI.1391 jmenován papežskou provisi kanovníkem olom. s prebendou v Dětrichově (*ibid.*, 540/304) 1.V. 1392 mrtev (*ibid.*, 623/357)”. Za udostępnienie tej informacji dziękuje Panu Štěpánowi Kohoutowi z Archiwum Państwoweego w Ołomuńcu.

Łac., pierwsza poł. XV w., pap., 23 × 16 cm, 283 k.

1. k. 3r–14v, 271–277r – Tractatus medicus [= Magister Plauensis: *Problemata medicinalia de corpore humano*]

Mei ingenioli ex parvitate corpori humano aliqua problemata collecturus primum sic illud ... >< ... nam creando infundens et infundendo creatur omne et cetera. Explicit hoc.

2. k. 15r–101r – *Biblia curtata*

[Rubryka] *Incipit curtata biblia aut granum biblie alias excerptum scolastice historie.* [Tekst] *In principio creavit deus celum et terram id est continens et contentum ... >< ... cepit Johannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum amen.*

k. 101r–110v niezapisane

3. k. 111r–169v – *Congregatio mixtiva parabolarum de biblia*

Quia status humane condicionis propter viarios eventos frequentissime alternatur ... >< ... et pie agentibus dedit sapienciam etc. Explicit liber congregacionis mixtium parabolarum de ecclesiastes et [...] aliorum librorum sapiencie salomonis et opificas B de patre ad filium.

K. 136–145 źle wszyte, odwrócone wertykalnie.

k. 170 niezapisana

4. k. 171r–187r – Isidorus Hispalensis, *Chronicon*

[Rubryka] *Incipit cronica ab exordio mundi usque ad tempora Grachi et Sisebuti principium cuius autor existit.* [Tekst] *Brevem temporum seriem per generationes et regna primus ex nostris Julius Affricanus sub imperatore Marco Aurelio Anthonio simplici historia stilo elicuit ... >< ... aput Nolam civitatem Campanie.*

5. k. 187v–212r – Andreas Hispanus, *De decimis*

[Rubryka] *Incipit tractatus qui vocatur regula decimarum ...* [Tekst] *Decimarum solucionem et primiciarum et oblacionum ... >< ... sola quandoque consuetudine.*

6. k. 212v–214r – Pseudo-Bernardus Claraevallensis, *Dolus mundi*

Viri fratres servi Dei ... >< ... deus eius miseretur. Explicit dolus mundi et cetera.

7. k. 214r–215r – Marbodus Redonensis(?), *Carmen: Nimium ne crede mulieri*

Quis quis eris qui credideris arti [recte: fidei] mulieris ... >< ... ne pateat pene tibi ianua tempore cene.

8. k. 215r – *Quid est mulier?*

[...] Mt. XIIIo *Quid est mulier vere amicitie inimica ineffugabilis pena ...*

Por. T. Wright, J.O. Halliwell, *Reliquiae Antiquae*, London, 1845, I, 168.

9. k. 215r–216v – *De muliere*

Augustinus in quodam sermone de Adam dicit: Quid est femina? ... >< ... qui servat castitate quam viri [...] servare non curant. Hoc Augustinus etc.

k. 217–218 niezapisana

10. k. 219r–237r – *Evangelium Nicodemi*

Factum est in anno decimo octavo imperii Tiberii cesaris Romanorum Herodis regis tetrarche Galilee ...><... per illum imperatorem ad nostram noticiam devenerit. Cui sit honor et gloria in secula seculorum Amen.

k. 231 niezapisana

11. k. 237r–241r – *Passio Christi*

Tempore quo passus est Ihesus Christus relatum erat Tiberio qui nichil adhuc de Christi passione et resurrectione vel eius ascensione audierat ... >< ... et defunctus est in palacio suo apud Romam regnante domino nostro Ihesu Christo cum patre et spiritu sancto qui vivit et regnat deus in secula seculorum amen.

12. k. 241r–242v – *Episcopus Olomucensis et patriarcha Antiochenus [Venceslaus de Burzenicz], Benedictiones*

Nota. Benedictiones contra [...] domini patriarche Antioceni et episcopi Olomucensis optime amen. [Tekst] O rex glorie veni nobis cum pace in nomine sancte trinitatis contra tempestatem ... >< ... ut nos famulos et famulas tuas non exurat flamma [...] per dominum.

13. k. 242v–244r – *Bernardus Claraevallensis, Epistola ad militem*

Incipit epistola seu yconomia beati Bernhardi ad militem scripta. [Incipit] Generoso militi et famoso domino Johanni castri Ambrosy Bernhardus in senium deductus doceri ... >< ... cum eo calice doloris quem optavit ad quam [...] perducant [...] sue dampnabilis senectutis et cetera. Explicite pistola sive yconomiabeati Berhardi ad militem scripta. Qui curam domus [...] hospitalitatis regere intendis hec tua mente teneris.

k. 244v niezapisana

14. k. 245r–269r – *Vita sancti Wenceslay*

Ut annuntietur in partibus Bohemie ... ><... quod contigit quinto Kalendas Julii anno incarnationis dominice millesimo ducesimo sexagesimo.

k. 269v–270v, 277v–278r niezapisane

15. k. 278v–280r – *De miseria hominis*

Consulo consideres maxime quid es hominem ...><... subito venit et forsitan hodie erit.

k. 280v–282v niezapisane

Proweniencja: Na k. 3r wpis własnościowy z przełomu XVI i XVII w. *Ex Biblioth[eca] Cath[edralis] Ecclesiae] Olom[ucensis]*.

Opis: Agnieszka Fabiańska, korekta i uwagi Štěpán Kohout (Zemský Archiv Opava, Pobočka Olomouc); bardzo podstawowy opis w.: *Státní Archiv v Opavě. Průvodce oi archivních fondech. Svazek 3, Pobočka v Olomouci*, J. Bistrický, F. Drkal, M. Kouřil, Archivní Správa Ministerstva Vnitřní v Praze 1961, s. 145.

23. Olomuniec, Vědecká knihovna, sygn. M I 115

Łac., czeski, I poł. XIV w., perg., 21 × 14,5 cm, I, 173 k.

Opis: Boháček, M., Čáda, F. *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*. Köln 1994, s. XXX.

k. 114v–173v – *Expositio super Vetus Testamentum* [=Biblia curtata]

In principio creavit Deus celum et terram. Et continens et contentum videlicet celum empyreum et angelicam naturam ...><... et quia circa partes illas libido regnat||

Tekst urywa się na rozdziale *De Ecclesiaste* zaczynającym się na k. 172v.

Wersja cyfrowa: http://kramerius.kr-olomoucky.cz/search/i.jsp?pid=uuid:91ef9c29-d192-44c3-8256-fb245a5948da#manuscript-page_uuid:c6782f9d-76ef-4e60-9a5f-98843ae5b5f3

24. Praga, Kapitulní knihovna, sygn. 96 (A LX.2)

Miejsce przechowywania: Archiv Pražského hradu

Łac., kon. XIV–pocz. XV w., 30 × 21 cm, 174 k.

Opis: Ad. Patera, Ant. Podlaha, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní Kapitoly Pražské*, t. 1; A–E, Praha 1910, s. 57–58.

k. 95r–140v – *Biblia pauperum nec non compendium Scholasticae historiae* [=Biblia curtata]

In principio creavit Deus celum et terram id est continens et contentum, videlicet celum empyreum ... >< ... et Herode procurante adoc Galileam cepit Johannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum et sic est finis compendii et cetera ryntfleisch.

25. Praga, Narodni knihovna, sygn. III A 16

Łac., kon. XIV–pocz. XV w. (nie przed 1375 – nie po 1425), 29,5 × 20 cm, I, 209, I k.

Opis: J. Truhlář, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in C. R. Bibliotheca Publica atque Universitatis Pragensis asservantur*, tomus I; Pragae; 1905.

k. 123v–152v – *Compendium bibliae* [=Biblia curtata]

Incipit compendium biblie et primo in Genezi. In principio creavit Deus celum et terram et continens et contentum videlicet celum empireum et angelicam naturam, creatus est autem mundus in principio ... >< ... [f. 152r] adhuc procurante Galileani cepit Iohannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum. [k. 152v] Explicit liber curtate biblie alia vero dicta sunt maiori parte relicta.

Wersja cyfrowa:

http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_III_A_16_39CXAP5-cs [dostęp: 15.12.2021]

26. Vyšší Brod, Cisterciácký klášter, sygn. LIV

EXPL 808

Łac., 1307, perg., octavo, 168 k.

Opis: [*Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte, Bd. 2: Wilhering, Schlierbach, Osegg, Hohenfurt, Stams \(Xenia Bernardina II,2: Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte, Bd. 2\).* \(Wien, 1891\), s. 185.](#)

94r–154v: *Compendium scolastice historie* [=Biblia curtata]

Genesis prima dies. In principio creavit Deus ... >< ... baptisma penitencie in remissionem peccatorum. Explicit compilacio. Finivi librum numorum da mihi cribrum.

Francja

27. Colmar, Bibliothèque municipale, sygn. 69 (1)

Łac., XV w. (1453), 29,5 × 21 cm, 280 k.

Opis na podstawie: *Catalogue collectif de France:*
<https://ccfr.bnf.fr/portailccfr/ark:/06871/004D52010745> [dostęp: 15.12.2021]

k. 1r–66v – Biblia pauperum [=Biblia curtata]

Biblia pauperum. Alio titulo: Excerpta ex scolastica historia. – In principio creavit Deus ... continens et contentum videlicet celum empireum et angelicam naturam ... >< ... Explicit hoc opus pro quo sit benedictus Deus et gloriosissima mater eius. Amen. Anno Domini 1453.

Niemcy

28. Bamberg, Staatsbibliothek, sygn. Msc Lit. 150 (Ed. II, 7)

Łac., XIII/XIV w., perg., 28,5 × 10 cm, 90 k.

Opis na podstawie: F. Leitschuh, H. Fisher, *Katalog der Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Bamberg. Band 1, Abtheilung I. [2. Lieferung]. (Liturgische Handschriften)*, Wiesbaden, Otto Harrasowitz 1966, s. 303–304.

k. 59r–90v – Expositio historica Veteris Testamenti [=Biblia curtata]

[Rubryka] *Genesis de creacione mundi [Incipit] In principio creavit Deus celum et terram ... >< ... Anno autem quinto decimo imperij tyberii ... cepit Johannes predicare baptismum penitentie in remissionem peccatorum. Amen.*

29. Frankfurt, Stadtbibliothek, sygn. MS Praed 71 (dawna sygn. 1292)

Łac., 1432, 29 × 20,5 cm, 276 k.

Opis na podstawie: *Kataloge der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main, Band 2: Die Handschriften der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main, vol. 1: Die Handschriften des Dominikanerklosters und des Leonhardstifts in Frankfurt am Main*, beschr. von G. Powitz, Frankfurt am Main 1968, s. 171–172.

k. 217r–276v – *Biblia curtata*

*In principio creavit deus celum et terram id est continens et contentum ... >< ...
Tunc edificavit symon in iudea presidia et fecit pacem cum rege ||*

30. Karlsruhe, Landesbibliothek, sygn. Cod. Aug. Pap. 27

Łac., niem., XV w., 31,5 × 22,5 cm, 208 k.

Opis na podstawie: *Die Handschriften der Badischen Landesbibliothek in Karlsruhe*, vol. 6: *Die Reichenauer Handschriften – Die Papierhandschriften. Fragmenta. Nachträge*, beschr. von A. Holder, Wiesbaden 1971, s. 44–45.

k. 137r–176r – *Biblia curtata*

Genesis. In principio creavit deus celum et terram id est continens et contentum ... >< ... predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum etc. [Kolofon] Finis. Finitum a Nicolao Riesch de Bûchorn Socio in divinis ibidem anno 1447o XIII kal. Maii.

Wersja cyfrowa: <https://digital.blb-karlsruhe.de/blbhs/content/titleinfo/3737492>

31. Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, sygn. Clm 2731

Łac., 1412, pap., folio, 239 k.

Opis na podstawie: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, tomi I pars II, *Codices num. 2501–5250 complectens*, ed. II emendatior, Monachii 1894, s. 33; _OPACPlus: <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV037449029>, uzup. A. Fabiańska

k. 106r–107r – *Registrum hystoriarum libri Biblie pauperum*

[Rubryka] *Registrum hystoriarum libri biblie pauperum secundum ordinem alphabeti et nota quod nonnullos capitulos non reputant numera capitulos librorum veteris testamenti sed solum presentis libri et littere alphabeti spacio posite(?) reputant(?) numerum multiplicatam hystoriarum unius cuiuslibet capituli presentis opusculi sed quote librorum hic in registro posite eciam reputant quotas librorum veteris testamenti. [Tekst] Adam Genesis 3 ... >< ... Vasa regia spevit (?) iram ad regem Hester 1.*

k. 108r–148v – *Biblia pauperum* [=Biblia curtata]

[Rubryka] *Incipit liber veteris testamenti sive biblie quem curtavimus propter brevitatem quia non omnes possumus habere totum voluminem biblie saltem in scriptis historiis habeat sensum.* [Tekst] *Cap. 1, Gen. 1. In principio creavit deus celum et terram id est continens et contentum ... >< ... cepit Johannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum. Deo gracias.*

Kopia cyfrowa: [urn:nbn:de:bvb:12-bsb00134279-4](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00134279-4) [od skanu 220/488]

32. Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, sygn. Clm 3010

Łac., XIV w., perg., quarto, 183 k.

Opis na podstawie: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, tomi I par II, *Codices num. 2501–5250 complectens*, ed. II emendatior, Monachii 1894, s. 59 oraz OPACPlus: <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV037449158>

k. 27–109 – *Biblia curtata Veteris Testamenti*

33. Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, sygn. Clm 17188

Łac., XIV w., perg., quarto, 126 k.

Opis na podstawie: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, tomi II pars III, *Codices num. 15121–21313 complectens*, Monachii 1878, s. 85 oraz OPACPlus: <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV037455254>

k. 70r–96v – Epitome aliquot librorum Bibliae [=Biblia curtata]

34. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. theol. et phil. 2° 121

(dawniej: Königliche Landesbibliothek, sygn. MS Theol. Fol. 121)

Łac., ok. 1411–1414, ok. 1421, pap., 30.5 x 21 cm, I, 454, I k.

Opis na podstawie:

<https://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/HSP00063BFD00000000>)

k. 305va–340rb – *Historia scholastica abbreviata* [=Biblia curtata]

In principio creavit deus celum et terram id est continens et contentum videlicet celum empireum et angelicam naturam ... >< ... cepit Jhesus [sic!] predicare baptis. penitencie et remissione peccatorum.

35. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, sygn. Guelf. 404 Helmst.

Łac., ok. 1400, pap., 29 × 20,5 cm, I, 142 k.

Opis na podstawie:

<http://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=404-helmst&catalog=Lesser&lang=en>

1r–142r – *Historia Veteris et Novi Testamenti usque ad excidium Hierosolymorum*
[=Biblia curtata]

*In principio creavit deus celum et terram id est continens et contentum ... >< ...
quia in XVIII die Decembris destructio consummata est. Titus itaque cum tali
triumpho iudeorum ytaliam copiose ditavit et sic terminatur.*

Wersja cyfrowa:

<http://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=404-helmst&catalog=Lesser&lang=en>

36. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, sygn. 636 (Helmst. 588)

Łac., XV w., 1450–1460, pap., 21 × 14 cm, 279 k.

Opis na podstawie: <http://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=588-helmst&catalog=Lesser&lang=en> (dostęp: 13.03.2022)

k. 3r–99 – *Biblia curtata*

*In principio creavit deus celum et terram continens et contentum videlicet celum
empireum et angelicam naturam ... >< ... cepit Jesus[sic!] parare baptismum
penitencie in remissionem peccatorum. [Kołofon] Isto finito sit llaus et gloria
Christo. Iste liber dicitur Vetus Testamentum et hoc sub anno m^o. cccc. liiiij^o, in
eadem die, infra primam et secundam.*

Wersja cyfrowa: <https://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=588-helmst&catalog=Heinemann&hi=helmst%20588>

37. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, sygn. Cod. 42.3 Aug. 2°

Łac., niem., XV w., pap., 38 × 20,5 cm, 315 k.

Opis na podstawie: <https://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=42-3-aug-2f&catalog=Heinemann>

k. 50r–140v – *Biblia curtata*

[Rubryka] *Incipiunt excerpta librorum Biblie. Primo Genesis.* [Tekst] *In principio creavit Deus celum et terram id est continens et contentum ... >< ... [k. 117v] cepit Johannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum prestante sibi gracia spirytus sancti cui est gloria et imperium in secula seculorum amen.*

Zapewne wskutek pomyłki przy oprawie tekst nie zachowuje ciągłości: część 1 zapisana jest na kartach 50r–62v (w tym karta dodana, zob niżej), część 2 znajduje się na kartach 63r–90v, część 3 na kartach 128r–140v, a część 4 na k. 91r–117v.

Wersja cyfrowa: <https://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=42-3-aug-2f&lang=en>

Szwecja

38. Uppsala, Universitetsbiblioteke, sygn. C 131

Łac., 1 poł. XV w., pap., 29 × 21 cm, 165 k.

Opis na postawie: M. Andersson-Schmitt, M. Hedlund, *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C- Sammlung: Bd. 2. C 51–200*, Stockholm: Almqvist u. Wiksell International, 1989 (*Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis*; 26, 2), s. 153–155.

k. 1r–40r – *Biblia pauperum* [=Biblia curtata]

In principio creavit deus ... id est continens et contentum videlicet celum empireum et angelicam creaturam ... >< ... cepit johannes baptista predicare baptismum penitencie in remissionem omnium peccatorum Amen. Et sic est finis.

Wersja cyfrowa: <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:149256>

39. Uppsala, Universitetsbiblioteke, sygn. C 137

EXPL 376

Łac., lata 40. XIV w., perg., 22 × 16 cm, I, 180 k.

Opis na podstawie: M. Andersson-Schmitt, M. Hedlund: *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C- Sammlung: Bd. 2. C 51–200*, Stockholm: Almqvist u. Wiksell International, 1989 (*Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis*; 26, 2), s. 163–164.

k. 1r–111v – *Biblia pauperum* [=Biblia curtata]

In principio creavit Deus [...] id est continens et contentum videlicet celum empireum ... >< ... cepit Iohannes predicare baptismum penitencie et remissionem peccatorum.

Wersja cyfrowa: <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record:153968>

Watykan

40. Biblioteca Apostolica Vaticana, sygn. Vat. Lat. 922

Łac., XIII–XIV w., perg., 196 k.

Opis na podstawie: <https://digi.vatlib.it/mss/detail/Vat.lat.922>

k. 56r–128r – *Biblia curtata*

[Rubryka] *De creacione empyrei celi et quattuor elementorum.* [Tekst] *In principio creavit deus celum et terram id est continens et contentum id est celum empyreum et angelicam naturam ... >< ... alii autem irridebant eos dicentes musto(?) pleni sunt id est vehementer ebrii.*

Wersja cyfrowa: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.922

Wielka Brytania

41. Londyn, British Library, sygn. Arundel 505

Łac., druga poł. XIII w., perg., quarto, 52 k.

1. k. 1r–50r – *Biblia curtata*

In principio creavit Deus celum et terram, id est, continens et contentum, videlicet, celum empyreum ... >< ... adhuc procurante Galyleam, cepit Iohannes prædicare baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.

2. k. 50r–52v – Canticum (tekst i notacja muzyczna)

Pulchra es, amica mea, suavis et decora ... >< ... a cubilibus leonum, a montibus leopardorum.

Proweniencja: wschodnie Niemcy⁸ (region powstania ustalony na podstawie notacji muzycznej).

Opis na podstawie: http://searcharchives.bl.uk/IAMS_VU2:LSCOP_BL:IAMS040-002039788 (dostęp 5.04.2023), uzup. Agnieszka Fabiańska

Rękopisy zaginione

1. Warszawa, Biblioteka Narodowa, sygn. Lat.O.v.I.103

Najprawdopodobniej zniszczony w 1944 r.

Łac., XIV w., perg., 84 k.

k. 1–83: *Biblia curtata*

In principio creavit... Id est continens et contentum, videlicet coelum empyreum et angelicam naturam ...><... ex Maria, intemerata Virgine, natus. Regnans cum Patre.

Proweniencja: Biblioteka Załuskich; CBP (sygn. Z 1766 i Caisse 28/18).

Opis na podstawie: J. Kaliszuk, *op.cit.*, poz. 1019.

2. Halberstadt, Domgymnasium, sygn. 42

Zniszczony w czasie II wojny światowej.

Łac., XV w., 21 × 14 cm, 232 k.

1. k. 1–123 – *Biblia curtata*

In principio creavit Deus celum et terram, continens et contentum ...

[Kolofon] *A.D. MCCCCXX, sabbato ante Oculi [9 marca] hora nona per me Johannem Venter maximo cum labore.*

Proweniencja: bazylika Najświętszej Marii Panny w Halberstadt.

Bibliografia: P. Carmassi, *Katalog der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Handschriften in Halberstadt. Verzeichnis der Bestände der Kulturstiftung Sachsen-*

⁸ Czas i przybliżony region powstania ustalony głównie na podstawie zapisu nutowego po konsultacjach z prof. Agnieszką Leszczyńską z Instytutu Muzykologii UW i z dr. Iriną Chachulską z Instytutu Sztuki PAN. Porównanie pisma z rękopisami z bibliotek cyfrowych (głównie e-codices) potwierdza datację na 2 połowę XIII w.

Anhalt, Domschatz zu Halberstadt, und des Historischen Archivs der Stadt Halberstadt, Wiesbaden 2018.

Opis na podstawie: Gustav Schmidt, *Die Handschriften der Gymnasial-Bibliothek*, Teil 1, Halberstadt 1878, s. 21.

3. Hamburg, Stadt- und Universitätsbibliothek, sygn. Cod. Theol. 2029

Zniszczony w czasie II wojny światowej.

Łac., ok. 1400, perg., 18 × 13,5 cm, 144 k.

k. 19ra–25vb – *Biblia curtata*

[Rubryka] *Declaratio textus de quibusdam locis Biblie*. [Tekst] *In principio creavit Deus celum et terram*.

Opis na podstawie: N. Krüger, *Die theologischen Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg*, Bd. 3: *Quarhandschriften und kleinere Formate (Cod. theol. 1751–2228)*, (Katalog der Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg II, 3), Stuttgart 1993, s. 117–118.

4. Münster, Universitäts- und Landesbibliothek, sygn. Pauline MS 600 (Staender nr 19)

Losy rękopisu nieznane, brak w obecnej kolekcji biblioteki.

Łac., XV w., perg. 18 × 12 cm, 135 k.

k. 1–66: *Biblia curtata*

Qui fuerint translatores veteris testamenti et qui sint libri eiusdem. Nobis intendentibus cognoscere ...

Bibliografia: H. Vollmer, *Ober- und Mitteldeutsche Historienbibeln*, „Materialien zur Bibelgeschichte und religiösen Volkskunde des Mittelalters, Band 1, Berlin 1912, s. 16; O zniszczeniu biblioteki i stracie rękopisów we wstępie katalogu: E. Overgrauv, *Die mittelalterlichen Handschriften der Universitäts- und Landesbibliothek Münster*, Wiesbaden 1996, s. 24–27.

Opis na podstawie: <https://sammlungen.ulb.uni-muenster.de/hd/content/pageview/3974040> (nr 19, s. 5).

Rękopisy błędnie opisane w literaturze

Według informacji podanych w: H. Vollmer, *op. cit.*, s. 16 w rękopisie z Universitätsbibliothek Leipzig, sygn. Ms 793, powinien się znajdować odpis *Biblia curtata*. Jednak zarówno datowanie rękopisu – pierwsza połowa XIII w., jak i porównanie zawartości z tekstem *Historii szkolnej* wskazuje, że jest to zdefektowana (lub intencjonalnie przepisana bez Pentateuchu) kopia tej drugiej zawierająca księgi: od Jozuego do Dziejów Apostolskich.

Opis: Manuscripta Mediaevalia <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/dokumente/html/obj31564276> [dostęp: 2.06.2023]

Kopia cyfrowa: <https://digital.ub.uni-leipzig.de/mirador/index.php> [dostęp: 25.12.2021].

III.2. Biblia curtata – analiza

III.2.1. Opis metody porównania *Historia scholastica* i *Biblia curtata*

Reprezentację tekstu *Historii szkolnej* stanowiły wielokrotnie wspomniane wyżej wydania: dla księgi Genesis wydanie A. Sylwan¹, dla pozostałych ksiąg *Patrologia Latina*². Zawartość *Biblia curtata* ustalono poprzez porównanie dziewięciu najstarszych odpisów epitomy z wymienionymi wyżej edycjami. Dokładne porównano z *Historią szkolną* tekst dwu odpisów: wersji z rękopisu BUWr I Q 21 i z Biblioteki Watykańskiej Vat.lat. 922; pozostałe odpisy porównano do tych dwu odnotowując tytuły rozdziałów i porównując ich incipity. Kolejność chronologiczną powstawania rękopisów ustalono w czasie przygotowania opisów rękopisów. Ze względu na fakt, że tylko jeden rękopis z grupy najstarszych odpisów ma pewną datę powstania to znaczy datację z kolofonu (ponadto jest to kolofon pierwszego tekstu w rękopisie, a nie samej *Biblia curtata*), a czas powstania pozostałych rękopisów został ustalony głównie na podstawie pisma, porównano teksty powstałe na przełomie XIII i XIV w. oraz te, które powstały w pierwszej połowie XIV w. Przeanalizowano treść następujących rękopisów: I Q 20 i I Q 21 z Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Vat.lat. 922 z Biblioteki Watykańskiej, Ms 184 z Biblioteki Kapitulnej w Ołomuńcu, Arundel 505 z British Library w Londynie, Msc.Lit.150 ze Staatsbibliothek w Bambergu, C 137 z Universitetsbibliotek w Uppsali,

¹ Sylwan (2005).

² PL 198, kol. 1049–1722A.

LIV z biblioteki klasztoru cystersów w Vyšším Brodzie i HS 642 z biblioteki benedyktynów w Admont.

Poniżej znajdują się charakterystyki wymienionych rękopisów z podaniem cech charakterystycznych danego odpisu *Biblia curtata*.

III.2.2. Rękopisy poddane analizie

Rękopis I Q 21, jeden z najstarszych odpisów przechowywany obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, zawiera kopię *Biblia curtata*, datowaną przez badaczy skryptorium henrykowskiego, Andrzeja Wałkowskiego³ i Michała Brodę⁴, na schyłek XIII. Nieznane jest miejsce przepisania rękopisu ani okoliczności, w jakich stał się własnością cystersów z Henrykowa. Wpis własnościowy pochodzi co prawda dopiero z 1687 roku, ale obaj badacze zgadzają się, że rękopis znajdował się w zbiorach tej biblioteki już w średniowieczu. Wałkowski przeprowadził badania porównawcze pisma rękopisu I Q 21⁵ oraz innych XIII-wiecznych rękopisów z tej biblioteki i nie znalazł żadnego innego przepisane go tą samą ręką. Nie znaczy to jednak, że rękopis musiał powstać poza henrykowskim skryptorium, ponieważ zidentyfikowanych skryptorów nie jest wielu i jest bardzo prawdopodobne, że faktycznie tworzyli liczniejszą grupę. Jest też prawdopodobne, że manuskrypt skopiuwano w innym, prawdopodobnie cysterskim, skryptorium i znalazł się w Henrykowie niedługo po przepisaniu lub wręcz powstał na zamówienie tego klasztoru. Świadczyć może o tym fakt, że w innych bibliotekach cysterskich już od XIII w. *Historia scholastica* pojawia się regularnie, natomiast z klasztoru henrykowskiego nie zachował się żaden jej egzemplarz, nie ma też wzmianek, żeby kiedykolwiek taki odpis istniał. Jeśli więc przyjmiemy, że we wszystkich klasztorach cysterskich do nauki i kontemplacji wykorzystywano te same teksty, należy uznać, że w Henrykowie do tego celu służył właśnie omawiany kodeks.

Odpis jest uszkodzony – brakuje mu pierwszej karty. Tekst zaczyna się od słów: „...genuit in quo erat ut fieret lux”, czyli mniej więcej w połowie pierwszego rozdziału. Karty tej brakowało już pod koniec XVII w. – świadczy o tym wpisanie noty własnościowej na obecnej karcie 1r, w innych rękopisach nota znajduje się na pierwszej

³ A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII w.*, Zielona Góra 1996, s. 91, 92, 261.

⁴ M. Broda, *Biblioteka klasztoru cystersów w Henrykowie do końca XV w.*, Kraków 2014, s. 74, 77, 84, 90, 96, 108, 113, 132, 149, 162, 180.

⁵ A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów...*, s. 261.

III.2. Biblia curtata – analiza

zachowanej karcie rękopisu. W tym rękopisie omawiany tekst nosi tytuł *Breviloquium Biblie*. Na górnym marginesie kopista tekstu podawał nazwę księgi biblijnej. Tytuły rozdziałów wpisane są czerwonym atramentem, tą samą ręką, którą przepisano tekst główny. W rękopisie jest niewiele not marginalnych, a jeśli są, to zawierają pominięte fragmenty tekstu, a nie komentarze.

Drugi odpis epitomy sygn. I Q 20⁶ zachował się w rękopisie z tego samego klasztoru i nosi ten sam tytuł. Michał Broda nie doprecyzował ani daty (podał jedynie, że rękopis pochodzi z XIV w.), ani miejsca powstania. Poza skrótem *Historii scholastycznej*, kodeks zawiera nieznaną szerzej *Mysticationes Biblie* (incipit: „Exodi II° legitur quod Dominus dixit ad Moysen: Egredieris tu et seniores Israel ad regem Egypti...”). W rękopisie brakuje pierwszej składowki, tekst zaczyna się od słów: „...abyssi id est aqua que est in visceribus terre”, czyli od opisu wejścia Noego i jego rodziny na arkę, więc w odpisie brakuje około połowy księgi Genesis. Nazwy kolejnych ksiąg biblijnych zaznaczone są jedynie w żywej paginie, nie pojawiają się w postaci tytułików w treści wyciągu. W odpisie powtarza się podział na rozdziały i księgi z rękopisu BUWr I Q 21, jest więc bardzo prawdopodobne, że BUWr I Q 20 jest przepisany bezpośrednio ze starszego rękopisu z Henrykowa.

Rękopis Msc Lit. 150 ze Staatsbibliothek w Bambergu został przepisany na przełomie XIII i XIV w. Pochodzi z klasztoru pod wezwaniem Michała Archanioła kanoników regularnych w Neunkirchen am Brand w Bawarii, następnie znalazł się w bibliotece katedralnej w Bambergu. Cechy charakterystyczne: brak konsekwentnego podziału na księgi z nazwami ksiąg biblijnych (który to podział jest bardzo widoczny na przykład w rękopisach z Henrykowa), na górnym marginesie czerwonym atramentem ręką kopisty tekstu zapisane są jedynie następujące tytuły: *Genesis de creatione mundi* (k. 59r), *Vita Sampsonis in libro Iudicum* (k. 72r), *Liber Regum* (k. 72v), *Jeremias* (k. 79v), *Thobias* (k. 81v), *Daniel* (k. 82v), *Susanna* (k. 84r), *Judith* (k. 85v), *Liber Vasti et Hester* (k. 87r), *Liber Machabeorum* (k. 88v); liczne glosy marginalne z uzupełnieniami tekstu; tekst kompletny.

Kolejny rękopis, przechowywany obecnie w Uppsala Universitetsbibliotek pod sygnaturą C 137, pochodzi z biblioteki kapituły warmińskiej. Wywieziono go jako łup z Fromborka w 1626 r w toczącej się w latach 1626–1629 wojnie polsko-szwedzkiej⁷. Dukt

⁶ M. Broda, *Biblioteka klasztoru cystersów...*, s. 75, 77, 82, 90, 95, 97, 107, 132, 146.

⁷ O dziejach biblioteki kapituły warmińskiej we Fromborku i jej wywiezieniu do Szwecji: T. Borawska, *Dawne książki warmińskie w zbiorach bibliotek europejskich*, [w:] *W kręgu stanowych i kulturowych*

III.2. Biblia curtata – analiza

pisma sugeruje, że odpis powstał w latach czterdziestych XIV w. w kręgu kultury niemieckiej⁸. Kodeks zawiera różnorodne teksty biblijne: omawiany skrót (przepisany pod tytułem *Biblia pauperum*), wypisy z ksiąg historycznych Biblii: Rut, Wyjścia, Tobiasza, Estery, Judyty i Sędziów (wszystkie te księgi są też obecne w omawianej tutaj Historii), wierszyki mnemotechniczne z nazwami ksiąg biblijnych oraz fragment legendy o św. Arseniuszu. Oprawa tego rękopisu, ze skóry irchowej, bez zdobień, mogła powstać w XIV lub w pierwszej połowie XV w. w Prusach⁹.

Kolejny odpis przechowywany jest obecnie w klasztorze cystersów w Vyšším Brodzie (sygnatura LIV). Kopia została przepisana w 1307 r. przez brata Arnolda, kustosza wrocławskiego. Informuje nas o tym kolofon, umieszczony po pierwszym tekście w tym rękopisie to jest po IV księdze *Sentencji* Piotra Lombarda. Na karcie 87v brat Arnold zostawił wpis: „Explicit III Sentenciarum breviter excerptus a fratre Arnolde custode Wratislaviensi anno domini 1307 scriptus et completus est”. Ponieważ wszystkie następne teksty, czyli indeks do wspomnianej księgi *Sentencji*, omawiana *Biblia curtata* (występująca tu pod tytułem *Compendium scolastice historie*) i trzy krótkie teksty o tematyce biblijnej: *Notandum de nativitate Christi*, *Notandum de resurrectione domini* i *Libellus interpretationum nominum sacre scripture* zostały przepisane tą samą ręką i na jednakowym pergaminie, można przypuszczać, że powstały w tym samym czasie. Ów kopista jest być może tożsamy z kustoszem wrocławskiego klasztoru franciszkanów, występującym w dokumentach z lat 1290–1305, m.in. w dokumencie z 27 VI 1290 roku, zawierającym powiadomienie papieża o testamencie zmarłego kilka dni wcześniej księcia Henryka Probusa. Wśród wymienionych osób pojawiają się: „frater Arnoldus custos, et frater Hermannus gwardianus ordinis fratrum Minorum Wratislaviensis dyocesis”¹⁰. W nieokreślonym bliżej momencie i nieznaną drogą rękopis trafił do zbiorów Jana z Opřetic (według noty proveniencyjnej z rękopisu: „Johannes presbyter de Lopřetic”). Jan był archidiaconem w Bechinie (Bechyně, ok. 100 km na południe od Pragi) od 1435 do co

przeobrażeń Europy Północnej w XIV–XVIII wieku, red. Zenon Hubert Nowak. Toruń 1988, s. 179–205; eadem: *Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1996, s. 115–116; H. Keferstein, *Biblioteka kapituły fromborskiej*, „Rocznik Olszyński”, 12–13 (1981), s. 49–66.

⁸ Według autora opisu w katalogu M. Andersson-Schmitt, M. Hedlund, *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala...*, s. 163 rękopis powstał końcu XIII w. we Francji. Dziękuję w tym miejscu p. Sławomirowi Szyllerowi z Instytutu Historii Nauki PAN w Warszawie i dr. Thomasowi Falmagne z Handschriftenzentrum der Deutschen Forschungsgemeinschaft, Frankfurt am Main za cenne uwagi w zakresie datowania pisma i potencjalnego miejsca powstania rękopisu.

⁹ Za uwagi o oprawie dziękuję dr. Ewie Chlebus z Biblioteki Elbląskiej.

¹⁰ Zob. *Urkunden zur Geschichte 18 Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter*, ed. G. A. Stenzel, Breslau 1845, dokument nr CCLII, s. 256.

najmniej 1445 roku. Przestał nim być (najpewniej oznacza to, że zmarł, gdyż funkcja archidiacona była dożywotnia) przed 14 II 1460, kiedy to w dokumentach pojawia się jego następca, Nicolaus de Crumpnaw. Jan był właścicielem biblioteki, która po jego śmierci, prawdopodobnie na mocy testamentu, została podzielona i trafiła w kilka miejsc¹¹.

Rękopis Vat.lat. 922 składa się z kilku części powstałych w różnych miejscach i w różnym czasie. Jedna z nich, obejmująca karty 55–139, powstała prawdopodobnie w pierwszej ćwierci XIV w., zawiera część kolekcji kazań *de sanctis* Peregryna z Opola oraz tekst *Biblia curtata*. Jako jedyny rękopis z tych, które uwzględniono w porównaniu, zawiera niektóre rozdziały z Nowego Testamentu, zarówno z rozdziału *Historia evangelica* jak z *Dziejów Apostolskich*. Kopista dość często się mylił w przepisywaniu: wiele not marginalnych to uzupełnienia pominiętego tekstu, ponadto w tekście znajduje się wiele przekreśleń, a niektóre tytuły rozdziałów są wykreślone, gdyż były dopisane do niewłaściwego rozdziału.

Kolejny rękopis to kodeks ze zbiorów British Library o sygnaturze Arundel 505 z drugiej połowy XIII w. powstały na terenie Niemiec, być może we wschodnich regionach¹². Jest to prawdopodobnie najstarszy z odnalezionych odpisów. Rękopis zawiera tekst *Biblia curtata* oraz tekst i zapis nutowy antyfony maryjnej do tekstu *Pieśni nad pieśniami*. Oba utwory zapisane zostały tą samą ręką. Cechy charakterystyczne tego odpisu: nie zawiera podziału na księgi, wyróżnieniem rozdziałów są jedynie czerwone inicjały rozpoczynające tekst rozdziału. Pomiędzy ostatnie słowa poprzedniego rozdziału, a incipit danego wpisano tytuły rozdziałów, ale zapisane są one tym samym atramentem co tekst, zaznaczone są jedynie delikatnym rubrowaniem.

Z Biblioteki Kapitulnej z Ołomuńca pochodzą trzy rękopisy, w tym dwa XIV-wieczne, ale w niniejszym porównaniu zostanie wzięty pod uwagę jeden, najstarszy z nich, noszący sygnaturę 184. Zupełnie nieznana jest jego proveniencja: nie wiadomo ani

¹¹ Na podstawie not własnościowych przypisać mu można posiadanie jeszcze pięciu innych rękopisów, które obecnie są przechowywane w Národní knihovna České republiky w Pradze: sygn. XII.A.16 i XII.C.9 – oba rękopisy wcześniej były przechowywane w cysterskim klasztorze w Zlaté Korunie; sygn. XIV.E.22; sygn. XIX.B.25 – z bogatą listą poprzednich właścicieli: jako pierwszy po Janie właścicielem został Mikuláš z Rájova (Nicolai presbyteri de Rayow), kolejna chronologicznie jest nota Františka Martina Pelcla, w latach 30. XIX w. do rękopisu wpisał się Wolfgang Kropf (ale nie wiadomo, czy był właścicielem czy bibliotekarzem w bibliotece hrabiów Thun). Ostatnimi miejscami przechowywania przed Národní knihovna w Pradze były biblioteka hrabiów Thun z Děčína. Ostatni rękopis z kolekcji znajduje się obecnie w zbiorach Národní muzeum w Pradze (sygn. XVII.D.21).

¹² Za pomoc w określeniu miejsca i czasu powstania dziękuję dr. Irinie Chachulskiej z Instytutu Sztuki PAN, która przeanalizowała zapis nutowy z tekstem znajdujący się po tekście epitomy.

gdzie został przepisany, ani jakie były jego dzieje i kiedy trafił do Biblioteki Kapitulnej (Kapitulní knihovna) w Ołomuńcu. Odpis jest kompletny.

Admont HS 642 jest najstarszym z trzech odpisów zachowanych do naszych czasów w bibliotece benedyktynów w Admont. Tak jak w przypadku rękopisu z Ołomuńca nie znamy miejsca i dokładnego czasu powstania, nie wiemy od kiedy jest częścią zbiorów biblioteki w Admont, nie widać też w nim śladów intensywnego użytkowania – glos marginalnych jest bardzo mało i są to uzupełnienia tekstu a nie komentarze czytelników.

III.2.3. Ekscerpca jako technika pisarska

Rozważania o podejściu do autorstwa tekstów w średniowieczu najczęściej ilustruje się słynnym cytatem ze św. Bonawentury o czterech kategoriach autorów: „Jeden pisze cudze dzieło nic do niego nie dodając ani nie zmieniając i ten nosi nazwę skryby. Drugi przepisuje cudze teksty i dodając coś do nich, ale to co dodaje, nie jest jego, lecz zapożyczone od innych; tego nazywamy kompilatorem. Trzeci w jednym dziele pomiesza obce i swoje, ale obce w nim przeważa, a własne jest tylko dodatkiem wyjaśniającym myśl cudzą; tego obdarzamy mianem nie autora, lecz komentatora. Wreszcie czwarty pisze własne i korzysta przy tym z myśli obcych, lecz swoje u niego przeważa, a obce jest jedynie dodatkiem potwierdzającym własne myśli i jedynie ten ostatni zasługuje na miano autora”¹³. Wśród wymienionych przez niego typów autorów nie ma *expressis verbis* wymienionego ekscerptora czy epitomatora, pomimo że wszelkie skróty w tym epitomy¹⁴ czyli wyciągi czy streszczenia były wówczas bardzo popularną techniką pisarską¹⁵. Wyciągi sporządzano z jednego dzieła lub z kilku jednocześnie, co sprawia, że czasami trudno oddzielić epitomy od kompilacji¹⁶. Cechami różnicującymi te dwie

¹³ Bonawentura, *Commentarius in I. librum Sententiarum*, w: *Doctoris Seraphici S. Bonaventurae S.R.E. episcopi cardinalis opera omnia*, t. I, Quaracchi 1882, s. 14–15, cyt. za W. Seńko, *Jak rozumieć filozofię średniowieczną*, Kęty 2001, s. 56–57.

¹⁴ O epitomach zob.: J. Okoń, *Kompendium – czy tylko wiedzy? Wstęp do typologii gatunku*, w: *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I. M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka. Warszawa 2009, s. 12–13.

¹⁵ Początki epitom wywodzone są przez badaczy od zwyczaju robienia notatek z lektur na własny użytek lub dla bliskiego kręgu osób; z czasem ów sposób na lepsze zapamiętanie treści lub podzielenie się nią z przyjaciółmi stał się techniką pisarską. Była to też metoda „publikacji” tekstów pierwotnie przeznaczonych dla wąskiego kręgu osób – pozbawienie oryginalnego dzieła elementów, których autor nie chciał upubliczniać, powodowało, że tekst mógł trafić do szerszego grona odbiorców. Na ten temat zob. W. A. Johnson, *Readers and Reading Culture in the High Roman Empire. A Study of Elite Communities*, Oxford 2010, s. 131–136 i 153–156.

¹⁶ Kompilowanie, kompilacje – technika pisarska polegająca na tworzeniu nowego tekstu głównie z zapożyczeń – dosłownych w i formie adaptacji – z tekstów innych autorów. *Compilatio* w połączeniu z *ordinatio* (ułożeniem treści w zaplanowany sposób, wedle przyjętego przez autora schematu np. w

III.2. Biblia curtata – analiza

techniki pisarskie są: cel powstania i zmiana odbiorcy tekstu. Celem powstania epitomy jest sporządzenie tekstu będącego zarysem, skrótowym opracowaniem jakiegoś tekstu. Dzięki temu efekt końcowy prowadzi do uprzyśtępnienia tekstu, ułatwienia korzystania z niego. Aby to osiągnąć epitomator selekcjonuje informacje zawarte w tekście skraccanym na bardziej i mniej użyteczne z punktu widzenia zamierzonego celu. Następnie wybiera tylko te o wysokiej przydatności i z nich komponuje swój tekst przejmując fragmenty *in extenso* lub streszczając oryginał w zależności od potrzeby. Ułatwienie korzystania prowadzi do rozszerzenia lub wręcz zmiany grona odbiorców. W znacznej większości epitomy powstawały dla potrzeb szkolnych lub dla odbiorców znacznie mniej wyrobionych czy to pod względem wykształcenia, czy wyrobienia literackiego, czy po prostu dla miłośników zagadnienia. Ponadto charakterystyczne dla epitomy jest, że skraccano w ten sposób dzieła kanoniczne w swojej dziedzinie, w odróżnieniu od kompilacji, kiedy nie tak istotny był autorytet autora pierwowzoru, co dopasowanie danego fragmentu do koncepcji autora tekstu, który dopiero powstawał.

Geneza epitom sięga czasów hellenistycznych, jednak w starożytności apogeum popularności zdobył w literaturze rzymskiej, w okresie cesarstwa. Do czasów współczesnych najwięcej przetrwało epitom dzieł historycznych. Najbardziej znanym przykładem tego typu literatury jest *Epitoma de Tito Livio* Luciusa Annaeusa Florusa. O tym, jak długo Florus i jego dzieło było rozpoznawalne i czytane świadczy fakt, że w XVII w. wyraz *florus* stał się synonimem zarysu historii¹⁷.

III.2.4. Zawartość *Biblia curtata*

Żeby podjąć próbę charakterystyki epitomy należało najdokładniej jak to jest możliwe porównać tekst podstawy i skrótu. Niestety ze względu na brak edycji spełniającej współczesne kryteria edytorstwa krytycznego, zadanie okazało się trudne do

układzie alfabetycznym haseł w kompendiach) były jednym z ulubionych modeli literackich autorów średniowiecznych. Taka kompozycja tekstu świadczyła o elokwencji i dogłębnym zbadaniu tematu przez autora pracy. O kompilowaniu i kompilacjach zob.: J. Soszyński, *Sacerdotium, imperium, studium...*, s. 41–89; J. Sokolski, „Rzecz zmyślona i z innych uczonych zebrana”. *O średniowiecznych źródłach techniki pisarskiej Mikołaja Reja (compilatio i ordinatio)*, w: *Mikołaj Rej w pięćsetlecie urodzin. Studia literaturoznawcze*, pod red. J. Sokolskiego, M. Cieńskiego, A. Kochan. Wrocław 2007, s. 76–84; M.B. Parkes, *The Influence of the Concepts of Ordinatio and Compilatio on the Development of the Book*, [w:] *Medieval Learning and Literature: Essays Presented to Richard William Hunt*, ed. J.J.G. Alexander and M.T. Gibson, Oxford 1976, s. 115–141.

¹⁷ Na ten temat zob. wstęp Ignacego Lewandowskiego do: Lucjusz Anneusz Florus, *Zarys dziejów rzymskich*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył I. Lewandowski. Wrocław 2006, s. V oraz J. Okoń, *Kompendium – czy tylko wiedzy? ...*, s. 12–13.

III.2. Biblia curtata – analiza

wykonania. Dlatego porównanie to zostało przeprowadzone w następujący sposób: pierwszym etapem było stworzenie dokładnego kalendarium wydarzeń zawartych w *Historia scholastica* w podziale na rozdziały zaproponowane w edycji w *Patrologia latina*. Kalendarium zostało uzupełnione wyszczególnieniem *locus biblicus* które zostały zidentyfikowane i uzupełnione przez edytora w wydaniu w *Patrologia latina*. Kalendarium wraz z tytułami rozdziałów z PL jest załączone do niniejszej rozprawy w Aneksie 1.

Kolejnym etapem było porównanie tytułów rozdziałów i zawartości treściowej rozdziałów *Biblia curtata* z rękopisu BUWr I Q 21 z edycją i odnotowanie najistotniejszych informacji: czy rozdziały *Biblia curtata* są powieleniem rozdziałów *Historii szkolnej* i zaznaczanie, które informacje z *Historii* znalazły się także w *Biblia curtata*. Porównanie przyniosło dwie ważne konstatacje:

- nie wszystkie rozdziały *Historia scholastica* zostały streszczone w *Biblia curtata*,
- nawet rozdziały, które są reprezentowane w skrócie nie zawsze są streszczone w całości; większość rozdziałów (poza księgą Genesis, która jest streszczona dość dokładnie) zawiera opis mniejszej liczby wydarzeń, niż to ma miejsce w przypadku podstawy.

Kolejnym etapem pracy było porównanie następujących ośmiu odpisów z edycją (w celu skontrolowania listy ujętych w skrócie wydarzeń) oraz z listą tytułów rozdziałów i z kalendarium wydarzeń zawartych w *Biblia curtata* (w celu ustalenia podobieństw i różnic pomiędzy kopiami)¹⁸. Owe porównania dowiodły, że na wczesnym etapie transmisji tekst jest dość jednolity, zdarzają się jednak pomyłki w kolejności rozdziałów czy braki wynikające ze zdekompilowania rękopisów. Jest to częste zjawisko w przypadku ręcznego kopiowania tekstów a następnie oprawiania i przeoprawiania kodeksów – jest przecież bardzo prawdopodobne, że na etapie powstawania manuskryptów większość wymienionych wyżej „błędów” nie istniała, a defekty i błędy introligatorów pojawiły się w trakcie użytkowania kodeksów. Charakterystyczne dla rękopiśmiennej tradycji tekstu są też drobne wtręty i uzupełnienia kolejnych kopistów.

Tylko jeden z odpisów znacząco różni się od pozostałych: tekst z rękopisu z Biblioteki Watykańskiej Vat.lat. 922 jest podzielony na znacznie więcej rozdziałów niż

¹⁸ Dokładne zestawienie wyników porównań znajduje się w Aneksie 2: pierwsza kolumna zawiera spis wszystkich rozdziałów *Historii szkolnej*, druga informację czy choćby część rozdziału znalazła swe odzwierciedlenie w treści *Biblia curtata*, trzecia kolumna poświęcona jest jednemu odpisowi znacznie różniącemu się od pozostałych ośmiu kopii *Biblia curtata*, który jest w istocie rozszerzoną redakcją tejże *Biblia*.

III.2. Biblia curtata – analiza

pozostałe odpisy, a lista uwzględnionych w nim wydarzeń jest znacznie dłuższa niż w pozostałych odpisach. Dokładniejsza charakterystyka zawartości tego rękopisu znajduje się niżej, w części z wnioskami. W tym miejscu odnotowano jedynie fakt występowania tych różnic.

Przeprowadzone porównania doprowadziły do ustalenia zawartości treściowej *Biblia curtata*. Poniżej zaprezentowano treść epitomy w podziale na rozdziały. Ze względu na wspomniane różnice pomiędzy rękopisami, autorka zmuszona była niekiedy podejmować arbitralne decyzje dotyczące tytułów rozdziałów. Poniższe zestawienie zawiera proponowany przez autorkę tytuł rozdziału (w tej roli występuje tytuł pojawiający się w największej liczbie kopii) i kalendarium wydarzeń ujętych w *Biblia curtata*. Ponadto pod każdym rozdziałem zamieszczono uwagi, w których odnotowano: ważniejsze odmianki tytułów rozdziałów w poszczególnych kopiach, informacje o lakunach, braku danego rozdziału, przestawieniach rozdziałów itp.

Rękopisy oznaczono następującymi sigłami:

Wr1 – BUWr I Q 21

Wr2 – BUWr I Q 22

O – Ołumuniec, KK 184

L – Londyn, Arundel 505

B – Bamberg, SB Msc.Lit.150

U – Uppsala, UB C 137

V – Vyssi Brod LIV

A – Admont, BSB Hs 642

Nazwy własne podawane w brzmieniu z wydania: *Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, wyd. Poznań, Pallotinum 2003.

Rozdziały zbudowane są następująco:

Tytuł ([] oznaczają, że jest nadany przez autorkę rozprawy);

streszczenie zawartości rozdziału;

najważniejsze uwagi.

Biblia curtata

Genesis

Opus primae diei

Wstęp; stworzenie ziemi i wody; stworzenie światła i oddzielenie go od ciemności.

w *Wr1, Wr2 lacuna*

Opus secundae diei

Oddzielenie wód górnych tj. stworzenie nieba i napełnienie go aniołami.

w *Wr2 lacuna*

Opus tertiae diei

Rozdzielenie lądu i wód.

w *Wr2 lacuna*

Opus quartae diei

Stworzenie ciał niebieskich.

w *Wr2 lacuna*

Opus quintae diei

Stworzenie zwierząt latających i wodnych.

w *Wr2 lacuna*

Opus sextae diei

Stworzenie zwierząt i roślin lądowych.

w *Wr2 lacuna*

De creatione hominis

Stworzenie Adama; przyznanie ludziom prawa panowania nad zwierzętami.

w *Wr2 lacuna*; w *V, A* podział na dwa rozdziały: "*De creatione hominis*" i "*De perfectione totius hominis*"; w *L, B* podział na dwa rozdziały bez tytułów

De paradysio

Opis raj, w tym czterech rajszych rzek.

Wr2 lacuna; *Wr1* wydzielony dodatkowy rozdział „*De fonte et fluviiis paradysi*”;

w *A* wydzielony dodatkowy rozdział "*De transpositione hominis et de ligno vitae*"

De creatione Evae

Stworzenie Ewy.

w *Wr2 lacuna*

De serpente

Grzech pierworodny; rozmowa Boga z Adamem i Ewą; wygnanie z raj.

w *Wr2 lacuna*; w *Wr1, V* rozdział podzielony na dwie części, druga bez tytułu

Generatio Adae

III.2. Biblia curtata – analiza

Potomkowie Adama: Kain i Abel; zabicie Abla, wygnanie Kaina i jego żony Kalmany, potomkowie Kaina.

w Wr2 lacuna

De Lamech

Historia Lameka.

w Wr2 lacuna; w Wr1 rozdział nie wydzielony

De Seth

Historia Seta.

w Wr2 lacuna

De Enoch

Syn Seta – Enosz.

w Wr2 lacuna; w Wr1 rozdział podzielony na dwie części, druga bez tytułu

De Noe

Zapowiedź potopu, Noe.

w Wr2 lacuna

De dispositione archae Noe

Opis i budowa arki; potop; synowie Noego.

w Wr2 lacuna (do opisu potopu), następnie wydzielony rozdział z opisem synów Noego; Wr1 wydzielony dodatkowy rozdział z opisem potopu oraz kolejny z opisem synów Noego

De Abraham

Powołanie Abrama i jego przybycie do Kanaanu (Sychem, potem Betel); Abram i Saraj w Egipcie, spotkanie z faraonem, powrót do Kanaanu; Abram pokonuje króla Elamu Kedorlaomera; pierwsze przymierze Jahwe z Abramem; narodziny Izmaela; drugie przymierze Jahwe a Abramem, zmiana imienia Abrama na Abraham, ustanowienie obrzezania; trzej aniołowie u Abrahama i Sary z zapowiedzią narodzin ich wspólnego potomka.

W odpisach Wr1, Wr2 ten rozdział podzielony jest na pięć mniejszych podrozdziałów; kolejne podrozdziały wydzielone inicjalkami, nie mają własnych tytułów

De Loth

Zepsucie mieszkańców Sodomy; próby znalezienia sprawiedliwych mieszkańców; Lot jako jedyny sprawiedliwy ma szansę razem z rodziną na ocalenie; zniszczenie Sodomy; Lot z córkami zamieszkuje w jaskini.

III.2. Biblia curtata – analiza

w *Wr1*, *Wr2* rozdział zatytułowany „*De Sodoma*”, ponadto w tych dwu rękopisach wydzielony dodatkowy podrozdział bez tytułu; w *U* brak wydzielenia tego rozdziału, treść dołączona do poprzedniego

De Isaac

Narodziny Izaaka, wygnanie Hagar z Izmaelem; złożenie Izaaka w ofierze; śmierć Sary; wyprawa Eliezera, sługi Abrahama, po żonę dla Izaaka; przybycie Rebeki i ślub z Izaakiem; potomstwo Abrahama i Ketury; śmierć Abrahama; śmierć Izmaela.

W Wr1 tytuł „*De Ismael et Isaac*”; w *Wr1* i *Wr2* tekst ma pięć podrozdziałów, kolejne podrozdziały bez tytułu

De Isaac et filiis suis

Narodziny Ezawa i Jakuba; Ezaw sprzedaje Jakubowi przywilej pierworództwa.

w *A* tytuł „*De Isaac et Rebecca*”; w *Wr2* wydzielony dodatkowy podrozdział bez tytułu

De senectute Isaac

Izaak błogosławi Jakuba.

w *Wr1*, *Wr2*, *U* brak tytułu; w *O*, *L*, *B*, *V* brak wydzielenia rozdziału

De dormitione Iacob

Ucieczka Jakuba przed Ezawem do Mezopotamii; sen Jakuba; pobyt u Labana; żony i dzieci Jakuba.

w *Wr1* tytuł „*De scala Iacob*”, w *Wr2* „*De sompno Iacob*”, w *O* „*De Iacob*”, w *B*, *U* brak tytułu, w *A* „*De dormitione et de visione Iacob*”

De servitio et ditatione Iacob

Jakub w służbie u Labana, swojego teścia.

w *Wr1*, *Wr2*, *U* brak tytułu, w *O*, *L*, *B* brak wydzielenia rozdziału, w *V* tytuł „*De Iacob*”

De fuga Iacob

Po odpracowaniu zobowiązań wobec teścia, Jakub zabiera rodzinę, dobytek i swoją część majątku i udaje się do Kanaanu; powrót Jakuba do Kanaanu; zmiana imienia Jakuba na Izrael; spotkanie z Ezawem i osiedlenie w Sychem, a następnie w Betel; śmierć Racheli.

w *B*, *U* brak tytułu, w *A* tytuł „*De fuga Iacob et de occursione Esau*”

De luctu Iacob cum angelo

Spotkanie Jakuba i Ezawa.

III.2. Biblia curtata – analiza

w *Wr1* tytuł „*De occursu Iacob et Esau in via*”, w *Wr2* tytuł „*De Esau*”, w *O* „*Item de Iacob*”, w *B, C* brak tytułu

De Dyna

Dina, córka Jakuba i Lei porwana i zgwałcona przez Sychemę syna Chamora; bracia Lei mszcząc siostrę zabijają wszystkich mężczyzn w mieście i rabują dobytek mieszkańców.

w *Wr2, B, U* brak tytułu; w *A* tytuł „*De egressione et corruptione Dynae*”; w *Wr1* wydzielony dodatkowy podrozdział bez tytułu

De morte Isaac

Śmierć Izaaka.

w *Wr1* dodatkowy, wydzielony rozdział bez tytułu; w *Wr2* tytuł „*De Iacob*” oraz dodatkowy, wydzielony rozdział, w *O* „*De eodem*”, w *L* „*De Iacob*”, w *B, U, A* brak tytułu

De Ioseph

Józef, syna Jakuba, najmłodszy z braci.

w *B, U* brak tytułu, w *A* pierwszy rozdział zatytułowany „*De puritia et persecutione Ioseph*”

De venditione Ioseph

Józef sprzedany do niewoli.

w *Wr1* tytuł „*De tunica Ioseph*”, w *Wr2, B, U* brak tytułu, w *V* „*De benedictione Ioseph*”

Item de Ioseph

Józef w służbie u Potifara, pobyt w więzieniu, Józef zostaje zarządcą Egiptu, 7 lat obfitości; uwięzienie Józefa.

w *Wr1* tytuł „*De vendicione Ioseph*”, w *B, U* brak tytułu, w *A* tytuł „*De captivitate Ioseph*”

De somno Pharaonis

Józef tłumaczy sny faraona.

w *B, U* brak tytułu, w *A* tytuł „*De visione et sompno pharaonis*”

De liberatione Ioseph

Uwolnienie Józefa z więzienia; lata głodu, wyprawa braci Józefa po zboże do Egiptu; Józef rozpoznaje braci; druga wyprawa braci po zboże; Józef ujawnia się braciom; Izrael (Jakub) przybywa do Egiptu na spotkanie z synem; przysięga Józefa złożona ojcu; błogosławieństwo synów Józefa

III.2. Biblia curtata – analiza

w *Wr1* tytuł „*De exaltatione Ioseph*”, w *B*, *U* brak tytułu, w *A* „*De liberatione et sublimatione Ioseph*”

Qualiter Ioseph agnitus fuit a fratribus

Opis rozpoznania Józefa przez braci.

w *Wr2* tytuł „*De ascensu Iacob in Egiptum*”, w *B*, *U* brak tytułu

De ascensione Iacob in Egiptum

Jakub przybywa do Egiptu, by spotkać się z synem; synowie Jakuba; śmierć Izraela (Jakuba), śmierć Józefa.

w *Wr2*, *B*, *U* brak tytułu; w *A* „*De ascensu Iacob et filiorum eius in terram Egipti*”

Exodi

De servitute filiorum Israel

Potomkowie Jakuba zamieszkują w Egipcie i ich lud bardzo się rozrasta; nowy faraon o imieniu Ammonafis (ósmym w kolejności od Nefresa, który rządził za czasów Józefa) uznając Izraelitów za zagrożenie nakłada na nich kolejne obciążenia oraz nakazuje położnym zabijanie noworodków płci męskiej, a gdy te nie wykonują rozkazu, każe noworodki topić.

w *Wr1*, *Wr2*, *U* brak tytułu; w *O*, *B*, *V*, *A* brak wydzielenia rozdziału; w *L* brak rozdziału

De Amram et ortu Moysi

Narodziny i dorastanie Mojżesza.

w *Wr2* tytuł „*De ortu Moysi*”; w *B*, *U* brak tytułu; w *V* tytuł „*De patre Moysi et matre*”; w *O* brak wydzielenia rozdziału; w *B*, *U* brak tytułu; w *A* tytuł „*De infantia Moysi*”

De Moyse

Małżeństwo z Seforą.

rozdział wyróżniony tylko w *Wr2*, w innych brak tytułu

De rubo

Bóg ukazuje się Mojżeszowi w gorejącym krzewie i poleca mu wyprowadzenie Izraelitów z Egiptu; Mojżesz przybywa do faraona z prośbą o pozwolenie Izraelitom na wyjście na pustynię; faraon nie zgadza się i dokłada im więcej pracy; Mojżesz wzywa Boga na pomoc; Bóg zapowiada, że zmusi Egipcjan do ustępstw

III.2. Biblia curtata – analiza

w *Wr1, B, U* brak tytułu; w *V* tytuł „*De visione ardentis rubi*”; w *A* tytuł „*De rubo ardente*”; w *Wr2* brak fragmentu rozdziału mówiącego o wizycie Mojżesza u faraona i odmowie faraona

De signis Moysi et Aaron

Aaron zamienia drewnianą laskę w węża przed faraonem.

w *Wr2, O* tytuł „*De decem plagis*”; w *L* brak wyróżnienia rozdziału; w *B, U* brak tytułu; w *V* „*De signo primo in Egipto*”

De exitu ab Egipto

Wyjście z Egiptu; Pierwszy etap wędrówki przez pustynię: poświęcenie pierworodnych, wybór trasy, przejście przez Morze Czerwone, manna.

w *Wr1* brak części rozdziału (opisu pierwszego etapu wędrówki); w *L* brak wyróżnienia rozdziału; w *B, U, A* brak tytułu; w *V* tytuł „*De divisione maris*”

De manna

Opis cudu z manną.

w *B, U* brak tytułu

De pugna Israel

Izraelici pod wodzą Jozuego pokonują Amalekitów w Refidim.

w *Wr1* tytuł „*De pugna Iosue et Amalec*”; w *B, U* brak tytułu; w *A* brak wydzielenia rozdziału

De monte Syna

Przybycie na górę Synaj.

w *Wr1* tytuł „*De allocutione Dei ad Moysen*”; w *B, U* brak tytułu

De ascensu Moysi

Mojżesz otrzymuje od Boga 10 przykazań.

w *Wr1* tytuł „*De ascensu Moysi in montem Synai et X praeceptis*”; w *B, U* brak tytułu; w *A* „*De ascensu Moysi et Aaron in montem Syon*”

De lege

Lista 10 przykazań.

w *Wr1, Wr2, B* brak wydzielenia rozdziału; w *U* brak tytułu; w *A* tytuł „*De X praeceptis*”; w *Wr1, Wr2* wydzielony dodatkowy rozdział „*De tabulis lapideis*”

De vitulo conflatili

Izraelici budują złotego cielca.

w *WB, U* brak tytułu; w *A* tytuł „*De predicatione et de vitulo conflatili*”; w *U* ten rozdział po opisie opuszczania Synaju

De secundis tabulis

Mojżesz wyciosuje drugie tablice na miejsce pierwszych, które uległy zniszczeniu; następnie Jahwe na górze Synaj zawiera drugie przymierze z Mojżeszem.

w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy rozdział, brak tytułu; w U brak tego fragmentu

Numerorum

De murmure populi contra Dominum

Izraelici opuszczają Górę Synaj; złożeczą z powodu braku jedzenia; wybór 70 mędrców na rozkaz Jahwe; uczta z przepiórek i gniew Jahwe – ci, którzy je zjedli zmarli; Miriam, żona Aarona, zapada na trąd (jest to kara za bunt przeciw Mojżeszowi obojga małżonków), następnie zostaje oczyszczona po 7 dniach; *w B, O, A, L rozdział jest częścią rozdziału „De vitulo conflati”*; *w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy z opisem kary i uzdrowienia Miriam, brak tytułu*

Qualiter visa est terra promissionis

Opuszczenie Chaserot, rozbicie obozu na pustyni Paran, wyprawa przedstawicieli 12 plemion w celu zbadania Kanaanu; wysłańcy przekazują wieści o Kanaanie; Izraelici chcą się wycofać i wrócić do Egiptu; Bóg przekazuje Mojżeszowi, że wątpiący w jego potęgę nie dożyją podboju Kanaanu; Bunt Koracha, Datana i Abirama i ich zagłada; zakwitnięcie laski Aarona jako potwierdzenie wybrania plemienia Lewiego do kapłaństwa.

De Moyse et filiis Israel in solitudine

Powrót do Kadesz w 40 roku wędrówki; Śmierć Marii; Mojżesz uderzeniem laski w skałę wydobywa wodę; Król Edom nie zgadza się na przejście Izraelitów przez jego kraj, więc Izraelici okrążają Edom

w O tytuł „De filiis Israel”; *w L, V tytuł „De Moyse et filiis Israel”*, *w A tytuł „De Moyse et reditu filiorum Israel in solitudine”*, *w B, U brak tytułu*; *w U zmiana kolejności rozdziałów: ten rozdział następuje po rozdziale De vitulo conflati*

De morte Aaron

Śmierć Aarona; klątwa rzucona na rdzennych mieszkańców Kanaanu i zwycięstwo Izraelitów.

w B brak wyróżnienia rozdziału; *w U zmieniona kolejność rozdziałów: ten rozdział następuje po rozdziale De Moyse et filiis Israel in solitudine*

De serpente eneo

O pladze węży i wyrzeźbieniu węża ze spiżu; postój w dolinie potoku Zared.
W B, U brak tytułu rozdziału, w A tytuł „De serpente eneo et de sanctificatione”;
w Wr1 brak części rozdziału o postojach; w Wr2 opis postojów wydzielony w
dodatkowy rozdział bez tytułu

De Seon rege et Ogg rege

Śmierć Sichona, króla Amorytów i Oga, króla Baszanu w walkach z Izraelitami.
W Wr1, Wr2 wyróżniony dodatkowy rozdział pt. „De Seon rege et Og rege”; *w*
Wr2 wyróżniony kolejny rozdział „De asino Balaam”

De Balaam

Balaam syn Beora wyrusza w podróż do króla Moabu Balaka syna Sippora, ale w drodze wstrzymuje go anioł; prorocтво Balaama dotyczące błogosławieństwa zsyłanego przez Boga na Izraelitów; Izraelici przekonani przez Moabitki zaczynają czcić Baal-Peora
W Wr1 tytuł „De asino Balaam”; *w Wr2 brak wyróżnienia rozdziału, w B, U brak*
tytułu; w V tytuł „De Balaam propheta”, w A „De Balaam et de angelo”; *w U*
zmieniona kolejność rozdziałów, ten następuje po rozdziale „De morte Aaron”

De electione Iosue in ducem

Jozue zostaje wodzem Izraelitów i następcą Mojżesza.

De Madianitis

Podbój ziem za Jordanem i podział łupów.
W Wr1, Wr2 tytuł „De Madianitis et filiis Israel”, w B brak tytułu, w U brak
wydzielenia rozdziału, w V tytuł „De Madian”, w A „De ultione Madianitarum”

De morte Moysi

Opis śmierci Mojżesza.
w B, U brak wydzielenia rozdziału

Josue

De Josue

Jozue następcą Mojżesza.
w Wr1, Wr2 tytuł „De Iosue et Iericho”; *w B brak wydzielenia rozdziału; w U*
brak tytułu, w A tytuł „De principatu Iosue”

De Raab

III.2. Biblia curtata – analiza

Dwaj wywiadowcy wysłani do Jerycha; w uniknięciu uwięzienia przez tamtejszego władcę pomaga im nierządnicza Rachab; przejście przez Jordan; obrzezanie w Gilgal (Aralot).

w Wr1 brak tytułu; w B brak wydzielenia rozdziału; w U brak tytułu

De destructione Iericho

Jozue spotyka anioła; zburzenie Jerycha; ukaminienowanie Akana i jego rodziny za nieposłuszeństwo w sprawie kłątwy.

w B, U brak tytułu

De destructione Hay

Zdobycie i spalenie Aj.

w O tytuł „De Gabaonitis”; w L, V tytuł „De Josue”, w A tytuł „De Josue et Hay”,

w B, U brak tytułu

De Gabaonitis

Podstęp Gibeonitów i kara, która ich spotkała (mają na zawsze zostać sługami Izraelitów); sojusz pięciu królów Amoryckich; ich klęska pod Gibeonem i śmierć przez powieszenie.

De XXIII regibus contra Israel

Zwycięstwa nad kolejnymi państewkami Kanaanu; pokonanie 24 królów i zdobycie Chasor; budowa ołtarza na górze Ebal i pierwszy podział zdobytych ziem.

De morte Josue

Śmierć Jozuego a następnie Eleazara; zwycięstwo Ehuda nad Eglonem, królem Moabu; następnie Szamgar zwycięża Filistynów.

w B, U brak tytułu rozdziału; w Wr1, Wr2 brak części rozdziału o zwycięstwach wodzów izraelskich

De Gedeone

Medianicy i Amalekici pokonują Izraelczyków; anioł przychodzi do Joasza syna Abizera; anioł rozmawia z synem Joasza Gedeonem; Gedeon pokonuje Madianitów; śmierć Gedeona; Abimelek zabija 70 kuzynów.

w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy rozdział, brak tytułu; w B, U brak tytułu

De Philisteis

Cudowne okoliczności narodzin Samsona.

Rozdział wyróżniony tylko w rękopisach Wr1, Wr2 i U (w tym rękopisie tytuł: „De Sampsonie”)

De Sampsonē

Samson zabija lwa; małżeństwo Samsona z Filistynką; Samson zabija wielu Filistynów oślą szczęką.

w B tytuł „*Vita Sampsonis in libro Iudicum*”; w U, A brak tytułu rozdziału; w Wr1, Wr2 opowieść o zabiciu Filistynów przez Samsona wydzielona w dodatkowy rozdział pt. „*De Philisteis et filiis Israel*”

De morte Sampsonis

Dalila poznaje sekret siły Samson; Filistyni chwytają i oślepiają go; Samson odzyskuje siły, powoduje zawalenie domu; zabija wielu Filistynów i sam ginie.

w Wr1, B, U brak tytułu

I Regum

De Helii

Prorok Eliasz.

w Wr1 brak rozdziału; w B, U brak tytułu; w A tytuł „*De Helii et Helchana*”

De ortu Samuelis

Historia rodziny Samuela i jego narodzin.

w B, U brak wydzielenia rozdziału

De Samuele

Służba Samuela w świątyni i objawienie się Pana Samuelowi.

w Wr1, Wr2 tytuł „*De electione Samuel in prophetam*”; w B, U brak wydzielenia rozdziału

De amissione archae

Dwie przegrane bitwy Izraelitów z Filistynami; Filistyni odbierają Arkę Przymierza po zwycięstwie; śmierć Helego i jego synów.

w B brak tytułu; w U brak wydzielenia rozdziału

De remissione archae

Po serii nieszczęść Filistyni odsyłają Arkę; Izraelici zwyciężają dzięki modlitwom Samuela; Izraelici proszą Samuela o wyznaczenie króla.

w B, U brak tytułu

De Saul

Saul namaszczony na wodza.

w B, U brak tytułu, w A tytuł „*De Cys et de Saul*”

De prima unctione Saul

III.2. Biblia curtata – analiza

Saul namaszczony na króla; Oblężenie miasta Jabesz przez wojska Nachasza Ammonity; Saul gromadzi posiłki i zwycięża pod Jabesz; ponowne namaszczenie Saula na króla; Samuel przepowiada Saulowi, że straci władzę; Syn Saula Jonatan pokonuje Filistynów; Saul pokonuje Amalekitów.

w B brak tytułu, w U brak wydzielenia rozdziału; w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy rozdział „Secunda unctio Saulis” i kolejny pt. „De Saul et Philisteis”; w Wr1 brak części rozdziału dotyczącej Jonatana

De prima unctione David

Samuel namaszcza Dawida w domu jego ojca; Dawid zostaje giermkim Saula.

w O tytuł „De prima vocatione David”; w B, U = brak tytułu

De David et de Saul

Wojna z Filistynami.

w Wr1, Wr2, B, U brak tytułu, w O brak wydzielenia rozdziału, w V tytuł „De pugna David”

De David et Philisteo

Dawid pokonuje Goliata.

w Wr1, B brak tytułu; w Wr2, O, U brak wyróżnienia rozdziału

De pugna David

Kolejne walki Dawida.

w B brak tytułu; w U brak wydzielenia rozdziału

De morte Samuelis

Śmierć Samuela, a następnie Nabala; Dawid oszczędza Saula; wdzięczny Saul przestaje ścigać Dawida.

w B, U brak tytułu

De suscitatione Samuelis per phytonissam

Filistyni przygotowują się do walki z Izraelem; Saul każe wróżbitce wywołać ducha Samuela; Samuel ukazuje się i przepowiada klęskę Saulowi; Śmierć Saula i jego synów;

II Regum¹⁹

Dawid dowiaduje się o śmierci Saula i Jonatana.

¹⁹ W żadnym z rękopisów nie wydzielono nowego rozdziału wraz z początkiem 2 Księgi Królewskiej; treść jest kontynuacją poprzedniego rozdziału *De suscitatione Samuelis per phytonissam*.

III.2. Biblia curtata – analiza

w O tytuł „*De satisfacione Samuelis*”; w B, U brak tytułu; w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy rozdział „*De morte Saul et filiorum eius*”

Secunda unctio David

Dawid namaszczoney na króla plemienia Juda w Hebronie.

De Isboeth filio Saul

Syn Saula Iszbaal zostaje królem pozostałych plemion izraelskich; wojna pomiędzy Dawidem i Iszbaalem; Dawid zdobywa Jerozolimę i buduje w niej swój pałac.

w Wr2 brak wydzielenia rozdziału; w B, U brak tytułu, w V tytuł „*De Isbosech filio David*”, w A tytuł „*De Abner et de Isboeth filio Saul*”

De Michol uxore David

Dawid sprowadza Arkę Pańską do Jerozolimy; historia uwiedzenia przez Abnera konkubiny Saula; śmierć Abnera.

w Wr1 tytuł „*Quod Michol derisit virum suum scilicet David*”; w B, U brak tytułu; w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy rozdział „*De Abner et filiis David*”

De David

Dawid powstrzymany przez Jahwe w zamiarze budowy świątyni dla Arki; Dawid pokonuje Filistynów i Moabitów; Dawid zwraca Meribbaalowi, synowi Jonatana, należne mu ziemie; Joab dowódca Dawida, pokonuje w bitwie Ammonitów i Aramejczyków

w Wr2, B, U brak tytułu; w O tytuł „*De Amon*”; w A tytuł „*De rege Ammonitarum et de David*”

De ortu Salomonis

Dawid uwodzi Betszebę, żonę Uriasza; śmierć Uriasza; O Tamar i Amnonie, który ją uwiódł

w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy rozdział „*De concupiscentia David in Bersabee*”; w B, U brak tytułu

De morte Amon et fuga Absalon

Absalom zabija swego brata Amnona, 3 lata spędza na wygnaniu, wraca i uzyskuje przebaczenie Dawida; Absalom zawiązuje spisek w celu obalenia władzy ojca – Dawida; Dawid ucieka z Jerozolimy, a Absalom do niej wkracza; Chuszaj potwierdza swoją lojalność wobec Absaloma; śmierć Achitofela

III.2. Biblia curtata – analiza

w O, L, V tytuł „De fuga Absalon; w B brak tytułu; w U brak wydzielenia rozdziału; w Wr1 wydzielony dodatkowy rozdział o Chuszaju i śmierci Achitofela, bez tytułu”

De morte Absalon

Śmierć Absaloma; Powrót Dawida do Jerozolimy; Dawid ponownie zostaje królem; bunt Szeby syna Bikriego Beniaminity przeciwko Dawidowi; Dawid wysłał Amasę i Joaba przeciwko Szebie; Śmierć Amasy; zwycięstwo Joaba i śmierć Szeby.

w B brak tytułu, w U brak wydzielenia rozdziału, w A tytuł „De fuga et de morte Absalon”

De David et pestilencia

Trzyletni głód z powodu klątwy Gibeonitów; powieszenie siedmiu potomków Saula w celu przywrócenia zgody z Gibeonitami; zgoda pomiędzy Izraelitami i Gibeonitami; przywrócenie urodzaju; cztery potyczki z Filistynami; spis ludności Izraela i Judy na rozkaz Dawida; Bóg karząc Dawida za jego zuchwałość zsyła zarazę; budowa ołtarza przebłagalnego i złożenie ofiar;

III Regum²⁰

Salomon namaszczony na króla; ponowne namaszczenie Salomona na króla; śmierć Dawida.

w Wr2, B, U brak tytułu, treść rozdziału podzielona w tych rękopisach na dwa podrozdziały (drugi także bez tytułu); w A tytuł „De fame et penitentia David”

De Salomon rege

Na rozkaz Salomona giną: Adoniasz, brat Salomona, Joab, dowódca wojsk i Szimeja; wyrok Salomona w sprawie dwu nierządnic i dziecka; najwyżsi urzędnicy Salomona; Salomon autorem zaklęć na choroby i demony.

w Wr2, B, U brak tytułu

De edificacione templi

O budowniczych Świątyni.

w Wr2 tytuł „De dedicatione ecclesiae”; w B, U brak tytułu

De dedicatione templi

²⁰ Tak jak w przypadku 2 Księgi Królewskiej – brak wydzielenia rozdziału w tym miejscu, treść jest kontynuacją poprzedniego rozdziału.

III.2. Biblia curtata – analiza

Budowa Świątyni; Salomon buduje świątynie pogańskie; prorok Natan napomina go z tego powodu; śmierć Salomona.

w Wr2, B, U brak tytułu; w L, V tytuł „De lapide reprobationis”; w A tytuł „De lapide reprobationis et de dedicatione templi”; w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy rozdział z opisem śmierci Salomona, bez tytułu

De morte Salomonis

Roboam syn Salomona obejmuje władzę, bunt 10 plemion; podział państwa na Izrael (królem Jeroboam) i Judę (królem Roboam); Jeroboam każe wyrzeźbić dwa złote cielce i wystawić im świątynie w Betel i Dan, aby jego lud nie składał darów w świątyni jerozolimskiej; prorok Abdon z królestwa Judy odwiedza Jeroboama, łamie nakaz Pana i ginie na terenie Izraela; Śmierć syna Jeroboama Abiasza; panowanie i śmierć Jeroboama; panowanie i śmierć Roboama; Panowanie Abijjama króla Judy.

w B, U brak tytułu; w Wr1, Wr2 ten rozdział podzielony na cztery części, tylko pierwsza ma tytuł, pozostałe nie

De Helia

Syn Omriego Achab królem Izraela; Achab wziął za żonę Izebel i odnowił kult Baala; prorok Eliasz przybywa do Achaba napomina go; Eliasz jest zmuszony do ucieczki i zatrzymuje się u wdowy z Sarepty; przywrócenie życia zmarłemu synowi wdowy, którym miał być późniejszy prorok Jonasz.

w Wr1, Wr2, B brak tytułu

De Achab et Jezabel

Po trzech latach, w których panowała susza, Eliasz wraca do kraju Achaba i informuje go, że susza jest karą za kultywowanie kultu Baala; Eliasz wzywa kapłanów Baala do udowodnienia, który bóg Baala czy Jahwe jest prawdziwy, spór ma być rozstrzygnięty przy pomocy ofiary z cieląt; modlitwy kapłanów nie zostają wysłuchane, modlitwa Eliasza zostaje wysłuchana i samoistny ogień obejmuje złożoną ofiarę, lud przekonuje się o tym, że prawdziwym Bogiem jest Jahwe, Eliasz zabija 450 kapłanów Baala; nadchodzi deszcz.

w Wr1, Wr2, B, U brak tytułu, w O brak wydzielenia rozdziału, w V tytuł „De pugna David”

De Achab et Elia

Ucieczka Eliasza przed zapowiedzią śmierci złożoną przez królową Izebel; Eliasz udaje się na górę Horeb gdzie ukazuje mu się Jahwe; Eliasz dostaje polecenia od

III.2. Biblia curtata – analiza

Pana: namaścić Chazela na króla Aramu, Jehu na króla Izraela, a Elizeusza syna Szafata na proroka i swojego następcę; choroba i śmierć króla Izraela Ochozjasza; królem zostaje brat Ochozjasza Joram. W obu państwach rządzą królowie o imieniu Joram.

De Heliseo

Eliasz wstępuje do niebios; Elizeusz oczyszcza wodę w Jerychu.

w U brak tytułu; w Wr1 treść podzielona na dwa podrozdziały (drugi także bez tytułu)

De oleo

Wdowa po proroku Abdiaszu doznaje cudu rozmnożenia oliwy i dzięki temu ratuje dwóch synów od niewoli; wskreszenie syna Szunemitki przez Elizeusza; Elizeusz zmienia polewkę z gorzkich owoców w zdatną do jedzenia a następnie rozmnaża chleby dla 100 osób.

w B.U brak tytułu; w A tytuł „De Heliseo et multiplicatione olei”; w Wr1 i Wr2 część o wskrzeszeniu syna Szunemitki wydzielona w oddzielny podrozdział bez tytułu

De Naaman

Uleczenie przez Elizeusza Naama króla Aramu z trądu; oślepienie wojsk aramejskich (w HS syryjskich) i wyprowadzenie ich z Izraela do Samarii; głód i drugie oblężenie Samarii przez króla Aramu; po śmierci Ochozjasza władzę przejmuje jego matka Atalia i każe zamordować wszystkich potomków króla; Joszeba siostra Ochozjasza ratuje jego syna Joasza, a po sześciu latach doprowadza do jego koronacji na króla; w wynikłych z tego powodu zamieszkach ginie Atalia.

w Wr1, Wr2, L, B, U brak tytułu; w A tytuł „De benedictione Naaman”; Wr1 podzielony na cztery rozdziały, z czego pierwszy i ostatni bez tytułu, a drugi z tytułem „De Heliseo et rege Syriae” oraz „De fame in Syria”

De morte Helisei

Joachaz syn Jehu zostaje królem Izraela; wojny z Aramejczykami; Joachaz umiera po 17 latach panowania, królem zostaje jego syn Joasz; walki Joasza króla Izraela z Amazjaszem, królem Judy; śmierć Joasza, królem zostaje Jeroboam; śmierć Elizeusza; walki Joasza z królami Aramu: Chazelem a następnie jego synem Ben-Hadadem, Joasz odbija wszystkie miasta izraelskiego podbite wcześniej przez Aramejczyków.

III.2. Biblia curtata – analiza

w B, U brak tytułu

De captivitate decem tribuum

Król asyryjski Tiglat-Pileser zajmuje część terenów Izraela i bierze w niewolę wielu Izraelitów z plemion Zabulona i Neftalego; Ozeasz syn Eli zabija króla Pekacha i zostaje królem Izraela.

w B, U brak tytułu

De Isaia et Ezechia

Rządy króla Judy Ezechiasza: przywraca prawowity kult, pokonuje Filistynów; król Asyrii Sennacheryb podbija królestwo Judy; Ezechiasz modli się do Jahwe o pomoc; Jahwe zmusza Sennacheryba do wycofania się z Judy; Sennacheryb ginie z rąk swoich synów; 185 tysięcy wojska Sennacheryba, które oblegają Jerozolimę, ginie zabite przez anioła Pańskiego; przerażony Sennacheryb wycofuje się do Niniwy; ginie z rąk swych dwu synów Adrameleka i Saresera w świątyni boga Nisroka; jego najmłodszy syn Assarhaddon obejmuje rządy; Adramelek i Sareser uciekają do Ararat w Armenii; przybycie posłów króla babilońskiego Merodaka-Baladana do pałacu Ezechiasza; prorok Izajasz przepowiada niewolę babilońską; śmierć Ezechiasza.

w B, U brak tytułu; ostatnia część rozdziału, od przybycia posłów króla babilońskiego w Wr1 i Wr2 wydzielona w dodatkowy rozdział bez tytułu, a w A w rozdział „De Ezechia”

De morte Isaie

Objęcie władzy przez Manassesa, syna Ezechiela; śmierć Izajasza zamordowanego przez wysłanników Manassesa.

w B, U brak tytułu, w V brak wydzielenia rozdziału

De Jeremia

Pierwsze lata działalności prorockiej Jeremiasza; faraon Neko wyprawia się przeciw Asyryjczykom; król Jozjasz występuje przeciwko faraonowi i ginie w walce.

w Wr2, L brak tytułu, w U tytuł „Liber Ieremiae prophetae”

De Baruch

Po śmierci Jozjasza królem zostaje jego średni syn Joachaz; po 3 miesiącach faraon Neko obala króla, bierze go w niewolę i nakłada trybut, królem Judy mianuje starszego brata Joachaza – Eliakima i zmienia mu imię na Jojakin; w Babilonie władzę przejmuje Nabuchodonozor, który pokonuje faraona i zajmuje

III.2. Biblia curtata – analiza

wszystkie rządzone przez niego tereny oprócz Judei; Jeremiasz przepowiada niewolę babilońską; uwięzienie Jeremiasza; najazd Nabuchodonozora na Judeę; król Jojakin razem z ważnymi urzędnikami państwa trafia do niewoli, ale wkrótce zostaje uwolniony i zmuszony do płacenia trybutu; po 3 latach Jojakin wykorzystuje wojnę pomiędzy faraonem i Babilonią i przestaje płacić trybut; wojska Nabuchodonozara zdobywają Jerozolimę; Nabuchodonozor każe zgładzić Jojakina; Nabuchodonozor ustanawia królem syna Jojakina także o imieniu Jojakin; w obawie przed buntem nowego króla Nabuchodonozor bierze w niewolę Jojakina, jego matkę i wielu możnych oraz rzemieślników i wywozi skarby świątynia i pałacu królewskiego do Babilonii – rozpoczyna się niewola babilońska.

w Wr1 i B brak tytułu, w Wr2 i U brak wydzielenia rozdziału, w A tytuł „De Ieremia et Baruch”; w Wr1 i Wr2 wydzielone dwa dodatkowe rozdziały: „De Nabuchodonosor rege” i „De transmigracione Babylonis”

De Sedechia

Nabuchodonozor ustanawia królem Judy Sedecjasza; królowie Edomu, Moabu, Tyru, Amonu i Sydonu namawiają Sedecjasza do buntu przeciwko królowi Babilonu; Jeremiasz przepowiada, że niewola będzie trwała 70 lat.

w Wr2, B brak tytułu; w U brak wydzielenia rozdziału

De destructione Ierusalem

Drugie oblężenie Jerozolimy w dziewiątym roku panowania Sedecjasza; Sedecjasz uwalnia Jeremiasza z więzienia; Jeremiasz ponownie przepowiada mu niewolę; możni namawiają króla, żeby pozwolił im zgładzić Jeremiasza, a następnie porzucają proroka w jeziorze, ratuje go sługa królewski; Babilończycy zdobywają Jerozolimę; Sedecjasz ucieka z miasta, lecz zostaje pojmany w niewolę i zabrany do Ribla; król Sedecjasz zostaje oślepiiony i zabrany do Babilonu; spalenie Jerozolimy przez Nebuzaradana dowódcę wojska Nabuchodonozora; Babilończycy uwalniają Jeremiasza z więzienia; uprowadzenie w niewolę kolejnych mieszkańców Judei; mianowanie Godoliasza zarządcą Judei z ramienia Chaldejczyków; tryumfalny powrót Nabuchodonozora do Babilonu; śmierć Sedecjasza.

w B brak tytułu; w U, A brak wydzielenia rozdziału; w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy rozdział (wydarzenia od spalenia Jerozolimy do mianowania

Godoliasza) bez tytułu; w Wr1 wydzielony jeszcze jeden rozdział bez tytułu dotyczący powrotu Nabuchodonozora do Babilonu i śmierci Sedecjasza

Thobiae

Historia Thobiae

Historia Tobiasza; Godoliasz zarządcą miast judzkich z nadania króla babilońskiego; Godoliasz ginie z ręki Izmaela syna Netaniasza.

w Wr1 treść podzielona na dwie części, obie bez tytułu

De reclusionone archae

Jeremiasz przepowiada, że Izraelici, którzy w obawie przed królem babilońskim przeniosą się do Egiptu zginą, jednak dowódcy i lud nie słuchają proroka i uciekają do Egiptu; Jeremiasz i Baruch, zmuszeni przez pozostałych, także wyruszają do Egiptu; Jeremiasz ginie z rąk współpracowników, którzy nie zgadzają się z jego prorocत्वami.

w Wr1, B brak tytułu, w O tytuł „De reclusionone Ieremiae”, w U „Ieremias dedit signum”

Ezechielis

De Ezechiele

Wizja Ezechiela, w której ogląda mieszkańców Jerozolimy modlących się do obcych bożków; Bóg każe Ezechielowi naznaczyć największych grzeszników, którzy potem giną z rąk posłańców Pana; jeden z uciekinierów z Jerozolimy powiadamia Ezechiela o zagładzie miasta; Ezechiel przepowiada, że ponowne zwrócenie się ludu do Boga sprawi, że będą mogli wrócić do swojej ziemi; 25 lat od momentu wygnania Ezechiel ma wizję przyszłej Jerozolimy: miasta i świątyni.

w B brak tytułu rozdziału; w Wr1 i Wr2 treść podzielona na cztery części, trzy kolejne bez tytułu

Danielis

De Daniele

Daniel na dworze Nabuchodonozora.

w B brak tytułu

De somno Nabuchodonosor

Wizja pierwsza: Sen Nabuchodonozora o posągu.

III.2. Biblia curtata – analiza

w *Wr2, B, U* brak tytułu

De expositione somniorum

Daniel objaśnia znaczenie snu o posągu.

w *Wr1* brak wydzielenia rozdziału, w *Wr2, B* brak tytułu

De tribus pueris in fornace

Wizja druga: trzech towarzysze Daniela w rozpalonym piecu, ogień nie robi im krzywdy.

w *B* brak tytułu; w *U* brak wydzielenia rozdziału; w *O, L, V* tytuł „*De sociis Danielis*”; w *A* tytuł „*De statua aurea et sociis Danielis*”

Visio Nabuchodonosor

Trzecia wizja: sen Nabuchodonozora o drzewie.

w *Wr2, B* brak tytułu; w *Wr1* tytuł „*Visio et mutatio Nabuchodonosor*”, w *U* tytuł „*Somnium Nabuchodonosor*”

De filiis Nabuchodonosor

Katalog królów babilońskich.

Visio Danielis

Wizja czwarta: cztery bestie a następnie Mesjasz.

w *B, U* brak tytułu

Item visio Danielis

Wizja piąta: baran i kozioł.

w *Wr2, B* brak tytułu; w *O, U* brak wydzielenia rozdziału

De Balthasar rege

Wizja szósta: uczta Baltazara.

w *B, U* brak tytułu; w *L, V, A* tytuł „*De Daniele*”

Daniel in lacu leonis

Wizja siódma: Daniel w jaskini lwów.

w *Wr1, Wr2* wydzielony dodatkowy rozdział pt. „*Daniel in lacu leonis*” (w *rps Wr1*) i „*De lacu leonum*” (w *rps Wr2*)

Historia Susannae

Historia Zuzanny.

De idolo Belis

O posągu bożka Bela.

De dracone

III.2. Biblia curtata – analiza

Daniel odmawia adoracji posągu Bela i udowadnia królowi, że potrawy składane Belowi spożywają kapłani; Daniel zabija świętego smoka.

Treść tej części, która w „Historia scholastica” stanowiła jeden rozdział jest różnie potraktowana w różnych odpisach. Wyróżnić można trzy grupy:

- grupa 1: Wr1, Wr2 - dzieli się na trzy rozdziały („De idolo Belis”, „De dracone” i rozdział bez tytułu stanowiący początek opowieści o proroku Habakuku),
- grupa 2: O, L, V, A - dzieli się na dwa rozdziały („De idolo Belis” i „De dracone”),
- grupa 3: B, U - cały rozdział stanowi jedną część bez tytułu

[De Habacuc]

Prorok Habakuk.

w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy rozdział, bez tytułu

De Cyro

Panowanie Cyrusa; Cyrus pozwala Izraelitom na powrót do Judei.

w B, U brak tytułu; w Wr1, Wr2 powrót Izraelitów z niewoli wydzielony w dodatkowy rozdział bez tytułu

De reditu Iudeorum

Odbudowa świątyni.

w B, U brak tytułu

De Cambyse

Kambyzes II (znany też jako Artakserkses, Assuerus lub Nabuchodonozor).

w Wr1, B, U brak tytułu

Judith

Historia Judith

Historia Judyty.

w Wr2, B, U brak tytułu

De Dario secundo

Rządy perskiego maga Gaumaty, który doszedł do władzy podając się za brata Kambyzesa II – Bardiję (przez Greków Bardija nazywany był Smerdisem); śmierć Gaumaty z rąk Dariusza (później nazwanego Wielkim).

w B, U brak tytułu; w Wr1 tytuł „De Dario secundo et de Zorobabel”; w A tytuł „De regno Darii”

De dedicacione templi

Namiestnik Jerozolimy Zorobabel przystępuje do odbudowy świątyni; dwaj namiestnicy perscy donoszą Dariuszowi o tym fakcie, ale Dariusz potwierdza wolę Cyrusa, który zgodził się na odbudowę i zwrot sprzętów świątyni; poświęcenie świątyni.

w *Wr2, B, U brak tytułu*

De Esdra

Ezdrasz za zgodą Artakserksesa wraca do Jerozolimy i naucza prawa.

w *Wr2, B, U brak tytułu; w Wr1 tytuł „De Archazer secundo et de Esdra”*

De Neemia

Nehemiasz przybywa z Babilonu do Jerozolimy, aby odbudować jej mury.

w *Wr2, B, U brak tytułu; w A brak wydzielenia rozdziału; w Wr1 tytuł „De reedificatione murorum Iherusalem”*

De reedificatione murorum Iherusalem

Lud odnajduje ukryte przez Jeremiasza namiot, arkę i ołtarz kadzenia i obchodzi święto oczyszczenia świątyni; obowiązki Żydów wobec Świątyni; zakończenie budowy murów, rozlokowanie nowych mieszkańców w Jerozolimie; śmierć Nehemiasza.

w *Wr2, B, U brak tytułu, w Wr1 tytuł „De dedicacione murorum Iherusalem”;*
ponadto w Wr1 wydzielone dwa dodatkowe podrozdziały bez tytułów

Esther

Historia Esther

Historia Estery i Kserksesa I.

De Vasti

Opowieść o królowej perskiej Vasthi; Artakserkses I; dziesięć plemion Izraela nie może powrócić do swojej ojczyzny, gdyż odeszli od wiary w jedyne Boga; śmierć Aleksandra; Antioch IV Epifanes.

Wr1 podzielona na podrozdziały, Wr2 podzielona na 3 podrozdziały, tylko pierwszy ma w każdym odpisie ma tytuł, pozostałe bez tytułu

I Machabeorum

De Mathatia et filiis suis

III.2. Biblia curtata – analiza

Matatiasz odmawia wykonania rozkazu i nie składa ofiary bożkom, wzywa też swoich synów i współmieszkańców do nieposłuszeństwa; następnie razem ze zwolennikami opuszcza miasto; wojsko króla ściga buntowników; rozpoczynają się walki; po roku Matatiasz zapada na śmiertelną chorobę, postanawia, że jego dwaj synowie mają przewodzić ludowi: Szymon ze względu na mądrość, a Juda ze względu na waleczność.

w Wr1, Wr2, B, U V brak tytułu

De Juda Machabeo

Zwycięskie walki Judy: z Apoloniuszem z Samarii i jego wojskiem; z Seronem dowódcą wojsk Syrii Mniejszej; najazd Lizjasza na Judeę; klęska Lizjasza pod Bet-Sur.

w Wr1, Wr2, B, U brak tytułu

De Machabeis

Oczyszczenie i ponowne poświęcenie Świątyni; walki Judy Machabeusza z sąsiadami: Idumejczykami, Ammonitami, z poganami z Galilei oraz w Gileadzie; porażka Józefa i Azariasza, którzy chcieli być równie sławni co Juda i Szymon Machabeusze; Juda pokonuje ponownie Idumejczyków oraz Filistynów; Antioch Eupator próbuje zdobyć Elimais, ale bezskutecznie; dowiaduje się, że jego wojska zostały pokonane w Judei; wyznacza Filipa na wychowawcę syna i opiekuna państwa; umiera z powodu choroby; Juda Machabeusz wyrusza przeciwko Antiochowi V Eupatorowi; bitwa pod Bet-Zacharia; Lizjasz oblega Jerozolimę, ale wycofuje się, gdy dowiaduje się o powrocie z Persji i Medii Filipa, którego Antioch Eupator wyznaczył do opieki nad synem; Lizjasz wraca do Antiochii i odbija ją Filipowi, który zdążył ją już opanować; Demetriusz I Soter obejmuje władzę w Syrii i każe stracić Antiocha V Epifanesa i Lizjasza; Alkimos z grupą innych Izraelitów oskarżają Judę Machabeusza przed Demetriuszem o popełnianie zbrodni; Demetriusz wysłał jednego ze swoich dowódców Bakchidesa, który rozpoczął oblężenie Jerozolimy; Juda Machabeusz wraz z gronem zaufanych wycofuje się z Jerozolimy, Bakchides ją zdobywa i przekazuje władzę Alkimosowi, który zostaje arcykapłanem; niezadowoleni z jego rządów Izraelici opuszczają Alkimososa, więc ten zmuszony jest do opuszczenia Jerozolimy; udaje się do Demetriusza i ponownie oskarża Machabeusza o wzniecanie walk; Demetriusz wysłał do Judei swego dowódcę Nikanora; Juda

III.2. Biblia curtata – analiza

pokonuje Nikanora pod Adasa, Nikanor ginie w walce; Zawarcie przymierza pomiędzy Izraelitami i Rzymianami.

w Wr1, Wr2, B brak tytułu; w U brak wydzielenia rozdziału; Wr1 i Wr2 podzielone na dwie części (druga bez tytułu)

De Jonatha

Juda Machabeusz ginie w bitwie z wodzem syryjskim Bakchidesem, jego bracia Jonatan i Szymon zabierają jego ciało z pola bitwy i urządzą pogrzeb w Modin; Jan, brat Jonatana i Szymona ginie z rąk Nabatejczyków; Jonatan mści się na Nabatejczykach przygotowujących się do wesela; bitwa wojsk Jonatana i Bakchidesa nad brzegiem Jordanu; Bakchides odbudowuje obronne miasta w Judei; Alkimos każe zburzyć wewnętrzne mury świątyni, doznaje z tego powodu paraliżu i umiera; Bakchides wycofuje się do Syrii; bitwa Jonata i Bakchidesa pod Bed-Basi; klęska Bakchidesa i zawarcie pokoju pomiędzy Bakchidesem i Jonatanem; Demetriusz i Aleksander Epifanes zabiegają o sojusz z Jonatanem; Aleksander nadaje Jonatanowi godność arcykapłana i Jonatan wraz ze swoim wojskiem zawierają przymierze z Aleksandrem; Demetriusz ginie w starciu z Aleksandrem; Aleksander żeni się Kleopatrą córką Ptolemeusza VI Filomatora.

w Wr1, Wr2, B brak tytułu; w U brak wydzielenia rozdziału; w A tytuł „De Symone et eius bello”; w Wr1 i Wr2 podzielone na dwie części (druga bez tytułu)

De Trifone

Demetriusz syn Demetriusza przybywa z Krety do Syrii; Demetriusz mianuje zarządcą Celesyrii Apoloniusza; Apoloniusz wyrusza przeciwko Jonatanowi, ścierają się na równinie pod Azotem, Jonatan wraz ze swym wojskiem wygrywa starcie, Apoloniusz wycofuje się do Syrii; król Aleksander przesyła Jonatanowi dowody uznania oraz przekazuje we władanie Akkaron i jego okolice; Ptolemeusz VI wyrusza do Syrii, spotyka się też z Jonatanem; Ptolemeusz zrywa przymierze z Aleksandrem, a zawiera z Demetriuszem; Ptolemeusz pokonuje Aleksandra w Cylicji, Aleksander ucieka do Arabii, ale zostaje tam zabity; trzy dni później umiera Ptolemeusz; władcą Syrii i Egiptu zostaje Demetriusz; spotkanie Jonatana z Demetriuszem w czasie którego potwierdzają przymierze; Tryfon, widząc niezadowolenie wojska Demetriusza udał się do Arabii po Antiocha syna Aleksandra; Jonatan udziela pomocy wojskowej Demetriuszowi opuszczonemu przez jego własne wojsko; izraelskie wojsko ratuje Demetriusza w czasie buntu mieszkańców Antiochii, którzy próbują zabić króla; Demetriusz odzyskuje

III.2. Biblia curtata – analiza

władzę, niedługo po tym łamie wszystkie swoje przyrzeczenia i staje się wrogiem Jonatana; Tryfon doprowadza do koronowania trzyletniego Antiocha VI Dionizosa; walki Jonatana z namiestnikami Demetriusza w Judei; Jonatan odnawia sojusz z Rzymem i Spartą; kolejne Walki Jonatana i Szymona z Demetriuszem; Tryfon podstępem zwabia Jonatana do Ptolemaid i go więzi; Tryfon napada na Judeę, lud wybiera Szymona na swojego władcę.

w Wr1, B, U brak tytułu; Wr1 podzielone na 3 podrozdziały, Wr2 na dwa podrozdziały (Wr1 żaden nie ma tytułu, Wr2 – tylko tytuł całego rozdziału)

De Symeone

Wysłannicy Tryfona składają Szymonowi ofertę wykupienia Jonatana z niewoli; Jonatan zgadza się na warunki Tryfona, ale Jonatan wcześniej ginie; Tryfon każe zabić Antiocha VI i obejmuje po nim władzę w Azji; sojusz Szymona i Demetriusza; Szymon mianuje swojego syna Jana jednym z wodzów; walki Demetriusza i Tryfona.

w B, U brak tytułu

De Johanne filio Symonis

Ptolemeusz syn Abubosa buntuje się przeciwko Szymonowi, gromadzi wojska i postępując zabija Szymona oraz jego dwóch synów Judę i Matatiasza, każe zabić także Jana, ale ten, uprzedzony przez jednego z wysłańców, ucieka z zasadzki, zajmuje Jerozolimę i zabija wysłańców, którzy mieli go zabić. Lud wybiera Jana na swego władcę.

w B, U brak wydzielenia rozdziału

II Machabeorum

[Liber II Machabeorum]

Rekapitulacja wydarzeń z uzupełnieniami w postaci opisów kilku epizodów z czasów walk; po śmierci Szymona władzę obejmuje Jan z przydomkiem Hirkan; Jan chce pomścić śmierć ojca i braci oraz uwolnić z niewoli matkę; Jan oblega wojska Ptolemeusza w mieście Agon, Ptolemeusz torturuje matkę i braci Jana na jego oczach i Jan decyduje się odstąpić od oblężenia, matka Jana wzywa go do pomszczenia śmierci ojca i braci, Jan odstępkuje od oblężenia, Ptolemeusz zabija żonę i dzieci Szymona, a sam ucieka do tyrana Filadelfii (w starożytnej Lidii) Zenona.

w Wr1, Wr2, O, U brak tytułu; w L, B, V, A brak wydzielenia rozdziału

[De morte Johanni]

Opis okoliczności śmierci Jana Hirkana.

w Wr1, Wr2 wydzielony dodatkowy rozdział, brak tytułu

De Herode

Herod Wielki – okoliczności wyboru na władcę.

w B brak wydzielenia rozdziału, w U brak tytułu

Do wyciągania wniosków na temat podobieństw i różnic pomiędzy uwzględnionymi rękopisami potrzebne jest znacznie dokładniejsze porównanie tekstu i analiza odmianek oraz błędów i pominięć (lub uzupełnień); na tym etapie takie porównanie nie jest możliwe. Nawet jednak po tak ogólnym porównaniu nasuwa się jednak kilka wniosków:

1. rękopisy wrocławskie Wr1 i Wr2 (a wcześniej oba należące do biblioteki cystersów z Henrykowa) wykazują znaczne podobieństwa: mają wydzielonych więcej rozdziałów niż inne odpisy i bardzo często mają identyczne tytuły rozdziałów (inne niż pozostałe grupy rękopisów). Z drugiej strony rękopis BUWr 20, chociaż przepisany później nie może być bezpośrednią kopią rękopisu BUWr I Q 21, gdyż zawiera fragmenty tekstu, których brak w starszym rękopisie (np. rozdział o Eliaszu z początku I Księgi Królów);
2. dużą zgodność w podziale na rozdziały oraz w pomijaniu tytułów rozdziałów wykazują rękopisy B (z Bambergu) i U (przechowywany obecnie w Uppsali);
3. wiele wspólnych cech mają rękopisy O (ołomuniecki), L (obecnie w Londynie) i V (powstały we wrocławiu, obecnie przechowywany w Vyššim Brodzie);
4. rękopis A (z Admont) wykazuje pewne podobieństwa z grupą scharakteryzowaną w punkcie 3, ale jednocześnie wykazuje liczne różnice, co nie pozwala go włączyć w powyższą grupę; jest więc świadectwem funkcjonowania kolejnej podgrupy rękopisów.

Wszelkie kolejne ustalenia można będzie poczynić, gdy znacznie dokładniej porówna się treść wymienionych rękopisów.

III.2.5. Wyniki porównania

a) Tytuł i incipit

Biblia curtata jest niewątpliwie epitomą *Historia scholastica* Piotra Comestora. Świadczy o tym porównanie treści obu tekstów. Chociaż w ekscerpcie pominięta jest

III.2. Biblia curtata – analiza

przedmowa autora i wstęp występujące w podstawie, z której dokonano skrótu, może być mylony z autentyczną pracą Piotra Comestora z powodu bardzo charakterystycznego incipitu. Początek *Biblia curtata* brzmi „In principio creavit Deus celum et terram. Id est continens et contentum, videlicet celum empireum et angelicam naturam...” podczas gdy incipit *Historii szkolnej*: „In principio erat Verbum, et Verbum erat principium, in quo, et per quod Pater creavit mundum. Mundus quatuor modis dicitur: quandoque empyreum coelum mundus dicitur propter sui munditiam; quandoque sensibilis mundus, qui a Graecis “pan”, a Latinis “omne” dictus est quia, philosophus empyreum non cognovit; quandoque sola regio sublunaris, quia haec sola animantia nobis nota habet de qua: Princeps hujus mundi ejicietur foras; quandoque homo mundus dicitur, quia in se totius mundi imaginem repraesentat. ...”. Tekst kończy się słowami: „... Preceperit Iohannes predicare baptismum penitencie in remissionem peccatorum”.

Nie wiadomo, czy epitoma została zaopatrzona w odautorski tytuł. W rękopisach występuje pod bardzo różnymi: *Historia Veteris et Novi Testamenti*, *Biblia curtata* [lub *accurtata*], *Biblia Veteris Testamenti curtata*, *Biblia pauperum*, *Biblia pauperum Veteris et Novi Testamenti*, *Breviloquium Bibliae*, *Historia scholastica in epitomen coacta*, *Vetus Testamentum accurtatum*, *Historia biblica Veteris Testamenti*, *Compendium Bibliae*, *Scholastica historia a magistro Petro edita de incidenciis Biblie*, *Historia scholastica curtata*, *Compendium Scholasticae historiae*, *Liber Veteris Testamenti sive Biblie* (ten tytuł w rękopisie BUWr I Q 22 wkomponowany jest w rubrykę przed tekstem, która w całości brzmi następująco: „Incipit liber veteris testamenti sive biblie quem curtavimus propter brevitatem quia non omnes possumus habere totum volumen biblie saltem in scriptis historiis habeat subscripturum”). Czy jest to przepisana odautorska refleksja na temat przyczyn stworzenia wyciągu, czy tylko uzupełnienie dodane przez kopistę nie wiadomo), *Commentarius in aliquot Veteris Testamenti loca*, *Expositio super Vetus Testamentum*, *Expositio historica Veteris Testamenti*.

Wszystkie wymienione wyżej tytuły pochodzą z rubryk poprzedzających sam tekst, marginaliów (zapisanych rękami kopistów tekstu) oraz kolofonów; są więc świadectwem tego, jak bezpośredni użytkownicy tego kompendium postrzegali jego zawartość i jakich korzyści się spodziewali. Zwraca uwagę fakt, że jedynie nieliczne tytuły podkreślają związek epitomy z *Historią szkolną*. Może to wynikać z próby zatarcia go, ale przecież nie musi. Być może z punktu widzenia ówczesnych odbiorców ten związek nie był na tyle istotny, żeby go podkreślać lub był tak oczywisty, że nie trzeba było tego powtarzać. Prawdopodobnie tylko dla nas, współczesnych badaczy, zależność

pomiędzy tekststami jest ważna: mamy wkodowaną uważność na prawa autorskie, ale to pojęcie jest przecież anachroniczne w stosunku do norm obowiązujących w czasach, gdy tekst był użytkowany.

Tytuły nadawane omawianemu tekstowi znacznie częściej akcentują jego treść i formę: jego związek z Biblią (lub precyzyjniej: tymi księgami Biblii, które zawierają opis faktów historycznych) i jego skrótość. Wydaje się, że tekst – w zamierzeniu epitomatora – miał być rodzajem pomocy biblijnej: zwięzłym kompendium dziejów biblijnych i jego użytkownicy też go tak traktowali. Z tytułów wynika jednak, że czytelnicy spodziewali się znaleźć w nim nie tylko dzieje przedchrystusowe, ale też historię Nowego Testamentu (nie da się inaczej wytłumaczyć tytułów: *Historia Veteris et Novi Testamenti*; nawet tytuł *Biblia curtata* sugeruje, że tekst dotyczy całej Biblii).

b) Autor

Nie wiadomo, kim był epitomator. W rękopisie z Biblioteki Kapitulnej w Ołomuńcu sygn. 74 tekst kończy się następującym kolofonem: „Explicit biblia domini Gabrielis”. Rękopis powstał w XV w. więc w czasie dość odległym od momentu ekscerpcji. Ponadto jest to jedyny rękopis przekazujący taką informację. Czy tekst kolofonu wskazuje autora? Czy raczej skryby i pierwszego właściciela? A może właściciela egzemplarza, z którego tekstu był kopiowany? Należy się zgodzić, że na podstawie tego jednego zapisu, na dodatek tak późnego (w sytuacji, gdy można wskazać około dwudziestu odpisów wcześniejszych, które takiej informacji nie przekazują) nie można stawiać hipotezy o autorstwie owego Gabriela. Ten sam odpis w rubryce przed tekstem zawiera krótką charakterystykę: „Incipit hoc opusculum veteris testamenti de historiis compilatum quod vocatur curta[ta] biblia”, co zdaje się potwierdzać, że w XV w. kopiści działający na Śląsku i przepisujący omawiany tekst widzieli w nim po prostu streszczenie Starego Testamentu (w tytułach akcentowane są dwie cechy tekstu: że jest to Biblia ewentualnie precyzyjniej Stary Testament, oraz, wyrażony różnymi określeniami, jego skrótowy charakter).

c) Czas i miejsce powstania

Podczas kwerendy zlokalizowano czterdzieści odpisów. Znaczna część z najwcześniejszych odpisów powstała i była w średniowieczu użytkowana na Śląsku: Wrocław, Henryków, Ołomuniec i Opawa, wczesny odpis znajduje się ponadto: w

Admont (egzemplarz z glossami czeskimi, więc zapewne proveniencji czeskiej); w Bambergu, Londynie (rękopis proveniencji wschodnioniemieckiej), Uppsali (wywieziony z Lidzbarka Warmińskiego, miejsce powstania nieznane), Vyšším Brodzie (miejsce powstania Wrocław) i Watykanie (sądząc po wczesnej kopii kazań Peregryna z Opolą, którymi poprzedzony jest tekst, rękopis może być proveniencji śląskiej lub niemieckiej). Zatem większość najstarszych odpisów znajduje się na obecnych terenach Polski, Czech, północnej Austrii i południowych Niemiec. I prawdopodobnie ten region był miejscem, w którym wyciąg powstał.

O czasie powstania także trudno coś precyzyjnego powiedzieć. Jeśli chodzi o rękopisy datowane, to najstarszy ma datę z kolofonu w tym samym rękopisie – 1307 r. Jeśli podjąć próbę datowania na podstawie pisma, to najstarszy jest rękopis Arundel 505 (może nawet lata siedemdziesiąte XIII w.), rękopisy z Bambergu, Henrykowa i Admont przepisano prawdopodobnie w latach dziewięćdziesiątych XIII w. lub na przełomie XIII i XIV w. Pismo najwcześniejszego odpisu datowałoby powstanie tekstu na lata siedemdziesiąte lub – przyjmując, że pismo jest jednak trochę późniejsze – lata osiemdziesiąte XIII w. Większa liczba rękopisów z przełomu XIII i XIV w. wzmacnia przypuszczenie, że archetyp powstał nie wcześniej niż około 20 lat przed nimi.

d) Zawartość

Tak jak *Historia scholastica* wyciąg dzieli się na części, jednak granice podziału w większości nie przebiegają w tych samych miejscach co w *Historia scholastica*²¹, a i pomiędzy poszczególnymi odpisami są duże różnice. Najczęściej wyróżnione są następujące części: *Genesis* (obejmująca Pięcioksiąg, Księgę Jozuego i Księgę Sędziów), *Ruth*, *Liber Regum* (obejmujący zwykle wszystkie cztery Księgi Królewskie, jedynie w nielicznych przypadkach zaznaczono początki kolejnych ksiąg), księgi Tobiasza, Daniela, Judyty, Estery oraz Machabejskie (też zazwyczaj bez zaznaczania granicy pomiędzy pierwszą i drugą księgą). Ponadto we wszystkich rękopisach wyróżniony jest za pomocą tytułu, zapisanego jak tytuły części, rozdział *Historia Susanne*, który w rzeczywistości jest częścią księgi Daniela. We wszystkich analizowanych rękopisach brakuje wyróżnienia ksiąg: Jeremiasza i Ezechiela (ich większe fragmenty znajdują się w

²¹ Przy czym należy pamiętać, że konsekwentny podział na księgi może być elementem dodanym przez edytora, a nie odwzorowaniem rzeczywistego podziału ze wszystkich rękopisów: edycja zawsze jest pewnym ujednoczeniem bardzo indywidualnych przekazów.

rozdziale pt. *Ruth*) oraz Habakuka i Ezdrasza (streszczone w rozdziale pt. *De Daniele* oraz *De Iudith*).

Nie wszystkie księgi wykorzystane w dziele Piotra Comestora znalazły się w epitomie, a i te które ekscerpowano, nie są wykorzystane tak samo dokładnie. Z księgi Genesis przeniesiono – w znacznie skróconej formie (charakter tych skrótów będzie opisany poniżej) znakomitą większość²² oddając nieomal wszystkie opisane w tej księdze wydarzenia i osoby. Podobnie jest z księgą Wyjścia. Księga Kapłańska jest całkowicie pominięta. Z księgi Liczb wybrano rozdziały opisujące kolejne etapy wędrówki ludu Izraela, a pominięto listy i opisy oddziałów, większość opisów postojów i składania ofiar, opis ustanowienia prawa dotyczącego ofiar i świąt. Z księgi Powtórzonego Prawa wykorzystany jest jedynie rozdział z opisem śmierci Mojżesza. Z księgi Jozuego zaczerpnięto opis działań Jozuego i arcykapłana Eleazara, a pominięto historię Kaleba. Z księgi Sędziów opisano tylko dzieje Gedeona i Samsona. Pominięto historię opisaną w księdze Rut. Pierwsze trzy Księgi Królewskie streszczone są dość dokładnie, z dłuższych fragmentów pominięty jest opis budowy i wyposażenia świątynia, oraz domu króla i królowej. Czwarta Księga Królewska streszczona jest bardziej pobieżnie, zaakcentowane są główne wydarzenia panowań poszczególnych królów i okoliczności, które doprowadziły do niewoli babilońskiej. Treść kolejnych ksiąg: Tobiasza, Ezechiela, Daniela, Judyty i Estery jest reprezentowana dość dokładnie, podobnie jak przebieg powstania Machabeuszy opisany w 1 Księdze Machabejskiej. Z 2 Księgi Machabejskiej wybrano tylko rekapitulację wydarzeń powstania, opis śmierci Jana Hirkana, a następnie jego syna Arystobulosa I. Ostatnim opisanym epizodem są okoliczności i przebieg koronowania Heroda na króla Judy. Na tym treść epitomy się kończy. Tylko wersja zamieszczona w rękopisie Vat.lat.922 jest kontynuowana (z wieloma lukami) do opisu zesłania Ducha Świętego na Apostołów.

e) Zabiegi pisarskie zastosowane przez autora epitomy

Pominięcia. Przede wszystkim anonimowy autor ekscerptu często pomijał bardzo długie passusy. Nowe dzieło to 25% tekstu, z którego czerpał autor. Jakich

²² Fakt wykorzystania lub pominięcia treści każdego z rozdziałów zaznaczono w Aneksie nr 2: Zestawienie rozdziałów w: *Historia scholastica*, *Biblia curtata* i modyfikacji zawartej w rękopisie Vat.lat. 922. Wyrazem tak oznaczono rozdziały, które w całości lub przynajmniej części zostały użyte w *Biblia curtata*. Ponieważ jeden z porównywanych odpisów – Vat.lat. 922 – znacząco się różni od pozostałych, w ostatniej kolumnie tabeli zaznaczono wykorzystanie rozdziałów *Historii szkolnej* tylko w tej kopii. Wśród porównywanych rękopisów nie ma innego podobnego do Vat.lat. 922.

fragmentów epitomator nie zamieścił w swoim utworze? Przede wszystkim pominął większość fragmentów zawierających rozwinięcie i umieszczanie w kontekście opisywanych wydarzeń, pozostawiając jedynie część faktograficzną rozdziałów.

Przykład:

Historia scholastica, Rozdz. 2: De prima mundi confusione

Terra autem erat inanis et uacua, id est machina mundialis adhuc erat inutilis et infructuosa et uacua ornatu suo. Et tenebre erant super faciem abyssi. Eandem machinam quam terram dixerat, abyssum uocat pro sui confusione et obscuritate. Vnde et Grecus eam chaos dixit. Quia uero dictum est: Tenebre erant, quidam dogmatizauerunt tenebras fuisse eternas que iam, scilicet cum mundus fieret, erant. Alii irridentes deum ueteris testamenti dicunt eum prius creasse tenebras quam lucem, sed tenebre nichil aliud sunt nisi lucis absentia. Obscuritas autem quedam aeris a Deo creata est et dicta tenebre, unde et in cathalogo creaturarum dictum est: "Benedicite, lux et tenebre, Domino"!

Biblia curtata

Terra autem erat inanis et uacua, id est machina mundialis adhuc erat inutilis et infructuosa et uacua ornatu suo. Et tenebre erant super faciem abyssi. Eandem machinam quam terram dixerat, abyssum uocat pro sui confusione et obscuritate.

Tenebre nichil aliud sunt nisi lucis absentia. Obscuritas autem quedam aeris a Deo creata est et dicta tenebre, unde et in cathalogo creaturarum dictum est: "Benedicite, lux et tenebre, Domino"!

Piotr Comestor często odwoływał się do autorytetów i przytaczał ich komentarze (wśród źródeł do księgi Genesis A. Sylwan wymienia m.in.: św. Ambrożego, św. Augustyna, Kasjodora, św. Grzegorza Wielkiego, św. Hieronima, Izydora z Sewilli, Orygenesza, Rufina, Tertuliana, Bedę Czcigodnego, Remigiusza z Auxerre, Hugona ze Świętego Wiktora, Ryszarda ze Świętego Wiktora, Andrzeja ze Świętego Wiktora, Bernarda z Clairvaux, Piotra Abelarda czy Piotra Lombarda²³), ale w ekscerpce ich nie znajdziemy. Co więcej, zaskakujące w kontekście fragmentów wykorzystanych w epitomie, jest pomijanie niemal wszelkich informacji zaczerpniętych od Józefa Flawiusza.

²³ Sylwan (2005), s. XX–XXI.

Modyfikacje. Znaczna część tekstu *Biblia curtata* nie jest dosłownym cytatem z *Historii szkolnej* tylko jego adaptacją. Wydaje się, że dwie najczęstsze przyczyny streszczania czy zmieniania tekstu to:

- wyeliminowanie niechcianych fragmentów
- połączenie partii tekstu po pominięciu fragmentów.

Przykład:

***Historia scholastica, Rozdz. 44 De adventu
Abre in terram Chanaan***

Tulit ergo Abram Sarai et Loth et animas quas fecerant in Aran, id est animantia que ibi acquisierant, et intrauit terram Chanaam. Et uenit ad Sichem que corrupte Sichar sepe legitur, et ad uallem illustrem que Pentapolis tunc dicebatur a quinque urbibus Sodomorum. Que nunc mare salis uel mortuum dicitur, quia nil in eo uiuit et nichil in eo mergi potest animam habens. {Nunc dicitur mare diaboli cuius suasu ibi peccatum est et multum aluminis ibi reperitur.} Vel lacus Asphalti, id est bituminis quod dicitur Iudaicum. Vel uallis salinarum.

Apparuitque ei Dominus et dixit ei: Semini tuo dabo terram hanc. Qui edificauit ibi altare Domino ubi apparuerat ei.

Biblia curtata

Abraham cum LXXV annorum esset Domino iubente egressus est de Chaldea spernens ydola Chaldeorum migravit in Chanaan secum deferens Sarai uxorem suam et Loth fratrem suum et animantia que ibi acquisierat, et venit ad Sychen et ad vallem illustrem inter urbes Sodomorum.

Apparuit ei Dominus et dixit ei: Semini tuo dabo terram hanc. Et ibidem fecit altare.

f) Organizacja tekstu

Trudno określić, czy epitomator dokładnie powtórzył występujący w *Historii szkolnej* podział na księgi²⁴. W wielu odpisach daje się zauważyć płynne przejście z księgi do księgi bez zaznaczania nazwy kolejnej. Dotyczy to rękopisów: BUWr I Q 20, Ołomuniec CO 184, Londyn, Arundel 505, Bamberg, Msc.Lit. 150. Większość z nich (wszystkie poza rękopisem Arundel 505) mają tytuł księgi Genesis, ale nazw kolejnych ksiąg włącznie do księgi Sędziów nie mają. Może to oznaczać, że archetyp wyciągu nie

²⁴ Zmiany w układzie strony książki, które zaszły w XIII w., a więc w momencie pomiędzy powstaniem *Historia scholastica* oraz *Biblia curtata* noszą nazwę *ordinatio*. Mniejsza liczba podziałów i wyróżnień świadczy o archaiczności tekstu; por. J. Soszyński, *Sacerdotium, imperium, studium...*, s. 61–62.

miał tego podziału (w tej grupie są dwa z trzech najstarszych odpisów, czyli rękopisy obecnie przechowywane w Londynie i Bambergu), a wyraźne wyodrębnienie księgi Wyjścia jest inicjatywą kolejnych kopistów, którym najwyraźniej brakowało konsekwencji w podziale. Kolejną księgą, która ma zaznaczony tytuł, jest 1 Księga Królewska (w rękopisach oznaczona jako *Liber Regum* lub *I Regum*), ale dwa odpisy nie mają zaznaczonego tego tytułu (BUWr I Q 20 i Londyn, Arundel 505). Niekonsekwentnie są też oznaczone nazwy kolejnych Ksiąg Królewskich. Księga Tobiasza jest zrekapitulowana w jednym rozdziale, który jest jednocześnie tytułem księgi. Tytuł księgi Ezechiela nie jest odnotowany w żadnym z analizowanych odpisów! Następna księga – Daniela – w większości rękopisów dzieli się na dwie części: pierwszą zatytułowaną *Daniel* lub *De Daniel* i drugą *De Susanna* lub *Historia Susanne*. Także następne księgi: Judyty i Estery noszą odpowiednio tytuły: *De Judith* lub *De Ester* oraz *Historia Judith* lub *Historia Esther*. Księgi Machabejskie są zatytułowane podobnie jak Księgi Królewskie: część odpisów oddziela 1 i 2 Księgę Machabejską, a część oznacza je wspólnym tytułem *Machabeorum*.

Inaczej z układem treści i podziałem na rozdziały poradził sobie kopista rękopisu Vat.lat. 922. Podział na rozdziały zastosowany przez niego jest znacznie bardziej podobny do układu tekstu z edycji w PL: przykładem niech będzie fragment o dziesięciorgu przykazań: w *Historii szkolnej* i w wersji z rękopisu Vat.lat. 922 mieści się on w 12 rozdziałach (wstęp, opis każdego z przykazań, podsumowanie); w rękopisie I Q21 ta sama treść została złączona w jeden rozdział pod tytułem *Explicatio 10 preceptorum* bez zaznaczania tytułów rozdziałów (nazw kolejnych przykazań).

g) Monumentalizacja postaci

Ważne postaci w historii Izraela: patriarchowie, Mojżesz, król Dawid itp. przedstawione są wyłącznie w dobrym świetle, bez wspomnienia wydarzeń, które kładłyby cień – w odbiorze XIII-wiecznego chrześcijanina – na pozytywną postać z Biblii. Na przykład Mojżesz w Starym Testamencie i w *Historii szkolnej* (Księga Wyjścia, rozdziały 2–4) jest postacią znacznie bardziej skomplikowaną niż w epitomie: ma 3 żony po kolei: Tarbis, Ceturę i Seforę, jest dowódcą wojskowym w armii egipskiej walczącym w wojnie z Etiopczykami, zabija Egipcjanina i z tego powodu ucieka do miasta Madiane i dopiero Bóg ukazujący się mu w postaci gorejącego krzewu nakazuje mu powrót do Egiptu i stanięcie na czele ludu, który opuści Egipt, w *Biblia curtata* ma jedną żonę –

III.2. Biblia curtata – analiza

Seforę, nie ma wzmianki o tym, że musiał oddalić rodzinę, żeby zostać przywódcą Izraelitów, nie ma żadnych informacji o wojskowej karierze Mojżesza itp.

Porównanie tekstów (fragmenty zaznaczone czcionką pogrubioną znajdują się dokładnie w takim samym brzmieniu w *Historii szkolnej i Biblia curtata*, fragmenty podkreślone podwójną linią oznaczają uzupełnienia dodane w *Biblia curtata* przez ekscerptora, fragmenty przekreślone są zmienione np. ~~fuisse~~ esset oznacza, że słowo „fuisse” w *Biblia curtata* zostało zmienione na „esset”):

De uxore Moysi Aethiopissa

Factum est autem cum adultus ~~fuisse~~ esset Moyses, Aethiopes vastaverunt Aegyptum, usque ad Memphim et mare, quo circa conversi ad divinationes Aegyptii, acceperunt responsum, ut auxiliatore uterentur Hebraeo; et vix obtinuerunt a Terimith, ut exercitui, quem paraverant, Moysen praeficeret ducem, prius praestitis sacramentis, ne ei nocerent. Erat autem Moyses vir bellicosus, et peritissimus, qui fluminis iter tanquam longius praetermittens, per terram duxit exercitum itinere breviori, ut improvisos Aethiopes praeveniret. Sed per loca plena serpentibus iter faciens, tulit in arcis papireis super plaustra ibices ciconias, id est Aegyptiacas, naturaliter infestas serpentibus, quae rostro per posteriora immisso alvum purgant, castraque metaturus, praeferebat eas, ut serpentes fugerent, et devorarent, et ita tutus per noctem transibat exercitus. Tandem praeventos Aethiopes expugnans inclusit eos fugientes, in civitatem Sabba regiam, quam post Cambyses a nomine sororis suae Meroem denominavit. Quam cum, quia inexpugnabilis erat, diutius obsedisset, oculos suos injecit in eum Tarris filia regis Aethiopum, et ex condicto tradidit ei civitatem, si duceret eam uxorem, et ita factum est. Inde est quod Maria et Aaron jurgati sunt adversus Moysen pro uxore ejus Aethiopissa (Num. XII). Dum autem redire voluisset, non acquievit uxor. Proinde Moyses tanquam vir peritus astrorum duas imagines sculpsit in gemmis hujus efficaciae, ut altera memoriam, altera oblivionem conferret. Cumque paribus annulis eas inseruisset, alterum, scilicet oblivionis annulum, uxori praebuit; alterum ipse tulit, ut sic pari amore, sic paribus annulis insignirentur. Coepit ergo mulier amoris viri oblivisci, et tandem libere in Aegyptum regressus est.

De fuga Moysi, et affinitate Jethro

III.2. Biblia curtata – analiza

In diebus illis egressus Moyses ad fratres suos in terram Gessen, vidit afflictionem eorum, et praefectum operis Aegyptium percutientem quemdam de Hebraeis, et secrete percussum Aegyptium abscondit in sabulo. Et egressus altera die vidit duos Hebraeos rixantes. Qui dum argueret eum, qui fecerat injuriam, respondit: Quis te constituit iudicem super nos? Num me occidere vis, sicut occidisti heri Aegyptium? Miratus est Moyses, quomodo palam factum erat verbum hoc, et timuit, praesertim cum audisset Pharaon verbum hoc, et quaereret eum occidere. Qui fugiens per desertum venit in terram Madian, et ciborum inopiam, ut ait Josephus, virtute tolerantiae superabat, et venit ad civitatem Madian circa mare Rubrum, sic nominatam a quodam filio Abrahae de Cethura, seditque juxta puteum. Erant autem sacerdotes Madian, id est primati, qui antiquitus sacerdotes dicebantur, septem filiae, et dicebatur Raguel, agnominatus Jethro, cognominatus Cinaeus, quae venerant ut haurirent aquam gregibus suis. Officium enim gregum alendorum tunc etiam erat mulierum, maxime in regione Trogloditarum. Supervenientes autem pastores repulerant eas, quos prohibuit Moyses ab injuria virginum, et adaquavit greges earum. Quae maturius solito redeuntes rogaverunt patrem, ne beneficium peregrini retributione privaretur. Vocatusque Moyses, juravit ut habitaret cum eo. Et **accepit uxorem filiam ejus Jethro Sephoram, quae peperit duos filios ei Gerson**, quod sonat advena, eo quod in exilio genuerat eum, peperitque alterum, quem dixit et Eliezer, id est Dei mei adjutorium, deditque ei socer omnem curam gregum suorum, in quibus omnis antiquis barbaris erat possessio.

De Dei visione in rubo

Tandem mortuus est rex Aegypti, et clamaverunt filii Israel ad Dominum, et recordatus est foederis quod pepigerat patribus eorum (Exod. II et III). Moyses autem Posthac cum pascerebat pasceret greges gregem ovium in deserto. Cumque minasset gregem ad interiora deserti, et venit ad montem Dei Sinai, qui et in quadam parte sui dictus est Horeb, **apparuit ei Dominus in flamma ignis in medio rubi. Ignis autem viriditatem rubi depascebat innoxius. Erat autem mons ad pasturas egregius, et herbis abundans, quia pastores illuc ascendere non praesumebant, tum quia mons excelsus erat, tum quia opinio erat Deum ibi habitare. Et ait Moyses: Vadam, et videbo visionem hanc magnam. Et vocavit eum Dominus de rubo, et ait: Moyses, Moyses. Qui respondit: Adsum.**

Et Dominus: Tolle calceamenta tua; locus enim in quo stas terra sancta est.
Et ait: Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob. Videns vidi afflictionem populi mei in Aegypto, et descendi, ut liberarem eum, et educam eum in terram fluentem lacte et melle, ad loca Chananaei, Hethaei, Amorrhaei, Pherezaei, Hevaei et Jebusaei: nomen autem gentis septimae, scilicet Gergesaei, tacuit, et fere ubique tacetur, nisi in Deuteronomio: Sed veni, mittam te ad Pharaonem, ut educas populum meum de Aegypto. Et dixit ei Moyses: Quis ego sum ut eam ad Pharaonem? Et Dominus: Ego ero tecum, et habebis hoc signum, quod miserim te. Cum eduxeris populum meum de Aegypto, immolabis Deo super montem istum. Quasi dicat: Tunc videbis quod ego fui tecum, et eduxi te de terra Aegypti. Hebraei tamen terminant hic versum, quod miserim te. Et ait Moyses: Si dixerint filii Israel, quis est qui misit te? quod est nomen ejus? quid dicam eis? Cui Dominus: Ego sum qui sum. Quasi dicat; vocor qui sum: Et dices eis. Qui est, misit me ad vos. Dices etiam: Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob misit me ad vos; hoc nomen mihi est in aeternum, quia hi tres testes vivunt in aeternum. Josephus dicit: Dixit ei suam appellationem, quam homines prius non audierant, nec mihi fas est dicere: Vade, congrega seniores Israel, et dices eis, quod apparui tibi in rubo, et misi te ad liberandum eum, et ingredientur tecum ad regem Aegypti. Et dices ad eum: Deus Hebraeorum vocavit nos. Ibimus viam trium dierum in solitudinem, ut immolemus Deo nostro. Scio tamen quod non dimittet vos nisi per manum validam, et percutiam Aegyptum in mirabilibus meis. Nec exhibitis vacui, sed postulabitis ab Aegyptiis, et concellaneis vestris vasa pretiosa et vestes, et spoliabitis Aegyptum. Dicunt Hebraei postulasse ut dono darent, sed verius est quod mutuo. Excusantur autem per praeceptum Domini.

De signis datis Moysi

Et ait Moyses: Non credent mihi. Cui Dominus: Quid est quod tenes in manu tua? Respondit: Virga. Et ait: Projice eam in terram. Et projecit: Et versa est in colubrum. Et expavit Moyses ita ut fugeret. Et dixit Dominus: Apprehende caudam ejus. Et cum tenuisset, versa est in virgam (Exod. IV). In Hebraeo enim coluber feminini generis est. Et ait, hoc signum facies, ut credant tibi. Et adjecit: Mitte manum tuam in sinum tuum. Et misit; et cum fecisset facta est leprosa, id est albida instar nivis. Iterum ait: Retrahe manum in sinum. Et retraxit, et protulit, et erat similis carni reliquae. Et iterum: Sed neque his duobus signis credent. Sume

III.2. Biblia curtata – analiza

aquam fluminis, et funde super terram aridam, et vertetur in sanguinem. Et ait Moyses: Obsecro, Domine, mitte alium; nam impeditioris linguae factus sum, ex quo locutus es ad servum tuum, nec etiam eloquens sum ab heri, et nudiustertius. Et Dominus: Quis fecit os, quis mutum, aut surdum? quis videntem, aut caecum? Nonne ego? Age igitur docebo te, et ero tecum. At ille: Obsecro, Domine, mitte quem missurus es. Et Dominus quasi iratus ait: Aaron frater tuus eloquens est, et ipse egredietur in occursum tuum gaudens. Pone verba mea in ore ejus, et ostendam vobis quid agere debeatis. Virgam sume in qua facturus es signa. Venit ergo Moyses ad Jethro, et ait: Revertar ad fratres meos in Aegyptum, ut videam si vivant. Cui Jethro: Vade in pace. Moram autem facienti dixit iterum Dominus ad Moysen: Vade in Aegyptum; mortui sunt qui quaerebant animam tuam. Pharaos, scilicet, et complices ejus. Vel plurale ponitur pro singulari, si solus Pharaos quaerebat.

De reditu Moysi in Aegyptum, et dimissione uxoris

Tulit ergo Moyses uxorem, et liberos, et imponens super asinum profectus est. Cumque esset in itinere in diversorio, ut comederet, occurrit ei Dominus, id est angelus, evaginato gladio, et volebat occidere Moysen, scilicet, quia uxorem ducebat, et filios contra voluntatem Dei; essent enim impedimento. Vel quia puerum ducebat, qui incircumcisis erat. Alterum forte jam circumciderat Moyses. Non enim credendum est illis qui dicunt alterum remansisse cum Jethro, cum supra ait liberos. Tulit illico Sephora acutissimam petram, et circumcidit praeputium filii sui, tetigitque pedes ejus, et ait: Sponsus sanguinum tu mihi es; et dimisit eum postquam dixerat hoc (Exod. IV). Ut ait Augustinus, locus iste brevitate obscuratus est. Ubi ergo, ait, tetigit pedes ejus, intelligendum est, sanguis tetigit pedes pueri, vel angeli. Unde irata ait viro: Esne mihi vir sanguinum, id est an ex conjugio tuo tantum scelus teneor agere, ut fundam sanguinem filii mei? Et recessit ipsa ab eo, vel angelus. Hebraeus ita habet: Et tetigit pedes ejus, id est Sephora Moysi. Indignans enim praeputium jecit ad pedes Moysi, et ait: Gener sanguinum tu mihi es, id est tu gener patris mei ideo factus es, ut esses mihi, id est carni meae in filio ad sanguinem, id est ad mortem. Vel sanguis meus effusus est, ad placandum angelum, qui tibi mortem minabatur. Et dimisit angelus Moysen, quod in Hebraeo patet. Tamen Hebraeus habet, relaxavit eum angelus, quem prius scilicet, usque ad mortem arctabat. Et hinc volunt quidam, morem circumcidendi

III.2. Biblia curtata – analiza

petrinis cultellis habuisse principium, vel a Josue in Galgalis. Tamen ubi nos habemus petram, Hebraeus habet aciem, et dicit acutissimam aciem novaculam. Unde et Judaei novaculis circumcidunt. Fabulantur quidam Hebraei, usque ad David circumcisionem factam per petram. Sed quia in dejiciendo Goliath ferrum loricae et galeae cecidit lapidi jacto, quasi dans ei locum, deinceps cecidit lapis ferro in circumcissione.

De primo ingressu ad Pharaonem

Et abiit itaque Moyses solus, tenens virgam intravitque ipse et Aaron frater eius, Domino jubente, desertum Sinai; et occurrit Moysi in monte Dei; dixitque Moyses verba Domini, et signa quae mandaverat. Veneruntque simul, et congregaverunt seniores Israel. Locutusque est eis Aaron omnia verba Domini, et fecit signa coram eis, et crediderunt (Exod. IV). Post haec cum senioribus Israel et ingressi sunt ad Pharaonem, et dixerunt ad eum: **Haec dicit Dominus Deus Israel: Dimitte populum meum, ut sacrificet** Deo nostro (Exod. V) michi in deserto. In quo non contrarietas, nec duplicitas intelligenda est. Eo enim ordine forsitan populus educeretur, si Pharaon populum dimisisset. Tunc Moyses, secundum Josephum, commemoravit ei quanta fecerat Aegyptiis oppressis ab Aethiopicis, et commemoravit labores, et pericula quae pro eis tulerat, et quod pro eis condignam non acceperit retributionem, pariterque quae sibi contingebant in signa exposuit. ~~Quem rex deridens, servum suum fugitivum vocavit, et pro seditione eum rediisse.~~ Respondit Pharaon: Nescio Dominum, non dimittam. Tunc ait rex servis suis: Multus est populus: quanto major si dederitis ei requiem ab operibus? Et praecepit, ne ultra darentur eis paleae ad conficiendos lateres, quae comminutae luto miscebantur, ut solidiores essent lateres, vel lateres potius coquebantur pro lignorum penuria in Aegypto.

Przytoczony fragment obrazuje technikę pracy epitomatora: fragmenty niepasujące do jego interpretacji dziejów, pomija zupełnie (a często są to pokaźne passusy tekstu Comestora!); do pozostałych wprowadza drobne zmiany redakcyjne, w większości sprowadzające się do zapewnienia płynnego przejścia pomiędzy dwoma wyciętymi fragmentami. Jednak komunikat płynący z uzyskanego w ten sposób tekstu jest zupełnie różny od wymowy tekstu podstawowego. Przy okazji nasuwa się jeszcze refleksja dotycząca tego, do kogo obaj autorzy kierowali swoje teksty: odbiorcami dzieła

Mandukatora mieli być ci członkowie ówczesnej elity intelektualnej: „doctores” i „socii” Comestora oraz, używając współczesnego określenia, studenci. Dlatego też Comestor nie selekcjonował wydarzeń na „korzystne” i „niekorzystne” z punktu widzenia chrześcijaństwa. Jest to kontynuacja tradycji komentatorskiej mającej na celu naukowe (w znaczeniu naukowości adekwatnym do danej epoki) komentowanie i dostarczanie wiedzy oraz argumentów zarówno w celu formowania wyznawców chrześcijaństwa jak i radzenia sobie w czasie sporów z przedstawicielami innych religii lub heretykami (zbioreczo członków obu grup możnaby określić mianem „przeciwników”). *Historia scholastica* jest więc dobrym, ale wciąż tylko początkiem, dyskusji.

Motywacja ekscerptatora rysuje się zupełnie inaczej: tekst skierowany jest do znacznie mniej wyrobionej publiczności, pozbawiony jest większości elementów erudycyjnych i odpowiednio nacechowany ideologicznie – jest więc „gotowcem” do wykorzystania w codziennej praktyce nauczyciela, kaznodziei czy zakonnika, także takiego, który nie ma kompetencji do krytycznej oceny prawdziwości tekstu.

h) Pomijanie wątków nieistotnych z punktu widzenia chrześcijan

Przy okazji wcześniejszych analiz wspomniano, że pomijane są wątki ustanawiania praw i ofiar, pominięty jest – mocno rozbudowany w *Historia scholastica* – opis budowy i wyposażenia świątyni, znacznie skrócone są wszelkie wywody genealogiczne, opisy przeglądu wojsk, zajmowania kolejnych terytoriów Kanaanu i rozlokowania poszczególnych pokoleń, bardzo skrótowo są opisane panowania sędziów i królów poza Dawidem, Samuelem a potem dopiero Ozeaszem. Przykładem na sposób selekcjonowania informacji zamieszczanych w epitomie niech będzie opis spotkania Mojżesza z Jahwe na górze Synaj (rozdział: *De ascensu Moysi*): zaraz po przekazaniu Mojżeszowi 10 przykazań, Bóg nakłada na Żydów pewne obowiązki oraz nakazy, czyli nadaje prawa. Dopiero po tym Mojżesz schodzi do zgromadzonego ludu. W wyciągu nie ma informacji o prawach (ale przecież chrześcijan one nie obowiązywały). Ich echo znajduje się w zdaniu (dodanym przez ekscerptora!) podsumowującym cały opis pobytu Mojżesza na górze: „Hec et **universa legis statuta** [podkreślenie AF] narravit plebi et respondit omnis populus. Omnia que locutus est faciemus”.

i) Pominięcie historii pogańskiej

Historia scholastica zawierała bardzo krótkie, ale liczne fragmenty, w części rękopisów i w wydaniach zatytułowane *Incidentia*, w których zebrane były najważniejsze informacje z historii pogańskiej (wojny, władcy, olimpiady, powszechnie znane postaci itp.). W epitomie nie ma tych fragmentów, jednak w tym zakresie wyjątkiem jest rękopis watykański (Vat.lat. 922), w którym jest odnotowanych kilka faktów z historii pogańskiej powtórzonych za Comestorem.

Przykład:

Historia scholastica, Genesis, Sextum incidens

Eo tempore Prometheus, frater Athlantis, primus dictus est fecisse homines, tum quia de rudibus doctos fecit, tum quia legitur fecisse imagines hominum, quas arte quadam ambulare fecit. Invenit etiam primus anulum, sed ferreum, et includit gemmam: unde, et ungulum vocavit, quia sicut unguis carne, sic gemma metallo circumdatur. Tradidit etiam ut in digito, quem medium vocant, poneretur ad ornatum, digniorem hunc reliquis dicens, quia ab eo usque ad cor, quaedam vena pertingat. Dicitur etiam ea tempestate Triptolemus in navi, in qua pictus erat draco, in Graecia venisse, et ampliasset agriculturam. Ceres vero praeter instrumenta arandi, etiam mensurari granum adinvenit, cum prius in arconiiis segetes ponerentur, et triticum per acervos numerabatur, unde et a Graecis dicta est Demetra. Tunc etiam Thelchines victi, et exsules Rhodum condiderunt.

Vat.lat. 922 k. 65r

Eo tempore Prometheus invenit anulum sed ferreum et includit gemmam. Ceres vero mensurandi granum invenit in terra cum prius in archoniis segetes ponerentur et triticum per acervos numerabatur.

j) Pomijanie cytatu z Biblii rozpoczynającego rozdziały

Cechą charakterystyczną budowy rozdziałów w *Historii szkolnej* jest rozpoczynanie rozdziału od cytatu biblijnego. Z jednej strony takie postępowanie było z pewnością motywowane charakterem tekstu – Piotr Comestor pisał komentarz biblijny, więc cytowanie komentowanego tekstu było koniecznością. Właściwie Mandukator nie stosował tradycyjnego schematu komentarza, w którym przeplatają się komentowane fragmenty i interpretacja komentatora. Cytaty biblijne służą lokalizacji omawianego fragmentu w Biblii oraz są punktem wyjścia do przedstawienia pewnej sceny czy historii; po cytacie następuje najczęściej parafraza tekstu biblijnego przeplatana komentarzem. Autor *Biblia curtata* nie był tak konsekwentny budując rozdziały – wiele rozdziałów rozpoczyna się z pominięciem cytatu lub od zamiany cytatu na parafrazę, co jasno wskazuje, że ekscerptor nie zamierzał utrzymać charakteru tekstu, na którym się wzorował.

III.2.6. Wczesna tradycja rękopiśmienna *Biblia curtata* oraz zmiana charakteru tekstu w wyniku ekscerpacji

Porównanie najstarszych odpisów epitomy wykazało różnice tekstowe pomiędzy odpisami *Biblia curtata*: osiem kopii ma podobną zawartość, różnice wynikają z drobnych modyfikacji wprowadzanych przez skrybów świadomie oraz zawsze przy ręcznym kopiowaniu tekstów pojawiających się niezamierzonych błędów (najczęściej polegających na opuszczeniu fragmentu tekstu). Jednak jedna kopia zawarta w rękopisie Vat.lat. 922 znacząco odbiega od pozostałych. Główna różnica pomiędzy tym konkretnym a pozostałymi odpisami jest widoczna nawet przy pobieżnym porównaniu:

- rozdziały odpisu znajdującego się w rękopisie watykańskim znacznie częściej niż pozostałe rozpoczynają się od cytatu z Biblii

- zestaw uwzględnionych wydarzeń jest znacznie szerszy niż w innych odpisach, łącznie z tym, że jako jedyny uwzględnia wydarzenia z Nowego Testamentu.

Czy zatem ten odpis jest świadectwem:

1. kolejnych redakcji autorskich nowego dzieła (koncepcja stała, natomiast tworzenie tekstu polegało na okrawaniu oryginału dwu, a może nawet trzykrotnie, aż do uzyskania zadowalającego efektu),

III.2. Biblia curtata – analiza

2. zmiany zamysłu autora co do charakteru dzieła: pierwotnie miała to być mini *Historia szkolna*: identyczna pod względem zasobu opisanych wydarzeń, a skrócona o najbardziej erudycyjne elementy tekstu (utrzymanie charakteru komentarza), a po stworzeniu tej okrojonej wersji epitomator lub kontynuator jego koncepcji postanowił przerobić komentarz biblijny na historię biblijną co skutkowało usunięciem cytatów biblijnych jako szkieletu organizacyjnego tekstu jako całości i budowy poszczególnych rozdziałów oraz ograniczeniem listy opisywanych wydarzeń,

3. tekst uzupełnił i zapisał w nowej formie konkretny użytkownik. Prawdopodobnie zanim przepisał tekst zorientował się, że *Historia scholastica* została zbyt mocno, jak na jego lub jego wspólnoty potrzeby, okrojona i postanowił uzupełnić ją o elementy, których jego zdaniem zabrakło.

Ostatnie wyjaśnienie wydaje się najbardziej prawdopodobne: nie udało się znaleźć innych odpisów w wersji przekazanej przez rękopis z Watykanu, co świadczy o tym, że ta wersja nie trafiła tak dobrze w zapotrzebowanie innych odbiorców, jak wersja, którą możemy nazwać „wersją podstawową”. Z drugiej strony, ze względu na cechy paleograficzne innych odpisów, nie da się przyjąć, że wersja z rękopisu Vat.lat. 922 jest wersją pośrednią – „wersję podstawową” zawierają rękopisy, które wedle wszelkiego prawdopodobieństwa powstały wcześniej. Kopii z analizowanego rękopisu nie da się datować na okres wcześniejszy niż początek XIV w. ze względu na towarzyszące jej kazania Peregryna z Opoła (powstanie tego zbioru kazań datowane jest na okres pomiędzy 1295 a 1304 r.).

Druga ważna obserwacja wynikająca z porównania: zmiany wprowadzone przez epitomatora powodują, że tekst zmienił przynależność gatunkową: z komentarza sensu literalnego Biblii stał się tekstem historiograficznym! O ile Piotr Comestor zebrał możliwie wszystkie wydarzenia opisane w Biblii i uzupełnił je wydarzeniami z *Historii żydowskiej* Józefa Flawiusza, tworząc w ten sposób kompletny wykład historii biblijnej, o tyle autor wyciągu wybrał z *Historii szkolnej* te wydarzenia, które tworzyły chrześcijańską historię biblijną. Chrześcijańska wersja historii biblijnej niwelowała też pewne trudne do objaśnienia szerokiemu gronu odbiorców w realiach średniowiecznych zjawiska opisane zarówno w Biblii jak i w *Historii szkolnej*: wielożeństwo (zauważmy, że główni „pozytywni” bohaterowie w *Biblia curtata* są monogamiczni np. Adam, Mojżesz) czy krwawe ofiary. Jednocześnie, uwzględniając wnioski z porównania odpisów *Biblia curtata* – z jednej strony grupy ośmiu rękopisów o jednakowej zawartości i rękopisu Vat.lat. 922 przekazującego rozszerzony *Biblia curtata*, należy odnotować, że

ta zmiana nie zawsze była przez odbiorców przyjmowana z jednakową aprobatą! Ewentualnie, to uzupełnienie ekscerpowanej wersji może świadczyć nie tyle o braku akceptacji nowej wersji, co o silnej wśród kopistów tendencji do dostosowywania przepisywanego tekstu do własnych potrzeb.

Kolejna obserwacja dotyczy wpisania się przez autora *Biblia curtata* w schemat ekscerpowania: podstawą ekscerpcji jest tekst dłuższy i bardziej erudycyjny, a efektem krótszy i uproszczony. Analizowany wyciąg nie odbiega od tej reguły: tekst nie tylko uległ skróceniu, ale i znacznemu uproszczeniu, z poziomu pomocy biblijnej do użytku uniwersyteckiego zmienił się w tekst popularny, być może po prostu szkolny. Z pewnością zaś utracił swój status tekstu autorstwa jednego z mistrzów-autorytetów, a stał się tekstem użytkowym¹, którego treść oraz aparat nawigacyjny po zawartości, zmieniał się w zależności od preferencji skryby.

III.2.7. Historie biblijne

W tradycji chrześcijańskiej historia biblijna jest zazwyczaj pierwszą częścią kronik: zarówno uniwersalnych, jak i narodowych, w których wywodzono historię opisywanego ludu od biblijnego protoplasty, pragnąc w ten sposób dodać starożytnego pochodzenia i splendoru własnemu ludowi i jego władcom. Wykształcenie się wspólnej biblijnej tradycji historiograficznej było w przypadku chrześcijan trudniejsze niż w przypadku Żydów. Dla chrześcijan najważniejsza była postać Jezusa i dzieje jemu współczesne i późniejsze, a więc Nowy Testament. Założenie, że Jezus z Nazaretu jest Mesjaszem było, szczególnie na początku rozwoju nowej religii, główną różnicą pomiędzy judaizmem i chrześcijaństwem, dlatego historia nowotestamentalna stawiana była na pierwszym miejscu. Stary Testament służył objaśnieniu pewnych zachowań i nauk Chrystusa (ich treści i formy) tym wyznawcom chrześcijaństwa, którzy nie byli z nimi zaznajomieni, czyli głównie wyznawcom niebędącym Żydami. Stary Testament służył także udowodnieniu mesjanizmu Jezusa – dlatego wyszukiwano i objaśniano starotestamentalne zapowiedzi nadejścia Mesjasza i udowodniano, że to właśnie Jezus z Nazaretu je wszystkie wypełnia, ergo to on jest Mesjaszem. Dopiero z czasem zaczęto odczuwać potrzebę usystematyzowania i połączenia wydarzeń historii żydowskiej i

¹ Kategorię „tekstów użytkowych” zaproponował J. Domański mając na myśli teksty świadomie przerabiane i modyfikowane przez kopistę z zamiarem ich praktycznego wykorzystywania; por. J. Domański *Kilka uwag w kwestii wydawania łacińskich tekstów postantycznych*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, 47 (2002), s. 29.

pogańskiej w jedną, uwzględniającą całość dziejów od początku świata do epoki Apostołów i dopiero wtedy zaczęły postawać historie biblijne jako osobne dzieła. Trudno jest obecnie stwierdzić, kiedy pojawiły się pierwsze z nich. Żadna nie zyskała takiej popularności, żeby chociaż we fragmentach dotrzeć do czasów współczesnych. Przegląd tradycyjnych katalogów rękopisów, katalogów on-line, *Repertorium biblicum* Friedricha Stegmüllera i bazy incipitów *In Principio*² pokazuje, że od X w. powstawały dość liczne tego typu zestawienia i teksty, ale są one kilku- lub najwyżej – kilkunastostronicowe, nie są więc szczegółowe i nie obejmują całego zdefiniowanego wyżej okresu. Dopiero druga połowa XII w. przyniosła zmianę. Pierwszym, który najpełniej to zadanie zrealizował, był Piotr Comestor. Czy powodem były jego nadzwyczajne kompetencje intelektualne („pożeracz książek”), czy to XII w. z jego rozwojem intelektualnym i większym niż kiedykolwiek wcześniej gronem kompetentnych odbiorców był tym katalizatorem? Zapewne oba powody miały swoje znaczenie. Ponadto Piotr Comestor dorastał i pobierał nauki w Troyes – mieście w owym czasie już od dłuższego czasu będącym centrum żydowskiej nauki i praktyki komentatorskiej, a przyszły autor *Historia scholastica* z dużym prawdopodobieństwem stykał się z tą twórczością, miał do niej łatwy dostęp, co dało mu możliwość zapoznania się z takim właśnie patrzeniem na historię biblijną³. Z drugiej strony pojawienie się Piotra w Paryżu, w środowisku szkoły św. Wiktora i rodzącego się Uniwersytetu Paryskiego z ich koncentracją na studiach biblijnych na pewno spowodowało, że dostrzegł on liczną grupę potencjalnych odbiorców (czytelników) dla tego typu dzieła i to utwierdziło go w realizacji pomysłu.

III.2.8. Teksty historiograficzne zawierające opis dziejów biblijnych – rekonesans

Historia biblijna to tekst historiograficzny rozpoczynający się najczęściej od biblijnego opisu stworzenia świata a kończący się w czasach Apostołów. Jednak wiele tego typu tekstów nie obejmuje tego całego okresu, a jedynie jego pewne wycinki; najczęściej jest to tzw. *historia evangelica* czyli część obejmująca czasy Nowego Testamentu. Narracja tego rodzaju historii budowana jest głównie w oparciu o wydarzenia opisane w księgach historycznych Starego Testamentu i uzupełniona o fakty

² Przeszukiwano wersję cyfrową RB: <https://www.repbib.uni-trier.de/cgi-bin/rebiIndex.tcl> według słów kluczowych „historia biblica”, „historia veteris testamenti”, „historia veteris et novi testamenti”, „biblia curtata”.

³ O mniejszym niż by się można spodziewać wpływie żydowskiej tradycji komentatorskiej zob. A. Geiger, *Historia Judaica: Petrus Comestor and his Jewish Sources*, [w:] *Pierre le Mangeur* (2013), s. 125–148. Niezaprzeczalne jednak jest obfite wykorzystanie treści dzieł Józefa Flawiusza.

opisane u pisarzy pogańskich i Józefa Flawiusza, a dla dziejów nowotestamentowych obok Ewangelii źródłami są zazwyczaj dzieła autorów chrześcijańskich.

W III w. większość wyznawców chrześcijaństwa nie miała pochodzenia żydowskiego, z drugiej strony chrześcijanie przyjmując Stary Testament przyjmowali też wizję dziejów i długą tradycję historiograficzną Izraelitów. Naturalnym więc było dążenie do pogodzenia tradycji żydowskiej oraz grecko-rzymskiej⁴. Pierwszym, który podjął się tego zadania był Sekstus Juliusz Afrykański (Sextus Iulius Africanus, ok. 165–240). Niestety jego pięciotomowe dzieło *Chronographia* (znane także pod tytułem *Chronica*) nie dotrwało do naszych czasów w całości, znane jest jedynie z cytatów u innych autorów, jednak podstawowe dane na temat tej konkordancji są pewne: rozpoczynał dzieje od stworzenia świata lub od Adama (wydarzenia te datował na rok 5500 przed narodzeniem Chrystusa) i doprowadził je do trzeciego roku panowania cesarza Marka Aureliusza Antonina (władzę sprawował w latach 218–222). Jako źródła wykorzystał Biblię i w mniejszym zakresie: Herodota, Tukidydesa, Polibiusza i kilku kolejnych greckich historyków, których prace obecnie nie są znane. *Chronografia* zawierała, obliczone przez autora, daty wydarzeń (Potop – 3238 r. p.n.e.; przybycie Abrahama do Kanaanu – 2223 r. p.n.e.; wyjście z Egiptu – 1795 r. p.n.e.; pierwsza olimpiada – 1020 lat po wyjściu z Egiptu czyli 775 r. p.n.e.; śmierć Jezusa 31 r. n.e.). Wierzył, że drugie przyjscie Chrystusa będzie miało miejsce w 500 r. Z uwagi na fakt, że swoje dzieło Africanus napisał po grecku, jego wpływ na łacińską tradycję literatury historycznej skończył się dość wcześnie to znaczy w V w.

Autorem kolejnej harmonizacji dziejów pogańskich i żydowskich był biskup Cezarei Euzebiusz (263–339), a dziełem, w którym owa harmonizacja była zawarta, są *Kroniki* (*Chronicarum libri duo*)⁵. W pierwszym tomie, zatytułowanym *Kronika*, Euzebiusz podjął próbę zestawienia najważniejszych wydarzeń z dziejów poszczególnych ludów i państw oraz ich władców z wykorzystaniem systemów periodyzacji dziejów używanych przez te właśnie ludy i państwa. Jako pierwszy zrekonstruował listę konsulów rzymskich wraz z latami, w których sprawowali władzę

⁴ Przegląd kronik uniwersalnych i biblijnych oparty głównie na: M. Cytowska, H. Szelest, *Literatura rzymska: okres cesarstwa. Autorzy chrześcijańscy*. Warszawa 1994; J. Soszyński, *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce* (Studia Copernicana, t. XXXIV). Warszawa 1995, s. 28–37, I. Stern *The Greater Medieval Historians: An Interpretation and a Bibliography*, Boston 1980; A.-D. von den Brincken, *Studien zur Lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, Düsseldorf 1957.

⁵ O *Kronice* zob. A. Kotłowska, *Obraz dziejów w „Chronici Canones” Euzebiusza z Cezarei*. Poznań 2009.

oraz zsynchronizował tę datację z greckimi olimpiadami. Druga część, zatytułowana *Tablice chronologiczne* lub *Kanon*, zawierała synchroniczne zestawienie dziejów: Asyryjczyków, Egipcjan, Żydów, Lidyjczyków, Persów, Greków, Macedończyków i Rzymian. Euzebiusz poprawił i uzupełnił dzieło swojego poprzednika, opisanego wcześniej chronografa. Podstawą, do której odnosił daty kolejnych wydarzeń z historii Izraela i wszystkich innych opisanych ludów były narodziny Abrahama, które datował na 2015 r. p.n.e. Od pierwszych igrzysk olimpijskich, które według niego miały miejsce w 775 r. p.n.e., datację oparł na czteroletnich okresach olimpiad, od 753 r. p.n.e. rozpoczął kolejną kolumnę, z dziejami Rzymu. Narodzenie Jezusa przypadło według niego na 2015 r. od narodzin Abrahama, czwarty rok 194 olimpiady, 751 rok od założenia Rzymu i na 42 rok panowania Oktawiana Augusta. Jako źródła w swej pracy wykorzystał: Biblię oraz dzieła historiograficzne Sekstusa Juliusza Afrykańczyka, Berossosa (III w. p.n.e.), Aleksandra Polihistora (I w. p.n.e.), Manethona z Sebennytos (III w. p.n.e.), Diodora Sycylijskiego (I w. p.n.e.), Dionizjusza z Halikarnasu (I w. p.n.e.), Józefa Flawiusza (I w. n.e.) i innych, obecnie nieznanymi prac. W dwu pozostałych dziełach historiograficznych, które przetrwały do współczesności: *Historii kościelnej (Historia ecclesiastica)*⁶ i *Życiu Konstantyna (Vita Constantini)*⁷ zawarł opis historii chrześcijaństwa w pierwszych trzech wiekach jego istnienia.

W rozpowszechnieniu kroniki Euzebiusza ważną rolę odegrał św. Hieronim⁸, autor tłumaczenia drugiej części *Kanonów* na język łaciński (Euzebiusz pisał po grecku) znanego pod tytułem *Chronica*⁹. Hieronim dodał do nich kontynuację do roku 378. Tak ukształtowane dzieło stało się podstawowym źródłem wiedzy o historii biblijnej, starożytnej i wczesnośredniowiecznej na obszarze chrześcijaństwa łacińskiego w czasach późniejszych. Hieronim znalazł wielu kontynuatorów m.in. Prospera z Akwitanii (Prosper Tiro Aquitanus, ok. 390–463), który doprowadził tablice do 459 r. czy Izydora z Sewilli (Isidorus Hispalensis, ok. 560–636), który kontynuował tablice do 627 r. oraz napisał dwa inne utwory historiograficzne: *Chronica maiora* (615 r.) i *Chronica minora* (627 r.).

⁶ PG 20, kol. 45–904, tłumaczenie polskie: Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, tł. A. Caba na podst. tł. A. Lisieckiego, oprac. H. Pietras (Źródła Myśli Teologicznej, 70). Kraków 2013.

⁷ PG 20, kol. 910–1233; tłumaczenie polskie: Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, wstęp, tł., przypisy T. Wnętrzak (Źródła Myśli Teologicznej, 44). Kraków 2007.

⁸ Więcej o nim zob. w rozdziale *Historia egzegezy. Okres patrystyczny*.

⁹ PL 27, kol. 11–652.

III.2. Biblia curtata – analiza

Sulpicjusz Sever (Sulpitius Severus, 360–425) jest autorem dwu tekstów historiograficznych: *Żywotu św. Marcina z Tours*¹⁰ oraz *Kroniki*¹¹. To drugie dzieło jest historią uniwersalną doprowadzoną do czasów współczesnych autorowi. Głównymi źródłami Sulpicjusza były dzieła Euzebiusza z Cezarei i św. Hieronima.

Autorem kolejnej kroniki dziejów świata był uczeń św. Augustyna Orozjusz (ok. 380–po 418), który ok. 417/418 r. napisał *Historiarium adversum paganos libri septem*. Orozjusz pochodził z Półwyspu Iberyjskiego, ale w 414 r. przeniósł się do Hippony, gdzie spotkał św. Augustyna. Za jego radą w 415 r. przeniósł się do Palestyny. Tam włączył się w walkę z pelagianizmem, herezją zwalczaną także przez św. Augustyna. Po roku wrócił do Hippony i tam napisał swoje dzieło (ukończone w 418 r.). *Historiae adversus paganos* to dzieło apologetyczne, będące dialogiem z dziełem pogańskiego autora rzymskiego historyka Marka Junianusa Justyna (–226 r.) *Historiarum ex Trogo Pompeio excerptarum libri XLIV*¹². Zadaniem, które Orozjusz sobie postawił było wykazanie, że dopiero nadejście chrześcijaństwa, z jego dogmatami i filozofią, spowodowało, że na świecie zapanował porządek i pokój. Orozjusz w procesie udowadniania swoich tez użył wspomnianych wyżej chronologii i kronik oraz wielu innych tekstów pogańskich (Eutropiusza, Tacyta, Swetoniusza, Salustiusza czy Florusa). Dzieło Orozjusza jest kroniką uniwersalną. Jej autor zastosował jako oś narracyjną koncepcję czterech królestw światowych¹³. Przedstawiając dzieje pogańskie, zaczął od królestwa Asyrii (które często nazywał Królestwem Babilońskim); historię biblijną rozpoczął od narodzin Abrahama (naśladując Euzebiusza z Cezarei przyjął, że Abraham urodził się w 2015 r. p.n.e.). Wykład dziejów doprowadził do czasów sobie współczesnych to jest do 417 r. n.e. W traktacie zawarł zarys dziejów Asyrii, Chaldei, Egiptu, Grecji, Macedonii i Kartaginy, dokładniej potraktował dzieje biblijne i rzymskie.

Kasjodor (Flavius Magnus Aurelianus Cassiodorus 490–583), Rzymianin związany z dworem ostrogockiego władcy Italii Teodoryka Wielkiego (471–526), jest autorem kroniki (*Chronica*) zawierającej opis dziejów biblijnych począwszy od Abrahama do roku 519. Po tym jak sekretarz Kasjodora Epifaniusz, skrócił i

¹⁰ PL 20, kol. 159A–176C.

¹¹ PL 20, kol. 95A–160A.

¹² Dzieło Justynusa jest epitomą tekstu *Historiae Philippicae* historyka z okresu augustowskiego Pompejusza Trogusa. O *Historiarum ex Trogo Pompeio excerptarum libri XLIV* zob. wstęp I. Lewandowskiego do: Marek Junianus Justynus, *Zarys dziejów powszechnych starożytności na podstawie Pompejusza Trogusa*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył I. Lewandowski. Warszawa 1988, s. I–XXV.

¹³ Koncepcja czterech królestw zob. J. Soszyński, *Kronika Marcina Polaka...*, s. 26–27.

III.2. Biblia curtata – analiza

przetłumaczył na łacinę z greki trzy kontynuacje *Historii kościelnej* Euzebiusza z Cezarei, mianowicie dzieła Sokratesa Scholastyka (Socrates Scholasticus, ok. 380–ok. 450), Sozomena (Salaminius Hermias Sozomenus, ok. 400–ok. 450) i Teodoreta z Cyru (Theodoretus Cyrensis, ok. 393–przed 466), Kasjodor dołączył do tej epitomy swoją *Kronikę* i utworzył w ten sposób bardzo popularny podręcznik historii kościelnej *Historia ecclesiastica tripartita*. Kolejnym dziełem historiograficznym Kasjodora była *Historia Gotów*. W dwunastu księgach przedstawiona w niej była historia i zwyczaje Gotów, szczególnie dokładnie potraktowana była historia dynastii Amalów, z której wywodził się Teodoryk Wielki, zleceniodawca Kasjodora. Tekst kroniki ani jej łaciński tytuł nie dotrwał do czasów współczesnych, jednak w zarysie znany jest ze streszczenia dokonanego przez kolejnego pisarza, tym razem Gota lub Alana Jordanesa (Iordanes, VI w.), pod tytułem *De origine actibusque Getarum* (znana także pod tytułami: *Historia Getarum* lub *Gethica*). Tenże Jordanes jest także autorem kroniki obejmującej dzieje świata. Około 551/552 r. napisał dzieło zatytułowane *Historia Romana*.

Grzegorz z Tours (Georgius Florentinus Gregorius, ok. 538–594) pochodził z arystokratycznej rodziny gallo-rzymskiej z Owernii, w młodości został duchownym, w 573 został biskupem Tours i sprawował ten urząd do śmierci w 594 r. Jego najbardziej znane dzieło to *Historiarum libri X* (znane także jako *Historia Francorum*) spisane pomiędzy 574 a 594 r. Kronika rozpoczyna się od opisu stworzenia świata, pierwsza księga kończy się na informacji o męczeństwie św. Marcina z Tours (397 r.). Od drugiej księgi rozpoczyna się opis historii Franków, kontynuowany do 591 r. Autor był naocznym świadkiem znacznej części opisanych faktów, a opis wcześniejszych czerpał z zaginionych obecnie dzieł m.in. kroniki Sulpicjusza Sewera.

Kolejnym autorem – twórcą kroniki opisującej dzieje świata od stworzenia był Beda Czcigodny (Beda Venerabilis, ok. 673–735), pochodzący z Nortumbrii benedyktyński mnich z klasztoru w Jarrow. Jego najbardziej znanym dziełem jest *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*. Jednak dzieje biblijne są częścią jego dwu prac komputystycznych: *De temporibus liber* (703 r.) oraz *De temporum ratione* (ok. 725/6 r.). Poza synchronizowaniem dziejów różnych ludów, na wzór Euzebiusza z Cezarei i św. Hieronima, do periodyzacji stosował erę chrześcijańską (dionizyjską) oraz podział historii na sześć wieków ludzkości zaproponowany przez św. Augustyna.

Frutolf z Michelsbergu (–1103), mnich a następnie opat klasztoru Michelsberg w Bambergu jest autorem kroniki uniwersalnej rozpoczynającej się od opisu stworzenia świata z rozbudowaną częścią dotyczącą historii starożytnej. Kronika Frutolfa kończy się

III.2. Biblia curtata – analiza

na roku 1101. Jej kontynuację napisał Ekkehard z Aury (Ekkehardus Uraugiensis, ok. 1080–po 1126).

Hugon ze Świętego Wiktora (–1141), wspomniany już wcześniej przy okazji opisu działalności komentatorskiej wiktorynów, napisał historię uniwersalną na użytek szkolny pod tytułem *Liber de tribus maximis circumstantiis gestorum*.

Otto z Freising (Otto Frisigensis, 1115–1153) to autor ostatniej omawianej w tym rozdziale kroniki uniwersalnej. Pochodził z dynastii Babenbergów, jego ojcem był Leopold III Święty (ok. 1073–1136), matką Agnieszka von Waiblingen córka cesarza Henryka IV z dynastii salickiej. Od około 1128 do 1133 r. studiował w Paryżu, następnie wstąpił do klasztoru cystersów, a w 1138 r. został biskupem Freising. Kronika jego autorstwa nosi tytuł *Chronica sive historia de duabus civitatibus*; rozpoczyna się od opisu stworzenia świata i jest doprowadzona do 1146 r. Księgi 1–3 (cała kronika liczy 8 ksiąg) zawierają historię biblijną i starożytną, księgi 4–7 dzieje średniowieczne (w tym księga 7 szczegółowy opis historii współczesnej autorowi), ostatnia, 8 księga, zawiera opis mającego nadejść Sądu Ostatecznego oraz czasów po nim. W ten sposób Otto zawarł w swoim dziele kompletny, w swoim mniemaniu, opis dziejów ludzkości.

Na tym tle historia biblijna napisana przez Piotra Comestora jawi się jako dzieło całkowicie oryginalne, gdyż na jego konstrukcję wpływają zasady kompozycji dwu bardzo różnych tekstów. Z jednej strony jest komentarzem biblijnym napisanym zgodnie ze wszystkimi zasadami sztuki komentatorskiej: są cytaty biblijne, które następnie są eksplikowane przez objaśnienie kontekstu historycznego, przedstawieniu własnej analizy autora komentarza i przywołanie stanowisk autorytetów. Nietypowe jednak dla tego rodzaju tekstów jest ułożenie cytatów biblijnych i parafraz tekstu Biblii: komentowana jest nie jedna księga (komentarz do konkretnej księgi biblijnej był najpowszechniejszy) tylko zespół ksiąg. Nieprecyzyjne jest też określenie używane często w literaturze przedmiotu, że *Historia scholastica* jest komentarzem do ksiąg historycznych Biblii – jest komentarzem do fragmentów Biblii zawierających opisy wydarzeń i faktów historycznych, ale niekoniecznie opisanych w księgach zaliczanych do grupy ksiąg historycznych (komentowanie wydarzeń opisanych w części ksiąg prorockich, brak komentarza do Ksiąg Kronik). Cytaty i parafrazy biblijne ułożone są w taki sposób, że tworzą ciąg wydarzeń następujących po sobie od stworzenia świata do czasów Chrystusa (w wersji znanej obecnie, uzupełnionej przez jednego z uczniów do czasów Apostołów) i na tym okresie dzieło się kończy. Związane jest to z założeniem twórczym Comestora – w przeciwieństwie do tekstów historiograficznych, w którym dzieje biblijne są tylko

III.2. Biblia curtata – analiza

początkowym fragmentami tekstów chronograficznych lub kronik historii kościelnej lub kronik uniwersalnych (w których dzieje biblijne są z założenia tylko pierwszą częścią zaplanowanego dzieła), Comestor zaplanował swoje, jak się później okazało *opus magnum*, jako komentarz biblijny. Z tego też powodu wszystkie opisane wydarzenia musiały mieć swój opis w Biblii.

Biblia curtata, chociaż w warstwie tekstowej jest oparta na komentarzu Mandukatora, przynależy do grupy tekstów historiograficznych. Wskazuje na to zarówno wybór streszczanych przez epitomatora fragmentów, jak i chronologiczny układ materiału. Jednak rygorystyczne przestrzeganie narzuconych sobie zasad kompozycji, w tym pomijanie elementów historii pogańskiej czy eliminacja elementów pozwalających jakkolwiek osadzić wydarzenia w czasie, nie pozwalają na określenie nowopowstałego dzieła mianem kroniki. Upodabniają zaś omawiany tekst do kompendium dziejów biblijnych.

IV Podsumowanie i perspektywy badawcze

Częścią recepcji, szczególnie najbardziej popularnych tekstów, rzecz można – kanonicznych w swojej dziedzinie, było tworzenie parafraz, adaptacji i skrótów. *Historia scholastica* jest doskonałym przykładem tego zjawiska: była wykorzystywana w pisanych prozą i wierszem kompilacjach na tematy biblijne, parafrazowana w językach wernakularnych, typologiczna interpretacja postaci Starego Testamentu, którą stosował Piotr Comestor, cieszyła się w XIII w. i później wielką popularnością, więc dzieło Mandukatora stało się popularnym źródłem inspiracji dla kolejnych autorów oraz artystów sztuk pięknych. Wiek XIII to także wiek scholastyki, zwrócenia się z przekazem teologicznym do nieporównanie szerszego grona odbiorców niż wcześniej. Na wielu nowopowstających uniwersytetach *Historia szkolna* stała się pierwszym, podstawowym podręcznikiem teologii.

Szczegółowość *Historii szkolnej* i jej erudycyjny charakter miały jednak wady – proces wytworzenia nowego kompletnego egzemplarza był długotrwały i kosztowny. Z tego powodu powodzeniem cieszyły się skrócone wersje i streszczenia tego monumentalnego dzieła. Najprawdopodobniej podobna motywacja skłoniła anonimowego obecnie średniowiecznego autora do przygotowania epitomy, której analizy dokonano powyżej. Zaproponowane przez jej redaktora ujęcie tematu musiało być odpowiedzią na szersze niż jednostkowe zapotrzebowanie – liczba zachowanych kopii i rozległość obszaru, na którym powstawały i były użytkowane, świadczy o przychylnym odbiorze wyciągu. Z powodu niewielkiej liczby not marginalnych wprowadzonych przez czytelników, trudno jednoznacznie wypowiedzieć się, w jakich celach wyciąg był wykorzystywany. Większość rękopisów pochodzi z klasztorów, można z tej obserwacji wysnuć wniosek, że głównie był wykorzystywany do zapoznawania się z księgami historycznymi Starego Testamentu przez uczniów studiujących Pismo Święte na podstawowym poziomie. Spostrzeżenie to prowadzi do zaskakującej konstatacji: *Historia scholastica* miała być pomocą dla nauczycieli, a właściwie paryskich mistrzów teologii; w skróconej i strywializowanej wersji stała się podręcznikiem dla uczniów poznających historię biblijną na podstawowym poziomie.

Jest też jednak prawdopodobne, że nie tylko skrócenie tekstu i uproszczenie przekazu przyświecało autorowi epitomy w jego pracy. Wszelkie adaptacje z jednej strony przyczyniały się do popularyzacji treści pierwowzoru; z drugiej – autorzy adaptacji umiejętnie modyfikując treści dostosowywali nowopowstałe teksty do zmieniającej się

mentalności oraz sytuacji politycznej i społecznej. Proces ten opisywano wielokrotnie w odniesieniu do różnych tekstów¹⁴. Taka ewolucja nie ominęła także najpopularniejszej historii biblijnej. Piotr Comestor pracował nad swoim dziełem zatopiony w atmosferze intelektualnej dwunastowiecznego środowiska teologów z północnej Francji, w którym teologowie chrześcijańscy i żydowscy żyli obok siebie i śledzili swoje prace z życzliwym zainteresowaniem, a nawet współpracowali – w twórczości tego okresu widać wyraźne wzajemne wpływy i inspiracje¹⁵. Poświadczane są liczne dysputy uczonych żydowskich i chrześcijańskich, redaktorzy kolejnych rewizji Biblii chrześcijańskiej korzystali ze znajomości języków biblijnych żydowskich teologów oraz z egzegezy przez nich wypracowanej. Przykład współpracy z takimi znawcami Pism zreferował we wstępie do swojej rewizji zakończonej w 1109 r. Stefan Harding, opat Cîteaux. Gilbert Dahan opisuje to tak: „[Stefan Harding] stwierdziwszy liczne rozbieżności w tekstach biblijnych, zwrócił się do Żydów, znawców ich Pism, po czym rozpoczął drobiazgowo zestawianie tekstów, podczas gdy Żydzi tłumaczyli na język romański fragmenty, które im wskazał. Należy podkreślić, że Żydzi sięgnęli do kilku egzemplarzy tekstu biblijnego, na przykład *targum*, autoryzowanego tłumaczenia aramejskiego, rozpoczynając już tym samym badanie krytyczne. Przyjęte przez Stefana kryterium idzie w kierunku eliminacji: słowa i wersety nieobecne w tekście hebrajskim w niektórych rękopisach łacińskich są usuwane”¹⁶. Podobnie postępowali redaktorzy kolejnych rewizji: Mikołaj Maniacori (–1145) i Stefan Langton (ok. 1160–1228).

W pierwszej połowie XIII w. władze, początkowo tylko kościelne, lecz później także i świeckie, owo zbliżenie chrześcijan i Żydów zaczęły postrzegać jako zagrożenie. Efektem narastania atmosfery niechęci była zmiana regulacji prawnych: w dodatku do statutów synodalnych Paryża (statuty wydano w 1213 r.) pojawił się następujący zakaz: „Niech będzie zabronione osobom świeckim prowadzić dysputy z Żydami o artykułach wiary chrześcijańskiej”¹⁷. Początkowo więc zakaz dotyczył tylko osób świeckich; jednak wkrótce zaczęło się to zmieniać: na synodzie prowincjonalnym w Trewirze wprowadzono zakaz dyskusji z Żydami niewykształconym księżom w obecności osób świeckich. Przełomowy w tej kwestii okazał się rok 1240: w liście z 9 czerwca 1239 r. papież Grzegorz IX zarządził konfiskatę ksiąg żydowskich. W 1240 r. w Paryżu doszło do

¹⁴ Zob. J. Soszyński, *Sacerdotium, imperium, studium...*, s. 19–39.

¹⁵ Zob. G. Dahan, *Intelektualiści chrześcijańscy wobec Żydów w średniowieczu*, Kęty 2020, s. 255–374.

¹⁶ Tamże, s. 305–306.

¹⁷ To postanowienie oraz następna za: G. Dahan, tamże, s. 397–399.

wymuszonej przez władze kościelne dysputy, w czasie którego czterej uczeni Żydzi: Jehiel z Paryża, Juda ben Dawid z Melun, Samuel z Falaise i Mojżesz z Coucy mieli za zadanie obronę Talmudu. Ich dyskutantami, a w rzeczywistości sędziami, byli wysocy rangą francuscy dostojnicy kościelni. Wynikiem starcia było potępienie ksiąg żydowskich przez Kościół a skonfiskowane egzemplarze zostały spalone 6 czerwca 1242 r. Nie był to koniec prześladowań, kolejne fale nadeszły w 1244 i 1248 r. W kolejnych dziesięcioleciach konfiskowanie i palenie świętych ksiąg Żydów miało miejsce na innych obszarach Europy¹⁸.

Wydaje się więc uzasadnione przypuszczenie, że epitomator nie tylko chciał skrócić i uprościć tekst *Historii scholastycznej* by ją uczynić dostępną znacznie szerszemu gronu odbiorców. Ulegając atmosferze intelektualnej drugiej połowy XIII w. wykorzystał pomysł redagowania uproszczonej wersji do usunięcia niepotrzebnych, a może nawet szkodliwych dla niewprawnych odbiorców, elementów historii biblijnej.

Analizy przeprowadzone w związku z przygotowaniem niniejszej pracy nie wyczerpują wszystkich interesujących wątków związanych z omawianym tekstem. Ciekawe, ale trudne do przeprowadzenia, wydaje się zbadanie tradycji rękopiśmiennej *Historia scholastica* na terenach, na których wedle przypuszczeń, epitoma powstała. Zbadanie transmisji tekstu w drugiej połowie XIII w. na terenach południowo-wschodnich Niemiec i Śląska, pokazałoby jaką wersją podstawową mógł dysponować autor adaptacji. Jest bardzo możliwe, że tekst czytany i przyswajany sto lat po śmierci Comestora, był nieco inny od jego ostatniej autorskiej wersji (która też dla nas jest zagadką i nie znamy jej dokładnego kształtu!). Dopiero znając podstawę, można formułować wnioski co do passusów pominiętych i dodanych. W tej chwili poruszamy się w tej materii po omacku.

Dokładnego porównania wymagają późniejsze odpisy *Biblia curtata*: bardzo pobieżny przegląd dokonany przez autorkę rozprawy wykazał, że późniejsze odpisy zawierają wiele ciekawych uzupełnień, co jest świadectwem aktywnego korzystania z tekstu. Ciekawe obserwacje przyniosłaby edycja cyfrowa pokazująca wzajemny stosunek pierwowzoru i skrótu, przy czym skrót reprezentowany powinien być przez edycję co najmniej wersji z rękopisu Vat.lat. 922, wspólnego tekstu pozostałych zbadanych na potrzeby niniejszej rozprawy odpisów oraz kolejnych wariantów, które się wyłonią w czasie badania rękopisów z drugiej połowy XIV w. i pochodzących z XV w. Wielkim

¹⁸ Zob. tamże, s. 400–407.

IV Podsumowanie i perspektywy badawcze

problemem skazującym realizację tego projektu na odłożenie w czasie jest brak nowoczesnej, naukowej edycji całego tekstu *Historii szkolnej*.

Biblia curtata jawi się jako tekst typowo użytkowy. Zawartość treściowa oraz zwarty i jednocześnie prosty sposób wykładu sugeruje, że jej redaktor kierował ją do niewyrobionej literacko i niezaawansowanej teologicznie publiczności. Wydaje się, że było to szerokie grono uczniów poznających podstawy Starego Testamentu czy kaznodziejów potrzebujących zestawu historyjek o głównych postaciach w dziejach ludu wybranego. Efekt jego inwencji, sądząc po liczbie zachowanych odpisów, spotkał się z życzliwym przyjęciem.

Bibliografia

Rękopisy opisane lub wymienione w tekście

Admont, Benediktinerstift

445 (*Biblia curtata*).

505 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).

642 (*Biblia curtata*).

649 (*Biblia curtata*).

Avranches, Bibliothèque municipal

Ms 36 (drugi komentarz Stefana Langtona do *Historia scholastica*).

Bamberg, Staatsbibliothek

Msc Lit. 150 (Ed. II, 7) (*Biblia curtata*).

Cambrai, Bibliothèque municipal

Ms 561 (k. 65r, Quaestiones Petri Comestoris).

Cambridge, Corpus Christi College

MS 520, EXPL 535 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).

Cambridge, Trinity College

B.15.5 (komentarz Nigela Wirekera do *Historia scholastica*).

Colmar, Bibliothèque municipal

69 (1) (*Biblia curtata*).

Frankfurt, Stadtbibliothek

MS Praed 71 (dawna sygn. 1292) (*Biblia curtata*).

Gdańsk, Biblioteka Gdańska PAN

Mar.F.3, MSPL 97 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).

Halberstadt, Domgymnasium

42 (*Biblia curtata*).

Hamburg, Stadt- und Universitätsbibliothek

Cod. Theol. 2029 (*Biblia curtata*).

Heidelberg, Universitätsbibliothek

Cod. Sal. IX 62 (druga redakcja pierwszego komentarza Stefana Langtona do *Historia scholastica*).

Karlsruhe, Landesbibliothek

Cod. Aug. Pap. 27 (*Biblia curtata*).

Kórnik, Biblioteka Kórnicka PAN

- 130, MSPL 98 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).
Kraków, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej
262 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).
Kraków, Archiwum Polskiej Prowincji oo. Dominikanów
R XV 30, MSPL 60 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).
Kraków, Biblioteka Jagiellońska
Ms 289, MSPL 1939 (*Oratio Salomonis*).
Ms 297, MSPL 140 (*Biblia curtata*).
Ms 325, MSPL 1970 (*Oratio Salomonis*).
Ms 385, MSPL 2027 (Petrus dictus Manducator (de Cracovia?), *Summa super Decretalia*).
Ms 387, MSPL 2029 (Petrus dictus Manducator (de Cracovia?), *Summa super Decretalia*).
Ms 434, MSPL 99 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).
Ms 435, MSPL 100 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).
Ms 436, MSPL 101 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).
Ms 437, MSPL 102 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).
Ms 438, MSPL 103 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).
Ms 1511, MSPL 3498 (Petrus dictus Manducator (de Cracovia?), *Summa super Decretalia*).
Ms 2392, MSPL 104 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).
Ms 3457, MSPL 105 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).
Kraków, Biblioteka Naukowa PAU i PAN
1713, MSPL 113 (*Biblia curtata*).
Leipzig, Bibliotheca Paulina (obecnie Universitätsbibliothek)
bez sygnatury (staroniemieckie tłumaczenie *Historia scholastica*).
Leipzig, Universitätsbibliothek
Ms 793 (*Biblia curtata*).
London, British Library
Arundel 505 (*Biblia curtata*).
München, Bayerische Staatsbibliothek
Clm 2731 (*Biblia curtata*).
Clm 3010 (*Biblia curtata*).
Clm 17188 (*Biblia curtata*).
Münster, Universitäts- und Landesbibliothek
Pauline MS 600 (Staender nr 19) (*Biblia curtata*).

Napoli, Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele

III MS VII.C.14 (drugi komentarz Stefana Langtona do *Historia scholastica*).

Olomouc, Kapitulní knihovna

CO 74 (*Biblia curtata*).

CO 184 (*Biblia curtata*).

CO 487 (*Biblia curtata*).

Olomouc, Vědecká knihovna

MI 115 (*Biblia curtata*).

Paris, Arsenal

177 (pierwszy komentarz Stefana Langtona do *Historia scholastica*).

Paris, Bibliothèque Mazarine

MS 175 (komentarz Pseudo-Langtona do *Historia scholastica*).

Paris, Bibliothèque nationale de France

lat. 14414 (drugi komentarz Stefana Langtona do *Historia scholastica*).

lat. 14417 (pierwszy komentarz Stefana Langtona do *Historia scholastica*).

lat. 14417 (komentarz Pseudo-Roberta Kilwardbiego do *Historia scholastica*).

lat. 15011 (Petrus de Paris, *Memoriale historicum*).

lat. 15130 (Guillelmus de Conchis, *Glossa super Priscianum*).

lat. 15254 (komentarz Hugona de Sancto Caro do *Historia scholastica*).

lat. 15736.

lat. 16943 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).

Poznań, Archiwum Archidiecezjalne

MS 50, MSPL 106 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).

Praha, Kapitulní knihovna

96 (A LX.2) (*Biblia curtata*).

Praha, Národní knihovna České republiky

XII.A.16 (dawny właściciel: Jan z Opřetic).

XII.C.9 (dawny właściciel: Jan z Opřetic).

XIV.E.22 (dawny właściciel: Jan z Opřetic).

XIX.B.25 (dawny właściciel: Jan z Opřetic).

Praha, Národní muzeum w Pradze

XVII.D.21 (dawny właściciel: Jan z Opřetic).

Reims, Bibliothèque municipal

58.

Salzburg, Stiftsbibliothek St. Peter

b III 21 (*Biblia curtata*).

Stuttgart, Königliche Landesbibliothek

MS Theol. Fol. 121 (*Biblia curtata*).

Tarragona, Biblioteca Publica

130 (pierwszy komentarz Stefana Langtona do *Historia scholastica*).

Toruń, Biblioteka Uniwersytecka

75/III, MSPL 107 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).

155/IV, MSPL 108 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).

Troyes, Médiathèque du Grand Troyes

226 t. II (wstęp do *Historia scholastica*).

770 (komentarz Piotra Comestora do *Magna glossatura in Psalmos* Piotra Lombarda).

Uppsala, Universitetsbibliotek

C 131 (*Biblia curtata*).

C 137 (*Biblia curtata*).

C 145 (anonimowy komentarz do księgi *Historia scholastica*).

Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana

Vat. lat. 922 (*Biblia curtata*).

Pal. lat. 953 (Guillelmus de Conchis, *Glossa super Priscianum*).

Vyšší Brod, Cisterciácký klaster

LIV (*Biblia curtata*).

Warszawa, Biblioteka Narodowa

8106 III, MSPL 93 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).

12640 II (*Biblia curtata*)

Lat.O.v.I.103 (*Biblia curtata*).

Wien, Österreichische Nationalbibliothek

Cod. 363 (Petrus Comestor, *Historia scholastica*).

Cod. 1325 (*Biblia curtata*).

Cod. 3295 (*Biblia curtata*).

Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek

636 (Helmst. 588) (*Biblia curtata*).

Cod. 42.3 Aug. 2o (MS. August. Fol. 42.3) (*Biblia curtata*).

Guelf. 404 Helmst. (*Biblia curtata*).

Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka

- I F 34, MSPL 116 (Biblia curtata).
- I F 102, MSPL 95 (Petrus Comestor, Historia scholastica).
- I F 103, MSPL 96 (Petrus Comestor, Historia scholastica).
- I F 104, MSPL 109 (Petrus Comestor, Historia scholastica).
- I F 105, MSPL 110 (Petrus Comestor, Historia scholastica).
- I F 106, MSPL 111 (Petrus Comestor, Historia scholastica).
- I F 107, MSPL 112 (Petrus Comestor, Historia scholastica).
- I F 110, MSPL 117 (Biblia curtata).
- I F 593, MSPL 118 (Biblia curtata).
- I Q 20, MSPL 119 (Biblia curtata).
- I Q 21, MSPL 120 (Biblia curtata).
- I Q 22, MSPL 121 (Biblia curtata).
- I Q 39, MSPL 122 (Biblia curtata).
- IV F 63, MSPL 7144 (Biblia curtata).
- IV Q 157, MSPL 7342 (Biblia curtata).

Wrocław, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich

- 105/II, MSPL 115 (Biblia curtata)

Teksty źródłowe

- Abaelardus, *Epistolae. Epistola prima Quae est historia calamitatum Abaelardi, ad amicum scripta*, PL 178, kol. 113–182.
- Abaelardus, *Sic et non*, PL 178, kol. 1329–1610.
- Albericus de Tribus Fontibus, *Chronicon*, ed. P. Scheffer-Boichorst, (Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum tomus XXIII), s. 631–950.
- Alcuinus, *Commentaria in sancti Joannis evangelium*, PL 100, kol. 733–1008.
- Alcuinus, *Commentaria super Ecclesiasten*, PL 100, kol. 665–722.
- Alcuinus, *Compendium in Canticum Canticorum*, PL 100, kol. 639–666.
- Alcuinus, *Enchiridion seu expositio pia ac brevis in Psalmos Poenitentiales*, PL 100, kol. 569–639.
- Alcuinus, *Interpretationes nominum Hebraicorum Genesis*, PL 100, kol. 723–734.
- Alcuinus, *Interrogationes et responsiones in Genesis*, PL 100, kol. 515–570.

- Alcuinus, *Tractatus super Ad Titum, Ad Philemonemet Ad Hebreos Epistolas*, PL 100, kol. 1007–1086.
- Augustin d'Hippone, *De Genesi ad litteram libri duodecim / La génèse au sens littéral en douze livres*. Vol. 1–2 (Bibliothèque Augustinienne, vol. 48–49). Turnhout 1972, 2000.
- Augustin d'Hippone, *Sur la Genèse contre les Manichéens. Sur la Genèse au sens littéral, livre inachev  / De Genesi contra Manichaeos. De Genesi ad litteram imperfectus liber* (Bibliothèque Augustinienne, vol. 50). Turnhout 2005.
- Augustinus Aurelius, *De civitate Dei*, PL 41, kol. 13–804.
- Augustinus Aurelius, *De Genesi ad litteram imperfectus liber*, PL 34, kol. 219–245.
- Augustinus Aurelius, *De Genesi ad litteram libri 12*, PL 34, kol. 245–286.
- Augustinus Aurelius, *De Genesi contra Manicheos libri duo*, PL 34, kol. 173–220.
- Augustinus Aurelius, *Enarrationes in Psalmos*, PL 37, kol. 1033–1967.
- Augustinus Aurelius, *Locutionum in Heptateuchum libri septem*, PL 34, kol. 485–546.
- Augustinus Aurelius, *Quaestionum in Heptateuchum libri septem*, PL 34, kol. 547–824.
- Augustinus Hipponensis, *De doctrina christiana libri IV*, ed. J. Martin (CCSL, vol. 32). Turnhout 1962
- Augustinus Hipponensis, *Quaestionum in Heptateuchum libri VII. Locutionum in Heptateuchum libri VII. De octo quaestionibus ex veteri testament*, eds. J. Fraipont, D. De Bruyne (CCSL, vol. 33). Turnhout 1958.
- Augustyn  w., *Pisma egzegetyczne przeciw Manichejczykom*, t m. J. Sulowski, wstęp i oprac. Wincenty Myszor, t . przygot. do druku Stanisław Kalinkowski i in. (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, t. 25). Warszawa 1980.
- Augustyn z Hippony, *De doctrina christiana. O nauce chrześcijańskiej, tekst łacińsko-polski*, t m. Jan Sulowski (Patres Ecclesiae, vol. 1). Warszawa 1989.
- Aurora. Petri Rigae Biblia versificata*, ed. P.E. Beichner (Publications in Mediaeval Studies, 10). Notre Dame 1965.
- Beda Czcigodny, *Dzieje Ko ciola Angl w = Historia Ecclesiastica gentis Anglorum*, wprowadzenie, przek ad z j z. łac. i oprac. nauk. Iwonna Salamonowicz-G rska (Pisma Starochrze cijańskich Pisarzy, t. 74). Warszawa 2020.
- Beda Venerabilis, *De schematis et tropis Sacrae Scripturae liber*, PL 90, kol. 175–186.
- Beda Venerabilis, *De temporum ratione*, PL 90, kol. 293–578.
- Beda Venerabilis, *Historia Ecclesiastica*, PL 95, kol. 21–290.

- Beda Venerabilis, *Opera didascalica*. Vol 1: *De ortographia, De arte metrica et de schematisbus et tropis, De natura rerum*, eds. Ch.W. Jones, J.B. Kendall, M.H. King, Ch.W. Jones, Fr. Lipp (CCSL vol 123A). Turnhout 1975.
- Beda Venerabilis, *Opera didascalica*. Vol. 2: *De temporum ratione*, ed. Ch.W. Jones (CCSL vol. 123B). Turnhout 1977.
- Beda opera historica (based on the version Th. Stapleton)*, ed. J.E. King – M.A.D. Litt, t. 1–2. London–New York 1930.
- Biblia latina cum glossa ordinaria*. Facsimile reprint of the editio princeps Adolph Rusch of Strassburg 1480/81. Vol. 1–4. Turnhout 1992.
- Bober Andrzej, *Antologia patrystyczna*. 1965.
- Bonawentura, *Commentarius in I. librum Sententiarum*, [w:] *Doctoris Seraphici S. Bonaventurae S.R.E. episcopi cardinalis opera omnia*, t. I, Quaracchi 1882.
- Cartulaire de de Saint-Pierre de Troyes. Chartres de la collégiale de Saint-Urbain*, ed. C. Lalore (Collection des principaux cartulaires du diocèse de Troyes 5). Paris–Troyes 1882.
- Cartulaire de l'abbaye de Saint-Loup*, ed. C. Lalore (Collection des principaux cartulaires du diocèse de Troyes 1). Paris 1875.
- Cartulaire de l'abbaye du Paraclet*, ed. C. Lalore (Collection des principaux cartulaires du diocèse de Troyes 2). Paris 1878.
- Chevalier Ulysse, *Répertoire des sources historiques du moyen âge*, vol. 2: J-Z. Paris 1907.
- Clavis Patristica Pseudepigraphorum Medii Aevi*. Vol. 1: *Opera homiletica, Pars A: Ambrosius-Augustinus*, ed. I. Machielsen. Turnhout 1990, 1030.
- Collection des cartulaires de France*, t. VII: *Cartulaire de l'église de Notre-Dame de Paris*, ed. M. Guérard, t. IV. Paris 1850.
- Conrad de Hirsau, *Dialogus super Auctores*. Édition critique par R. B. C. Huygens (Collection Latomus). Brussels 1955.
- De Rijmbijbel van Jacob van Maerlant. Het oudste geïllustreerde handschrift in het Nederlands*, eds. Bram Caers, Jan Pauwels. Amsterdam 2023.
- Documents relatifs au comte de Champagne et de Brie: XIIe–XIXe siècle*, ed. Auguste Longnon. Paris 1901.
- Duacensium theologorum in „Glossam ordinariam” Prolegomena*, PL 113, kol. 11–68.
- Eusebius Caesariensis, *De vita beatissimi imperatoris Constantini*, PG 20, kol. 910–1233.
- Eusebius Caesariensis, *Historia Ecclesiastica*, PG 20, kol. 45–904.

- Eusebius Caesariensis, *Werke*, Bd. 7: *Die Chronik des Hieronymus / Hieronymi Chronicon*, herausgegeben von Rudolf Helm (Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Bd. 47). De Gruyter 1956.
- Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, tł. Agnieszka Caba na podst. tł. Arkadiusza Lisieckiego, oprac. Henryk Pietras (Źródła Myśli Teologicznej, 70). Kraków 2013.
- Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, wstęp, tł., przypisy Teresa Wnętrzak (Źródła Myśli Teologicznej, 44). Kraków 2007.
- Ewangelie apokryficzne*. t. 1, cz. 1: *Fragmety. Narodzenie i dzieciństwo Maryi i Jezusa*, red. Marek Starowieyski (Apokryfy Nowego Testamentu). Wydawnictwo WAM 2020.
- Foley David M., *Peter Comestor's Lectures on the Glossa „ordinaria” on John (ca 1165). An Historical Introduction with a Critical Edition*. A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Centre for Mediaeval Studies, University of Toronto 2020: https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/103410/1/Foley_David_M._202011_PhD_thesis.pdf.
- Geerard Maurits, *Clavis apocryphorum Novi Testamenti* (Corpus Christianorum. Series Apocryphorum). Turnhout 1992.
- Geerard Maurits, *Clavis Patrum Graecorum*, vol. 1: *Patres antenicaeni (s. I–III)* (Corpus Christianorum, Clavis Patrum Graecorum 1). Turnhout 1983.
- Green William, *Hugo of St. Victor: De tribus maximis circumstantiis gestorum*, „Speculum”, 18 (1943), s. 488–492.
- Haelewyck J.-C. Geerard Maurits, *Claves apocryphorum Veteris et Novi Testamenti* (Corpus Christianorum). Turnhout 2014.
- Haelewyck J.-C., *Clavis Apocryphorum Veteris Testamenti* (Corpus Christianorum Clavis Apocryphorum). Turnhout 1998.
- Haymo Halberstatensis Episcopus [własc. Haymo Autissiodorensis], *In divi Pauli epistulas expositio*, PL 117, kol. 361–938.
- Henricus de Carintie*, [w:] *Gallia Christiana*, t. XII, Ecclesia Trecensis, col. 500.
- Hieronymus, *Chronicon*, PL 27, kol. 11–652.
- Hieronymus, *Hebraicae quaestiones in libro Geneseos; Liber interpretationis hebraicorum nominum; Commentarioli in psalmos; Commentarius in Ecclesiasten*, ed. by P. de Lagarde, G. Morin, and M. Adrieen (Corpus Christianorum. Series Latina 72). Turnholti 1959.
- Hieronymus, *Interpretatio chronicae*, PL 27, kol. 33–702.

- Hieronymus, *Liber de nominibus Hebraicis*, PL, t. 23.
- Hieronymus, *Quaestiones Hebraicae*, PL 23, kol. 935–1010.
- Hildebertus Turonensis Episcopus, *Sermones*, PL 171, kol. 343–964.
- Hugo a Sancto Victore, *Didascalicon czyli Co i jak czytać. Didascalicon: de studio legendi*, przekł. z jęz. łac. Paulina Pludra-Żuk, wstęp Jacek Soszyński, komentarz Paulina Pludra-Żuk i Jacek Soszyński (Bibliotheca Litterarum Medii Aevi. Artes – Opera, nr 4). Warszawa 2017.
- Hugo de Sancto Victore, *De scripturis et scriptoribus sacris*, PL 175, kol. 9–28D.
- Hugo de Sancto Victore, *Didascalicon de Studio Legendi. A Critical Text*, by Ch.H. Buttimer. Washington 1939.
- Hugo de Sancto Victore, *Eruditionis didascalicae libri septem*, PL 176, kol. 741–812.
- Isidore de Séville, *Étymologies* (Auteurs latins du Moyen Âge). Paris 1981–2016.
- Isidori Hispalensis Episcopi *Etymologiarum sive Originum Libri XX*, recognovit W. M. Lindsay. 2 vols. Oxford 1911.
- Isidorus Hispaliensis, *Etymologiarum libri viginti*, PL 82, kol. 73–728.
- Isidorus Hispaliensis, *Mysticorum expositiones sacramentorum seu Questiones in Vetus Testamentum*, PL 83, kol. 207–424D.
- Iohannes Scotus Eriugena, *Homilia et commentarius in evangelium Iohannis*, ed. E.A. Jauneau (CCCM, vol 166). Turnhout 2008.
- Joannes Scotus Eriugena, *Commentarium in sanctum Evangelium secundum Joannem*, PL 122, kol. 297–348.
- Lefèvre Georges-Joseph, *Anselmi Lauduniensis et Radulfi fratris eius sententias excerptas*. Evreux 1895.
- Lefèvre Georges-Joseph, *Les variations de Guillaume de Champeaux*. Lille 1898.
- Listy i apokalipsy chrześcijańskie*, red. Włodzimierz Appel (Apokryfy Nowego Testamentu t. 3). Kraków 2001.
- Marcin Polak, *Kronika papieży i cesarzy*, przekł. polski i komentarz Agnieszka Fabiańska, Jacek Soszyński, wstęp Jacek Soszyński (Biblioteka Europejska). Kęty 2008.
- Marek Junianus Justynus, *Zarys dziejów powszechnych starożytności na podstawie Pompejusza Trogusa*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył I. Lewandowski. Warszawa 1988.
- Martin R.M., *Pierre le Mangeur, De sacramentis*, „Spicilegium sacrum Lovaniense”, 17 (1937), s. III–XVIII, 1–132.
- Nicolaus Arematensis Monachus, *Epistolae*, PL 196, kol. 1589–1654B.

- Nigellus de Longchamp dit Wireker, *Tractatus contra curiales et officiales clericos*, ed. André Boutemy. Paris 1959.
- Novák Jan V., *Petra Comestora-Mandukatora "Historia scholastica"*, vol. 1–3. Praha 1910–1920.
- Obituaires de la province de Sens. T. 1: Diocèses de Sens et de Paris*, publié par Auguste Molinier sous la dir. et avec une préf. de Auguste Longnon. Paris 1902, partie 1.
- Obituaires de la province de Sens. T. 4, Diocèses de Meaux et de Troyes*, publiés par Boutillier du Rétail et R. Piétrisson de Sain-Aubin sous la dir. et avec une préf. de Auguste Longnon. Paris 1923.
- Otto de Sancto Blasio, *Chronicon*, ed. Adolf Hofmeister (*Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi*, 47). Hannoverae et Lipsiae 1912.
- Pertz Georg H., *Historia Lombardica*, „Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde”, Bd. X, k. 642.
- Peter Abelard, *Historia calamitatum: Consolation to a Friend*. Edited from Troyes Médiathèque du Grand Troyes, Ms 802, ed. Alexander Andree (Toronto Medieval Latin Texts, vol. 32). Toronto 2015.
- Peter Abelard, *Sic et non. A Critical Edition*. eds. Blanche de Boyer and Richard McKeon. Chicago 1976.
- Peter Comestor, *Lectures on the „Glossa ordinaria”*, ed. by David M. Foley and Simon Whedbee. PIMS 2021.
- Petri Comestoris Scolastica historia. Liber Genesis*, ed. Agneta Sylwan (CCCM 191). Turnhout 2005.
- Petrus Cantor, *Glossae super Genesim. Prologus et capitula 1–3*, ed. Agneta Sylwan, Göteborg, 1992.
- Petrus Comestor, *De beata Virgine*, PL 198, kol. 1053.
- Petrus Comestor, *Historia scholastica*, PL 198, kol. 1049–1722A.
- Petrus Comestor, *Sermones*, PL 198, kol. 1721–1844B.
- Piotr Abelard, *Rozprawy*, wybrał, przełożył, opracował, przypisami, indeksem opatrzył L. Joachimowicz. Warszawa 2001.
- Pseudo-Jerome, *Quaestiones on the Book of Samuel*, ed. Avrom Saltman (*Studia Post Biblica*, vol. 26). Leiden 1975.
- Rabanus Maurus, *Commentaria in Cantica quae ad matutinas laudes dicuntur*, PL 112, kol. 1089–1166.

- Rabanus Maurus, *Commentaria in Ezechielem*, PL 110, kol. 497–1084.
- Rabanus Maurus, *Commentaria in libros II Paralipomenon*, PL 109, kol. 279–540.
- Rabanus Maurus, *Commentaria in libros IV Regum*, PL 109, kol. 9–280.
- Rabanus Maurus, *Commentaria in libros Machabeorum*, PL 109, kol. 1125–1256.
- Rabanus Maurus, *Commentaria in librum Josue*, PL 108, kol. 1001–1108.
- Rabanus Maurus, *Commentaria in librum Judicum*, PL 108, kol. 1111–1200.
- Rabanus Maurus, *Commentariorum in Ecclesiasticum libri decem*, PL 109, kol. 763–1126.
- Rabanus Maurus, *Commentariorum in Exodum libri quattuor*, PL 108, kol. 9–246.
- Rabanus Maurus, *Commentariorum in Genesim libri quattuor*, PL 107, kol. 439–670.
- Rabanus Maurus, *Commentariorum in librum Sapientiae libri tres*, PL 109, kol. 671–762.
- Rabanus Maurus, *Commentariorum in Matthaem libri octo*, PL 107, kol. 727–1156.
- Rabanus Maurus, *Commentarium in librum Ruth*, PL 108, kol. 1199–1224.
- Rabanus Maurus, *Commentarius in Matthaem I–VIII*. Vol 1–2, ed. B. Löfstedt (CCCM 174 I 174a). Turnhout 2001.
- Recueil des actes d’Henri le Liberal, comte de Champagne (1152–1181)*, ed. John Benton, Michel Bur, t. 1. Paris 2009.
- Recueil des chartes et documents de Saint-Martin-des-Champs II*, ed. Joseph Depoin (Archives de la France monastique 16). Ligugé 1913.
- Robertus Autissiodorensis, *Chronicon*, ed. O. Holder-Egger (Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum tomus XXVI), s. 219–276.
- Saccetti Riccardo, *The Materia super libros “Sententiarum” Attributed to Peter Comestor. Study of the Text and Critical Edition*, „Bulletin de philosophie médiévale” 54 (2012), s. 155–215.
- Sulpicius Severus, *Chronicorum quae vulgo inscribuntur Historia sacra libri duo*, PL 20, kol. 95A–160A.
- Sulpicius Severus, *De vita beati Martini*, PL 20, kol. 159A–176C.
- Vollmer Hans, *Eine deutsche Schulbibel des 15. Jahrhunderts*, Bd. 1–2. Berlin 1925–1927.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Actus Apostolorum*, PL 114, kol. 425–470.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Apocalypsis Beati Joannis*, PL 114, kol. 751–794.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Canticum Canticorum*, PL 113, kol. 1125–1168.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola Ad Colossenses*, PL 114, kol. 609–616.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola Ad Ephesios*, PL 114, kol. 587–602.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola Ad Galatas*, PL 114, kol. 569–588.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola Ad Hebraeos*, PL 114, kol. 671–680.

- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola Ad Philemonem*, PL 114, kol. 643–670.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola Ad Philippenses*, PL 114, kol. 601–608.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola Ad Titum*, PL 114, kol. 637–642.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola Beati Pauli Ad Romanos*, PL 114, kol. 469–520.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola Canonica Beati Jacobi*, PL 114, kol. 679–688.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola Catholica Judae*, PL 114, kol. 709–752.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola I Ad Corinthios*, PL 114, kol. 519–550.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola I Ad Thessalonicenses*, PL 114, kol. 615–620.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola I Ad Timotheum*, PL 114, kol. 623–632.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola I Beati Joannis*, PL 114, kol. 703–706.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola I Beati Petri*, PL 114, kol. 689–694.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola II Ad Corinthios*, PL 114, kol. 551–570.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola II Ad Thessalonicenses*, PL 114, kol. 619–624.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola II Ad Timotheum*, PL 114, kol. 633–638.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola II Beati Joannis*, PL 114, kol. 705–706.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola II Beati Petri*, PL 114, kol. 693–704.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Epistola III Beati Joannis*, PL 114, kol. 705–710.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Esdrae Liber Primus*, PL 113, kol. 691–712.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Evangelium Secundum Joannem*, PL 114, kol. 355–426.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Evangelium Secundum Lucam*, PL 114, kol. 243–356.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Evangelium Secundum Marcum*, PL 114, kol. 179–244.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Evangelium Secundum Matthaeum*, PL 114, kol. 63–178.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Deuteronomii*, PL 113, kol. 445–506.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Ecclesiastes*, PL 113, kol. 1115–1126.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Ecclesiasticus*, PL 113, kol. 1183–1232.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Esther*, PL 113, kol. 739–748.

- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Exodus*, PL 113, kol. 183–296.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Genesis*, PL 113, kol. 67–182.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Isaiæ Prophetæ*, PL 113, kol. 1231–1316.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Job*, PL 113, kol. 747–840.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Josue Ben Nun*, PL 113, kol. 505–520.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Judicum*, PL 113, kol. 521–532.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Judith*, PL 113, kol. 731–740.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Leviticus*, PL 113, kol. 295–380.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Nehemias*, PL 113, kol. 713–726.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Numeri*, PL 113, kol. 379–446.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Paralipomenon Primus*, PL 113, kol. 629–664.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Paralipomenon Secundus*, PL 113, kol. 663–692.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Primus Samuelis*, PL 113, kol. 539–562.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Proverbiorum*, PL 113, kol. 1079–1116.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Psalmorum*, PL 113, kol. 841–1080.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Quartus Regum*, PL 113, kol. 611–630.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Regum Tertius*, PL 113, kol. 581–610.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Ruth*, PL 113, kol. 531–540.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Sapientias*, PL 113, kol. 1167–1184.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Secundus Samuelis*, PL 113, kol. 563–580.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Liber Tobias*, PL 113, kol. 725–732.
- Walafridus Strabo, *Glossa ordinaria. Prophetia Jeremias*, PL 114, kol. 9–62.
- Walther, *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum*. Göttingen 1959.
- Walz Angelus, *Des Aage von Dänemark "Rotulus pugillaris" im Lichte der alten dominikanischen Konventstheologie* (Classica et Mediaevalia. – Vol. 15). Copenhague 1954.

Opracowania

- Adamczyk Maria, *Biblijno-apokryficzne narracje w literaturze staropolskiej do końca XVI wieku*. Poznań 1980.
- Amsterdam Balduinus ab, „*Historia scholastica*” Petri Comestoris in sermonibus S. Antonii Patavani, „*Collectanea franciscana*” 24 (1954), s. 89–90 i nr. 39–43.

- Andersson-Schmitt Margarete, Hedlund Monica, *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C-Sammlung*. Bd. 2: *Handschriften C 51–200* (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis, 26, 2). Stockholm, 1989.
- Angotti Claire, *Sur les traces de la lectio des „Sentences” de Pierre le Mangeur*, [w:] *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. Gilbert Dahan. Turnhout 2013, s. 149–189.
- Apokryfy Starego Testamentu*, red. Andrzej Kondracki (Prymasowska Seria Biblijna). Warszawa 2010.
- Bautier Robert-Henri, *Les Origines et Les Premiers Développements de l'abbaye Saint-Victor de Paris*, [w:] *L'Abbaye Parisienne de Saint-Victor au Moyen Âge. Communications présentées au XIIIe Colloque d'Humanisme Médiéval de Paris* (1986–1988), ed. J. Longère. Paris–Turnhout, 1991.
- Benton John F., *The Court of Champagne as a Literary Center*, „*Speculum*”, vol. 36, no 4 (1961), s. 110–112.
- Boháček Miroslav, Čáda František, *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*. Köln 1994.
- Bonnard Fourier, *Histoire de l'abbaye royale et de ordre des chanoines reguliers de St. Victor de Paris*. Paris 1904.
- Borawska Teresa, *Dawne książki warmińskie w zbiorach bibliotek europejskich*, [w:] *W kręgu stanowych i kulturowych przeobrażeń Europy Północnej w XIV–XVIII wieku*, red. Zenon Hubert Nowak. Toruń 1988, s. 179–205.
- Borawska Teresa, *Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*. Toruń 1996.
- Brady Ignatius, *Peter Manducator and the Oral Teachings of Peter Lombard*, „*Antonianum*” 41 (1966), s. 454–490.
- Brincken Anna-Dorothee von den, *Studien zur Lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*. Düsseldorf 1957.
- Broda Michał, *Biblioteka klasztoru cystersów w Henrykowie do końca XV w.* Kraków 2014.
- Brückner Aleksander, *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, Cz. 2: *Pismo Święte i apokryfy*. Warszawa 1903.
- Bur M., *Guillaume aux Blanches Mains*, [w:] *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, vol. 22. Paris 1988, cols 857–859.

- Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, tomi I pars II, *Codices num. 2501–5250 complectens*, ed. II emendatior. Monachii 1894.
- Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, tomi II pars III, *Codices num. 15121–21313 complectens*. Monachii 1878.
- Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, composuerunt S. Włodek, G. Zathej, M. Zwiercan [et al.], vol. 1–. Wratislaviae [et al.], 1980–.
- Ceulemans Reinhart, *The Latin Patristic Reception of the Book of Canticles in the Hexapla*, „*Vigiliae Christianae*”, t. 63 nr 4: 2009, s. 369–389.
- Chartularium Universitatis Parisiensis*, t. I: éd. Heinrich Denifle et Emile Chatelain. Paris 1889.
- Chauffin Yvonne, *Święty Hieronim*, tłum. Barbara Durbajło. Warszawa 1977.
- Clark Mark J., *The Commentaries on Peter Comestor’s Historia scholastica of Stephen Langton, Pseudo-Langton, and Hugh of St. Cher*, „*Sacris erudiri*” 44 (2005), s. 301–446.
- Clark Mark J., *The Making of the „Historia scholastica” 1150–1200* (Studies and Texts 198). Toronto 2015.
- Colish Marcia L., *Peter Lombard*, vols 1–2 (Studies in Intellectual History, 41). Leiden 1994.
- Courtalon-Delaistre Jean-Charles, *Vie du pape Urbain IV, suivie de celles de Pierre de Celle, de Comestor et de Salomon Jarki, pour servir a l’histoire littéraire de la Champagne*. Troyes et Paris 1782.
- Cytowska Maria, Szelest Hanna, *Literatura rzymska, okres cesarstwa. Autorzy chrześcijańscy*. Warszawa 1994.
- Czuj Jan, *Św. Hieronim: żywot, dzieła, charakterystyka*. Warszawa 1954.
- Dahan Gilbert, *Intelektualiści chrześcijańscy wobec Żydów w średniowieczu*. Kęty 2020.
- Dahan Gilbert, *Les exégèses de Pierre le Mangeur*, [w:] *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. Gilbert Dahan. Turnhout 2013, s. 49–87.
- Daly Saralyn R., *Peter Comestor: Master of Histories*, „*Speculum*” 32 (1957), s. 62–73.
- Dąbrowski Eugeniusz, *Wulgata w dziejach biblistyki i w dziejach kultury europejskiej*, [w:] *Sobór Watykański II a biblistyka katolicka*, Poznań 1967, s. 364–385.
- De Hamel Christopher, *The Book. A History of the Bible*. London, New York, Phaidon Press 2001

- Delmas Sophie, *La réception de l'Histoire scholastica chez quelques maîtres en théologie du XIIIe siècle*, [w:] *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. Gilbert Dahan. Turnhout 2013, s. 267–287.
- Dictionnaire historique de la Champagne méridionale*, ed. A. Roserot. T. 3. Troyes 1948.
- Dinkova-Bruun, Greti, *Autor, authorship and the literal sense of the Bible: The case of Leonius of Paris*, [w:] *Bibel und Exegese in der Abtei Sankt Viktor zu Paris. Form und Funktion eines Grundtextes im europäischen Rahmen* (Corpus Victorinum: Instrumenta, 3). Münster 2009, s. 259–277.
- Dobrzeńiecki Tadeusz, *Łacińskie źródła „Rozmyślania przemyskiego”*, [w:] *Średniowiecze. Studia o kulturze*, red. J. Lewański. T. 4. Wrocław 1969, s. 196–521.
- Domański Juliusz, *Kilka uwag w kwestii wydawania łacińskich tekstów postantycznych*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, 47 (2002), s. 23–31.
- Drączkowski Franciszek, *Patrologia*. Pelplin–Lublin 2007.
- Ehlers Joachim, *Hugo von St. Viktor: Studien zum Geschichtsdenken und zur Geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts* (Frankfurter Historische Abhandlungen, 7). Wiesbaden, 1973.
- Encyklopedia katolicka*. T. 5: *Fabbri-Górzyński*, red. K. Bieńkowski, P. Hamperek, S. Kamiński, J. Misiurek, K. Stawecka, A. Stępień, A. Szafranski, J. Szłaga, A. Weiss. Lublin 1989.
- Etienne Langton, prédicateur, bibliste, théologien*, red. Luis-Jacques Bataillon, Nicole Bériou, Gilbert Dahan, Riccardo Quinto (Bibliothèque d'histoire Culturelle du Moyen Âge, 9). Turnhout 2010.
- Fabiańska Agnieszka, *„Historia scholastica” Piotra Comestora jako summa dziejów biblijnych*, [w:] *Źródła staropolskich apokryfów. Pytania, problemy, perspektywy*, pod red. Doroty Rojszczak-Robińskiej, Aleksandry Deskur i Wojciecha Stelmacha. Poznań 2021, s. 77–92.
- Fabiańska Agnieszka, *„Historia scholastica” Piotra Comestora w rękopisach i jej skrócona wersja pt. „Historia Veteris et Novi Testamenti”*, [w:] *De nuptiis philologiae et libri manuscripti, czyli co nowego mówią rękopisy. Zbiór studiów*, red. P. Pludra-Żuk, A. Lew. Warszawa 2016, s. 103–110.
- Fabiańska Agnieszka, *„Historia Veteris et Novi Testamenti” charakterystyka dzieła, metoda pracy jej autora i zarys tradycji rękopiśmiennej utworu*, [w:] *Textus et pictura I. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny jako nośnik treści, znaczeń i wartości*

- estetycznych*, pod redakcją Moniki Jakubek-Raczkowskiej i Marty Czyżak. Toruń 2019, s. 53–63.
- Fabiańska Agnieszka, *Średniowieczne rękopisy „Historia scholastica” Piotra Comestora w zbiorach polskich*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, nr 9 (2015), s. 121–147.
- Fijałek Jan, *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku*. Kraków 1898.
- Froelich Karlfried, *Biblia Latina Cum Glossa Ordinaria. Introduction to the Facsimile Reprint of the Editio Princeps Adolph Rusch of Strasburg 1480/81*. Turnhout 1992.
- Gandil Pierre, *Pierre le Mangeur, doyen du chapitre cathédral de Troyes*, [w:] *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. Gilbert Dahan. Turnhout 2013.
- Geiger Ari, „*Historia Judaica*”: *Petrus Comestor and his Jewish Sources*, [w:] *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. Gilbert Dahan. Turnhout 2013, s. 125–145.
- Gerritsen W.P., *Jacob van Maerlant*, [w:] *Lexicon des Mittelalters*. Verlag J.B. Metzler, Col. 5, cols 291–293.
- Ghellinck Joseph de, *Le mouvement théologique du XIIe siècle*, 2 ed. Bruges 1948.
- Giraud Cédric, *Per verba magistri. Anselme de Laon et son école au XIIe siècle*. Turnhout 2010.
- Glauche G., *Accessus ad auctores*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Band 1, Stuttgart 1977.
- Goering Joseph, *William de Montibus (c. 1140–1213). The Schools and the Literature of Pastoral Care*. Toronto 1992.
- Grabmann Martin, *Die Geschichte der scholastischen Methode*, 2 vol.. Freiburg 1909–1911. *Handschriften der Badischen Landesbibliothek in Karlsruhe*, vol. 6: *Die Reichenauer Handschriften – Die Papierhandschriften. Fragmenta. Nachträge*, beschr. von Alfred Holder. Wiesbaden 1971.
- Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*, Band 1, Lfg. 2. Leipzig Otto Harrassowitz 1939.
- Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte*, Bd. 2: *Wilhering, Schlierbach, Osegg, Hohenfurt, Stams* (Xenia Bernardina II, 2: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte*, Bd. 2). Wien, 1891.
- Inwentarz rękopisów do połowy XVI w. w zbiorach Biblioteki Narodowej*, red. Jerzy Kaliszuk, Sławomir Szyller. Warszawa 2012.

- Jeuneau Édouard, *Deux rédactions des Gloses de Guillaume de Conches sur Priscien*, „Recherches de théologie ancienne et médiévale”, 27 (1960), 212–47.
- Johnson William A., *Readers and Reading Culture in the High Roman Empire. A Study of Elite Communities*. Oxford 2010.
- Jungwirth Augustin, *Katalog der Handschriften des Stiftes St. Peter in Salzburg*, [Salzburg 1910–1912].
- Kaliszuk Jerzy, *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*. T. 2, cz. 1–2: *Katalog rękopisów utraconych*, (Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach 8/2, 1). Wrocław 2016.
- Katalog der Danziger Stadtbibliothek, von Otto Günther*, t. V: *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*. Danzig 1921.
- Katalog der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Handschriften in Halberstadt. Verzeichnis der Bestände der Kulturstiftung Sachsen-Anhalt, Domschatz zu Halberstadt, und des Historischen Archivs der Stadt Halberstadt*, bearb. Patrizia Carmassi. Wiesbaden 2018.
- Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, oprac. Marta Czyżak przy współpr. Moniki Jakubek-Raczkowskiej i Arkadiusza Wagnera. Toruń 2016.
- Kataloge der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main*, Band 2: *Die Handschriften der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main*, vol. 1: *Die Handschriften des Dominikanerklosters und des Leonhardstifts in Frankfurt am Main*, beschr. von Gerhard Powitz. Frankfurt am Main 1968.
- Keferstein H., *Biblioteka kapituły fromborskiej*, „Rocznik Olszyński”, 12–13 (1981), s. 49–66.
- Kelly J.N.D., *Hieronim: życie, pisma, spory*, przeł. Robert Wiśniewski. Warszawa 2003.
- Kenyon Fred G., *Hesychius and the Text of the New Testament*, [w:] Memorial LaGrange. Paris 1940, s. 245–261.
- Knapiek Elżbieta, *Rękopisy średniowieczne w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i OAN w Krakowie” r. LVII (2012), s. 9–47.
- Kotłowska Anna, *Obraz dziejów w „Chronici Canones” Euzebiusza z Cezarei*. Poznań 2009.

- Kozłowska-Budkowa Zofia, *Księgozbiór polskiego uczonego z XII/XIII w.*, "Studia Źródłoznawcze", 1 (1957), s. 109–118.
- Krüger Nilüfer, *Die theologischen Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg*, Bd. 3: *Quarhandschriften und kleinere Formate (Cod. theol. 1751–2228)* (Katalog der Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg II, 3). Stuttgart 1993.
- Krzyszczuk Łukasz, Morta Krzysztof, *The Question of St. Jerome's Translation ex Hebraica veritate: De example of Deut. 8:15*, „Philologia classica” vol. 16, fasc. 2 (2021), s. 241–261.
- Lacombe George, *Studies on the Commentaries of Cardinal Stephen Langton*. Part 1, „Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge” 5 (1930), s. 152–266.
- Landgraf Artur Michael, *Recherches sur les écrits de Pierre le Mangeur*, „Recherches de théologie ancienne et médiévale” 3 (1931), s. 292–306 i 341–372.
- Lebreton Marie-Madeleine, *Recherches sur les manuscrits contenant des Sermons de Pierre le Mangeur. Additions et corrections*, „Bulletin d'information d'IRHT”, vol. 4 (1955), s. 35–36.
- Leitschuh Friedrich, Fisher Hans, *Katalog der Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Bamberg*. Band 1, Abteilung 1. [2. Lieferung]. (Liturgische Handschriften). Wiesbaden 1966.
- Levy Ian Christopher, *Introducing medieval biblical interpretation: The senses of scripture in premodern exegesis*. Grand Rapids, Mich. 2018.
- Liere Frans van, *An Introduction to the Medieval Bible*. New York 2014.
- Little Andrew George, Pelster Franz, *Oxford Theology and Theologians c. A.D. 1282–1302*. Oxford 1934.
- Lobrichon Guy, *Le Mangeur au festin. L'Historia scholastica aux mains de ses lecteurs: Glose, Bible en images, Bibles historiques (fin XIIIe–XIVe siècle)*, [w:] *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. Gilbert Dahan. Turnhout 2013, s. 289–312.
- Longère Jean, *Le troisième concile de Lateran (1179) et sa place dans l'histoire*. Paris 1982.
- Lubac Henri de, *Exégèse médiévale. Les quatre sens de l'écriture 2* (Théologie, 41, 42, 59). Paris 1959; tłumaczenie angielskie: *Medieval exegesis*, transl. by Edward M. Macierowski (Ressourcement Retrieval & Renewal in Catholic Thought). Grand Rapids, Mich. Edinburgh 2000.

- Lubac, Henri de, *Pismo Święte w Tradycji Kościoła*, przekł. Kazimierz Łukowicz. Kraków 2008.
- Lucjusz Anneusz Florus, *Zarys dziejów rzymskich*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył Ignacy Lewandowski. Wrocław 2006.
- Łopatka Grzegorz, *Zasady interpretacji Biblii w „De Doctrina Christiana” Św. Augustyna a współczesna hermeneutyka biblijna* (Rozprawy Doktorskie. Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie. Wydział Teologiczny). Kraków, 2000.
- Manitius Max, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, t. 3. München 1931.
- Markowski Mieczysław, *Pierwowzory uniwersytetów* (Episteme). Olecko 2003.
- Marrou Henri Irénée, Łoś Jan Stanisław, *Historia wychowania w starożytności*. Warszawa 1969.
- Martin Raymond-M., *Notes sur l'oeuvre littéraire de Pierre le Mangeur*, „Recherches de théologie ancienne et médiévale” 3 (1931), s. 54–66.
- Mazurkiewicz Roman, *Kilkanaście dalszych uzupełnień do źródeł „Rozmyślenia przemyskiego”*, [w:] *Amoenitates vel lepores philologiae*, red. Roman Laskowski, Roman Mazurkiewicz. Kraków 2007, s. 198–201.
- Mazurkiewicz Roman, *Nowo znalezione źródła łacińskie do tomu II*, [w:] *Rozmyślenie przemyskie*, t. 3, s. 544–546.
- Metzger Bruce M., *Lucian and the Lucianic Recension of the Greek Bible*, „New Testament Studies”, 8 (1961–1962), s. 189–203.
- Metzger Bruce M., *Lucianic Recension of the Greek Bible*, [w:] *Chapters in the History of New Testament Textual Criticism*. Grand Rapids 1963, s. 1–41.
- Mędała Stanisław, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej* (Biblioteka Zwojów t. 1). Kraków 1994.
- Michałowska Teresa, *Średniowieczna teoria literatury w Polsce: Rekonesans* (Res Humanae). Toruń 2016.
- Mika Tomasz, *Maryja, Jezus, Bóg w „Rozmyślaniu przemyskim”*. O nazywaniu osób. Poznań 2002.
- Miller Stephen M., Huber Robert V., *Historia Biblii. Dzieje powstawania i odczytywania Pisma Świętego*, konsultacja nauk. wyd. pol. prof. M. Wojciechowski, [przekł. E. Czerwińska]. Warszawa 2005.
- Minnis Alastair J., *Medieval theory of authorship. Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*. London 1984.

- Minnis Alistair J., Johnson Ian, *The Cambridge History of Literary Criticism*. Vol. 2. *The Middle Ages* (The Cambridge History of Literary Criticism). Cambridge 2009.
- Morembert, T. de, *Henri de Carinthie*, [w:] *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, vol. 23. Paris 1990, cols. 1107–1108.
- Morenzoni Franco, *L'ars praedicandi de Pierre le Mangeur*, [w:] *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. Gilbert Dahan. Turnhout 2013, s. 225–240.
- Morey James H., *Peter Comestor, Biblical Paraphrase, and the Medieval Popular Bible*, „Speculum” vol 68 nr 1 (1993), s. 6–35.
- Murano Giovanna, *Opere diffuse per exemplar e pecia*. Turnhout 2005.
- Newman Robert C., *The Council of Jamnia and the Old Testament Canon*, „Westminster Theological Journal”, 38 (1976), s. 319–49.
- Okoń Jan, *Kompendium – czy tylko wiedzy? Wstęp do typologii gatunku*, [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. Iwona M. Dacka-Górzyńska, Joanna Partyka. Warszawa 2009.
- Ott N.H., *Christherre-Chronik, MHG verse chronicle*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Verlag J.B. Metzler, Vol. 2, cols 1908–1909.
- Overgrauuv Eef, *Die mittelalterlichen Handschriften der Universitäts- und Landesbibliothek Münster*. Wiesbaden 1996.
- Parkes M B., *The Influence of the Concepts of Ordinatio and Compilatio on the Developement of the Book*, [w:] *Medieval Learning and Literature: Essays Presented to Richard William Hunt*, ed. J.J.G. Alexander and M.T. Gibson, Oxford 1976.
- Patera Adolf, Podlaha Ant., *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní Kapitoly Pražské*. T. 1; A–E. Praha 1910.
- Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. Gilbert Dahan. Turnhout 2013.
- Pitra Jean-Baptiste-François, *Analecta novissima Spicilegii Solesmensis altera continuatio*. T. II: *Tusculana*. Paris–Frascati 1888.
- Plezia Marian, *Od Arystotelesa do „Złotej legendy”*. Warszawa 1958.
- Pludra-Żuk Paulina, *Aurora Piotra Rigi. Średniowieczna transmisja i funkcje tekstu na przykładzie rękopisów polskich, pruskich i śląskich* (Monografie z Dziejów Oświaty, t. LII). Warszawa 2021.
- Polkowski Ignacy, *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej*. Kraków 1884.
- Powicke Frederick M., *Stephen Langton*. Oxford 1928.
- Quain Edwin A., *The medieval accessus ad auctores*, „Traditio” 3 (1945), s. 215–264.

- Quinto Riccardo, *Doctor Nominatissimus. Stefano Langton (–1228) e la tradizione della sua opera*. Münster 1994.
- Repertorium Biblicum medii aevii*, ed. Friedrich Stegmüller, 11 vol., Matriti 1950–1980.
- Riché Pierre, Radożycka-Paoletti Maria, *Edukacja i kultura w Europie Zachodniej: VI–VIII w.* (La Nouvelle Marianne = Nowa Marianna). Warszawa 1995.
- Roberts Phyllis B., *Stephanus de Lingua-Tonante: Studies in the Sermons of Stephen Langton*. Toronto 1968.
- Rojszczak-Robińska Dorota, *Do spisu źródeł „Rozmyślenia przemyskiego”*, [w:] *Amoenitates vel lepores philologiae*, red. Roman Laskowski, Roman Mazurkiewicz. Kraków 2007, s. 276–284.
- Rojszczak-Robińska Dorota, *Jak pisano „Rozmyślenie przemyskie”*. Poznań 2012.
- Rojszczak-Robińska Dorota, *Łacińskie źródła „Rozmyślenia przemyskiego. Pytania, problemy, perspektywy*, [w:] *Staropolskie spotkania językoznawcze*. T. 1: *Jak badać teksty staropolskie*, red. Tomasz Mika, Dorota Rojszczak-Robińska, Olga Stramczewska. Poznań 2015.
- Rojszczak-Robińska Dorota, *Staropolskie pasje. Rozmyślenie przemyskie, Sprawa chędogo, Karta Rogawskiego. Źródła – język – fabuła*. Poznań 2016.
- Romaniuk Kazimierz, *Biblia u Ojców Kościoła a Ojcowie Kościoła w studium Biblii*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, z. 1/XXII (1975), s. 65–74.
- Rorem Paul, *Hugh of Saint Victor (Great Medieval Thinkers)*. Oxford 2009.
- Rozmyślenie przemyskie. Transliteracja, transkrypcja, podstawa łacińska, niemiecki przekład*, wyd. Felix Keller, Waclaw Twardzik, t. 1, Weiher-Freiburg i. Br. 1998, t. 2, Freiburg i. Br. 2000, t. 3 (indeksy), Freiburg i. Br. 2004.
- Salvador Xavier-Laurent, *Guyart des Moulins, traducteur de Pierre Comestor*, [w:] *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. Gilbert Dahan. Turnhout 2013, s. 313–327.
- Schwarz Eduard, *Zur Geschichte der „Hexapla”*, „Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse” (1903), s. 693–700.
- Seńko Władysław, *Jak rozumieć filozofię średniowieczną*. Kęty 2001.
- Silva Neto Serafim da, *Biblia medieval portuguesa*. Rio de Janeiro 1958.
- Siri Francesco, *Le questiones attribuite a Pietro Comestor*, [w:] *Pierre le Mangeur ou Pierre de Troyes maître du XIIe siècle*, ed. Gilbert Dahan. Turnhout 2013, s. 191–223.
- Smalley Beryl, *Gospels in the Schools, c. 1100–c. 1280*. London 1985.

- Smalley Beryl, *Peter Comestor on the Gospels and His Sources*, „Recherches de théologie ancienne et médiévale” 46 (1979), s. 84–129.
- Smalley Beryl, *The Study of the Bible in the Middle Ages*, 3rd ed. (rev.). Oxford 1983.
- Sokolski Jacek, „*Rzecz zmyślona i z innych uczonych zebrana*”. *O średniowiecznych źródłach techniki pisarskiej Mikołaja Reja (compilatio i ordinatio)*, [w:] *Mikołaj Rej w pięćsetlecie urodzin. Studia literaturoznawcze*, pod red. Jacka Sokolskiego, Marcina Cieńskiego, Anny Kochan. Wrocław 2007.
- Soszyński Jacek, *Glossa biblijna jako problem badawczy*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes”, 55 (2017), 127–137.
- Soszyński Jacek, *Kronika Marcina Polaka i jej średniowieczna tradycja rękopiśmienna w Polsce* (Studia Copernicana, t. XXXIV). Warszawa 1995.
- Soszyński Jacek, *Sacerdotium, imperium, studium: władze uniwersalne w późnośredniowiecznych kronikach martyniańskich*. Warszawa 2006.
- Starowieyski Marek, *Barwny świat apokryfów*, wyd. 3 popr. i uzup. Poznań cop. 2015.
- Státní Archiv v Opavě. Průvodce oi archivních fondech. Svazek 3, Pobočka v Olomouci*, Jan Bistřícký, František Drkal, Miloš Kouřil, Archivní Správa Ministerstva Vnitra v Praze 1961.
- Statuta antiqua Universitatis Oxoniensis*, ed. Strickland Gibson. Oxford 1931.
- Stern Indrikis, *The Greater Medieval Historians: An Interpretation and a Bibliography*. Boston 1980.
- Sylwan Agneta, *Petrus Comestor, “Historia scholastica”. Une nouvelle edition*, „Sacris erudiri” 39 (2000), s. 345–382.
- Szelińska Wacława, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i początkach XVI wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966.
- Tille Václav, Vilikovský Jan, *Rukopisná bohemika v Admontě*, „Časopis archivní školy” 11 (1934), s. 77–122.
- Trithemius Johannes, *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*, Basel, w drukarni Johanna Amerbacha 1494.
- Truhlář Josef, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur. Tomus I. Pragae*; 1905.
- Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter*, ed. Gustav Adolph Stenzel. Breslau 1845.
- Vollmer, Hans, *Ober- und Mitteldeutsche Historienbibeln*, „Materialien zur Bibelgeschichte und religiösen Volkskunde des Mittelalters, Band 1. Berlin 1912.

- Wałkówski Andrzej, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII w.* Zielona Góra 1996.
- Wichner Jakob, *Catalogus codicum manu scriptorum Admontensis* (handschriftlich). Admont 1888.
- Wielgus Stanisław, *Badania nad Biblią w starożytności i w średniowieczu* (Rozprawy Wydziału Filozoficznego. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego). Lublin 1990.
- Wielgus Stanisław, *Obca literatura biblijna w średniowiecznej Polsce*. Lublin 1990.
- Williams John Robert, *William of the White Hands and Men of Letters*, [w:] *Haskins anniversary Essays in Medieval History*. Houghton 1929, s. 370–384.
- Wright Thomas, Halliwell James Orchard, *Reliquiae Antiquae*, London, 1845, I, 168.
- Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, red. ks. Jan Szlaga. Poznań. Warszawa 1986.
- Zawadzki Roman, *Lektura naukowa św. Jana Kantego*, „Analecta Cracoviensia”, t. 3 (1971), s. 405–422.
- Zemek Metoděj, *Posloupnost prelátů a kanovníků olomoucké kapituly od počátku až po nynější dobu*, díl I. (1131–1652). Olomouc s.d. [praca nieopublikowana].

Katalogi, bazy i repertoria on-line

- British Library Catalogue:
https://searcharchives.bl.uk/primo_library/libweb/action/search.do?dscent=1&fromLogin=true&dstmp=1307975735037&vid=IAMS_VU2&fromLogin=true
- Catalogue collectif de France:
https://ccfr.bnf.fr/portailccfr/jsp/public/index.jsp?action=public_formsearch_manuscrits
- Digital Vatican Library: <https://digi.vatlib.it>
- Fontes Cantus Bohemiae. Plainchant Sources in the Czech Lands: <http://cantusbohemiae.cz>.
- Handschriftencensus. Eine Bestandsaufnahme der handschriftlichen Überlieferung deutschsprachiger Texte des Mittelalters: <https://handschriftencensus.de/hss>.
- Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Manuscript database:
<http://diglib.hab.de/?db=mss&lang=en>.
- HMML's Legacy Katalog (OLIVER): <http://18.235.151.129>.
- Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu tzw. katalog Göbera:
<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/10035?tab=1>.

Manuscriptorium. Digital Library of Written Cultural Heritage:
<https://manuscriptorium.com/>.

Murano Giovanna, Initia operum iuris canonici. A shortlist of works, arranged by their incipit words: <https://home.uni-leipzig.de/juracom/manuscr/murano/murano.html>.

Österreichische Nationalbibliothek Katalog: <https://www.onb.ac.at>.

Przewodnik po rękopisach średniowiecznych w zbiorach polskich Manuscripta.pl:
<https://manuscripta.pl>.

Staropolskie apokryfy Nowego Testamentu: <https://apocrypha.amu.edu.pl>.

Aneks 1 *Historia scholastica* – kalendarium wydarzeń

Kalendarium wydarzeń w *Historia scholastica* (w części dotyczącej Starego Testamentu) w podziale na rozdziały z wydania w Patrologia latina; wyszczególnienie parafrazowanych miejsc biblijnych (*locus biblicus*), tytuły rozdziałów (według wydania w PL).

tytuł rozdziału w " <i>Historia scholastica</i> "	locus biblicus	kalendarium wydarzeń w HS
Genesis		
De prima creatione celi et terre	Gen. 1	stworzenie świata
De prima mundi confusione	Gen. 1	
De opere prime diei	Gen. 1	
De opere secunde diei	Gen. 1	
De opere tercie diei	Gen. 1	
De opere quarte diei	Gen. 1	
De opere quinte diei	Gen. 1	
De opere sexte diei	Gen. 1	
De hominis creatione	Gen. 1	
De institutione coniugii	Gen. 2	
De quietate sabbati et sanctificatione	Gen. 2	
Post operationem septem dierum epilogus	Gen. 2	
De creatione prothoplasti	Gen. 2	stworzenie Adama i Ewy, stan przed grzechem pierworodnym
De paradiso et lignis eius	Gen. 2	
De quattuor fluminibus paradisi	Gen. 2	
De precepto et prohibitione	Gen. 2	
De creatione animalium et nominum eorum impositione	Gen. 2	
De formatione mulieris	Gen. 2	
De nominibus mulieris	Gen. 2	
De prophetia Ade	Gen. 2	
De statu ante peccatum	Gen. 2	
De suggestione	Gen. 3	grzech pierworodny
De esu pomi et statu post peccatum	Gen. 3	
De maledictionibus serpentis, uiri et mulieris	Gen. 3	

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De eiectione hominum a paradiso et rumpea ignea	Gen. 3	
De generationibus Ade	Gen. 4	
De oblationibus fratrum	Gen. 4	Kain i Abel
De morte Abel	Gen. 4	
De generationibus Caym	Gen. 4	
De Seth et eius generatione	Gen. 4	Set i jego syn Enosz
Epilogum interserit	Gen. 5	
De causa diluui	Gen. 6	potop, Noe
De archa Noe et diluuiio	Gen. 6	
De ingressu in archam	Gen. 7	
Quando Noe ingressus in archam	Gen. 7	
De cathaclismo	Gen. 7	
De egressu Noe et yri	Gen. 8	
De ebrietate Noe et maledictione Cham	Gen. 9	synowie Noego
De dispersione filiorum Noe	Gen. 10	
De turre Babel	Gen. 11	wieża Babel
De generationibus Sem	Gen. 11	potomkowie Sema
De morte Thare	Gen. 11	śmierć Teracha
De uocatione Abre	Gen. 12	powołanie Abrama i przybycie do Kanaanu (Sychem, potem Betel)
De aduentu Abre in terram Chanaam	Gen. 12	
De descensu Abre in Egyptum et reditu eiusdem	Gen. 12–13	Abram i Saraj w Egipcie, spotkanie z faraonem, powrót do Kanaanu
De uictoria Abre et occursu Melchisedech	Gen. 14	Abram pokonuje króla Elam Kedorlaomera, następnie spotyka króla Szalemu Melchizedeka
De ortu iubelei		
De promissione facta ad Abram	Gen. 15	Pierwsze przymierze z Abramem
De partu Agar	Gen. 16	Narodziny Izmaela
De mutatione nominis Abre	Gen. 17	Drugie przymierze, zmiana imienia Abrama na Abraham, ustanowienie obrzezania
De tribus angelis susceptis ab Abram	Gen. 18	Trzej aniołowie u Abrahama i Sary
De subuersione Sodomorum	Gen. 18–19	Zniszczenie Sodomy
De liberatione Loth a Sodomis	Gen. 19	
De conceptione filiarum Loth	Gen. 19	

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De plaga Abimelech propter Saram		Abimelek, król Geraru, Sara i Abraham
De ludo Ysaac et Ysmael	Gen. 21	Narodziny Izaaka, wygnanie Hagar z Izmaelem
De pacto inter Abraham et Abimelech	Gen. 21	Umowa Abrahama i Abimeleka
De immolatione Ysaac	Gen. 22	Złożenie Izaaka w ofierze
De morte Sare	Gen. 23	Śmierć Sary
De Eliezer	Gen. 24	Wyprawa Eliezera, sługi Abrahama, po żonę dla Izaaka
De aduentu Rebecce	Gen. 24	Przybycie Rebeki i ślub z Izaakiem
De morte Abrahe post susceptam sobolem de Cethura	Gen. 25	Potomstwo Abrahama i Ketury, śmierć Abrahama
De ortu regnorum		Współczesne wydarzenia w królestwach: Babilonii, Asyrii, Siciniorum (co to za królestwo) i Egiptu
De morte Ysmaelis	Gen. 25	Śmierć Izmaela
De labore Rebecce in partu geminorum	Gen. 25	Narodziny Ezawa i Jakuba
De uenditione primogenitorum Esau	Gen. 25	Ezaw sprzedaje Jakubowi przywilej pierworodztwa
De descensu Ysaac in Geraram	Gen. 26	Wyprawa Izaaka do Abimeleka, umowa Abimeleka i Izaaka
De uxoribus Esau	Gen. 26	Żony Ezawa
De benedictionibus Iacob	Gen. 27	Izaak błogosławi Jakuba
De somnio Iacob cum fugeret in Mesopotamiam	Gen. 27–28	Ucieczka Jakuba przed Ezawem do Mezopotamii, pobyt u Labana, żony i dzieci Jakuba
De duabus uxoribus Iacob	Gen. 29	
De quattuor filiis Lie et filiis ancillarum	Gen. 29–30	
De reliquis filiis Lie et de ortu Ioseph	Gen. 30	
De diuersis coloribus uirgarum et fetibus	Gen. 30–31	
De fuga Iacob et federe inito cum Laban	Gen. 31	
De muneribus premissis Esau	Gen. 32	Powrót Jakuba do Kanaanu, zmiana imienia Jakuba na Izrael, spotkanie z Ezawem i osiedlenie w Sychem, a następnie w Betel. Śmierć Racheli

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De luctu Iacob cum angelo et mutatione nominis	Gen. 32	
De occursu Esau et emptione agri in Sichem	Gen. 33	
De morte Sichimitarum pro raptu Dine	Gen. 34	
De morte Rachel in partu Benjamin	Gen. 35	
De morte Ysaac et regibus Edom	Gen. 35–36	Śmierć Izaaka; potomkowie Ezawa
De uenditione Ioseph	Gen. 37	Józef sprzedany do niewoli, w służbie Potifara, pobyt w więzieniu, Józef zostaje zarządcą Egiptu, 7 lat obfitości
De ingressu Ioseph in Egyptum	Gen. 37	
Quod Iudas genuit Phares et Zaram de Thamar	Gen. 38	
De incarceratione Ioseph	Gen. 39	Uwięzienie Józefa
De expositione somniorum pincerne et pistoris	Gen. 40	Józef tłumaczy sny
De sublimatione Ioseph pro expositione somnii Pharaonis	Gen. 41	
De ingressu fratrum Ioseph in Egyptum sine Benjamin	Gen. 41–42	Lata głodu, wyprawa braci Józefa po zboże do Egiptu, Józef rozpoznaje braci, druga wyprawa braci po zboże, Józef ujawnia się braciom, Izrael (Jakub) przybywa do Egiptu na spotkanie z synem, przysięga Józefa złożona ojcu, błogosławieństwo synów Józefa
De reditu eorum ad patrem	Gen. 42–43	
De ingressu fratrum in Egyptum	Gen. 43–44	
Quod Ioseph indicauit se fratribus	Gen. 45	
De descensu Israel in Egyptum	Gen. 46	
Quod Ioseph occurrit patri et introduxit eum ad regem	Gen. 46–47	
De canone quinte partis frugum institute	Gen. 47	
De iuramento quod fecit Ioseph patri	Gen. 47	

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De benedictione Effraim et Manasse	Gen. 48	
De benedictionibus tribuum	Gen. 49	Synowie Jakuba
De Ruben	Gen. 49	
De Symeon	Gen. 49	
De Iuda	Gen. 49	
De Zabulon	Gen. 49	
De Ysachar	Gen. 49	
De Dan	Gen. 49	
De Gad	Gen. 49	
De Aser	Gen. 49	
De Neptalim	Gen. 49	
De Ioseph	Gen. 49	
De Beniamin	Gen. 49	
De morte Iacob et translatione eius in Hebron	Gen. 49–50	śmierć Izraela (Jakuba)
De morte Ioseph	Gen. 50	śmierć Józefa
Exodi		Exodi
Praefatio		
De servitute filiorum Israel	Exod. 1	Potomkowie Jakuba zamieszkują w Egipcie i ich lud bardzo się rozrasta; nowy faraon o imieniu Ammonafis (ósmy w kolejności od Nefresa, który rządził za czasów Józefa) uznając Izraelitów za zagrożenie nakłada na nich kolejne obciążenia, nakazuje położnym zabijanie noworodków płci męskiej, a gdy te nie wykonują rozkazu, każe noworodki topić
De dolo obstetricum	Exod. 1	
De submersione parvulorum	Exod. 1	
De ortu, et educatione Moysi	Exod. 2	narodziny i dorastanie Mojżesza
De uxore Moysi Aethiopissa		najazd Etiopczyków na Egipt, Mojżesz dowódcą obrony miasta Meroe, zajęcie Meroe przez wojska egipskie, małżeństwo z etiopką Tarbis
De fuga Moysi, et affinitate Jethro	Exod. 2	ucieczka Mojżesza do kraju Madian, małżeństwo z Seforą
De Dei visione in rubo	Exod. 2–3	Bóg ukazuje się Mojżeszowi w gorejącym krzewie: Mojżesz ma wyprowadzić Izraelitów z Egiptu
De signis datis Moysi	Exod. 4	

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De reditu Moysi in Aegyptum, et dimissione uxoris	Exod. 4	Mojżesz wraca do miejsca zamieszkania, oddala żonę i dzieci
De primo ingressu ad Pharaonem	Exod. 4	Mojżesz przybywa do faraona z prośbą o pozwolenie Izraelitom na wyjście na pustynię, faraon się nie zgadza dokłada im więcej pracy, Mojżesz wzywa Boga na pomoc, Bóg zapowiada, że zmusi Egipcjan do ustępstw
De afflictione filiorum Israel	Exod. 5–6	
De mutatione virgarum in colubrum	Exod. 7	Aaron zamienia laskę w węża przed faraonem
De plagis Aegypti, et de aqua versa in sanguinem	Exod. 7	10 plag egipskich
De ranis	Exod. 8	
De sciniphibus	Exod. 8	
De coenomyia	Exod. 8	
De morte pecorum	Exod. 9	
De ulceribus et vesicis	Exod. 9	
De grandine	Exod. 9	
De locustis	Exod. 10	
De tenebris	Exod. 10	
De diebus aegyptiacis	Exod. 11	
De diebus azymorum et agno paschali	Exod. 11	
De morte primogenitorum	Exod. 12	
De exitu Israel de Aegypto	Exod. 12	Wyjście z Egiptu
De sanctificatione primogenitorum	Exod. 13	Pierwszy etap wędrówki przez pustynię: poświęcenie pierworodnych, wybór trasy, przejście przez Morze Czerwone, manna
De deserto Aegypti	Exod. 13	
De ducatu columnae et mari Rubro	Exod. 13	
De transitu maris Rubri	Exod. 14	
De dulcoratione aquae Mara	Exod. 15	
De duodecim fontibus, et septuaginta palmis Elim	Exod. 15	
De coturnicibus et manna	Exod. 16	
De aqua data in Raphidim	Exod. 17	
De pugna contra Amalec	Exod. 17	Izraelici pod wodzą Jozuego pokonują Amalekitów w Refidim

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De subdivisione magnatum ad consilium Jethro	Exod. 18	
De perventu ad montem Sinai	Exod. 19	Przybycie na górę Synaj
De datione legis verbotenus	Exod. 19	Mojżesz otrzymuje od Boga 10 przykazań
Explicatio Decalogi	Exod. 20	
Primum praeceptum	Exod. 20	
Secundum praeceptum	Exod. 20	
Tertium praeceptum	Exod. 20	
Quartum praeceptum	Exod. 20	
Quintum praeceptum	Exod. 20	
Sextum praeceptum	Exod. 20	
Septimum praeceptum	Exod. 20	
Octavum praeceptum	Exod. 20	
Nonum praeceptum	Exod. 20	
Decimum praeceptum	Exod. 20	
De altari faciendo	Exod. 20	Mojżesz otrzymuje Prawo
De judiciis	Exod. 21	
De famula	Exod. 21	
De homicida	Exod. 21	
De talione	Exod. 21	
De bove cornupeta	Exod. 21	
De decimis et primitiis	Exod. 22	
De septimo anno	Exod. 23	
De tribus solemnitatibus	Exod. 23	
De haedo non coquendo in lacte matris	Exod. 23	
De foedere firmato aspersione sanguinis vitulorum	Exod. 24	
De primo ascensu Moysi in montem	Exod. 24	
De tabernaculo faciendo	Exod. 24	Budowa Przybytku Mojżeszowego (Namiotu Spotkania/Zgromadzenia); złoty cielec
De schemate arcae	Exod. 25	
De propitiatorio et cherubim	Exod. 25	
De mensa et columnis	Exod. 25	
De panibus propositionis	Exod. 25	
De vasis libaminum	Exod. 25	
De candelabro aureo	Exod. 25	
De parietibus tabernaculi	Exod. 26	
De distinctione tabernaculi et utroque velo	Exod. 26	

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De cortinis et sago	Exod. 26	
De modo tegendi secundum Bedam		
Josephus aliter		
De pellibus superpositis	Exod. 26	
Quid figurabant praedicta		
De altari holocaustorum	Exod. 27	
De situ altaris et vasis eius	Exod. 27	
De atrio circa tabernaculum	Exod. 27	
De lucernis tabernaculi	Exod. 27	
De communibus vestibus sacerdotum	Exod. 28	
De pontificalibus indumentis	Exod. 28	
De mitra et tiara	Exod. 28	
De typo vestium		
De compositione altaris incensi, et loco eius	Exod. 30	
De compositione thymiamatis	Exod. 30	
De confectione sanctae unctionis	Exod. 30	
De labio aeneo	Exod. 30	
De redemptione numeratorum	Exod. 30	
De electione artificum, et datione tabularum	Exod. 31	
De vitulo conflati	Exod. 32	
De prece Moysi, et minis Dei	Exod. 32	
De translatione prioris tabernaculi	Exod. 33	
Quod Moyses vidit posteriora Domini	Exod. 33	
De secundis tabulis, et gloria vultus Moysi	Exod. 34	
De compositione tabernaculi, et erectione	Exod. 35	
Levitici		
Praefatio		
Permittitur divisio utilis		
De holocaustis et modo offerendi	Lev. 1	Prawo dotyczące świąt i ofiar
De sacrificiis pacificis et salutaribus		
De oblatione inanimatorum	Lev. 2	
De hostiis pro peccato	Lev. 4	
Pro peccato sacerdotis	Lev. 4	

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

Pro peccato Synagogae	Lev. 4	
De hostia pro peccato principis	Lev. 4	
De hostia pro peccato animae	Lev. 4	
De igne jugi, et ejectione cinerum	Lev. 6	
De esu adipis, et sanguinis prohibito	Num. 29, Lev. 3–4	
De consecratione summi sacerdotis, et minorum	Lev. 8	Aaron i jego synowie pierwszymi kapłanami
De potestate offerendi eis data, et accipiendi partes suas	Lev. 8	
De prima oblatione sacerdotum, et igne dato de sublimi	Lev. 9	
De morte Nadab et Abiu	Lev. 10	Śmierć synów Aarona: Nadaba i Abihu
De discretione ciborum	Lev. 11	Prawo dotyczące czystości i nieczystości
De purificatione puerperae	Lev. 11	
De cognitione leprarum	Lev. 13	
De purificatione leprosi	Lev. 14	
De viro spermatico, et muliere hemorrhoissa	Lev. 15	
De vitula rufa, et hirco apompeio, et cineribus aspersionis	Lev. 16	
De purificatione immundorum	Num. 19 (sic!)	
De personis exclusis a matrimonio	Gen. 2, Lev. 18	
Catalogus quorundam praeceptorum	Lev. 18– 23	
De tribus generibus panum	Lev. 24	Prawo dotyczące świąt i lat jubileuszowych
De sanctimonia sacerdotum	Lev. 21	
De poena blasphemi	Lev. 24	
De talione legis datae	Lev. 24	
De observatione jubilaei anni	Lev. 25	
De benedictionibus et maledictionibus	Lev. 26	
De decimis, et votivis	Lev. 27	
Numerorum		
Praefatio	Num. 1	

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De excubiis circa tabernaculum	Num. 2	Spis mężczyzn i rozłożenie obozu wojskowego dookoła Namiotu Spotkań
De commutatione primogenitorum pro Levitis	Num. 3	Jahwe powołuje mężczyzn z pokolenia Lewiego do służby kapłańskiej zamiast pierwotnych synów ze wszystkich pokoleń
De aetate ministrantium in tabernaculo, et de differentia ministrorum	Num. 3	
De quodam modo reddendi rem alienam	Num. 5, Exod. 32	
De iudicio zelotypiae	Num. 5	
De sanctimonia Nazaraeorum	Num. 6	
De benedictione super populum	Num. 6	
De oblationibus duodecim dierum in dedicatione tabernaculi	Num. 7	Poświęcenie Przybytku Mojżesza
De consecratione Levitarum	Num. 8	Oczyszczenie i poświęcenie Jahwe lewitów
De his, qui non possunt facere Phase primo mense, ut faciant secundo	Num. 9	Ustanowienie obchodów Paschy
De tubis argenteis, et modo clangendi in eis	Num. 10	Wykucie dwóch srebrnych trąb
De recessu Israel ad montem Sinai	Num. 10	Izraelici opuszczają Górę Synaj
De electione septuaginta seniorum	Num. 11	Izraelici złożczą z powodu braku jedzenia, wybór 70 mędrców na rozkaz Jahwe
De datione carniū, et ira Dei super eos	Num. 11	Uczta z przepiórek i gniew Jahwe – ci, którzy je zjedli zmarli
De plaga Mariae, et causa leprae	Num. 12	Miriam, żona Aarona, za karę buntu przeciw Mojżeszowi obojga małżonków zapada na trąd, następnie zostaje oczyszczona po 7 dniach
De duodecim explorationibus	Num. 13	Opuszczenie Chaserot, rozbicie obozu na pustyni Paran, wyprawa przedstawicieli 12 plemion w celu zbadania Kanaanu

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De murmure populi pro quo per quadraginta annos in deserto perierunt	Num. 13, 14	Wysłańcy przekazują wieści o Kanaanie, Izraelici chcą się wycować i wrócić do Egiptu, Bóg przekazuje Mojżeszowi, że wątpiący w jego potęgę nie dożyją podboju Kanaanu
De lapidatione colligentis ligna in Sabbato	Num. 15	Ukamienowanie człowieka zbierającego drewno w sabat
De schismate Core, Dathan et Abiron, et plaga eorum	Num. 16	Bunt Koracha, Datana i Abirama i ich zagłada
De exustione populi extincta per Aaron	Num. 16	Spalenie zwolenników buntowników
De virga Aaron, quae nocte una floruit, et fronduit, et peperit nuces	Num. 17	Zakwitnięcie laski Aarona jakopotwierdzenie wybrania plemienia Lewiego do kapłaństwa
De reditu in Cades in quadagesimo anno	Num. 20	Powrót do Kadesz w 40 roku wędrówki
De morte Mariae et aquis contradictionis	Num. 20	Śmierć Marii, Mojżesz uderzeniem laski w skałę wydobywa wodę
De circumitu Idumaeae	Num. 20	Król Edom nie zgadza się na przejście Izraelitów przez jego kraj, Izraelici okrążają Edom
De morte Aaron	Num. 20, Deut. 10	Śmierć Aarona
De victoria post votum anathematis	Num. 21	Klątwa rzucona na rdzennych mieszkańców Kanaaanu i zwycięstwo Izraelitów
De serpente aeneo contra ignitos serpentes	Num. 21	O pladze węży i wyrzeźbieniu węża z miedzi
De scopulis torrentium qui gestierunt	Num. 21	Postój w dolinie potoku Zared
De cantico ad puteum	Num. 21	Postój przy studni Beer
De morte Seon regis Amorrhaeorum, et Og rege Basan	Num. 21	Śmierć Sichona, króla Amorytów i Oga, króla Baszanu w walkach z Izraelitami
De itinere Balaam, et quod ei locuta est asina	Num. 22	Balaam syn Beora wyrusza w podróż do króla Moabu Balaka syna Sippora, ale w drodze wstrzymuje go anioł
De ariolatesi Balaam, et ejus prophetia	Num. 23	Proroctwo Balaama dotyczące błogosławieństwa zsyłanego przez Boga na Izraelitów
Quod amore muliercularum initiatus est Israel Beelphegor	Num. 24	Izraelici przekonani przez Moabitki zaczynają czcić Baal-Peora

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De zelo Phinees	Num. 25	kapłan Pinchas zabija Zimriego z pokolenia Symeona i jego żonę Medianitkę Kozbi z powodu wyznawania przez nich kultu Baal-Peora
Secundus numerus bellatorum	Num. 26	Ponowne obliczenie Izraelitów zdolnych do walki
De jure successionis haereditariae	Num. 27	Prawo dziedziczenia
De substitutione Josue	Num. 27	Jozue zostaje wodzem Izraelitów i następcą Mojżesza
De libaminibus	Num. 28	ustanowienie ofiar i świąt
De jugi sacrificio	Num. 28	
De sabbato et oblationibus ejus	Num. 28	
De Neomenia	Num. 28	
De Phase	Num. 28	
De Pentecoste	Num. 28	
De festo Tubarum	Num. 29	
De festo Propitiationis	Num. 29	
De Scenopegia	Num. 29	
De votis	Num. 30	
De destructione Madian, et praedae divisione	Num. 31	Podbój ziem za Jordnem i podział łupów
De sorte duarum tribuum, et dimidia	Num. 32	
Catalogus quadraginta duarum mansionum	Num. 33	Katalog 42 miejsc postojów
De urbibus Levitarum, et suburbanis	Num. 34	Przydział miast dla Lewitów w 11 ziemiach pozostałych plemion
De matrimonio contribulum	Num. 36	
Deuteronomii		
Praefatio		
Epilogus cum additionibus et determinationibus	Num. 1	
De civitatibus refugii trans Jordanem	Deut. 4	
De praecepto dilectionis	Deut. 6, Deut. 8	
De decima secunda	Deut. 12, Deut. 14, Deut. 16, Lev. 23	

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De appellatione populi ad summum sacerdotem	Deut. 16	
De justitia regis per eos electi	Deut. 17	
De maleficis abjiciendis	Deut. 18	
De talione legis	Deut. 19	
De timidis et sollicitis removendis ab exercitu	Deut. 20	
Ne foedus inirent cum gentibus	Deut. 20, Deut. 21	
De his quibus non erat fas intrare Ecclesiam Dei	Deut. 23	
De prohibitione prostibuli, et libello repudii	Deut. 23	
De plagis, quarum major erat quadragenaria	Deut. 25	
De suscitatione seminis, et modis discalceandi	Deut. 25	
De semine agrorum	Deut. 22	
De deletionem Amalecitarum	Deut. 25, Deut. 26	
Quod Moyses tradidit Deuteronomium Levitis	Deut. 31	
Canticum testimonii	Deut. 32	
De morte Moysi postquam benedixit populo	Deut. 32, Deut. 23, Deut. 34	śmierć Mojżesza
Josue		
Praefatio		
De Josue	Jos. 1	Jozue następcą Mojżesza
De exploratoribus, et Raab	Jos. 2	Dwaj wywiadowcy wysłani do Jerycha, w uniknięciu uwięzienia przez władcę pomaga im nierządnicą Rachab
De transitu Jordanis	Jos. 3, Jos. 4	Przejście przez Jordan
De circumcissione in Galgalis	Jos. 5	Ponowne obrzezanie w Gilgal (Aralot)
De angelo apparente Josue, et eversione Jericho	Jos. 5, Jos. 6	Jozue spotyka anioła, zburzenie Jerycha
De lapidatione Achor	Jos. 7	Ukaminowanie Akana i jego rodziny za nieposłuszeństwo w sprawie kławy
De incendio Hai	Jos. 8	Zdobycie i spalenie Aj

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De dolo Gabaonitarum, et mulcta	Jos. 9	Podstęp Gibeonitów i kara, która ich spotkała (mają na zawsze zostać sługami Izraelitów)
De quinque regibus suspensis	Jos. 10	Sojusz pięciu królów Amoryckich, ich klęska pod Gibeonem i śmierć przez powieszenie
De viginti quatuor regibus percussis a Josue	Jos. 11	Zwycięstwa nad kolejnymi państwami Kanaanu, pokonanie 24 królów i zdobycie Chasor
De altare in Hebal, et prima distributione terrae	Jos. 8, Jos. 13	Budowa ołtarza na górze Ebal i pierwszy podział zdobytych ziem
Quod Hebron data est Caleb	Jos. 14	Kaleb otrzymuje górę Hebron
Quomodo Josue sorte divisit terram decem tribubus	Jos. 23, Jos. 21, Jos. 18, Jos. 15, Jos. 17	Podsumowanie podziału ziem pomiędzy wszystkie plemiona Izraela
De irriguis Axae datis a patre Caleb	Jos. 15	Kaleb daje swej córce Aksie źródła wód
De reditu duarum tribuum et dimidia	Jos. 22, Judic. 2	Splemiona Rubenitów, Gadytów i połowa plemienia Manassesza osiadają za Jordanem
De foedere quod statuit populus ad Deum	Jos. 24	Potwierdzenie przymierza zjednoczonych plemion Izraela w Sychem
De morte Josue et Eleazar	Jos. 24	Śmierć Jozuego a następnie Eleazara
Iudicum		
Praefatio		
Quomodo Judas pugnavit contra Chananaeum	Iud. 1, Iud. 2, Jos. 15	Walki plemienia Juda z Kananejczykami i zajęcie Jerozolimy
De Cinaeis, et transgressione populi	Iud. 1	Jerozolimę zajmuje plemię Beniamina, Efraimczycy mieszkają razem z Kananejczykami w swojej ziemi
De loco Flentium in Galgalis	Iud. 2	Objawienie anioła w Gilgal i pochodzenie nazwy Locus Flentium
De Othoniele populi liberatore, et ejus morte	Iud. 2, Iud. 3	Otniel jednym z sędziów, śmierć Otniela
De Aod, et Sangar liberatoribus Israel	Iud. 3	Zwycięstwo Ehuda nad Eglonem, królem Moabu, następnie Szamgar zwycięża Filistynów

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De Debbora prophetissa, et Barach, Sisara, Jahel, et Jabin	Iud. 4	Debora i Barak pokonują Siserę, Jael zabija uciekającego Siserę, śmierć Jabina króla Kanaanu
De alio misso, et de Gedeone	Iud. 6, Iud. 7, Deut. 20, Iud. 8	Medianici i Amalekici pokonują Izraelczyków, anioł przychodzi do Joasza syna Abizera, anioł rozmawia z synem Joasza Gedeonem, Gedeon pokonuje Medianitów, śmierć Gedeona
De Abimelech qui septuaginta fratres suos occidit	Iud. 9	Abimelek zabija 70 kuzynów
De Thola duce Israel	Iud. 10	sędzia Tola
De Jair Galaadite duce Israel, et morte ejus	Iud. 10	sędzia Jair z Gileadu
De poenitentia filiorum Israel propter idololatriam suam, et de Jephthe	Iud. 10, Iud. 11	sędzia Jefte, zwycięstwa nad Amonitami i Efraimitami, śmierć Jeftego
De Abessan duce Israel	Iud. 12	Ibsan z Betlejem
De Ahialon	Iud. 12	Elon Zabulonita
De Abdon duce	Iud. 12	Abdon syn Hillela z Pireatonu
De Samsone	Iud. 13	Cudowne okoliczności narodzin Samsona
Quomodo Samson accepit uxorem, et interfecit leonem	Iud. 14, Iud. 15	Samson zabija lwa, małżeństwo z Filistynką
Quomodo interfecit multos cum mandibula asini	Iud. 15, Iud. 16	Samson zabija wielu Filistynów osłą szczęką
Quomodo tandem deceptus fuit Samson	Iud. 16	Dalila poznaje sekret siły Samsona, Filistyni chwytają i oślepiają go. Samson odzyskuje siły, powoduje zawalenie domu, zabija wielu Filistynów i sam ginie
De Micha et ejus sacerdote	Iud. 17, Iud. 18, III Reg. 2	Mika i lewita
De uxore Levitae	Iud. 19, Iud. 20, Iud. 21	Śmierć żony lewity
Ruth		
De Ruth	Ruth 1–Ruth 4	Historia Rut
I Regum		
Praefatio		
De parentibus Samuelis	1 Reg. 1	

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De Phenenna et Anna uxoribus	1 Reg. 1	Historia rodziny Samuela i jego narodzin
De ortu Samuelis	1 Reg. 1	
De filiis Heli	1 Reg. 2, 1 Paral. 24, 1 Reg. 3	Łamanie prawa przez synów Helego
Quod tertio Dominus vocavit Samuelem	1 Reg. 3	Służba Samuela w świątyni i objawienie się Pana Samuelowi
De morte Heli, et filiorum ejus, et captione arcae a Philistiim	1 Reg. 4	Dwie przegrane bitwy Izraelitów z Filistynami, Filistyni odbierają Arkę Przymierza po zwycięstwie, śmierć Helego i jego synów
De remissione arcae	1 Reg. 5, 1 Reg. 6, 1 Reg. 27, 2 Reg. 20, 2 Reg. 2	Po serii nieszczęść Filistyni odsyłają Arkę
Quod orante Samuele vicit Israel Philistiim	1 Reg. 7	Izraelici zwyciężają dzięki modlitwom Samuela
De malis filiis Samuelis, et quod Israel petiit regem	1 Reg. 9	Izraelici proszą Samuela o wyznaczenie króla
De unctione Saulis et electione	1 Reg. 9, 1 Reg. 10	Saul namaszczony na wodza, następnie wybrany na króla
De Naas et secunda unctione Saulis, post victoriam contra Ammon	1 Reg. 11, 1 Reg. 12, 1 Reg. 13	Oblężenie miasta Jabesz przez wojska Nachasza Ammonity, Saul gromadzi posiłki i zwycięża pod Jabesz; ponowne namaszczenie Saula na króla,
Quod Samuel praedixit Sauli de translatione regni	1 Reg. 13	Samuel przepowiada Saulowi, że straci władzę
De clade Philistiim, et favo quem comedit Jonathas	1 Reg. 14, 1 Paral. 8	Syn Saula Jonatan pokonuje Filistynów
Quod Saul vicit Amalec	1 Reg. 15, 1 Paral. 2	Saul pokonuje Amalekitów
De unctione David in domo patris	1 Reg. 16	Samuel namaszcza Dawida w domu jego ojca, Dawid zostaje giermkim Saula

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De bello Philisthiim contra Israel, et de morte Goliae	1 Reg. 17, 1 Reg. 18	Wojna z Filistynami, Dawid pokonuje Goliata
Quod Saul persecutus est David	1 Reg. 18, 1 Reg. 19	Saul obawia się popularności Dawida, oddaje mu swą córkę Mikal za żonę, żeby lepiej nad nim panować
Quod Michol deposuit David persecutum a Saul per fenestram	1 Reg. 19, 1 Reg. 20	Mikal pomaga Dawidowi uciec, gdy Saul chce go zabić. Dawid udaje się do Samuela, Saul wyrusza, by zabić Dawida, ale Pan do tego nie dopuszcza. Saul po raz kolejny chce go zabić, ale syn Saula Jonatan zawiera z Dawidem przymierze i umożliwia mu ucieczkę
De fuga David in Nobe	1 Reg. 21	Ucieczka Dawida; Dawid odwiedza kapłana Achimeleka w Nob
De fuga David ad Achis	1 Reg. 21, 1 Reg. 22	Dalszy ciąg ucieczki, Dawid u króla Gat Akisza, a następnie u króla Moabu
De morte Abimelech, et octoginta quinque sacerdotum	1 Reg. 22, 1 Reg. 23	Abimelech i 80 kapłanów zostają zabici na polecenie Saula za pomoc Dawidowi
De Ziphaeis et quoa David latuit in spelunca fugiens a facie Saul	1 Reg. 23, 1 Reg. 24	Dawid ukrywa się przed Saulem
De morte Samuelis et Nabalis	1 Reg. 25, 1 Paralip. 4	Śmierć Samuela, a następnie Nabala
De fuga David ad Achis	1 Reg. 26, 1 Reg. 27	Dawid nie korzysta z możliwości zabicia Saula, wdzięczny Saul przestaje ścigać Dawida
De congregatione Philisthiim contra Israel et pythonum occisione, et suscitatione Samuelis	1 Reg. 28	Filistyni przygotowują się do walki z Izraelem, Saul każe wróżbitce wywołać ducha Samuela; Samuel ukazuje się i przepowiada klęskę Saulowi
Quod David vicit Amalech	1 Reg. 29, 1 Reg. 30	Dawid pokonuje Amalekitów
De morte Saul et filiorum ejus	1 Reg. 31, 1 Paralip. 10	Śmierć Saula i jego synów
II Regum		

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De planctu David super Saul et Jonathan	2 Reg. 1	Dawid dowiaduje się o śmierci Saula i Jonatana
De prima unctione David in regem super tribum Juda in Hebron	2 Reg. 2	Dawid namaszczony na króla plemienia Juda w Hebronie
De regno Isboseth	2 Reg. 2	Syn Saula Iszbaala zostaje królem pozostałych plemion izraelskich, wojna pomiędzy Dawidem i Iszbaalem
De filiis David	2 Reg. 3	Synowie Dawida
De interfectione Abner	2 Reg. 3	Abner, dotychczas sprzyjający Saulowi, zobowiązuje się przekonać wszystkie plemiona Izraela, żeby uznały Dawida za swego króla. Abner ginie z rąk Joaba
De morte Isboseth, et secunda unctione David super omnem Israel	2 Reg. 4, 2 Reg. 5	Śmierć Iszbaala; ponowne namaszczenie Dawida na króla
Quod David expugnavit Jerusalem, et munivit	2 Reg. 5	Dawid zdobywa Jerozolimę i buduje w niej swój pałac
Quod David vicit Philisthaeos	2 Reg. 5	Dawid pokonuje Filistynów pod Baal-Perasim
De reductione arcae in Jerusalem	2 Reg. 6	Dawid sprowadza Arkę Pańską do Jerozolimy
De victoriis David, et officialibus ejus	2 Reg. 7, 2 Reg. 8	Dawid powstrzymany przez Jahwe w zamiarze budowy świątyni dla Arki; Dawid pokonuje Filistynów i Moabitów
De Miphiboseth, et quod Ammon dehonestavit nuntios David	2 Reg. 9, 2 Reg. 10	Dawid zwraca Meribbaalowi, synowi Jonatana, należne mu ziemie. Joab dowódca Dawida, pokonuje w bitwie Ammonitów i Aramejczyków.
De adulterio David, et morte Uriae, et poenitentia David	2 Reg. 11, 2 Reg. 22,	Dawid uwodzi Betszebę, żonę Uriasza, śmierć Uriasza
De Thamar, quam Amnon oppressit	2 Reg. 13	O Tamar i Amnonie, który ją uwiódł
De morte Amnon, et fuga Absalon et reditu ad David	2 Reg. 13, 2 Reg. 14	Absalom zabija swego brata Amnona, 3 lata spędza na wygnaniu, wraca i uzyskuje przebaczenie Dawida

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

Quomodo Absalon persecutus est David patrem suum	2 Reg. 15, 2 Reg. 16	Absalom zawiązuje spisek w celu obalenia władzy ojca – Dawida, Dawid ucieka z Jerozolimy, a Absalom do niej wkracza
De consilio Chusai, et morte Architophel	2 Reg. 16, 2 Reg. 17	Chuszaj potwierdza swoją lojalność wobec Absaloma; śmierć Achitofela
De morte Absalon	2 Reg. 17, 2 Reg. 18, 2 Reg. 19	Śmierć Absaloma
De reditu David in Jerusalem	2 Reg. 19, 2 Reg. 20	Powrót Dawida do Jerozolimy, Dawid ponownie zostaje królem
De morte Amasae et Siba	2 Reg. 20,	Bunt Szeby syna Bikriego Beniaminity przeciwko Dawidowi. Dawid wysłał Amasę i Joaba przeciwko Szebie. Śmierć Amasy. Zwycięstwo Joaba i śmierć Szeby
De fame trium annorum, et de septem viris suspensis in ultione Gabaonitarum	2 Reg. 21	Trzyletni głód z powodu klątwy Gibeonitów. Powieszenie siedmiu potomków Saula w celu przywrócenia zgody z Gibeonitami. Zgoda pomiędzy Izraelitami i Gibeonitami. Przywrócenie urodzaju
De quatuor praeliis David	2 Reg. 21, 2 Reg. 22, 2 Reg. 23	Cztery potyczki z Filistynami
Catalogus fortium David	2 Reg. 23, 1 Paral. 2	36 największych wojowników Dawida
De numero populi, et altari erecto a David	2 Reg. 14, 1 Paral. 21, 1 Paral. 6, 1 Paral. 21	Spis ludności Izraelai Judy na rozkaz Dawida. Bóg karząc Dawida za jego zuchwałość zsyła zarazę. Budowa ołtarza przebłagalnego i złożenie ofiar
III Regum		
De unctione Salomonis in regem	3 Reg. 1	Salomon namaszczony na króla
De secunda unctione Salomonis	1 Paral. 29	Ponowne namaczenie Salomona na króla
De morte David	3 Reg. 2	Śmierć Dawida

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De morte Adoniae, et Joab et Semei	3 Reg. 2, 1 Reg. 2, 3 Reg. 3	Na rozkaz Salomona giną: Adoniasz, brat Salomona, Joab, dowódca wojsk i Szimeja
De somnio Salomonis	3 Reg. 3	Sen Salomona w którym prosi o rozsądek w sprawowaniu sądów
De iudicio Salomonis facto propter contentionem meretricum	3 Reg. 3, 3 Reg. 4	Wyrok Salomona w sprawie dwu nierządnic i dziecka
De praefectis Salomonis, et inventione exorcismorum	3 Reg. 4	Najwyżsi urzędnicy Salomona; Salomon autorem zaklęć na choroby i demony
De operariis Templi	3 Reg. 5	O budowniczych Świątyni
De aedificatione templi	3 Reg. 6, 2 Paral. 3	Budowa Świątyni
De ornatu inferioris domus	3 Reg. 6	Opis urządzenia i wyposażenia Świątyni
De duobus cherubim	3 Reg. 6	
De porticu	3 Reg. 7	
De cubiculis, et coenaculis hebdomadariorum	3 Reg. 7	
De atrio sacerdotum	3 Reg. 7	
De atrio mundorum	Ios. Flavius	
De atrio mulierum	Ios. Flavius	
De atrio immundorum	Ios. Flavius	
De altari, et mari aeneo	Ios. Flavius, 3 Reg. 7, 2 Paral. 4	
De luteribus	3 Reg. 7	
De vasis altaris	3 Reg. 7, Ex. 37	
De dedicatione templi	3 Reg. 8, 3 Reg. 9	Dedykacja Świątyni
De domo Saltus	3 Reg. 2, 3 Reg. 7, 3 Reg. 10, 2 Paral. 9, 3 Reg. 14	Budowa Domu Lasu Libanu

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De basilica et domo regia	3 Reg. 7, 3 Reg. 10, 3 Reg. 9	Budowa domów króla i królowej
De oppidis datis Hiram	3 Reg. 9	Salomon przekazuje Hiramowi królowi Tyru 20 miast w Galilei
De operibus Salomonis	2 Reg. 9, 2 Paral. 8	Zasługi Salomona
De regina Saba	3 Reg. 10, 1 Paral. 9	Królowa Saby odwiedza Salomona
De feminis adversariis Salomonis, et morte ejus	3 Reg. 11, Ios. Flavius	Salomon buduje świątynie pogańskie, prorok Natan napomina go z tego powodu; śmierć Salomona
De Roboam, et divisione regni	3 Reg. 12	Roboam syn Salomona obejmuje władzę, bunt 10 plemion, podział państwa na Izrael (królem Jeroboam) i Judę (królem Roboam)
De Jeroboam, et Abdo, et vitulis	3 Reg. 12, 3 Reg. 13	Jeroboam każe wyrzeźbić dwa złote cielce i wystawić im świątynie w Betel i Dan, aby jego lud nie składał darów w świątyni jerozolimskiej; prorok Abdon z królestwa Judy odwiedza Jeroboama, łamie nakaz Pana i ginie na terenie Izraela
De morte Abiae et Jeroboam	3 Reg. 14	Śmierć syna Jeroboama Abiasza; panowanie i śmierć Jeroboama; panowanie i śmierć Roboama
De Abia rege Juda	3 Reg. 15	Panowanie Abijjama króla Judy
De Asa, et regibus Israel Nadab, et Baasa et Hela	3 Reg. 15, Gen. 5	Panowanie Asy syna Abijjama w Judzie, rządy po nim objął jego syn Jozafat, kolejni władcy Izraela: Nadab, Basza i Ela
De Zambri et Amri	3 Reg. 16	Kolejni królowie Judy: Zimri i Omri
De Achab, et Jezabel et Elia propheta	3 Reg. 16, 3 Reg. 17	Syn Omriego Achab królem Izraela; Achab wziął za żonę Izebel i odnowił kult Baala; prorok Eliasz przybywa do Achaba napomina go; Eliasz jest zmuszony do ucieczki i zatrzymuje się u wdowy z Sarepty; przywrócenie życia zmarłemu synowi wdowy, którym miał być późniejszy prorok Jonasz

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De sacerdotibus Baal, quos interfecit Elias	3 Reg. 18, 3 Reg. 19	Po trzech latach, w których panowała susza, Eliasz wraca do kraju Achaba i informuje go, że susza jest karą za kultywowanie kultu Baala; Eliasz wzywa kapłanów Baala do udowodnienia, który bóg Baala czy Jahwe jest prawdziwy, spór ma być rozstrzygnięty przy pomocy ofiary z cieląt; modlitwy kapłanów nie zostają wysłuchane, modlitwa Eliasza zostaje wysłuchana i samoistny ogień obejmuje złożoną ofiarę, lud przekonuje się o tym, że prawdziwym Bogiem jest Jahwe, Eliasz zabija 450 kapłanów Baala; nadchodzi deszcz
De fuga Eliae, et vocatione Elisei	3 Reg. 19	Ucieczka Eliasza przed zapowiedzią śmierci złożoną przez królową Izebel; Eliasz udaje się na górę Horeb gdzie ukazuje mu się Jahwe; Eliasz dostaje polecenia od Pana: namaścić Chazela na króla Aramu, Jehu na króla Izraela a Elizeusza syna Szafata na proroka i swojego następcę
De prima obsidione Samariae, et reliquis	3 Reg. 20	Król Aramu Ben-Hadad napada na Samarię; Achab przygotowuje swoich wojowników do obrony
De victoria Achab	3 Reg. 20	Zwycięstwo Achaba i jego wojowników
De vinea Naboth	3 Reg. 21, 3 Reg. 22	Achab zajmując winnicę Nabota; prorok Eliasz przepowiada królowi Achabowi że on sam zginie tragicznie i cała jego rodzina także
De Josaphat, et morte Achab et Ochozia	3 Reg. 22, 2 Paral. 20	Achab zawiera przymierze z Jozafatem, królem Judy przeciwko Ben-Hadadowi królowi Aramu; prorok Michesz przepowiada im klęskę; śmierć Achaba od ran; jego syn Ochozjasz zostaje królem; śmierć Jozefata, królem Judy zostaje jego syn Joram
IV Regum		

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De Ochozia rege Israel	4. Reg. 1	Choroba i śmierć króla Izraela Ochozjasza; królem zostaje brat Ochozjasza Joram. W obu państwach rządzą królowie o imieniu Joram
De raptu Eliae	4. Reg. 2	Eliasz wstępuje do niebios
De sale Elisaei	4. Reg. 2	Elizeusz oczyszcza wodę w Jerychu
De tribus regibus qui obsederunt regem Moab	4. Reg. 3	Królowie: Izraela – Joram, Judy – Jozafat i król Edomu pokonują króla Moabu Meszę
De superabundantia olei	4 Reg. 4	Wdowa po proroku Abdiaszu doznaje cudu rozmnożenia oliwy i dzięki temu ratuje dwóch synów od niewoli
De suscitatione filii Sunamitidis	4 Reg. 3	Wskrzeszenie syna Szunemitki przez Elizeusza
De colocynthidis, et superabundantia panum	4 Reg. 4	Elizeusz zmienia polewkę z gorzkich owoców w zdatną do jedzenia a następnie rozmnaża chleby dla 100 osób
De Naaman	4 Reg. 5	Uleczenie przez Elizeusza Naama króla Aramu z trądu
De securi et acrisia Syrorum	4 Reg. 6	Oślepienie wojsk aramejskich (w HS syryjskich) i wyprowadzenie ich z Izraela do Samarii
De fame, et secunda obsidione Samariae	4 Reg. 6, 4 Reg. 7	Głód i drugie oblężenie Samarii przez króla Aramu
De fame septem annorum, et peregrinatione mulieris Sunamitidis	4 Reg. 8	Elizeusz nakazuje Szunemitce, której syna wskrzesił, udać się na wygnanie z powodu zbliżającego się głodu; Szunemitka i jej syn wracają po 7 latach
De morte Benadad	4 Reg. 8	Śmierć króla Aramu (w HS Syrii) Ben-Hadada i namaszczenie przez Elizeusza jego następcy Chazela
De Joram rege Juda	4 Reg. 8	Joram król Judy kontynuuje złe zyczenie swoich przodków; plemię Edom odrywa się od państwa Judy, wybucha wojna pomiędzy Judą i Edomem; Joram umiera, nowym królem zostaje jego syn Ochozjasz

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De Jehu rege Israel inuncto tempore Elisaei	4 Reg. 9	Jehu namaszczony na króla Izraela z inicjatywy Elizeusza; Jehu zabija króla Izraela Jorama i króla Judy Ochozjasza
De septuaginta filiis Achab, et eorum morte, et de morte Jehu	4 Reg. 10	Jehu każe zabić 70 synów Achaba; następnie każe zgromadzić w świątyni Baala wszystkich czcicieli tego bożka i ich także zgładzić; z błogosławieństwem Boga Jehu rządzi 28 lat, a po jego śmierci tron obejmuje jego syn Joachaz
De Athalia et Joas	4 Reg. 11	Po śmierci Ochozjasza władzę przejmuje jego matka Atalia i każe zamordować wszystkich potomków króla; Joszeba siostra Ochozjasza ratuje jego syna Joasza, a po sześciu latach doprowadza do jego koronacji na króla; w wynikłych z tego powodu zamieszkach ginie Atalia
De gazophylacio	4 Reg. 12, II Paral. 24, 4 Reg. 13	Joasz rozkazuje kapłanom naprawę uszkodzeń świątyni, w tym celu kapłan Jojada ustawia w świątyni szkatułę na datki; śmierć Joasza, rządy obejmuje Amazjasz
De obitu Elisaei	4 Reg. 13	Joachaz syn Jehu zostaje królem Izraela; wojny z Aramejczykami; Joachaz umiera po 17 latach panowania, królem zostaje jego syn Joasz; walki Joasza króla Izraela z Amazjaszem, królem Judy; śmierć Joasza, królem zostaje Jeroboam; śmierć Elizeusza; walki Joasza z królami Aramu: Chazelem a następie jego synem Ben-Hadadem, Joasz odbija wszystkie miasta izraelskiego podbite wcześniej przez Aramejczyków

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De Amasia, et Joas rege Israel	4 Reg. 14, 2 Paral. 25	Panowanie Amazajasza syna Joasza w królestwie Judy: pokonanie Edomitów w Dolinie Soli, zdobycie Seli, wojna z Izraelem, w której Izraelici wygrywają i biorą do niewoli Amazjasza i pustoszą Jerozolimę; śmierć Joasza, władzę w Izraelu obejmuje Jeroboam spisek przeciwko Amajaszowi i zabicie go; królem Judy zostaje jego syn Azariasz
De Jeroboam rege Israel, et Amos propheta	4 Reg. 14, Amos 7, Amos 8	Jeroboam syn Joasza królem Izraela; prorok Amos przepowiada zagładę domu Jeroboama; śmierć Jeroboama, królem zostaje jego syn Zachariasz
De Ozia, sive Azaria leproso rege Judae	4 Reg. 15, Joel 1, Abd. 1, Jon. 4	Rządy króla Judy Azariasza; panowanie Jotama syna Azariasza; prorokami w tym czasie byli: Izajasz, Joel z plemienia Rubena, Abdiasz i Jonasz; upadek królestwa Asyryjczyków, początek królestwa Medów
De Zacharia, Sellum, et Manahen	4 Reg. 15	Panowanie królów Izraela: Zachariasza syna Jeroboama, Szalluma syna Jabesza i Menachema syna Gadiego, najazd Asyryjczyków pod wodzą Pula, Menachem łączy trybut Pulowi; rządy Pekachiasza syna Menachema
De initio captivitatis decem tribuum	4 Reg. 15	Król asyryjski Tiglat-Pileser zajmuje część terenów Izraela i bierze w niewolę wielu Izraelitów z plemion Zabulona i Neftalego; Ozeasz syn Eli zabija króla Pekacha i zostaje królem Izraela
De Joathan	4 Reg. 15, Nahum 2, Nahum 1	Jotam syn Azariasza królem Judy; za rządów Jotama działał prorok Nachum

De Achaz	4 Reg.16, Isai. 7	Achaz syn Jotama królem judzkim; Resin król Aramu [u PC Syrii!] i Pekach, król Izraela atakują Jerozolimę i ją zdobywają, Zachariasz syn króla Achaza ginie w walce, wielu Judejczyków zostaje wziętych do niewoli; druga napaść króla Aramu [u PC Syrii!] i króla Izarela na królestwo Judy, Achaz zwraca się po pomoc do króla Asyrii Tiglat-Pilasera , wojsko asyryjskie atakuje królestwo Aramu i podbija je; Achaz każe zbudować ołtarz z brązu taki, jaki zobaczył w Damaszku odwiedzając króla Asyrii; Izajasz przepowiada niewolę babiońską; po śmierci Achaza rządy obejmuje jego syn Ezechiasz
De captivitate decem tribuum	4 Reg. 18	Salmanassar, król Asyrii podbija Samarię i przesiedla Izraelitów, 10 plemion Izraela popada w niewolę
De Ezechia, qui fecit rectum, etc	4 Reg. 18, 4 Reg. 19	Rządy króla Judy Ezechiasza: przywraca prawowity kult, pokonuje Filistynów; król Asyrii Sennacheryb podbija królestwo Judy; Ezechiasz modli się do Jahwe o pomoc; Jahwe zmusza Sennacheryba do wycofania się z Judy; Sennacheryb ginie z rąk swoich synów
De signis trium annorum, quae praedixit Isaias	4 Reg. 19	Sennacheryb ponownie grozi królowi Ezechiaszowi; Ezechiasz prosi Jahwe o pomoc; Izajasz przepowiada ostateczne wycofanie się Asyryjczyków za 3 lata
De fuga Sennacherib	4 Reg. 19	185 tysięcy wojska Sennacheryba oblegające Jerozolimę ginie zabitych przez anioła Pańskiego; przerażony Sennacheryb wycofuje się do Niniwy; ginie z rąk swych dwu synów Adrameleka i Saresera w świątyni boga Nisroka; jego najmłodszy syn Assarhaddon obejmuje rządy; Adramelek i Sareser uciekają do Ararat w Armenii

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De Ezechiae aegrotatione, et de regressu solis	4 Reg. 20, Isa. 38	Ezechiasz składa ofiary po zwycięstwie, ale nie przestrzega dokładnie zwyczajów przodków i dlatego Jahwe zsyła na niego chorobę i zapowiada śmierć; Ezechiel błaga o zdrowie; Jahwe wydłuża jego życie o 15 lat; Jahwe zsyła znak: słońce nie porusza się na niebie przez 10 godzin
De morte Ezechiae	4 Reg. 20	Przybycie posłów króla babilońskiego Merodaka-Baladana do pałacu Ezechiasza; prorok Izajasz przepowiada niewolę babilońską; śmierć Ezechiasza
De Manasse et morte Isaiaie	4 Reg. 21	Objęcie władzy przez Manassesesa, syna Ezechiela; śmierć Izajasza zamordowanego przez wysłanników Manassesesa
De morte Manasse	II Psal XXXIII, 4 Reg. 21	Najazd króla babilońskiego na państwo Judy, Manasses w niewoli w Babilonii; Manasses żałuje swego bezbożnego zachowania i odbywa pokutę; śmierć Manassesesa, władzę przejmuje jego syn Amon
De Amon et Josia	4 Reg. 21, 4 Reg. 22	Królem Judy zostaje Amon, lecz po dwóch latach zostaje zabity przez swoje sługi; władzę obejmuje Jozjasz, który zwalcza kultury pogańskie i przeprowadza remont świątyni
De sancto propheta Jeremia	Jer. 1, Jer. 13	Pierwsze lata działalności prorockiej Jeremiasza
De inventione Deuteronomii	4 Reg. 22, 4 Reg. 23, 2 Paral. 25	W czasie remontu świątyni kapłan Chilkiasz odnajduje księgę Prawa; król Jozjasz posyła wysłanników do prorokini Chuldy, żeby przepowiedziała co się stanie z tymi, którzy łamią Prawo; prorokini przepowiada, że król Jozjasz nie doczeka wybuchu gniewu Pana, ale inni zginą lub popadną w niewolę
De morte Josiae	4 Reg. 23	Faraon Neko wyprawia się przeciw Asyryjczykom' król Jozjasz występuje przeciwko faraonowi i ginie w walce

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De Joakim, vel Joachaz	4 Reg. 23, 2 Paral. 36, 4 Reg. 24, Jer 25, Jer. 26, Jer. 36, Jer. 22	Po śmierci Jozjasza królem zostaje jego średni syn Joachaz; po 3 miesiącach faraon Neko obala króla, bierze go w niewolę i nakłada trybut, królem Judy mianuje starszego brata Joachaza – Eliakima i zmienia mu imię na Jojakim; w Babilonie władzę przejmuje Nabuchodonozor, który pokonuje faraona i zajmuje wszystkie rządzone przez niego tereny oprócz Judei; Jeremiasz przepowiada niewolę babilońską; uwięzienie Jeremiasza;
De Nabuchodonosor, et morte Joakim	4 Reg. 24, Jer 35	Najazd Nabuchodonozora na Judeę, król Jojakim razem z ważnymi urzędnikami państwa trafia do niewoli, ale wkrótce zostaje uwolniony i zmuszony do płacenia trybutu; po 3 latach Jojakim wykorzystuje wojnę pomiędzy faraonem i Babilonią i przestaje płacić trybut; wojska Nabuchodonozora zdobywają Jerozolimę; Nabuchodonozor każe zgładzić Jojakima; Nabuchodonozor ustanawia królem syna Jojakima także o imieniu Jojakim; w obawie przed buntem nowego króla Nabuchodonozor bierze w niewolę Jojakima, jego matkę i wielu możnych oraz rzemieślników i wywozi skarby świątynia i pałacu królewskiego do Babilonii – rozpoczyna się niewola babilońska
De Sedecia	4 Reg. 24, Jer. 18, Jer. 27, Jer. 28, Jer. 29	Nabuchodonozor ustanawia królem Judy Sedecjasza; królowie Edomu, Moabu, Tyru, Amonu i Sydonu namawiają Sedecjasza do buntu przeciwko królowi Babilonu; Jeremiasz przepowiada, że niewola będzie trwała 70 lat
De laguncula testea	Jer. 19, Jer. 20,	Jeremiasz przepowiada zniszczenie Jerozolimy

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De prima obsidione Jerusalem	Ezech. 1, Jer. 21, Jer. 37, Jer. 32	Obleżenie Jerozolimy przez Nabuchodonozora w piątym roku panowania Sedecjasza; faraon najeżdża na Babilon co zmusza Nabuchodonozora do wycofania się z Judei; król Sedecjasz wtrąca Jeremiasza do więzienia za przepowiadanie mu niewoli; symboliczne kupno pola w Anatot przez Jeremiasza
De secunda obsidione Jerusalem	4 Reg. 25, Jer. 37, Jer. 39	Drugie obleżenie Jerozolimy w dziewiątym roku panowania Sedecjasza; Sedecjasz uwalnia Jeremiasza z więzienia; Jeremiasz ponownie przepowiada mu niewolę; możni namawiają króla, żeby pozwolił im zgładzić Jeremiasza, a następnie porzucają proroka w jeziorze, ratuje go sługa królewski
De fuga Sedeciae, capta urbe	Jer. 39, 4 Reg. 25, Jer. 52	Babilończycy zdobywają Jerozolimę; Sedecjasz ucieka z miasta, lecz zostaje pojmany w niewolę i zabrany do Ribla; król Sedecjasz zostaje oślepiony i zabrany do Babilonu
De incendio templi, et urbibus, et Godolia	4 Reg. 25, Jer. 40	Spalenie Jerozolimy przez Nebuzaradana dowódcę wojska Nabuchodonozora; Babilończycy uwalniają Jeremiasza z więzienia; uprowadzenie w niewolę kolejnych mieszkańców Judei; mianowanie Godoliasza zarządcą Judei z ramienia Chaldejczyków
De morte Sedeciae		Tryumfalny powrót Nabuchodonozora do Babilonu; śmierć Sedecjasza
Sedatio contrarietatum		Objaśnienie niezgodności chronologicznych w Księgach Królewskich
Tobiae		
Praefatio		
De Tobia	Tob. 1–14, 3 Reg. 12	Historia Tobiasza

De morte Godoliae	Jer. 40, Jer. 41	Godoliasz zarządcą miast judzkich z nadania króla babilońskiego; Godoliasz ginie z ręki Izmaela syna Netaniasza
De descensu reliquiarum Judae in Aegyptum, et obitu Jeremiae	Jer. 42, Jer. 43	Jeremiasz przepowiada, że Izraelici którzy w obawie przed królem babilońskim przeniosą się do Egiptu zginą, jednak dowódcy i lud nie słuchają proroka i uciekają do Egiptu, Jeremiasz i Baruch, zmuszeni przez pozostałych, także wyruszają do Egiptu; Jeremiasz ginie z rąk współbraci, którzy nie zgadzają się z jego prorocत्वami
De captivitate reliquiarum Judae		Po śmierci Jeremiasza, w 5 roku po zburzeniu Jerozolimy, Nabuchodonozor zajmuje Syrię i Egipt, podbija Moabitów i Ammonitów i bierze do niewoli resztę Izraelitów
Ezechielis		
Praefatio	Ezech. 1, Jer 44, Ezech. 11, Ezech. 2, Ezech. 3, Ezech. 4, Ezech. 5	
De elevatione et visione Ezechielis	Ezech. 8– 11	Wizja Ezechiela, w której ogląda mieszkańców Jerozolimy modlących się do obcych bożków; Bóg każe Ezechielowi naznaczyć największych grzeszników, którzy potem giną z rąk posłańców Pana
De comminatione Jerusalem	Ezech. 12, Ezech. 17, Ezech. 24–27	Ezechiel, na polecenie Boga, pakuje swój dobytek i symuluje ucieczkę jak zesłaniec, ma to być znak dla innych Żydów, żeby uwierzyli, że w ten sposób zostanie wygnany z Jerozolimy pozostający tam król i reszta Izraelitów; spełnienie tej wizji kilka lat później; Ezechiel ma wizję powrotu Izraelitów do Jerozolimy

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De consolatione Jerusalem	Ezech. 33–34	Jeden z uciekinierów z Jerozolimy powiadamia Ezechiela o zagładzie miasta, Ezechiel przepowiada, że ponowne zwrócenie się ludu do Boga sprawi, że będą mogli wrócić do swojej ziemi
De resurrectione mortuorum	Ezech. 37–39	Ezechiel w kolejnej wizji widzi wskreszenie zmarłych
Quod facta est manus Domini super Ezechielem	Ezech. 40, Gen. 23	25 lat od momentu wygnania Ezechiel ma wizję przyszłej Jerozolimy: miasta i świątyni
Danielis		
Praefatio	Dan. 1	Daniel na dworze Nabuchodonozora
Prima visio Danielis	Dan. 2	Wizja pierwsza: Sen Nabuchodonozora o posągu
Secunda visio Danielis	Dan. 3	Wizja druga: trzech towarzysze Daniela w rozpalonym piecu, ogień nie robi im krzywdy
Tertia visio Danielis de arbore, etc	Dan. 4	Trzecia wizja: sen Nabuchodonozora o drzewie
Catalogus regum Babylonis	brak	Katalog królów babilońskich
Quarta visio Danielis	Dan. 7, Zach. 7, Esth. 3	Wizja czwarta: cztery bestie a następnie Mesjasz
Visio quinta Danielis	Dan. 8, Judith 1	Wizja piąta: baran i kozioł
Visio sexta	Dan. 5	Wizja szósta: uczta Baltazara
Visio septima	Dan. 6, Exod. 12, Num. 20, Num. 21	Wizja siódma: Daniel w jaskini lwów
Visio octava	Dan. 9, Dan. 10	Wizja ósma: interpretacja prorocstwa Jeremiasza o 70 tygodniach jako 70 latach niewoli babilońskiej
Visio nona	Dan. 10	Wizja dziewiąta dotycząca dwóch aniołów zła: księci Greków i księci Persów
Visio decima	Dan. 11, Dan 12	Wizja dotycząca historii i końca świata
De Susanna	Dan. 13, Dan. 14	Historia Zuzanny

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De idolo Belis et dracone	Dan. 14	Daniel odmawia adoracji posągu Bela i udowadnia królowi, że potrawy składane Belowi spożywają kapłani; Daniel zabija świętego smoka
De Habacuc	Habac. 1, Habac. 2, Habac. 3	Prorok Habakuk
De Cyro		Cyrus
De licentia redeundi data Judaeis	1 Esdr. 1– 2, 2 Paral. 23, Jer. 19, Isa. 45	Cyrus pozwala Izraelitom na powrót do Judei
De anno septuagesimo	2 Paral. 36, Dan. 9, Jer. 19, Jer. 25, Zach. 1, Zach. 7	
De reaedificatione templi	1 Ezdr. 3, 1 Ezdr. 4	Odbudowa świątyni
De Cambyse	1 Ezdr. 4	Kambyzes II (znany też jako Artakserkses, Assuerus lub Nabuchodonozor)
Judith		
Praefatio	Judith 1– 16, Gen. 49	Historia Judyty
De duobus magis, et Dario filio Hystaspis	Ios.Flavius i inni	Rządy perskiego maga Gaumaty, który doszedł do władzy podając się za brata Kambyzesa II – Bardiję (przez Greków Bardija nazywany był Smerdisem); śmierć Gaumaty z rąk Dariusza (później nazwanego Wielkim)
De consummatione templi, et Zacharia, et Aggaeo	1 Ezdr. 5, 3 Ezdr. 3– 7	Namiestnik Jerozolimy Zorobabel przystępuje do odbudowy świątyni; dwaj namiestnicy perscy donoszą Dariuszowi o tym fakcie, ale Dariusz potwierdza wolę Cyrusa, który zgodził się na odbudowę i zwrot sprzętów świątyni; poświęcenie świątyni
De Xerxe		Rządy Kserksesa

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De Artaxerxe et Esdra	1 Ezdr. 7–10	Artakserkses I, Ezdrasz za zgodą Artakserksesa wraca do Jerozolimy i naucza prawa
De Nehemia	2 Ezdr. 1–2	Nehemiasz przybywa z Babilonu do Jerozolimy, aby odbudować jej mury
De reaedificatione Jerusalem	2 Ezdr. 3–6, Gen. 35	Opis bram i murów Jerozolimy
De inventione ignis	2 Ezdr. 7–8, 2 Machab. 1	Lud odnajduje ukryte przez Jeremiasza namiot, arkę i ołtarz kadzenia i odchodzą święto oczyszczenia świątyni
De observatione tabernaculorum	2 Ezdr. 8–9	Obowiązki Żydów wobec Świątyni
De aedificatione muri, et obitu Nehemiae	2 Ezdr. 11–13	Zakończenie budowy murów, rozlokowanie nowych mieszkańców w Jerozolimie; śmierć Nehemiasza
Esther		
Praefatio	Esth. 1–11	Historia Estery i Kserksesa I
De Ocho seu Artaxerxe	ex diversis historiis	Artakserkses I
De Dario filio Arsami		Dariusz II
De Alexandro	ex diversis historiis	Aleksander Wielki
De reclusione decem tribuum, et morte Alexandri	ex diversis historiis	Dziesięć plemion Izraela nie może powrócić do swojej ojczyzny, gdyż odeszli od wiary w jedyne Boga; śmierć Aleksandra
De Ptolemaeo Soter	ex diversis historiis	Ptolemeusz I Soter
De Ptolemaeo Philadelpho	ex diversis historiis, Isa. 9	Ptolemeusz II Filadelfos
De Evergete	ex diversis historiis	Ptolemeusz III Euergetes
De Ptolemaeo Philopatre	I Mach. 12	Ptolemeusz IV Filopator
De Seleuco	ex diversis historiis	Seleukos IV Filopator

De Antiocho Epiphane	1 Machab. 1, 2 Machab. 4, 2 Machab. 6	Antioch IV Epifanes
I Machabeorum		
Machabaeorum	1 Machab. 1–3	Matatiasz odmawia wykonania rozkazu i nie skład ofiary bożkom, wzywa też swoich synów i współmieszkańców do nieposłuszeństwa; następnie razem ze zwolennikami opuszcza miasto; wojsko króla ściga bytowników; rozpoczynają się walki; po roku Matatiasz zapada na śmiertelną chorobę, postanawia, że jego dwaj synowie mają przewodzić ludowi: Szymon ze względu na mądrość, a Juda ze względu na waleczność
De praeliis Judae Machabaei	1 Machab. 3–4	Zwycięskie walki Judy: z Apoloniuszem z Samarii i jego wojskiem; z Seronem dowodcą wojsk Syrii Mniejszej; najazd Lizjasza na Judeę; klęska Lizjasza pod Bet-Sur
De purificatione templi	1 Machab. 4	Oczyszczenie i ponowne poświęcenie Świątyni
De praeliis Judae	1 Machab. 5	Walki Judy Machabeusza z sąsiadami: Idumejczykami, Ammonitami, z poganami z Galilei oraz w Gileadzie; porażka Józefa i Azariasza, którzy chcieli być równie sławni co Juda i Szymon Machabeusze; Juda pokonuje ponownie Idumejczyków oraz Filistynów

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

<p>De morte Antiochi Eupatoris in Judaea</p>	<p>1 Machab. 6, 1 Machab. 9</p>	<p>Antioch Eupator próbuje zdobyć Elimais, ale bezskutecznie; dowiaduje się, że jego wojska zostały pokonane w Judei; wyznacza Filipa na wychowawcę syna i opiekuna państwa; umiera z powodu choroby; Juda Machabeusz wyrusza przeciwko Antiochowi V Eupatorowi; bitwa pod Bet-Zacharia; Lizjasz oblega Jerozolimę, ale wycofuje się, gdy dowiaduje się o powrocie z Persji i Medii Filipa, którego Antioch Eupator wyznaczył do opieki nad synem; Lizjasz wraca do Antiochii i odbija ją Filipowi, który zdążył ją już opanować</p>
<p>De Demetrio, et Nicanore</p>	<p>1 Machab. 7</p>	<p>Demetriusz I Soter obejmuje władzę w Syrii i każe stracić Antiocha V Epifanesa i Lizjasza; Alkimos z grupą innych Izraelitów oskarżają Judę Machabeusza przed Demetriuszem o popełnienie zbrodni; Demetriusz wysyła jednego ze swoich dowódców Bakchidesa, który rozpoczął oblężenie Jerozolimy; Juda Machabeusz wraz z gronem zaufanych wycofuje się z Jerozolimy, Bakchides ją zdobywa i przekazuje władzę Alkimosowi, który zostaje arcykapłanem; niezadowoleni z jego rządów Izraelici opuszczają Alkimosą, więc ten zmuszony jest do opuszczenia Jerozolimy; udaje się do Demetriusza i ponownie oskarża Machabeusza o wzniecanie walk; Demetriusz wysyła do Judei swego dowódcę Nikanora; Juda pokonuje Nikanora pod Adasa, Nikanor ginie w walce</p>
<p>De foedere Judaeorum cum Romanis</p>	<p>1 Machab. 8</p>	<p>Zawarcie przymierza pomiędzy Izraelitami i Rzymianami</p>

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

De morte Judae	1 Machab. 9	Juda Machabeusz ginie w bitwie z wodzem syryjskim Bakchidesem, jego bracia Jonatan i Szymon zabierają jego ciało z pola bitwy i urządzają pogrzeb w Modin
De Jonatha	1 Machab. 9	Jan, brat Jonatana i Szymona ginie z rąk Nabatejczyków; Jonatan mści się na Nabatejczykach przygotowujących się do wesela; bitwa wojsk Jonatana i Bakchidesa nad brzegiem Jordanu; Bakchides odbudowuje obronne miasta w Judei; Alkimos każe zburzyć wewnętrzne mury świątyni, doznaje z tego powodu paraliżu i umiera; Bakchides wycofuje się do Syrii; bitwa Jonata i Bakchidesa pod Bed-Basi; klęska Bakchidesa i zawarcie pokoju pomiędzy Bakchidesem i Jonatanem
De Alexandro occidente Demetrium	1 Machab. 10	Demetriusz I i Aleksander Epifanes zabiegają o sojusz z Jonatanem; Aleksander nadaje Jonatanowi godność arcykapłana i Jonatan wraz ze swoim wojskiem zawierają przymierze z Aleksandrem; Demetriusz ginie w straciu z Aleksandrem; Aleksander żeni się Kleopatrami córką Ptolemeusza VI Filomatora

<p>De Demetrio Cretensi</p>	<p>1 Machab. 10, 1 Machab. 11</p>	<p>Demetriusz syn Demetriusza przybywa z Krety do Syrii; Demetriusz mianuje zarządcą Celesyrii Apoloniusza; Apoloniusz wyrusza przeciwko Jonatanowi, ścierają się na równinie pod Azotem, Jonatan wraz ze swym wojskiem wygrywa starcie, Apoloniusz wycofuje się do Syrii; król Aleksander przesyła Jonatanowi dowody uznania oraz przekazuje we władanie Akkaron i jego okolice; Ptolemeusz VI wyrusza do Syrii, spotyka się też z Jonatanem; Ptolemeusz zrywa przymierze z Aleksandrem, a zawiera z Demetriuszem; Ptolemeusz pokonuje Aleksandra w Cylicji, Aleksander ucieka do Arabii, ale zostaje tam zabity; trzy dni później umiera Ptolemeusz; władcą Syrii i Egiptu zostaje Demetriusz; spotkanie Jonatana z Demetriuszem w czasie którego potwierdzają przymierze; Tryfon, widząc niezadowolenie wojska Demetriusza udał się do Arabii po Antiocha syna Aleksandra; Jonatan udziela pomocy wojskowej Demetriuszowi opuszczonemu przez jego własne wojsko; izraelskie wojsko ratuje Demetriusza w czasie buntu mieszkańców Antiochii, którzy próbują zabić króla; Demetriusz odzyskuje władzę, niedługo po tym łamie wszystkie swoje przyrzeczenia i staje się wrogiem Jonatana</p>
<p>De Antiocho adolescente</p>	<p>1 Machab. 11–13</p>	<p>Tryfon doprowadza do koronowania trzyletniego Antiocha VI Dionizosa; walki Jonatana z namiestnikami Demetriusza w Judei; Jonatan odnawia sojusz z Rzymem i Spartą; kolejne Walki Jonatana i Szymona z Demetriuszem; Tryfon podstępem zwabia Jonatana do Ptolemaid i go więzi; Tryfon napada na Judeę, lud wybiera Szymona na swojego władcę</p>

De Simone	1 Machab. 13–14	Wysłannicy Tryfona składają Szymonowi ofertę wykupienia Jonatana z niewoli; Jonatan zgadza się na warunki Tryfona, ale Jonatan wcześniej ginie; Tryfon każe zabić Antiocha VI i obejmuje po nim władzę w Azji; sojusz Szymona i Demetriusza; Szymon mianuje swojego syna Jana jednym z wodzów; walki Demetriusza i Tryfona;
De Antiocho Demetrii filio	1 Machab. 15–16	Walki Antiocha VII Sidetesza syna Demetriusza z Tryfonem; Antioch zrywa porozumienie z Szymonem i wysłał Atenobiusza z poleceniem nękania Judei; Szymon posyła swoich synów Judę i Jana z wojskiem, by odparli najazd Atenobiusza; wyparcie wojsk syryjskich z Judei
De morte Simonis	1 Machab. 16	Ptolemeusz syn Abubosa buntuje się przeciwko Szymonowi, gromadzi wojska i postępując zabija Szymona oraz jego dwóch synów Judę i Matatiasza, każe zabić także Jana, ale ten, uprzedzony przez jednego z wysłańców, ucieka z zasadzki, zajmuje Jerozolime i zabija wysłańców, którzy mieli go zabić. Lud wybiera Jana na swego władcę
II Machabeorum		
Praefatio	2 Machab. 1–2, Deut. 34, 3 Reg. 8, 2 Machab. 3, 2 Machab. 15	Zapowiedź rekapitulacji najważniejszych wydarzeń z I Księgi Machabejskiej

Aneks 1 Historia scholastica – kalendarium wydarzeń

Recapitulatio	2 Machab. 6–7, 2 Machab. 10–12, 2 Machab. 15	Rekapitulacja wydarzeń z uzupełnieniami w postaci opisów kilku epizodów z czasów walk
De commendatione Joannis Hircani	1 Machab. 16	Po śmierci Szymona władzę obejmuje Jan z przydomkiem Hirkan; Jan chce pomścić śmierć ojca i braci oraz uwolnić z niewoli matkę; Jan oblega wojska Ptolemeusza w mieście Agon, Ptolemeusz torturuje matkę i braci Jana na jego oczach i Jan decyduje się odstąpić od oblężenia, matka Jana wzywa go do pomszczenia śmierci ojca i braci, Jan odstępuje od oblężenia, Ptolemeusz zabija żonę i dzieci Szymona, a sam ucieka do tyrana Filadelfii (w starożytnej Lidii) Zenona
De institutione Xenodochiorum, et de morte Joannis		
De restitutione regni Judaeorum per Aristobulum		
De nece Antigoni		
De tyrannide regis Alexandri, et ejus morte		
De regno Alexandrae, et de filiis ejus, Hircano et Aristobulo		
De multiplici discordia fratrum		
Quod Pompeius, Jerusalem sibi tradita, templum expugnavit		
De divisione Judaeae in pentarchias		
De fuga Aristobuli et ejus iterata captivitate		
De reditu Aristobuli in Syriam, et ejus nece		
Quod Antipater transivit in gratiam Caesaris		

Aneks 2 Porównanie zawartości *Historia scholastica* i *Biblia curtata*

Quod Antipater procurator Judaeae creatus est		
Quod Herodes factus est praeses Galilaeae, et princeps militiae regis Syriae		
De morte Julii Caesaris et signis		
Quod Herodes adhaesit Cassio		
De nece Antipatri vindicata per Herodem		
De uxoribus Herodis, et liberis ejus		
Quando Herodes et Phasaelus tetrarchae Judaeae facti sunt ab Antonio, et de pugnis eorum, etc		
Quod Herodes rex Judaeae Romae creatus est		
Quod Herodes, pulso Antigono, positus est in throno regni in Jerusalem		
De morte Mariannes dolo Salome		
Quod Augustus addidit regno Herodis Trachonitidem et Ituraeam		
De Herodianis		
De offensa Herodis in filios		

Aneks 2 Porównanie zawartości *Historia scholastica* i *Biblia curtata*

Zestawienie rozdziałów w: *Historia scholastica*, *Biblia curtata* i modyfikacji zawartej w rękopisie Vat.lat. 922. W kolumnie *Biblia curtata* odnotowano wyłącznie fakt występowania lub braku danego rozdziału w ekscerpcie.

tytuł rozdziału w "Historia scholastica"	Biblia Curtata	Vat.lat 922
Genesis	Genesis	Genesis
De prima creatione celi et terre	tak	De creacione empyrei celi et quattuor elementorum, inc. In principio...

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De prima mundi confusione	tak	De prima mundi confusione, inc. Terra autem erat inanis...
De opere prime diei	tak	De opere prime diei, inc. Dixit quoque Deus fiat lux...
De opere secunde diei	tak	De opere secunde diei, inc. Secunda die disposuit...
De opere tercie diei	tak	De opere tercie diei, inc. Tercia die aquas ...
De opere quarte diei	tak	De opere IIII diei, inc. Quarto die
De opere quinte diei	tak	De opere Ve diei, inc. Quinto die ornavit ...]
De opere sexte diei	tak	De opere VI, inc. Sexta die ornavit...]
De hominis creatione	tak	De hominis creacione, inc. De creacione hominis sic faciamus ...]
De institutione coniugii	tak	De institutione coniugii, inc. Crescite et multiplicamini ...
De quietate sabbati et sanctificatione	tak	De quiete et Sabbati sanctificatione, inc. Igitur perfecti sunt celi...
Post operationem septem dierum epilógus	tak	brak
De creatione prothoplasti	tak	De creacione anime prothoplasti, inc. Formavit ergo dominus deus homines de limo...
De paradiso et lignis eius	tak	De paradiso et hominis translocacione in illo, inc. Plantaverat autem dominus deus paradysum in loco...
De quattuor fluminibus paradisi	tak	De IIIIor fluminibus paradysi, inc. Et fons vel fluvius egrediebatur...
De precepto et prohibitione	tak	De precepto et prohibitione edulii, inc. Tulit ergo deus homines de loco formacionis
De creatione animalium et nominum eorum impositione	tak	De impositione nominum, inc. Dixit quoque deus ...
De formatione mulieris	tak	De fornicacione mulieris, inc. Cumque obdormisset tulit ...
De nominibus mulieris	tak	
De prophetia Ade	tak	
De statu ante peccatum	tak	De statu ante peccatum, inc. Erat atque utrumque nudus...
De suggestione	tak	De suggestione demonis, inc. Lucifer deiectus de paradiso...
De esu pomi et statu post peccatum	tak	De esu pomi et statu post peccatum, inc. Vidit mulier quod lignum esset...

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curata

De maledictionibus serpentis, uiri et mulieris	tak	De maledictione serpentis viri et mulieris, inc. Tunc fecerunt sibi perizomata...
De eiectione hominum a paradiso et rumpea ignea	tak	De eiectione hominum de paradiso et de corrupcione(?), inc. Fecit deus Ade et uxori eius tunicas...
De generationibus Ade	tak	De generacionibus Ade, inc. Adam cognovit uxorem suam...
De oblationibus fratrum	tak	De oblacione fratrum, inc. Post dies multos obtulerunt...
De morte Abel	tak	De morte Abel, inc. Invidens itaque Chaim fratri suo...
De generationibus Caym	tak	De generacionibus Chaim, inc. Cognovit Chaim uxorem suam ...
De Seth et eius generatione	tak	De Sech et generacione eius, inc. Cognovit quoque Adam uxorem suam ... [brak tytułu, incipit: Legitur Adam habuisse XXX filios et totidem filias]
Epilogum interserit	tak	
De causa diluuii	tak	De causa diluuii, inc. Noe cum quingentorum esset annorum... Qualiter erat Noe annis, inc. Et dixit dominus ad Noe...
De archa Noe et diluuiio	tak	De archa et di[luvio], inc. Fecit Noe iuxta preceptum domini...
De ingressu in archam	tak	De ingressu in archam, inc. Perfecta archa dixit dominus ad Noe...
Quando Noe ingressus in archam	tak	Quando ingressus est in archam, inc. Fecitque Noe cuncta que dominus sibi ...
De cathaclismo	tak	De cathaclismo, inc. Ingresso Noe rupti sunt ... De ostio arche, inc. Et cum intrasset Noe clausit hostium deus...
De egressu Noe et yri	tak	De egressu Noe et Tyri, inc. Mense secundo XXVII die mensis dixit deus ad Noe...
De ebrietate Noe et maledictione Cham	tak	De ebrietate Noe et malediccione Chaim, inc. Cepit Noe exercere terram
De dispersione filiorum Noe	tak	De dispersione filiorum Noe et in Ebron, inc. Redit Moyses ad principium genealogie Noe dicens: Hec sunt generaciones...

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De turre Babel	brak	De turre Babel, inc. Post obitum vero Noe moventes... [brak tytułu, inc. Nota Zoroastres inventor magice artis...De ortu ydolorum, inc. Mortuo Belo Ninus in doloria solacium...
De generationibus Sem	brak	De generatione Sem, inc. Sem C erat annorum quando genuit Arphaxat...
De morte Thare	brak	De egressu Thare et suorum de Chaldea, inc. Egressus est ergo Thare de Hur...
De uocatione Abre	tak	De annis Abrahe post mortem patris, inc. Dixit dominus ad Habram: Egredere de terra...
De aduentu Abre in terram Chanaam	tak	De adventu Abrahe in terram Chanaan, inc. Tulit ergo Habram Saray et Loth...
De descensu Abre in Egyptum et reditu eiusdem	tak	De descensu in Egyptum, inc. Facta est autem fames magna..
De uictoria Abre et occursu Melchisedech	tak	De uictoria Abrahe, inc. Factum est autem in illo tempore ut Amxaphel...
De ortu iubelei	brak	De ortu iubelei, inc. Post hac uictoria tradunt iubileum inicium habuisse...
De promissione facta ad Abram	tak	De sacrificio Abrahe post promissionem heredi, inc. Hiis transactis locutus est dominus ad Abraham...
De partu Agar	tak	De fuga Agar et ortu Hysmahelis
De mutatione nominis Abre	tak	De pacto circumcisionis et mutacione nominis Abre et Saray
De tribus angelis susceptis ab Abram	tak	De tribus angelis susceptis ab Abraham De duobus angelis descendentibus in Sodomam
De subuersione Sodomorum	tak	De subuersione Sodomorum
De liberatione Loth a Sodomis	tak	
De conceptione filiarum Loth	tak	De incestu Loth
De plaga Abimelech propter Saram	brak	De peregrinacione Abrahe apud Abimelech
De ludo Ysaac et Ysmael	tak	De circumcissione Ysaach et eiectiōne Agar
De pacto inter Abraham et Abimelech	brak	brak
De immolatione Ysaac	tak	De immolacione arietis pro Isaach
De morte Sare	tak	De morte Sare

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De Eliezer	tak	De legacione Elyezer
De aduentu Rebecce	tak	De adventu Rebbece
De morte Abrahe post susceptam sobolem de Cethura	tak	De morte Abrahe
De ortu regnorum	brak	brak
De morte Ysmaelis	tak	De morte Hysmachelis
De labore Rebecce in partu geminorum	tak	
De uenditione primogenitorum Esau	tak	De vendicione primogenitorum
De descensu Ysaac in Geraram	brak	De profectu Ysaach in Geraris
De uxoribus Esau	brak	De duabus uxoribus Esau
De benedictionibus Iacob	tak	De benedictione data Jacob Qualiter Esau oderat Jacob
De somnio Iacob cum fugeret in Mesopotamiam	tak	De Jacob vidente dominum in sompno cum fugit
De duabus uxoribus Iacob	tak	De duabus uxoribus Jacob
De quattuor filiis Lie et filiis ancillarum	tak	De filiis Lye et ancillarum filiis
De reliquis filiis Lie et de ortu Ioseph	tak	De ortu Ioseph
De diuersis coloribus uirgarum et fetibus	tak	De diuersis coloribus gregis
De fuga Iacob et federe inito cum Laban	tak	De fuga Jacob
De muneribus premissis Esau	tak	De muneribus premissis Esau
De luctu Iacob cum angelo et mutatione nominis	tak	De luctu Jacob cum angelo
De occursu Esau et emptione agri in Sichem	tak	De occursu Esau et de empcione agri
De morte Sichimitarum pro raptu Dine	tak	De morte Sichimitarum
De morte Rachel in partu Beniamin	tak	De morte Rachel
De morte Ysaac et regibus Edom	tak	De morte Ysaac et de regibus Edom Incidencia
De uenditione Ioseph	tak	De vendicione Ioseph

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De ingressu Ioseph in Egyptum	tak	
Quod Iudas genuit Phares et Zaram de Thamar	tak	De discessu Iuda a fratribus suis
De incarceratione Ioseph	tak	De incarceratione Ioseph
De expositione somniorum pincerne et pistoris	tak	De expositione sompniorum pincerne
De sublimatione Ioseph pro expositione somnii Pharaonis	tak	De exalacione Ioseph
De ingressu fratrum Ioseph in Egyptum sine Beniamin	tak	De ingressu fratrum Ioseph in Egiptum
De reditu eorum ad patrem	tak	De reditu eorum ad patrem
De ingressu fratrum in Egyptum	tak	De ingressu fratrum cum Beniamin
Quod Ioseph indicavit se fratribus	tak	Quod Ioseph indicavit se fratribus
De descensu Israel in Egyptum	tak	De descensu Israel in Egiptum
Quod Ioseph occurrit patri et introduxit eum ad regem	tak	Quod Ioseph occurrit patri
De canone quinte partis frugum institute	tak	De institucione canone V partis frugum
De iuramento quod fecit Ioseph patri	tak	De iurameto Ioseph quod fecit patri
De benedictione Effraim et Manasse	tak	De benedictione Effraym et Manasse
De benedictionibus tribuum	tak	De bendictione X tribuum
De Ruben	brak	brak
De Symeon	brak	brak
De Iuda	brak	brak
De Zabulon	brak	brak
De Ysachar	brak	brak
De Dan	brak	brak
De Gad	brak	brak
De Aser	brak	brak
De Neptalim	brak	brak
De Ioseph	brak	brak
De Beniamin	brak	brak
De morte Iacob et translatione eius in Hebron	tak	De morte Iacob et de translacione eius in Ebron
De morte Ioseph	tak	De morte Ioseph
Exodi	Exodi	Exodi

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

Praefatio		–
De servitute filiorum Israel	tak	Expositio Exodi, inc. Sequitur historia Exodi. Surrexit igitur rex novus...
De dolo obstetricum	tak	De submersione parvulorum, inc. Quod videns pharao...
De submersione parvulorum	tak	Idem, inc. Videns igitur pharao dolos...
De ortu, et educatione Moysi	tak	De ortu Moysi, inc. Egressus est post haec vir levita...
De uxore Moysi Aethiopissa		De uxore Moysi Etyopissa, inc. Factum est autem cum adultus esset...
De fuga Moysi, et affinitate Jethro	tak	De fuga Moysi, inc. In diebus illis egressus est Moyses...
De Dei visione in rubo	tak	De visione rubi, inc. Tandem mortuus est rex Egypti...
De signis datis Moysi	brak	De signis datis Moysi, inc. Et ait Moyses: Non credent mihi...
De reditu Moysi in Aegyptum, et dimissione uxoris	brak	De reditu Moysi in Egyptum, inc. Tulit ergo Moyses uxorem et liberos...
De primo ingressu ad Pharaonem	brak	De primo ingressu ad pharaonem, inc. Abiit itaque Moyses tenens virgam...
De afflictione filiorum Israel	brak	De afflictione filiorum Israel, inc. Opprimebantur ergo Hebrei...
De mutatione virgarum in colubrum	tak	De mutacione virgarum in colubrum, inc. Iterum locutus est Dominus ad Moysen...
De plagis Aegypti, et de aqua versa in sanguinem	tak	De plagis Egypti, inc. Induratum est cor pharaonis..
De ranis	tak	De ranis, inc. Iterum locutus est Dominus ad Moysen: Ingrede...
De sciniphibus	tak	De cinifibus, inc. Dixit Dominus ad Moysen: Die Aaron...
De coenomyia	tak	De cynomia, inc. Dixit ergo Dominus ad Moysen: Egrede...
De morte pecorum	tak	De morte pecorum, inc. Tunc dixit Dominus Moysi: Dic pharaoni...
De ulceribus et vesicis	tak	De ulceribus et vesicis, inc. Iterum dixit Dominus ad Moysen et Aaron: Tollite...
De grandine	tak	De grandine, inc. Dixit quoque Dominus ad Moysen: Idcirco posui...
De locustis	tak	De locusta, inc. Dixit Dominus ad Moysen: Ingrede...
De tenebris	tak	De tenebris, inc. Extenditque Moyses manus in celum...

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De diebus aegyptiacis	tak	De diebus egyptiacis, inc. Abiit ergo Moyses ad fratres suos...
De diebus azymorum et agno paschali	tak	De agno paschali et diebus azimorum, inc. Iterum dixit Dominus ad Moysen: Mensis iste... De modo comedendi, inc. De modo comedendi ait: Renes vestros...
De morte primogenitorum	tak	De morte primogenitorum, inc. Factum est autem moctis medio...
De exitu Israel de Aegypto	tak	De invencione sepulchi Joseph, inc. Factum est autem quod Nilus...
De sanctificatione primogenitorum	brak	De sanctificatione primogenitorum, Dixitque iterum Dominus ad Moysen: Sanctifica...
De deserto Aegypti	brak	De exitu Israel de Egipto, inc. Igitur cum emisisset pharao populum...
De ducatu columnae et mari Rubro	brak	De ducatu columnae et mari Rubro, inc. Dominus autem ut dux esset ...
De transitu maris Rubri	tak	De transitu maris Ru[bri], inc. Immutatumque est cor pharaonis et insecutus est eos
De dulcoratione aquae Mara	brak	De dulcoratione aquae, inc. Post hec egressi sunt in desertum Syn ambulaverunt-que tribus diebus...
De duodecim fontibus, et septuaginta palmis Elim	brak	De fontibus et palmis, inc. Post haec venerunt in Helym ubi erant XII fontes et LXX palme. Exinde venerunt...
De coturnicibus et manna	tak	De coturnicibus et manna, inc. Quintodecimo die mensis secundi XXX scilicet die ab exitu...
De aqua data in Raphidim	tak	De aqua data in Raphadin, inc. Igitur profecta est omnis multitudo de deserto Syn per mansiones suas iuxta sermonem Domini et venit in Raphadin. Non quod verbo...
De pugna contra Amalec	tak	De pugna contra Amalech
De subdivisione magnatum ad consilium Jethro	brak	De consilio magnatum
De perventu ad montem Sinai	tak	De perventu ad montem Synai
De datione legis verbotenus	tak	De datione legis verbotenus
Explicatio Decalogi	tak	Explicatio decalogi

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

Primum praeceptum	tak	Primum preceptum
Secundum praeceptum	tak	Secundum preceptum
Tertium praeceptum	tak	Tertium
Quartum praeceptum	tak	Quartum
Quintum praeceptum	tak	Quintum
Sextum praeceptum	tak	Sextum
Septimum praeceptum	tak	Septimum
Octavum praeceptum	tak	Octavum
Nonum praeceptum	tak	Nonum
Decimum praeceptum	tak	Decimum
De altari faciendo	brak	De altari faciendo
De iudiciis	brak	De iudiciis a domino datis
De famula	brak	Aliud iudicium
De homicida	brak	Aliud iudicium
De talione	brak	Item alia precepta domini
De bove cornupeta	brak	Aliud preceptum
De decimis et primitiis	brak	Tercium preceptum
De septimo anno	brak	Quartum preceptum
De tribus solemnitatibus	brak	Incidens
De haedo non coquendo in lacte matris	brak	Aliud preceptum
De foedere firmato aspersione sanguinis vitulorum	brak	De federe firmato aspersione sanguinis
De primo ascensu Moysi in montem	tak	De primo ascensu Moysi ad montem
De tabernaculo faciendo	tak	De tabernaculo faciendo
De schemate arcae	tak	De scemate arce
De propitiatorio et cherubim	brak	De propitiatorio et cherubim
De mensa et columnis	brak	De mensa et coronis
De panibus propositionis	brak	De panibus propositionis
De vasis libaminum	brak	De vasis libaminum
De candelabro aureo	brak	De candelabro
De parietibus tabernaculi	brak	De parietibus tabernaculi
De distinctione tabernaculi et utroque velo	brak	De dictinctionibus tabernaculi
De cortinis et sago	brak	De cortinis et sagis
De modo tegendi secundum Bedam	brak	brak
Josephus aliter	brak	brak
De pellibus superpositis	brak	cd.
Quid figurabant praedicta	brak	brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De altari holocaustorum	brak	De altari holocaustorum
De situ altaris et vasis eius	brak	brak
De atrio circa tabernaculum	brak	De atrio circa tabernaculum
De lucernis tabernaculi	brak	De lucernis
De communibus vestibus sacerdotum	brak	De communibus vestibus sacerdotum
De pontificalibus indumentis	brak	cd.
De mitra et tiara	brak	De ornamento capitis
De typo vestium	brak	De typo vestium
De compositione altaris incensi, et loco eius	brak	De altari incensi et loco eius
De compositione thymiamatis	brak	De compositione thymiamatis
De confectione sanctae unctionis	brak	De confectione sancte unctionis
De labio aeneo	brak	De suppellectilibus
De redemptione numeratorum	brak	De redemptione numeratorum
De electione artificum, et datione tabularum	tak	De electione artificum et datione tabularum
De vitulo conflatili	tak	De vitulo conflatili
De prece Moysi, et minis Dei	tak	De prece Moysi et minis Domini
De translatione prioris tabernaculi	brak	De translacione prioris tabernaculi
Quod Moyses vidit posteriora Domini	brak	Quod Moyses vidit posteriora domini
De secundis tabulis, et gloria vultus Moysi	tak	De secundis tabulis et gloria vultus
De compositione tabernaculi, et erectione	brak	De compositione tabernaculi et erectione
Levitici	Levitici	Levitici
Praefatio	brak	brak
Permittitur divisio utilis	brak	Historia Levitici incipit, inc. Ad videndum de doctrina...
De holocaustis et modo offerendi	brak	De holocaustis
De sacrificiis pacificis et salutaribus	brak	De sacrificiis
De oblatione inanimatorum	brak	De oblatione animatorum
De hostiis pro peccato	brak	De hostiis pro peccato
Pro peccato sacerdotis	brak	cd.

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

Pro peccato Synagogae	brak	De peccato synagoge
De hostia pro peccato principis	brak	De peccato principis
De hostia pro peccato animae	brak	De peccato anime
De igne iugi, et eiectione cinerum	brak	De igne iugi et eiectione cinerum
De esu adipis, et sanguinis prohibito	brak	De esu adipis et sanguinis
De consecratione summi sacerdotis, et minorum	brak	De consecratione summi sacerdotis et minorum
De potestate offerendi eis data, et accipiendi partes suas	brak	De potestate offerendi eis data
De prima oblatione sacerdotum, et igne dato de sublimi	brak	De prima oblatione sacerdotum
De morte Nadab et Abiu	brak	De morte Nadap
De discretione ciborum	brak	De discrecione ciborum
De purificatione puerperae	brak	De purificatione puerpere
De cognitione leprarum	brak	De cognitione leprarum
De purificatione leprosi	brak	De purificatione lepre
De viro spermatico, et muliere hemorrhoissa	brak	De viro spermatico
De vitula rufa, et hirco apompeio, et cineribus aspersionis	brak	De vitula ruffa et hirco apompeio cineribus
De purificatione immundorum	brak	De purificatione immundorum
De personis exclusis a matrimonio	brak	De personis exclusis a matrimonio
Catalogus quorundam praeceptorum	brak	De catathalogo quorundam peceptorum
De tribus generibus panum	brak	De tribus generibus panum
De sanctimonia sacerdotum	brak	De sanctimonia sacerdotum
De poena blasphemi	brak	De pena blasphemi
De talione legis datae	brak	De talione legis
De observatione jubilaei anni	brak	De observancia iubilei
De benedictionibus et maledictionibus	brak	De benediccionibus et malediccionibus
De decimis, et votivis	brak	De decimis et votivis
Numerorum	Numerorum	Numerorum

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

Praefatio	brak	Incipit historia Numerorum
De excubiis circa tabernaculum	brak	De excubiis circa tabernaculum
De commutatione primogenitorum pro Levitis	brak	De commutatione primogenitorum
De aetate ministrantium in tabernaculo, et de differentia ministrorum	brak	De etate ministrantium in tabernaculo
De quodam modo reddendi rem alienam	brak	De quodam modo reddendi rem alienam
De iudicio zelotypiae	brak	De iudicio zelotypie
De sanctimonia Nazaraeorum	brak	De sanctificatione Nasareorum
De benedictione super populum	brak	De benedictionibus super populum
De oblationibus duodecim dierum in dedicatione tabernaculi	brak	De oblacionibus XII dierum
De consecratione Levitarum	brak	De consecracione Levitarum
De his, qui non possunt facere Phase primo mense, ut faciant secundo	brak	De hiis qui non possunt facere Phase
De tubis argenteis, et modo clangendi in eis	brak	De tubis argenteis et modo
De recessu Israel ad montem Sinai	tak	De recessu Israel de monte
De electione septuaginta seniorum	tak	De electione LXX seniorum
De datione carniū, et ira Dei super eos	tak	De datione carniū et ira Dei super eos
De plaga Mariae, et causa leprae	tak	De lepra Marie
De duodecim explorationibus	tak	De XII exploratoribus
De murmure populi pro quo per quadraginta annos in deserto perierunt	tak	De murmuracione populi
De lapidatione colligentis ligna in Sabbato	brak	De lapidacione colligentis lignum in sabato
De schismate Core, Dathan et Abiron, et plaga eorum	tak	De scismate Dathan et Abyron et plaga eorum
De exustione populi extincta per Aaron	brak	De exustione populi extincta per Aaron

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De virga Aaron, quae nocte una floruit, et fronduit, et peperit nuces	tak	De virga Aaron que nocte una fronduit
De reditu in Cades in quadragesimo anno	tak	De reditu in Cades LX annos
De morte Mariae et aquis contradictionis	tak	De morte Marie et aque contradictionis
De circumitu Idumaeae	tak	De circuitu Ydumee
De morte Aaron	tak	De morte Aaron
De victoria post votum anathematis	tak	De victoria post votum anatematis
De serpente aeneo contra ignitos serpentes	tak	De serpente eneo contra ignitos
De scopulis torrentium qui gestierunt	brak	cd.
De cantico ad puteum	brak	De cantico ad puteum
De morte Seon regis Amorrhaeorum, et Og rege Basan	tak	De morte Seon regis
De itinere Balaam, et quod ei locuta est asina	tak	De itinere Balaam cum locuta est ei asina
De ariolatesi Balaam, et ejus prophetia	tak	De ariolatesi Balaam et ejus prophetia
Quod amore muliercularum iniciatus est Israel Beelphegor	tak	De amore muliercularum iniciatus est Israel Beelphegor
De zelo Phinees	brak	brak
Secundus numerus bellatorum	brak	[bez tytułu, inc. Dixit Dominus ad Moysen et Eleazarum: Numerate...]
De jure successionis haereditariae	brak	De iure sucesionis hereditarie
De substitutione Josue	tak	De substitutione Iosue
De libaminibus	brak	De libaminibus
De jugi sacrificio	brak	De jugi sacrificio
De sabbato et oblationibus ejus	brak	De sabbato et oblationes(!) ejus
De Neomenia	brak	De neomenia
De Phase	brak	De phase
De Pentecoste	brak	De pentecoste
De festo Tubarum	brak	De festo tubarum
De festo Propitiationis	brak	De festo propitiationis
De Scenopogia	brak	De cenopheia
De votis	brak	De votis

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curta

De destructione Madian, et praedae divisione	tak	De destructione Madyan
De sorte duarum tribuum, et dimidia	brak	De sorte duarum tribuum et dimidie
Catalogus quadraginta duarum mansionum	brak	Catalogus quadraginta duarum mansionum
De urbibus Levitarum, et suburbanis	brak	De urbibus Levitarum
De matrimonio contribulum	brak	De matrimonio contribulum
Deuteronomii	brak	Deuteronomii
Praefatio	brak	Incipit Historia Deuteronomii
Epilogus cum additionibus et determinationibus	brak	Epilogus cum additionibus et determinationibus
De civitatibus refugii trans Jordanem	brak	De civitatibus refugii
De praecepto dilectionis	brak	Epilogus cum additionibus
De decima secunda	brak	De decima secunda De pena swadentis de ydolis
De appellatione populi ad summum sacerdotem	brak	De appellatione ad summum sacerdotem
De iustitia regis per eos electi	brak	De iusticia regis
De maleficis abjiciendis	brak	De maleficiis
De talione legis	brak	De talione legis
De timidis et sollicitis removendis ab exercitu	brak	De timidis et sollicitis
Ne foedus inirent cum gentibus	brak	[bez tytułu, inc. Addidit quoque ne cum gentibus...] [bez tytułu, inc. Addidit quoque ne in obsidione...]
De his quibus non erat fas intrare Ecclesiam Dei	brak	De hiis quibus non erat fas intrare ecclesiam Dei
De prohibitione prostibuli, et libello repudii	brak	[bez tytułu, inc. Addidit quoque non erit meretrix...] De libello repudii
De plagis, quarum major erat quadragenaria	brak	De plagis quorum maior erat quadragenaria
De suscitatione seminis, et modis discalceandi	brak	De suscitatione seminis et modis discalceandi
De semine agrorum	brak	De vinea non ferenda alio semine

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De deletionem Amalecitarum	brak	Quod deleatur Amalech
Quod Moyses tradidit Deuteronomium Levitis	brak	Quod Deuteronomius tradatur levitis
Canticum testimonii	brak	brak
De morte Moysi postquam benedixit populo	tak	De morte Moysi postquam benedixit populi
Josue	Josue	Josue
Praefatio	brak	Incipiunt hystorie de pentateuco super quinque(?) libros Moysi
De Josue	tak	[bez tytułu, inc. Factum est post mortem Moysi locutus est Dominus ad Iosue...]
De exploratoribus, et Raab	tak	De exploratoribus missis Iericho, inc. Misit ergo Iosue...
De transitu Jordanis	tak	De introitu Iordanis
De circumcissione in Galgalis	tak	De obprobrio Egypti
De angelo apparente Josue, et eversione Jericho	tak	Quod angelus apparuit Josue evaginato gladio
De lapidatione Achor	tak	De furtu Achor
De incendio Hai	tak	De suspensione regis Hai
De dolo Gabaonitarum, et mulcta	tak	De federe Gabaonitarum
De quinque regibus suspensis	tak	De sole stante contra Gabaon
De viginti quatuor regibus percussis a Josue	tak	De percussione XXIIIor regum
De altare in Hebal, et prima distributione terrae	tak	De translatione tabernaculi
Quod Hebron data est Caleb	brak	De concessione Ebron facta Caleph
Quomodo Josue sorte divisit terram decem tribubus	brak	De divisione terre promissionis
De irriguis Axae datis a patre Caleb	brak	De Caleph
De reditu duarum tribuum et dimidia	brak	De reditu Ruben et Gad
De foedere quod statuit populus ad Deum	brak	De federe Israel inito cum Deo
De morte Josue et Eleazar	tak	De morte Josue
Iudicum	Iudicum	Iudicum
Praefatio	brak	Incipit Historia Iudicum

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

Quomodo Judas pugnavit contra Chananaeum	brak	De prelacione Iude
De Cinaeis, et transgressione populi	brak	De parte filiorum Iethro
De loco Flentium in Galgalis	brak	[bez tytułu, inc. Angelus autem Domini apparuit in Galgala...]
De Othoniele populi liberatore, et ejus morte	brak	De Othoniel
De Aod, et Sangar liberatoribus Israel	brak	De captivitate Ierusalem sub Eglon
De Debbora prophetissa, et Barach, Sisara, Jahel, et Jabin	brak	De Jabin et Cysara
De alio misso, et de Gedeone	tak	De Gedeone Incidencia
De Abimelech qui septuaginta fratres suos occidit	tak	De Abymelech De superbia Gaal
De Thola duce Israel	brak	De Thola
De Jair Galaadite duce Israel, et morte ejus	brak	De Jair
De poenitentia filiorum Israel propter idololatriam suam, et de Jephthe	brak	De Jephthe [brak tytułu, inc. Tunc convenientes ad eum ...]
De Abessan duce Israel	brak	Incidencia
De Ahialon	brak	cd.
De Abdon duce	brak	De Addon iudice
De Samsone	tak	De Sampson
Quomodo Samson accepit uxorem, et interfecit leonem	tak	Hystoria Sampson [bez tytułu, inc. Cumque dies triticee messis instarent ...]
Quomodo interfecit multos cum mandibula asini	tak	Qualiter percussit Sampson mille Philisteos
Quomodo tandem deceptus fuit Samson	tak	De Dalida

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De Micha et ejus sacerdote	brak	[bez tytułu, inc. Tunc autem eventum ...] [bez tytułu, inc. In diebus illis tribus Dan querebat...]
De uxore Levitae	brak	De uxore levite
Ruth	brak	
De Ruth	brak	brak
I Regum	I Regum	I Regum
Praefatio	brak	[bez tytułu, inc. Liber Regum in IIIor voluminibus distinguitur ...]
De parentibus Samuelis	tak	De parentibus Samuelis
De Phenenna et Anna uxoribus		
De ortu Samuelis	tak	De ortu Samuelis
De filiis Heli	brak	De filiis Heli
Quod tertio Dominus vocavit Samuelem	tak	Quod tertio vocavit Dominus Samuelem
De morte Heli, et filiorum ejus, et captione arcae a Philisthiim	tak	De morte Helii et filiorum eius
De remissione arcae	tak	De remissione arche
Quod orante Samuele vicit Israel Philisthiim	tak	Quod orante Samuele vicit Israel Phylisteum
De malis filiis Samuelis, et quod Israel petiit regem	tak	Quod Israel petiit regem
De unctione Saulis et electione	tak	De prima unctione Saul in regem
De Naas et secunda unctione Saulis, post victoriam contra Ammon	tak	De secunda unctione Saulis
Quod Samuel praedixit Sauli de translatione regni	tak	Quod Samuel praedixit Sauli de translatione regni
De clade Philisthiim, et favo quem comedit Jonathas	brak	De clade Phylistiim et favo quem comedit Jonathas
Quod Saul vicit Amalec	tak	Quod Saul vicit Amalech
De unctione David in domo patris	tak	De unctione David in domo patris
De bello Philisthiim contra Israel, et de morte Goliae	tak	Quomodo David psallebat cythara
Quod Saul persecutus est David	brak	Quod Saul persecutus est David

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

Quod Michol deposuit David persecutum a Saul per fenestram	tak	Quod Mycol deposuit David per fe[nestram]
De fuga David in Nobe	brak	De fuga David in Nobe
De fuga David ad Achis	brak	De fuga David in Achis
De morte Abimelech, et octoginta quinque sacerdotum	brak	De morte Abimelech [brak tytułu, inc. Et annunciatum est David quod Philistei...]
De Ziphaeis et quoa David latuit in spelunca fugiens a facie Saul	brak	De Zepheis et quod David latuit in spe[lunca]
De morte Samuelis et Nabalis	tak	De morte Samuelis
De fuga David ad Achis	tak	De fuga David iterum [brak tytułu, inc. Et dixit David in corde suo...]
De congregatione Philisthiim contra Israel et pythonum occisione, et suscitatione Samuelis	tak	De suscitatione Samuelis
Quod David vicit Amalech	brak	Quod David vicit Amalech
De morte Saul et filiorum ejus	tak	[bez tytułu, inc. Porro Philistei pugnabant adversus Israel...][Przekreślony, omyłkowo wpisany, tytuł De prima unccione David]
II Regum	II Regum	II Regum
De planctu David super Saul et Jonathan	tak	Incipit liber Regum secundus
De prima unccione David in regem super tribum Juda in Hebron	tak	De prima unccione David
De regno Isboseth	tak	De regno Isboseth filio Saulis
De filiis David	brak	De filiis David
De interfectione Abner	brak	De interfeccione Abner
De morte Isboseth, et secunda unccione David super omnem Israel	brak	[bez tytułu, inc. Cumque audisset Ysboeth de morte Abneri...] [bez tytułu, inc. Et venerunt seniores de Ierusalem ...]
Quod David expugnavit Jerusalem, et munivit	tak	Quod David expugnavit Ierusalem

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

Quod David vicit Philisthaeos	brak	brak
De reductione arcae in Ierusalem	tak	De reduccione arche in Ierusalem
	tak	brak
De victoriis David, et officialibus ejus	tak	De victoriis David et officialibus eius [bez tytułu, inc. Factum est autem post hec percussit David Philisteos...]
De Miphiboseth, et quod Ammon dehonstavit nuntios David	tak	De Miphiboseth Quod Amon dehonstavit pueros Davit
De adulterio David, et morte Uriae, et poenitentia David	tak	De morte Urie et penitentia David De planctu Bersabee
De Thamar, quam Amnon oppressit	tak	De Thamar oppressa ab Amon
De morte Amnon, et fuga Absalon et reditu ad David	tak	De morte Amon et fuga Absalon [bez tytułu, inc. Rex autem consolatus super interitu Amon...]
Quomodo Absalon persecutus est David patrem suum	tak	Quod Absalon persecutus est Davit
De consilio Chusai, et morte Architophel	tak	De consilio Chusi et morte Achytofel
De morte Absalon	tak	De morte Absolon [bez tytułu, inc. Quod audiens populus timuit ingredi...]
De reditu David in Ierusalem	tak	De reditu Davit in Ierusalem
De morte Amasae et Siba	tak	[bez tytułu, inc. Ei ait rex Amase...]
De fame trium annorum, et de septem viris suspensis in ultione Gabaonitarum	tak	De septem viris suspensis
De quatuor praeliis David	tak	De IIIIor preliis David [bez tytułu, inc. Expeditur itaque David] [bez tytułu, inc. Hec sunt verba novissima...]
Catalogus fortium David	brak	brak
De numero populi, et altari erecto a David	tak	De populo numerato per David

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

III Regum	III Regum	III Regum
De unctione Salomonis in regem	tak	Incipit liber tercius Regum
De secunda unctione Salomonis	tak	De secunda unctione
De morte David	tak	De morte Davit
De morte Adoniae, et Joab et Semei	tak	De morte Adonye
De somnio Salomonis	brak	De sompno Salomonis
De iudicio Salomonis facto propter contentionem meretricum	tak	De iudicio meretricum
De praefectis Salomonis, et inventione exorcismorum	tak	De prefectis Salomonis
De operariis Templi	tak	De operariis templi
De aedificatione templi	tak	De edificacione templi De portico Salomonis De dedicacione templi
De ornatu inferioris domus	brak	brak
De duobus cherubim	brak	brak
De porticu	brak	brak
De cubiculis, et coenaculis hebdomadarium	brak	brak
De atrio sacerdotum	brak	brak
De atrio mundorum	brak	brak
De atrio mulierum	brak	brak
De atrio immundorum	brak	brak
De altari, et mari aeneo	brak	brak
De luteribus	brak	brak
De vasis altaris	brak	brak
De dedicatione templi	brak	brak
De domo Saltus	brak	brak
De basilica et domo regia	brak	De domo regia
De oppidis datis Hiram	brak	brak
De operibus Salomonis	brak	De operibus Salomonis
De regina Saba	brak	De regina Sabba
De feminis adversariis Salomonis, et morte ejus	tak	De adversariis Salomonis et morte eius
De Roboam, et divisione regni	tak	De Roboam et divisione regni

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De Jeroboam, et Abdo, et vitulis	tak	De vitulis quos fecit Jerobo[am]
De morte Abiae et Jeroboam	tak	De morte Jeroboam De morte Roboam
De Abia rege Juda	tak	[bez tytułu, inc. Tribus annis regnavit Abia...]
De Asa, et regibus Israel Nadab, et Baasa et Hela	tak	De Asa et regibus Israel
De Zambri et Amri	tak	De Zamri et Amri
De Achab, et Jezabel et Elia propheta	tak	De Achab et Jezabel et E[lia]
De sacerdotibus Baal, quos interfecit Elias	tak	De sacerdotibus quos interfecit
De fuga Eliae, et vocatione Elisei	tak	De fuga Helye
De prima obsidione Samariae, et reliquis	brak	De obsidione Samarie
De victoria Achab	brak	De victoria Achab
De vinea Naboth	brak	De vinea Naboth De morte Achap
De Josaphat, et morte Achab et Ochozia	brak	De morte Iosaphat
IV Regum		IV Regum
De Ochozia rege Israel	brak	Incipit IIIIor Regum de Ochozia rege Israel
De raptu Eliae	tak	De raptu Helye
De sale Elisaei	tak	De sale Helisei
De tribus regibus qui obsederunt regem Moab	brak	De tribus regibus qui obsederunt
De superabundantia olei	tak	De habundancia oley
De suscitatione filii Sunamitidis	tak	De suscitatione filii Sunamitis
De colocynthidis, et superabundantia panum	tak	De superhabundancia panis
De Naaman	tak	De Naaman Syro
De securi et acrisia Syrorum	tak	De acrisia Syrorum et
De fame, et secunda obsidione Samariae	tak	De secunda obsidione Samarie
De fame septem annorum, et peregrinatione mulieris Sunamitidis	brak	cd.

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De morte Benadad	brak	De morte Benadab
De Joram rege Juda	brak	De Ioram rege Iuda
De Jehu rege Israel inuncto tempore Elisaei	brak	De Hieu rege Israel
De septuaginta filiis Achab, et eorum morte, et de morte Jehu	brak	De morte filiorum Achab
De Athalia et Joas	tak	De Atchalia
De gazophylacio	brak	brak
De obitu Elisaei	tak	De obitu Helysei
De Amasia, et Joas rege Israel	brak	De Jonas rege
De Joroboam rege Israel, et Amos propheta	brak	De Joroboam rege Israel et Amos propheta
De Ozia, sive Azaria leproso rege Judae	brak	De Ozia
De Zacharia, Sellum, et Manahen	brak	brak
De initio captivitatis decem tribuum	brak	brak
De Joathan	tak	brak
De Achaz	tak	[bez tytułu, inc. Anno XVII Phacee regnavit Achaz ...]
De captivitate decem tribuum	tak	De captivitate X tribuum
De Ezechia, qui fecit rectum, etc	tak	De Ezechia et commutatione serpentum
De signis trium annorum, quae praedixit Isaias	brak	brak
De fuga Sennacherib	brak	De fuga Sennacherib
De Ezechiae aegrotatione, et de regressu solis	brak	De regressu solis
De morte Ezechiae	tak	De morte Ezechie
De Manasse et morte Isaiae	tak	De morte Ysaie
De morte Manasse	brak	De morte Manase
De Amon et Josia	brak	De Amon et Josia
De sancto propheta Jeremia	tak	De Jeremia
De inventione Deuteronomii	brak	brak
De morte Josiae	tak	De morte Josie
De Joakim, vel Joachaz	tak	De filiis Josie De Joachim

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De Nabuchodonosor, et morte Joakim	tak	De morte Joachim
De Sedecia	tak	De Jeconia De Sedethya
De laguncula testea	brak	[bez tytułu, inc. Et dixit Dominus iterum ad Jeremia]
De prima obsidione Jerusalem	brak	De prima obsidione Jerusalem
De secunda obsidione Jerusalem	tak	De secunda obsidione Jerusalem
De fuga Sedeciae, capta urbe	tak	De fuga Sedechie
De incendio templi, et urbibus, et Godolia	tak	De incendio templi
De morte Sedeciae	tak	De morte Sedechie
Sedatio contrarietatum	brak	–
Tobiae		Tobiae
Praefatio	tak	
De Tobia	tak	Quomodo Tobias in
De morte Godoliae	tak	brak
De descensu reliquiarum Judae in Aegyptum, et obitu Jeremiae	tak	Jeremias
De captivitate reliquiarum Judae	brak	brak
Ezechielis	Ezechielis	Ezechielis
Praefatio	tak	De Ezechiele
De elevatione et visione Ezechielis	tak	De visione Ezechielis
De comminatione Jerusalem	brak	De perforatione[bez tytułu, inc. Et factum est verbum Domini ad Ezechielem...]
De consolatione Jerusalem	tak	[bez tytułu, inc. Et factum est in anno XII transmigracionis...]
De resurrectione mortuorum	brak	[bez tytułu, inc. [E]t tulit Ezechiel lignum...] [bez tytułu, inc.: [E]t locutus est Dominus ad Ezechielem...]
Quod facta est manus Domini super Ezechielem	tak	[bez tytułu, [I]n vicesimo V anno transmigracionis...]
Danielis	Danielis	Danielis

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

Praefatio	tak	Incipit historia Danielis De Daniele et tribus sociis
Prima visio Danielis	tak	Prima visio Danielis
Secunda visio Danielis	tak	De secunda visione
Tertia visio Danielis de arbore, etc	tak	Tertia visio
Catalogus regum Babylonis	tak	Cathalogus regum Babyloniae
Quarta visio Danielis	tak	IIIa visio
Visio quinta Danielis	tak	Va visio
Visio sexta	tak	VI a visio
Visio septima	tak	VIIa visio
Visio octava	brak	VIIIa visio
Visio nona	brak	Nona visio
Visio decima	brak	X visio De antichristo
De Susanna	tak	Hystoria Susanne
De idolo Belis et dracone	tak	De ydolo Belis De Daniele
De Habacuc	tak	De Abacuc
De Cyro	tak	De Cyro De Astiage
De licentia redeundi data Judaeis	tak	Esdras incipit. De licentia redeundi data Iudeis a Babilonis, inc. Itaque cum universum regnum devolutum esset a Deum...
De anno septuagesimo	brak	brak
De reaedificatione templi	tak	brak
De Cambyse	tak	De Cambise et reedificatione
Judith	Judith	Judith
Praefatio	tak	Incipit hystoria Judith
De duobus magis, et Dario filio Hystaspis	tak	De VII magis et Dario Uwaga: Po tym rozdzialej zmiana kolejności rozdziałów!
De consummatione templi, et Zacharia, et Aggaeo	tak	brak
De Xerxe		brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De Artaxerxe et Esdra	tak	brak
De Nehemia	tak	[brak tytułu, inc. Et factum est in anno XX regis Artaxerxis erat pincerna regis Neemias...] 2
De reaedificatione Jerusalem	tak	De reedificatione Jerusalem 1
De inventione ignis	tak	De invocatione ognis
De observatione tabernaculorum	tak	brak
De aedificatione muri, et obitu Nehemiae	tak	Pomyłka w dopisywaniu tytułów rozdziałów: na marginesie poprawny tytuł: De dedicatione murorum.
Esther	Esther	Esther
Praefatio	tak	Incipit liber Hester
De Ocho seu Artaxerxe	tak	De onere Judeorum
De Dario filio Arsami	brak	brak
De Alexandro	brak	Quod Alexander Deum adoravit
De reclusionem decem tribuum, et morte Alexandri	tak	De reclusionem X tribuum et morte Alexandri
De Ptolemaeo Soter	brak	De Tholomeo
De Ptolemaeo Philadelpho	brak	De Philadelpho
De Evergete	brak	De Tholomeo Evergete
De Ptolemaeo Philopatre	brak	De Philopatore an[tioche?]
De Seleuco	brak	De Seleuto et fratre eius
De Antiocho Epiphane	tak	brak
I Machabeorum	I Machabeorum	brak
Machabaeorum	tak	brak
De praeliis Judae Machabaei	tak	brak
De purificatione templi	tak	brak
De praeliis Judae	tak	brak
De morte Antiochi Eupatoris in Judaea	tak	brak
De Demetrio, et Nicanore	tak	brak
De foedere Judaeorum cum Romanis	brak	brak
De morte Judae	tak	brak
De Jonatha	tak	brak
De Alexandro occidente Demetrium	tak	brak
De Demetrio Cretensi	tak	brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curta

De Antiocho adolescente	tak	brak
De Simone	tak	brak
De Antiocho Demetrii filio	brak	brak
De morte Simonis	tak	brak
II Machabeorum	II Machabeorum	brak
Praefatio	brak	brak
Recapitulatio	tak	brak
De commendatione Joannis Hircani	brak	brak
De institutione Xenodochiorum, et de morte Joannis	tak	brak
De restitutione regni Judaeorum per Aristobulum	brak	brak
De nece Antigoni	brak	brak
De tyrannide regis Alexandri, et ejus morte	brak	brak
De regno Alexandriae, et de filiis ejus, Hircano et Aristobulo	brak	brak
De multiplici discordia fratrum	brak	brak
Quod Pompeius, Jerusalem sibi tradita, templum expugnavit	brak	brak
De divisione Judaeae in pentarchias	brak	brak
De fuga Aristobuli et ejus iterata captivitate	brak	brak
De reditu Aristobuli in Syriam, et ejus nece	tak	brak
Quod Antipater transivit in gratiam Caesaris	brak	brak
Quod Antipater procurator Judaeae creatus est	brak	brak
Quod Herodes factus est praeses Galilaeae, et princeps militiae regis Syriae	brak	brak
De morte Julii Caesaris et signis	brak	brak
Quod Herodes adhaesit Cassio	brak	brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De nece Antipatri vindicata per Herodem	brak	brak
De uxoribus Herodis, et liberis ejus	brak	brak
Quando Herodes et Phasaelus tetrarchae Judaeae facti sunt ab Antonio, et de pugnis eorum, etc	brak	brak
Quod Herodes rex Judaeae Romae creatus est	tak	brak
Quod Herodes, pulso Antigono, positus est in throno regni in Jerusalem	tak	brak
De morte Mariannes dolo Salome	brak	brak
Quod Augustus addidit regno Herodis Trachonitidem et Ituraeam	brak	brak
De Herodianis	brak	brak
De offensa Herodis in filios	brak	brak
Historia Evangelica	brak	Historia evangelica
De conceptione Praecursoris Domini	brak	brak
De conceptione Salvatoris	brak	brak
De ortu Praecursoris	brak	brak
De descriptione orbis	brak	Luce II. De prescriptione orbis
De nativitate Salvatoris	brak	De ortu Salvatoris
De cantico angelorum, et circumcissione Domini	brak	De cantico angelorum
De stella et magis	brak	De magis
De oblatione et nominibus magorum	brak	brak
De Hippapanti Domini	brak	De Ypapanti Domini
De fuga Domini in Aegyptum	brak	De fuga Domini in Egyptum
De nece puerorum, et quare dilata per annum	brak	De nece puerorum
Quod comminatio Jeremiae etiam prophetia fuit	brak	Quod comminatio Jeremie
De nece duorum filiorum Herodis	brak	brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De priori testamento Herodis, et odio ipsius, et Antipatre	brak	brak
Quod Herodes incarceravit Antipatrem insidiantem vitae ejus	brak	brak
De magnitudine morbi Herodis	brak	brak
De nobilibus Judaeis occidendis in morte Herodis, et de morte Antipatri	brak	brak
De morte Herodis, et substitutione Archelai	brak	brak
De lite fratrum pro regno coram Augusto	brak	brak
De quatuor regibus in Judaea	brak	brak
De simulato Alexandro	brak	brak
De divisione regni	brak	brak
De reditu Jesu ab Aegypto, et de morte Glasirae	brak	brak
De exsilio Archelai	brak	brak
De primo procuratore Judaeae	brak	brak
De morte Augusti	brak	brak
De Tiberio imperatore, et Valerio procuratore Judaeae	brak	brak
De odio Judaeorum in Pontium Pilatum	brak	brak
Testimonium Josephi de Christo	brak	brak
De baptismo Joannis, et principio sextae aetatis	brak	De baptismo Johannis
De tribus sectis Judaeorum	brak	brak
Quod Joannes confessus est se non esse Christum	brak	Quod Johannes confessus est
De Jesu baptizato	brak	De Iesu baptizato
De Spiritu sancto, et voce Patris	brak	De Spiritu Sancto et voce patris
De Jesu jejunio, et tentatione	brak	De jejunio Iesu
De prima vocatione discipulorum	brak	De prima vocatione discipulorum

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De variis opinionibus historiae	brak	brak
De mutatione aquae in vinum	brak	De mutacione aque in vinum
De instructione Nicodemi	brak	De Nychodemi inctrucione
De prima ejectione ementium, et vendentium in templo	brak	brak
De secunda vocatione discipulorum	brak	De secunda vocacione discipulorum
De eo quod Dominus legit in Nazareth	brak	brak
Quod discipuli baptizabant, et Joannes	brak	brak
Cur Joannes incarceratus est	brak	brak
De tertia vocatione discipulorum	brak	brak
De aperta praedicatione, et miraculis Domini	brak	brak
De electione duodecim apostolorum	brak	brak
De sermone Domini in monte	brak	De sermone Domini in monte
De Oratione Dominica	brak	De Oracione Dominica
Quod discipuli missi sunt cum potestate curandi	brak	Quod apostoli missi sunt curandi(?)
De curatione leprosi	brak	brak
De servo centurionis	brak	De servo centurionis
De socru Petri	brak	brak
De Filio viduae	brak	[bez tytułu, inc. Voluit Iesus ire...]
Quod excitatus imperavit ventis et mari	brak	Quod excitatus imperavit
De duobus obsessis a legione	brak	De duobus obsessis
De Paralytico demisso per tectum	brak	De paralitico
De puteo Samaritanae	brak	brak
De filio reguli	brak	brak
De convivio Levi	brak	De convivio Levi
De filia archisynagogi, et Haemorrhoeissa	brak	brak
De duobus caecis, et de surdo	brak	brak
De Beelzebul	brak	De eiectione demonis

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De Maria Magdalena	brak	brak
De ministerio Marthae	brak	brak
De quaestione Joannis	brak	Quod Johannes misit ad Jesum
De septuaginta duobus discipulis	brak	De LXXII discipulis
De solutione Sabbati, et confricatione granorum	brak	De solucione Sabbati
De manco	brak	De manco
De quatuor parabolis ad turbas in navi	brak	brak
De tribus parabolis in domo ad discipulos	brak	brak
De saltu Domini	brak	De saltu Domini
De decollatione Joannis	brak	brak
De quinque panibus, et duobus piscibus	brak	De V panibus et duobus piscibus
Quod Dominus ambulavit super mare	brak	Quod dominus ambulavit supra
De verbis Domini, pro quibus quidam abierunt retro	brak	De verbis Domini
De traditionibus Pharisaeorum contra mandata Domini	brak	De contradiccionibus phariseorum
Quod cibus non transit in virtutem naturae	brak	brak
De muliere Chananaea	brak	De muliere Chananea
De surdo et muto	brak	brak
De Probatice piscina	brak	De Probatice piscina Incidens
De zelo Judaeorum quod Christus Filium Dei se dixit	brak	De zelo Iudeorum
De refectione quatuor millium, et septem panibus	brak	De refeccione IIIor milium et VII panibus
De quodam caeco	brak	De quodam ceco
De confessione fidei, quam fecit Petrus pro omnibus	brak	brak
De transfiguratione Domini	brak	De transfiguracione Po tym rozdziale kolejność następnych inna niż w HS (kolejność wg numerów na czerwono).
De lunatico	brak	brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De verbis Domini, quibus innuit triduum mortis suae	brak	brak
De tributo invento in ore piscis	brak	De tributo invento in ore piscis. 2
Quod apostoli quaesierunt quis eorum esset major	brak	Quod discipuli quesierunt quis eorum 5
De parabola ovis, et drachmae, et filii prodigi	brak	brak
De dimittendo fratri septuagies septies	brak	De dimittendo fratri septuagies septies 6
Quod ob solam fornicationem uxor potest dimitti	brak	brak
De Galilaeis, quos occidit Pilatus	brak	brak
De muliere incurvata	brak	brak
De Scenopegia	brak	Po rozdziale "De transfiguratione": De cenophea 1
Quod missi ut tenerent Jesum admirabantur verba ejus	brak	Quod missi ut tenerent Ihesum 3
De adultera	brak	De adultera 4
De parabola divitis volentis ampliare horrea sua, et de quibusdam verbis Domini	brak	brak
De caeco nato	brak	De caeco nato 7
De signis perfectionis, et de impossibilitate intrandi divitem in regnum coelorum	brak	De signis perfeccionis et de impossibilitate
Quod relinquentes pro Christo omnia judicabunt	brak	Relinquentes omnia
De divite et Lazaro	brak	De divite et Lazaro
De villico iniquitatis	brak	De villico iniqui
De denario diurno	brak	De denario diurno
De hydropico, et exhortatione ad humilitatem et misericordiam	brak	De ydropico et exortacione
Quod in Encaeniis voluerunt Judaei lapidare Jesum	brak	Quod in Enceniis voluerunt Iudei
De resurrectione Lazari	brak	De suscitacione Lazari
Quod pontifices et Judaei conspiraverunt in Jesum	brak	Quod pontifices et pharisei

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De ultimo adventu Domini in Jerusalem	brak	brak
De decem leprosis	brak	De X leprosis
De Samaritanis negantibus hospitium Domino	brak	De Samaritanis
De petitione filiorum Zebedaei	brak	De petitione filiorum Zebedei
De Zachaeo et caeco prius illuminato	brak	brak
De duobus caecis Jerichontinis	brak	De duobus cecis
De alabastro unguenti	brak	De alabastro unguenti
De maledictione ficus, et sessione super asellum	brak	De malediccionem ficus
Quod gloriose susceptus Dominus flevit super civitatem	brak	Quod gloriose susceptus eorum
De secunda ejectione ementium et vendentium de templo	brak	De eieccionem emencium et vendencium
De excitatione templi in triduo	brak	De excitacionem templi
De duobus minutis viduae	brak	De duobus minutis vidue
De Pharisaeo et publicano	brak	brak
Quod Dominus pernoctavit in Bethania	brak	brak
De voce Patris ad Jesum, quam quidam putaverunt tonitruum	brak	brak
De filio, qui se negavit iturum in vineam et ivit	brak	De filio qui negavit se
De cultoribus vineae sanguinariis	brak	brak
De lapide angulari	brak	brak
De invitatis ad nuptias, et non habente vestem nuptialem	brak	brak
De Herodianis, et tributo reddendo	brak	De Herodianis et [...]
De septemvira muliere	brak	brak
De mandato primo; et secundo in lege, et sauciato a latronibus	brak	brak
De confutatione Pharisaeorum per auctoritatem David	brak	brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De doctoribus Pharisaeicis audiendis, non imitandis	brak	De doctoribus phariseicis
Quibus debetur vae aeternum	brak	Quibus debetur ve ininteriturum
De Zacharia filio Barachiae	brak	brak
De comminatione eversionis Jerusalem	brak	De comminacione sermonis
De signis eversionis, et adventus sui	brak	brak
Proprium signum eversionis	brak	brak
De impedimento fugae	brak	brak
Propria signa adventus Judicis	brak	Propria signa adventus
De signis quindecim dierum ante iudicium	brak	De XV signis
Quod solus Pater novit diem iudicii, et de uno assumpto, et altero relicto	brak	De die Iudicii
De vigilia janitoris, et decem virginibus	brak	brak
De commendatione talentorum, et decem mnis	brak	brak
De ventilatione areae	brak	De ventilacione arche
Opiniones de igne aeterno	brak	Oppiniones de igne eterno
De Pascha et diversis acceptionibus hujus nominis	brak	De Pascha et adversis acceptionibus
Qua die et quomodo Judas vendidit Dominum	brak	Qua die et cur Iudas vendidit Dominum
De coena Domini	brak	De cena Domini
Quod surgens a coena lavit pedes discipulorum	brak	De ablucione pedum
De notatione proditoris, et egressu ejus	brak	De vocacione proditoris
De Eucharistia data discipulis, et non Judae	brak	De eucharistia data aliis et nobis
De praedictione negationis Petri	brak	De predicacione Petri post cenam
De sermone Domini post coenam	brak	brak
De trina oratione Domini in villa Gethsemani	brak	De trina oracione Domini, przekreślone De sermone Domini post cenam

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De ligatione Domini, et sanatione auriculae servi	brak	De ligacione Domini
De fuga adolescentis	brak	brak
De prima negatione Petri	brak	brak
De secunda, et tertia	brak	brak
De sententia mortis lata in Jesum	brak	De sententia mortis
Prima illusio	brak	Prima illusio
De suspensio Judae	brak	De suspensio Jude
De verbis Pilati ad Jesum, et Judaeos	brak	De verbis Pylati ad Iudeos
Quod Herodes illusit Domino	brak	Quod Herodes illusit Domino
De secunda illusionie	brak	brak
Quod Pilatus hora quasi sexta sedit pro tribunali	brak	brak
Quod Pilatus, quasi nolens, tradidit Jesum flagellatum, ut crucifigeretur	brak	brak
De illusionie militum	brak	brak
Tertia illusio	brak	brak
De Simone Cyrenaeo	brak	brak
De divisione vestium, et tunica sortita	brak	brak
De titulo triumphali	brak	brak
De diversis meritis latronum	brak	brak
Quod virgo virgini commissa est	brak	brak
De tenebris factis a sexta usque ad horam nonam	brak	De tenebris
De clamore Domini ad Patrem	brak	De clamacione Domini
De morte Domini post gustatum acetum	brak	De morte Domini
De signis in morte Domini	brak	brak
Quod fractis cruribus latronum Christus lanceatus est	brak	brak
De sepultura Domini	brak	brak
De sepulcro Domini	brak	brak
De custodibus sepulcri	brak	De custodibus sepulcri
De adventu mulierum ad sepulcrum	brak	De adventu mulierum ad se

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De alio ordine dierum	brak	brak
Opiniones de hora resurrectionis	brak	brak
Quod angeli locuti sunt mulieribus	brak	brak
De cursu Joannis et Petri	brak	brak
Quod Dominus apparuit Magdalena	brak	brak
De mandato custodum	brak	brak
Quod Dominus apparuit mulieribus in via	brak	brak
De duobus euntibus in Emmaus	brak	brak
Quod Dominus apparuit aliis absente Thoma	brak	brak
Quod postquam comedit cum eis insufflans dedit Spiritum sanctum	brak	brak
Quod apparuit Thomae	brak	brak
De apparitione ad mare Tiberiadis	brak	brak
Opiniones de morte Joannis Evangelistae	brak	brak
De apparitione Domini in Galilaea, ubi mandatum est discipulis, ut docerent gentes, et baptizarent	brak	brak
De ascensione Domini	brak	brak
Actuum Apostolorum	brak	Actus Apostolorum
Quoties apparuit Dominus discipulis infra quadraginta dies	brak	Incipunt Actus Apostolorum
Quod apostoli fuerunt baptizati	brak	brak
Quid respondit Dominus indiscrete quaerentibus	brak	brak
De ortu et processu praedicationis	brak	De benediccione discipulis
Quid fecerint abeunte Domino	brak	De loco ascensionis
Quibus ex causis angeli apparuerunt	brak	brak
In quo imitamur apostolos	brak	De recepcione apostolorum in Ierusalem

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

Ubi, et cum quibus se collegerunt	brak	De eleccione Mathei
De sermone Petri	brak	brak
De electione Matthiae	brak	brak
De missione Spiritus sancti	brak	Item [inc. Et dum completerent dies Pentecosten...]
De miraculo linguarum	brak	De recepcione Spiritus Sancti
Quod Petrus convicit mentientes auctoritate prophetarum	brak	brak
De prodigiis in coelo sursum impletis	brak	brak
Exponit verba David de Christo	brak	brak
De impleta prophetia Joel	brak	brak
De paralytico curato a Petro	brak	brak
Quod sibi nil ascribebant, sed omnia Deo	brak	brak
De invidia Sadducaeorum in apostolos	brak	brak
Quod constanter responderunt ad interrogata in concilio	brak	brak
De mutua charitate inter apostolos	brak	brak
De morte Ananiae, et Saphirae	brak	brak
De signis quae fiebant ab apostolis	brak	brak
De incarceratione apostolorum	brak	brak
Quomodo per angelum de carcere sunt educti	brak	brak
Quomodo obstupuerunt illis eductis	brak	brak
De responsione eorum	brak	brak
De consilio Gamalielis	brak	brak
Aliud exemplum de eodem	brak	brak
De causa murmuris inter Christianos	brak	brak
De commendatione beati Stephani	brak	brak
De sermone ejusdem	brak	brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De prosecutione narrationis	brak	brak
Quomodo computentur ccccxxx anni	brak	brak
Opinio Bedae de eodem	brak	brak
Redit Stephanus ad ordinem historiae	brak	brak
Commendat tabernaculum, ne videatur damnare locum sanctum	brak	brak
Quod lapidaverunt Stephanum	brak	brak
De prima persecutione Saulis	brak	brak
De petitione Simonis magi	brak	brak
De eunucho baptizato a Philippo	brak	brak
De excaecatione Sauli	brak	brak
Quomodo ex mandato Domini Ananias visitavit Paulum	brak	brak
De invidia Judaeorum in Paulum	brak	brak
De curatione Aeneae	brak	brak
De conversione Cornelii	brak	brak
De visione Petri	brak	brak
Quod Petrus venit ad Cornelium vocatus	brak	brak
Quod baptizavit Cornelium, et eos, qui cum eo erant	brak	brak
Quomodo redargutus est Petrus a Christianis	brak	brak
De continuatione historiae	brak	brak
De collecta pauperibus facta	brak	brak
De morte Jacobi Majoris	brak	brak
Quis fuerit substitutus procurator mortuo Pilato	brak	brak
De proposito Herodis Agrippae	brak	brak
De causa invidiae Tiberii, et Herodis Agrippae	brak	brak
In quo Herodes offendit Tiberium	brak	brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

Quomodo liberatus est Herodes in morte Tiberii	brak	brak
Quod Gaius mandavit statuam suam erigi in Templo	brak	brak
De morte Gaii imperatoris	brak	brak
De eodem	brak	brak
Quomodo occiso Jacobo, voluit apprehendere Petrum	brak	brak
Quomodo liberatus est Petrus de manu Herodis	brak	brak
De morte Herodis	brak	brak
De Agrippa	brak	brak
Reditus historiae ad ordinem suum	brak	brak
Quod Paulus et Barnabas converterunt Sergium proconsulem	brak	brak
De discessu Joannis ab eis	brak	brak
De praedicatione Pauli et Barnabae in synagoga	brak	brak
Ad huc de eodem	brak	brak
Quare transierunt ad gentes	brak	brak
De recepta praedicatione a gentibus	brak	brak
De persecutione, quam passi sunt	brak	brak
De quaestione circumcisionis determinata	brak	brak
De sermone Jacobi fratris Domini	brak	brak
De epistola missa conversis ex gentibus	brak	brak
Quomodo consolati sunt conversos ex gentibus	brak	brak
Determinat quando beatus Petrus sedit Antiochiae, et quando Romae	brak	brak
De causa dissensionis inter Paulum et Barnabam	brak	brak
Quod prohibiti sunt apostoli ne irent quo volebant	brak	brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De visione quae apparuit Paulo nocte	brak	brak
Quod recepti sunt a muliere purpuraria	brak	brak
De spiritu pythonico a puella ejecto	brak	brak
De terraemotu unde aperta sunt ostia carceris	brak	brak
Quomodo a magistratibus sunt dimissi	brak	brak
Quod invidia Judaeorum Jason accusatus est	brak	brak
Quid Paulus Athenis fecerit	brak	brak
De ara Ignoti Dei	brak	brak
Quod philosophi Athenienses dixerunt Deum naturae pati	brak	brak
De Dionysio Areopagita	brak	brak
Quod Judaei concitaverunt Gallionem in Paulum	brak	brak
Quod Paulus disputabat Ephesi contra Judaeos	brak	brak
Quomodo baptizati sunt, qui baptisma Joannis acceperant	brak	brak
De potestate nominis Jesu	brak	brak
De tumultu excitato per Demetrium	brak	brak
De mortuo resuscitato a Paulo	brak	brak
De hoc quod Agabus Paulo praedixit	brak	brak
De hoc quod obtulit de consilio, secundum legem	brak	brak
Quod ligatus est Paulus a praeside ad clamorem Judaeorum	brak	brak
De Aegypto, qui populum seduxerat	brak	brak
Quod cognitus a populo permissus est loqui praesidi	brak	brak
Quod Paulus civem Romanum se fecit	brak	brak

Aneks 2 Porównanie zawartości Historia scholastica i Biblia curtata

De schismate orto inter Judaeos ex industria Pauli	brak	brak
Quod Dominus confortavit Paulum	brak	brak
Quo modo conjuratum est in mortem Pauli	brak	brak
Quod ante praesidem contra Tertullum oratorem contendit	brak	brak
Quod Felix voluit pecuniam extorquere a Paulo	brak	brak
De seditione inter Judaeos et gentiles	brak	brak
De appellatione Pauli	brak	brak
De hoc quod Agrippa rogabat Festum	brak	brak
Quomodo peroravit Paulus coram Festo et Agrippa	brak	brak
Quod Paulus missus est Romam	brak	brak
Quod incidenter narrat de sacerdotibus Judaeorum	brak	brak
De tempestate in mari, quam praedixerat Paulus	brak	brak
Quod constitutos in periculo Paulus confortavit	brak	brak
De constantia Pauli	brak	brak
Prosecutio historiae	brak	brak
De verbo Pauli ad centurionem	brak	brak
Quod sanavit principis patrem, et alios	brak	brak
Quod receptus est a fratribus Christianis	brak	brak
Quo tempore libere praedicavit	brak	brak
Quo Neronis imperii anno passus fuerit	brak	brak
In quibus locis puniti fuerint Petrus et Paulus	brak	brak

Aneks 3 Ilustracje

Wykaz ilustracji

Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 21

Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 20

Ołomuniec, Kapitulni knihovna, sygn. C.O.184

Londyn, British Library, sygn. Arundel 505

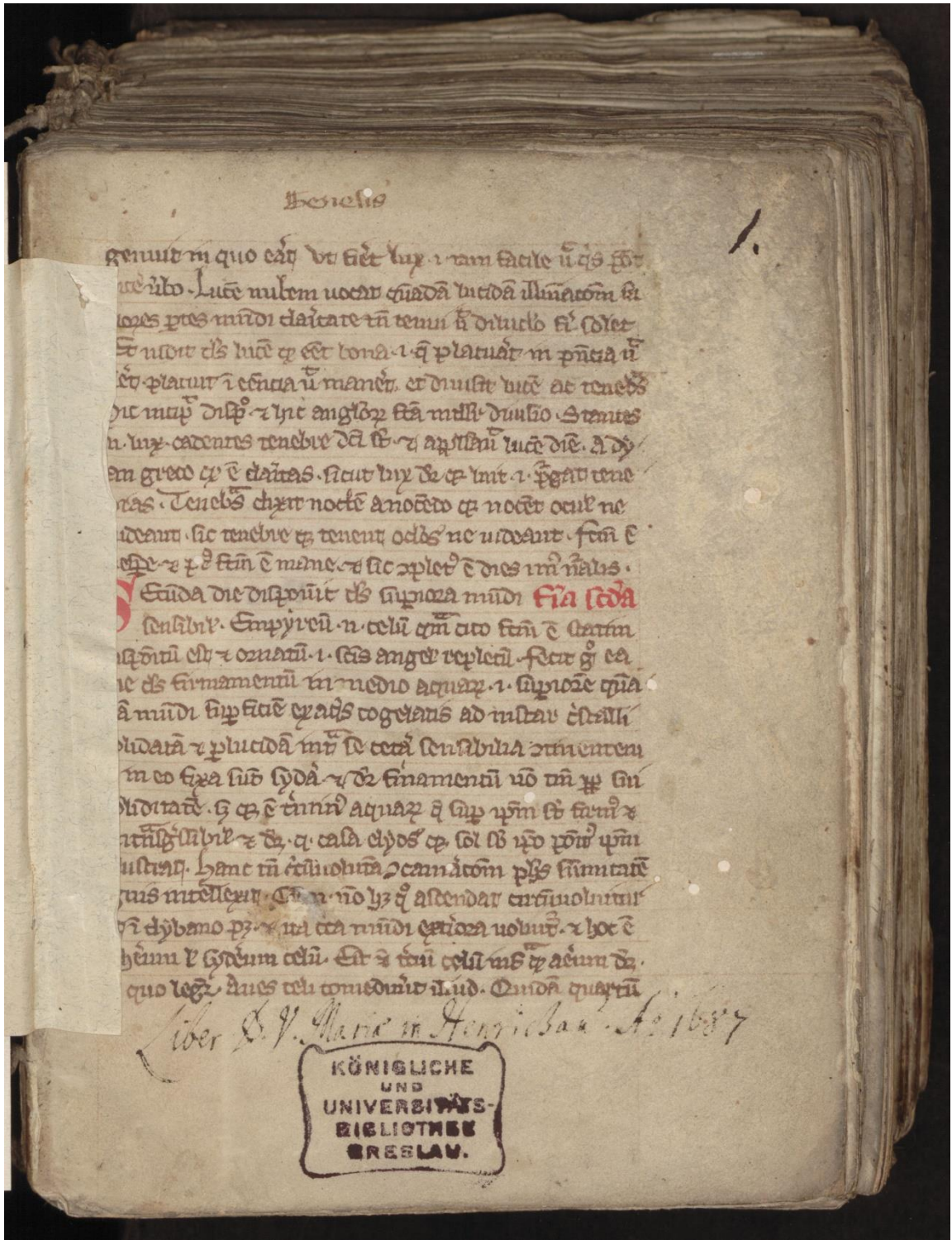
Bamberg, Staatsbibliothek, sygn. Msc.Lit.150

Uppsala, Universitetsbibliothek, sygn. C 137

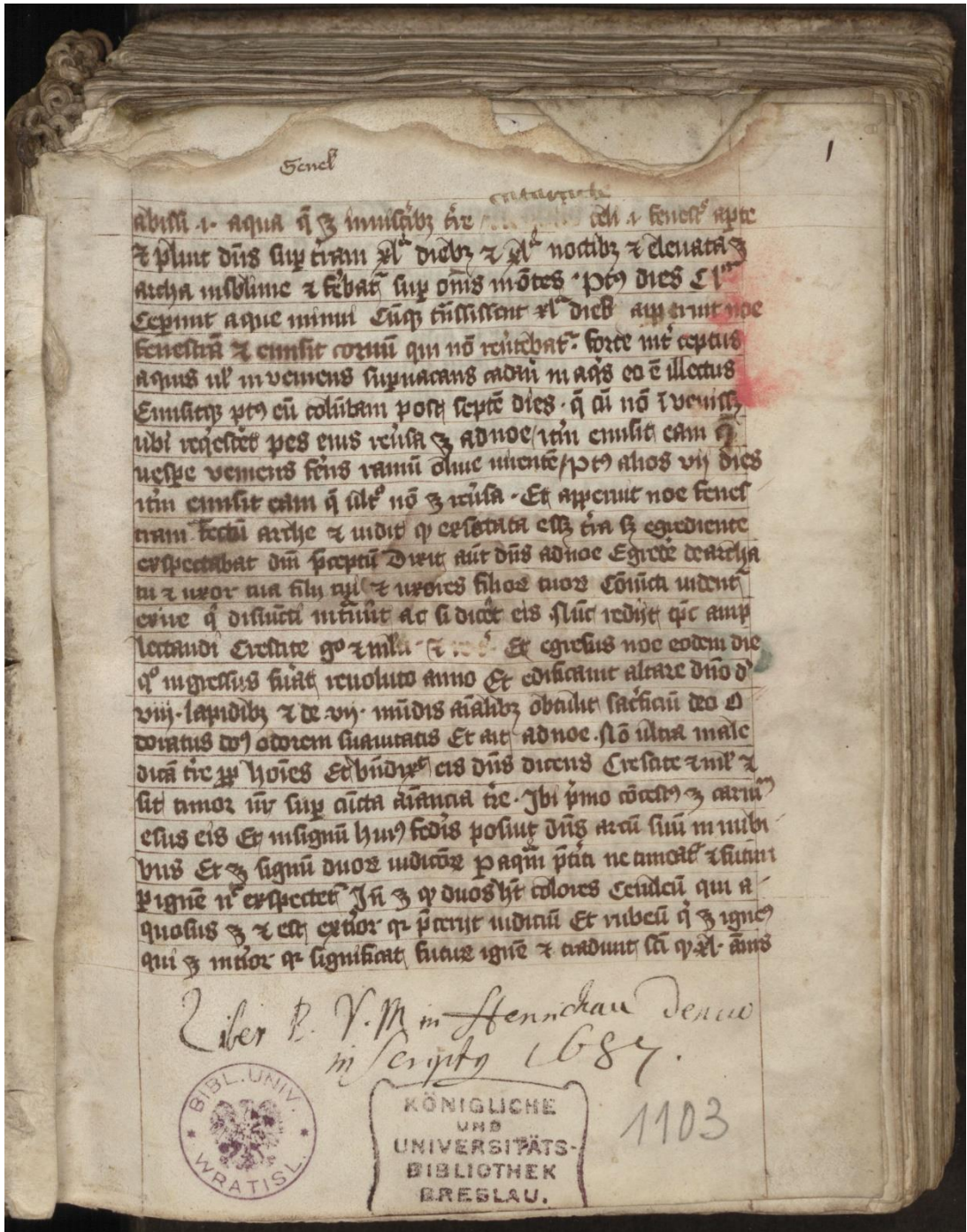
Vyšši Brod, Cisterciácký klášter, sygn. LIV

Admont, Benediktinerstift, sygn. 642

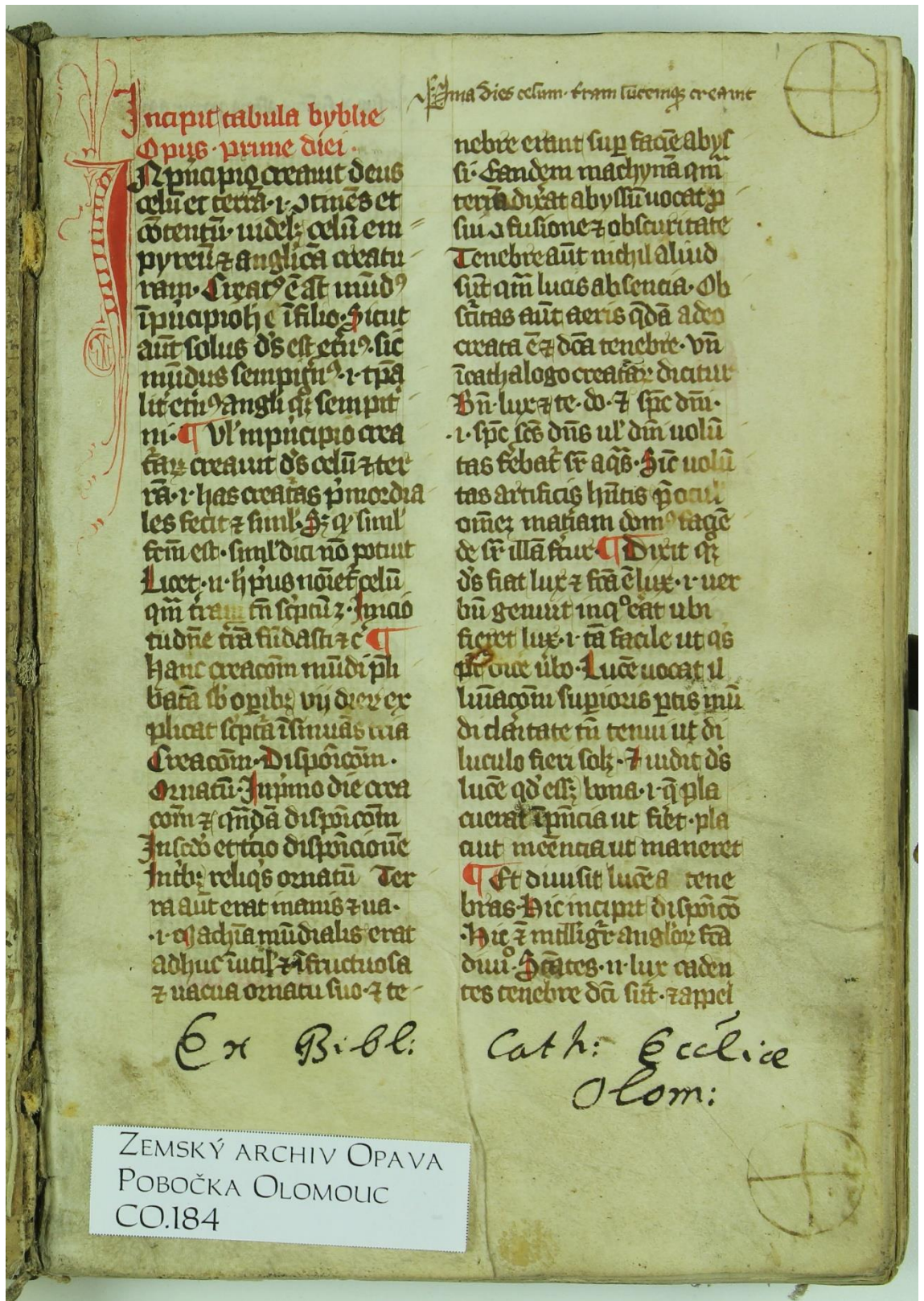
Biblioteca Apostolica Vaticana, sygn. Vat.lat. 922

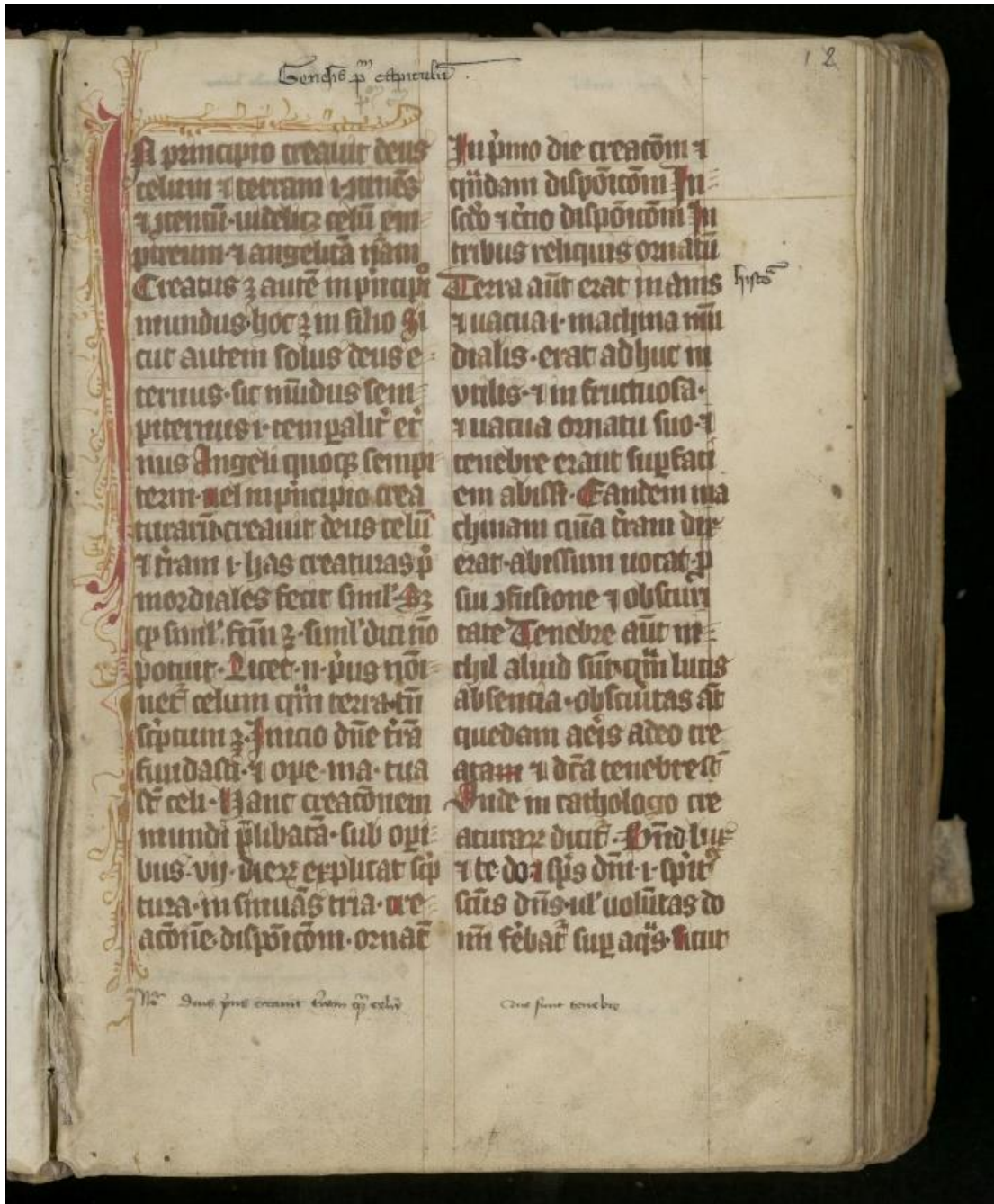

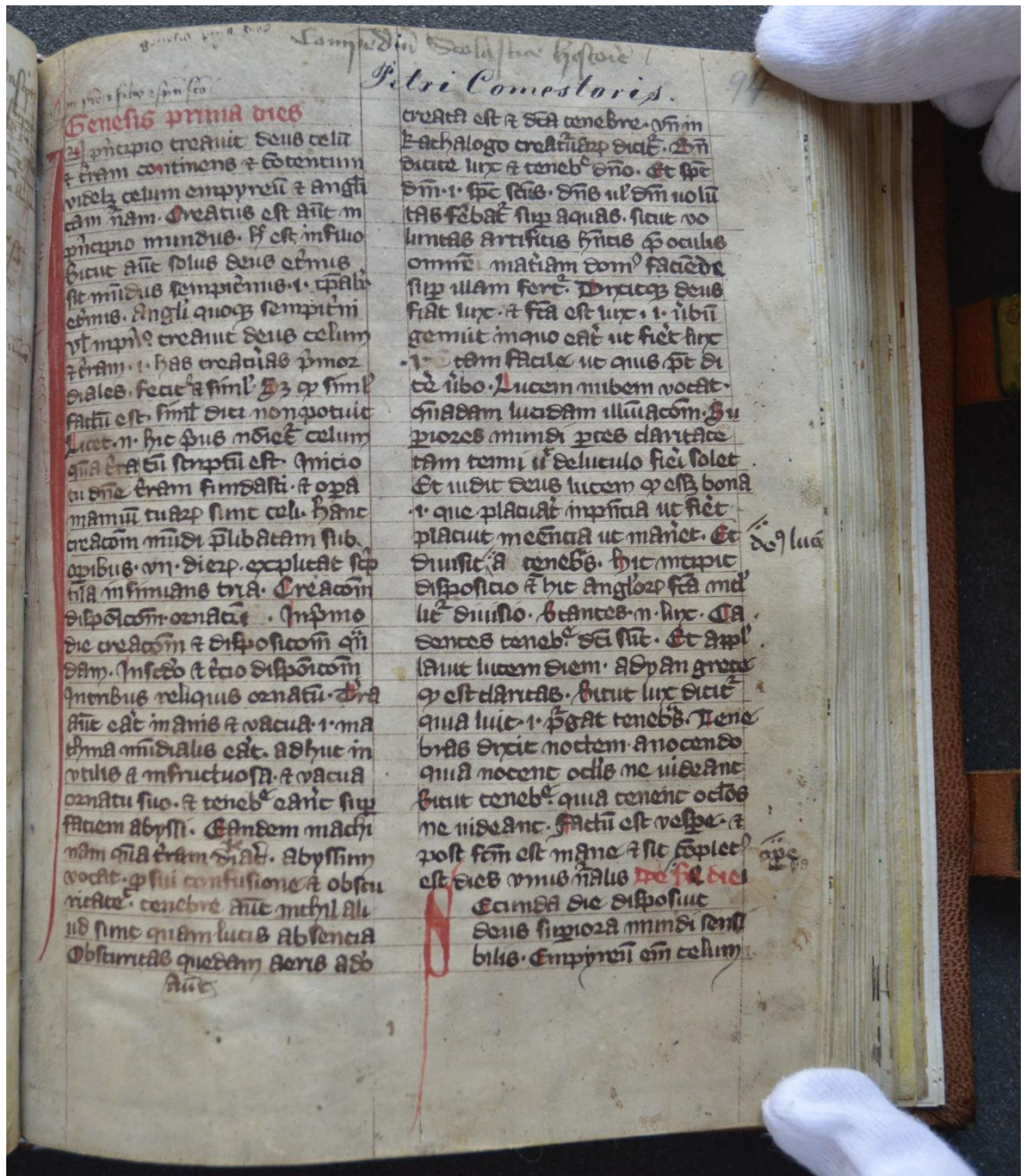
Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 21

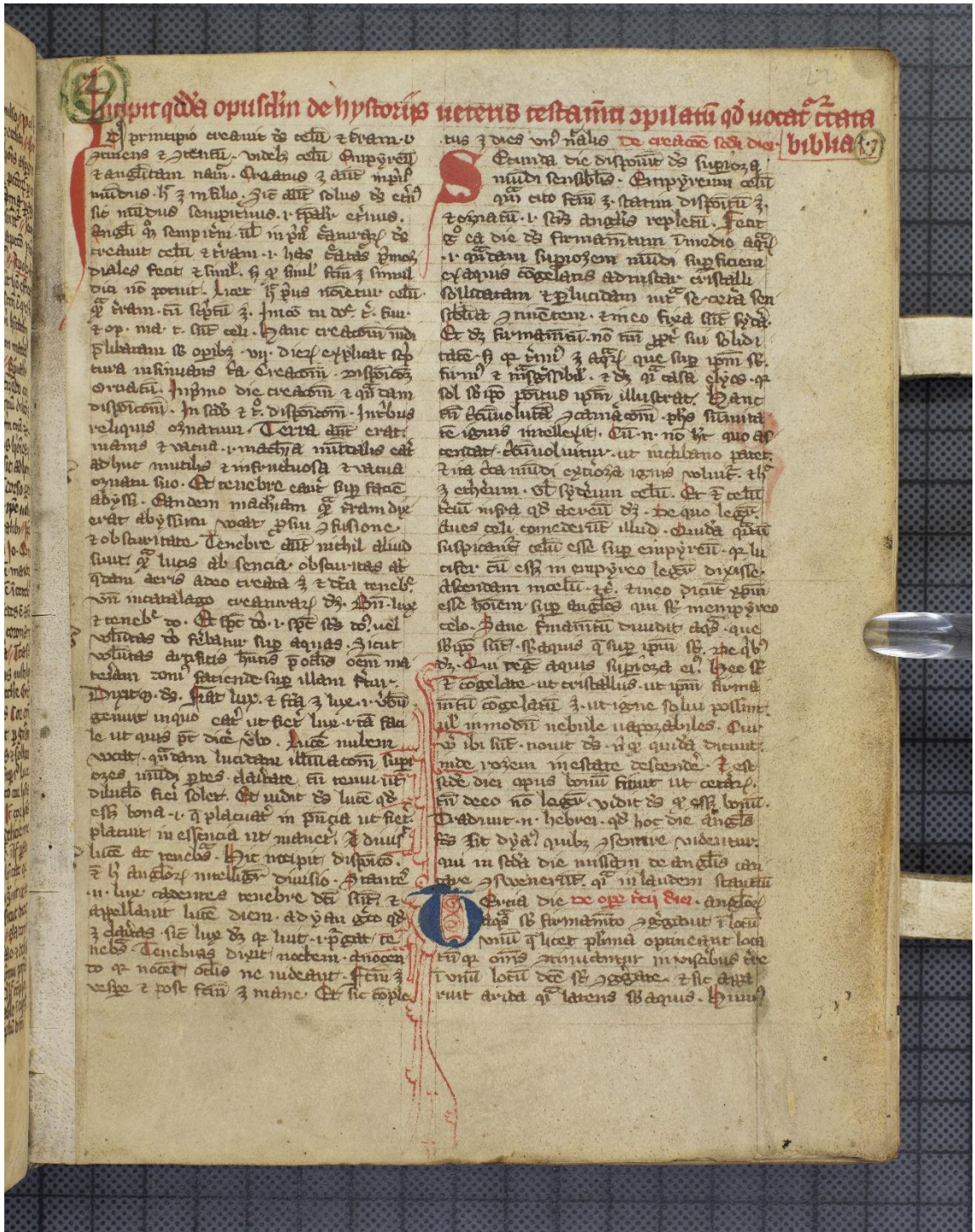
Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. I Q 20

Vyšší Brod, Cisterciácký klášter, sygn. LIV

Admont, Benediktinerstift, sygn. 642

